

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

VILÁG TÖRTÉNET

24

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja

a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

Felélős szerkesztő: Makkai László

Szerkesztő: Mayer Mária

1974.

24. szám

TARTALOM

KÖZÉP- ÉS DÉL-KELET-EURÓPA NÉPEINEK FEJLŐDÉSE A FEUDALIZMUSRÓL A KAPITALIZMUSRA VALÓ ÁTMENET IDEJÉN, MINT A KOMPLEX TÖRTÉNETI ÖSSZEHASONLÍTÓ TANULMÁNYOZÁSI MÓD EGYIK PROBLÉMÁJA. (Miller I.)	3
A SZOVJETUNIÓ MEGALAKULÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA A LEGUJABB POLGÁRI TÖRTÉNETÍRÁSBAN. (Romanovszkij N.V.)	19
AZ ETNIKUM ÉS AZ ETNOGRÁFIA SZOVJET ELMÉLETE. (Erdélyi I., E. Ikonnyikova A.)	39
A DOLCINO-FELKELES. (Szkazkin Sz.)	47
A PARASZTSÁG FRANCIAORSZÁGBAN A XVII. SZÁZADBAN (Ljublinszkaja A.)	55
BABEUF TÁRSADALMI ESZMÉINEK KIALAKULÁSA. (Dalin V.)	67
A TERMÉSZETI KÖRNYEZET BEFOLYÁSA AZ OROSZORSZÁGI FÖLDMŰVELÉS KIALAKULÁSÁRA. (Smith, R.E.F.)	103
EGY KIEMELKEDŐ MODELL: A SZOVJETUNIÓ. (Portal R.)	127
LENIN ÉS AZ IPARSTATISZTIKA. (Forberger R.)	151

II.

JELENTÉS AZ ÖSTERREICHISCHE OST- UND SÜDOSTEUROPA-INSTITUT 1970. ÉVI TE- VEKENYSÉGÉRŐL. (Plaschka R.G.)	165
SZKAZKIN Sz.D. NEKROLÓG.	181
GUBER A.A. NEKROLÓG.	186
PORSNYEV B.F. NEKROLÓG.	188
UJ KÖNYVEK	193
A macedon nép története. (Niederhauser E.) . . .	193
Szláv-bolgár történet. (Niederhauser E.) . . .	196
Az utópista szocialisták. (Láng P.)	196
A felvilágosodás. (Niederhauser E.)	198
Európai diplomácia-történet. 1815-1914. (Niederhauser E.)	199
R.T. McNally, Csaadajev és orosz kortár- sai. (Niederhauser E.)	200
K. Hitchins, Tanulmányok Erdély ujkori tör- ténéthez. (Niederhauser E.)	202
K. Hitchins, Kultura és nemzetiség Erdély- ben. (Niederhauser E.)	204
G. Woodcock, Anarchizmus. (Jemnitz J.)	206
V.H. Rotwell, A brit hadicélok és a brit békediplomácia. (Jeszenszky G.)	207
A breszt-litovszki béke. (Rabati M.)	209
A konfliktusok magjai. I. Irredenta és nacionalista kérdések Közép-Európában, 1913-1939. (Jeszenszky G.)	213
A. Reisberg, 1934 február. A háttér és a következmények. (Jemnitz J.)	214
D. Irving, A Luftwaffe fejlődése és hanyat- lása. E. Milch marsall élete. (H. Haraszi E.)	215
UJ MŰVEKRŐL RÖVIDEN	217

III.

AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETBE UJABBAN BEÉRKEZETT KÖNYVEKRŐL	221
MAGYAR SZERZŐK MŰVEINEK KÜLFÖLDI VISSZHANGJA	227
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA 1972/I.	231

Három évtizeddel ezelőtt léptek hazánk földjére a Vörös Hadsereg első csapatai, hogy kiüzzék a fasiszmus erőit. Ez az esemény a magyar történelem egyik legjelentősebb, legnagyobb horderejű fordulata lett, lezárta az osztálytársadalmak hosszú korszakát és megnyitotta az utat a szocialista társadalom kifejlődése előtt, felszabadítva annak akkor már nálunk is egy évszázada ható törekvéseit.

Mindez alapvető fordulatot idézett elő történetírásunkban is, nem utolsósorban azzal, hogy létrejöttek és elmélyültek kapcsolataink a szovjet történettudománnyal. A három évtizedes, gyümölcsöző kapcsolatokra való hálás emlékezésül szenteljük e számunk anyagának zömét a szovjet történettudománynak, bemutatva - természetesen a teljes összkép igénye nélkül - néhány jellegzetes vonását, így pl. sokoldalú metodikai és egyetemes történeti érdeklődését, továbbá annak a növekvő figyelemnek egyes jeleit, amelyet angol, francia és német történészek tanúsítanak az orosz és szovjet történelem iránt.

Végül megemlékezéseket közlünk három, nemrég elhunyt szovjet történészre, akikkel a magyar történetírásnak is sűrű, eredményes kapcsolatai voltak, s akiktől sokat tanultunk.

KÖZÉP- ÉS DÉL-KELET-EURÓPA NÉPEINEK FEJLŐDÉSE
A FEUDALIZMUSRÓL A KAPITALIZMUSRA VALÓ ÁTMENET
IDEJÉN, MINT A KOMPLEX TÖRTÉNETI-ÖSSZEHOSONLÍTÓ
TANULMÁNYOZÁSI MÓD EGYIK PROBLÉMÁJA

A Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete által rendezett jelen szimpózium [1] sok tekintetben folytatja azt a munkát, amelyet a Szovjetunió határain túl élő szláv népek nemzeti ujjaszületési mozgalmával kapcsolatos problémák tanulmányozása terén a megelőző szimpóziumok megkezdtek. Szükséges utalnunk arra a fontos tényre, hogy nem - ugymond - fehér lappal kezdjük munkánkat, hanem támaszkodni kívánunk a kialakult tradíciókra, amelyeket mindannyian értékeseknek tartunk, s amelyekről a legcsekélyebb mértékben sem kívánunk lemondani. [2] A jelenlegi szimpózium napirendjén szereplő előadások egész sora a megelőzők programjának tematikai kiszélesítését jelenti. A folytatólágosság, azaz a korábbi munkálatok és eredmények figyelembevétele - munkánk fontos és értékes vonása.

Ugyanakkor viszont figyelmet kell fordítanunk mindarra az újra, ami a jelen szimpóziumot megkülönbözteti a munka korábbi szakaszaitól, megkülönbözteti, jöllehet, egyelőre nem annyira a konkrét program, mint inkább a jövőre vonatkozó elképzelések, célkitűzések és feladatmeghatározások tekintetében, amennyiben Intézetünk tervei előirányozzák a megkezdett munka folytatását, méghozzá a közeli jövőben.

Számos tudományos, és társadalmi-politikai jellegű motivum diktálta azt a döntést, amelynek alapján a Szlavisztikai Intézetet Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetté alakítottuk át. E motivumok sorában az első helyen áll - minden jel szerint - az, hogy a szocializmus útján haladó közép- és dél-kelet-európai államoknak közös a fejlődési problematikája. Igen nagy a legujabbkori és a modernkori történeti problémák jelentősége, mégsem csupán ezek tették szükségessé, hogy az Intézet a maga kutatási tevékenysége során tovább lépjen a Szovjetunió határain kívül élő szláv országoknál. Másképpen is megfogalmazhatjuk ezt, mégpedig a következőképpen: az Intézet átszervezése, amelyet mindenekelőtt az a halaszthatatlan szükséglet szült, hogy tanulmányozzunk a kelet- és dél-kelet-európai országok jelenkori fejlődésének a problémáit, teljes mértékben megfelel azoknak a tudományos feladatoknak, amelyek célja az adott régió tanulmányozása a megelőző korokban. Ennek egyik legjobb példája éppenséggel az a tematika, amellyel a jelen szimpózium foglalkozni kíván.

Intézetünk, s ennek megfelelően a korábbi szimpóziumok is csupán a nyugati-, és a délszlávok vonatkozásában vizsgálták az olyan problémákat, mint a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet, a nemzetek kialakulása, a nemzeti-felszabadító mozgalmak fellendülése. Nem kétséges, hogy e kereteken belül is lehetséges volt (nem beszélve az egy- nemzeti alapon végbemenő, s bennünket igen érdeklő folyamatok tanulmányozásáról) hasznos összehasonlító-történeti kutatásokat végezni, amelyek különösen tartalmasak voltak abban az esetben, amikor azokról a specifikus vonásokról volt szó, amelyek a történeti fejlődés, ill. a keletkezés közelségével, avagy a nyelvi rokonsággal magyarázhatók, stb. Az általunk vizsgált korszak azon problémái közül, amelyek feldolgozása rendkívül gyümölcsöző volt pusztán szlavisztikai alapon is, ki kell emelnünk a történeti-kulturális, a társadalmi-politikai és szociális-pszichológiai tényezők komplexumát, amelyet a szláv kölcsönösség fogalmával jelölhetünk.

Mi természetesen nem gondoljuk, hogy ezt a problematikát már kimerítettük avagy, hogy ez a problematika már elvesztette a jelentőségét, ellenkezőleg, mi helytelenítjük e probléma lebecsülését, még inkább e probléma leszűkítését, az adott területen folyó munkálatok csökkentését. Midőn azonban a legcsekélyebb mértékben sem óhajtjuk a problematikát korlátok közé szorítani, avagy kihagyni a számításból, helyes értékelést kell nyújtanunk e problematika tényleges helyéről, tisztáznunk kell a magunk számára, hogy az általa felvetett nézőpontok hol és milyen szférában jogosak és helyesek, s - minden tradicionális voltak ellenére - hol mesterségesek, történetietlenek, hol gátolják a tudomány fejlődését.

Számunkra úgy tűnik, hogy a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet stádiumában a társadalmi-gazdasági, a politikai, a nemzeti és a kulturális fejlődés folyamatai valamennyi, avagy majdnem valamennyi közép- és dél-kelet-európai nép esetében nem csupán többé-kevésbé szinkron jelenségek, hanem ezen túlmenően számos alapvető vonásuk hasonló vagy egymáshoz közelálló, s nemritkán egymással kapcsolatban álló. Ha pedig ez így van, akkor lehetséges, sőt, szükséges, hogy az össz-régió méreteiben szervezzük meg az adott folyamatok összefüggő tanulmányozását s elvessük a régió mesterséges felosztását szláv és nemszláv területekre (ill. népekre). Természetesen ez nem jelenti azt, hogy lemondunk az általunk vizsgált korszakban a szláv népek fejlődésében mutatkozó specifikusan közös vonások feltárásáról, annak a szláv kölcsönösségi-komplexumnak a tanulmányozásáról, amelyről épp az imént esett szó. (Mellesleg megjegyezzük, hogy ez a komplexum szintén nem szorítható mesterséges korlátok közé; amint pl. ahogyan gyakran igen korai stádiumban lezárják nálunk, avagy legalábbis nem teljes mértékben vonják bele a hazai problematikát, a keleti szlávokét). Visszatérve azonban elmélkedésünk fő vonalához, az általunk vizsgált korszak sokrétű problematikájának keretein belül a specifikusan szláv kérdések csupán részletet képeznek, jöllehet fontos és a kutatás szemszögéből

nézve érdekes részletet, olyat, amely azonban nem zárkozhat el az egész elől, nem korlátozhatja a kutatók látókörét.

Amennyiben a nyugati-, és délszláv népek fejlődési problematikájának a tanulmányozásáról áttérünk egész Közép- és Dél-Kelet-Európa népeinek a tanulmányozására, ez nem csupán mennyiségi növekedést fog jelenteni, hanem azt, hogy a bennünket érdeklő folyamatok tanulmányozását szélesebb történeti alapokon végezzük, létrehozzuk a tudományosan megalapozott feltételeket az összehasonlító és tipológiai jellegű kutatások, olyan kutatások számára, amelyek vezető helyet kell, hogy elfoglaljanak szimpóziumunk tevékenységében. He-lyénvaló itt megemlíteni Lenin szavait arról, hogy a különböző országok politikai és gazdasági fejlődésének az összehasonlítása rendkívüli jelentőséggel bír a marxizmus számára. [3]

Jogos a kérdés: milyen alapon állítjuk, hogy az adott területi egység behatárolásával létrehozzuk a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején lezajló társadalmi-gazdasági, politikai, nemzeti és kulturális fejlődési folyamatok tanulmányozásának a tudományosan megalapozott feltételeit? Hiszen nem helyi, lokális, hanem globális, átfogó jellegű folyamatokról van szó, s a történelmi fejlődésnek ezt a szakaszát - mellesleg egy sor esetben ugyanazon évszázadon belül, a XVIII. 60-70-s éveitől, a XIX. sz. 60-70-s éveig - mind Nyugat-, mind Kelet-Európa azon más népei is megélték, amelyek kívül esnek az Intézetünk tevékenysége számára megjelölt területen. Amikor a szláv népekről van szó, itt a kritérium nyilvánvaló és vitathatatlan, de ha mi ugyanakkor tanulmányozzuk a magyarok, a románok, a görögök történetét is, akkor miért nem terjesztjük ki tevékenységünket a németekre és olaszokra, a skandinávokra és a spanyolokra és végül - az oroszokra is? Épp itt kell folytatnunk a fentebb megkezdett idézetet és emlékeztetni Lenin szavaira: Elemi feltétel annak a kérdésnek a tisztázása, hogy összehasonlíthatók-e az összehasonlítandó országok fejlődésének történeti korszakai. [4]

Magától értetődő, hogy az általunk vizsgált folyamatok csupán részét képezik a jóval átfogóbb jelenségeknek. A kapitalizmus keletkezése - általános történeti törvényszerűség, a világtörténeti fejlődés adott szakasza, s nyilvánvaló, hogy a vizsgálandó szakaszra jellemző, átfogó méretű társadalmi-gazdasági folyamatokkal kapcsolatban Közép-, és Dél-Kelet-Európában elsősorban az azonos vonások a meghatározandók. Amint azonban fel akarjuk tárni a kapitalizmus keletkezésének alapvető típusait, amint beszélni kezdünk a társadalmi-gazdasági fejlődés sajátosságairól, meggyőződhetünk arról, hogy a közép-, és dél-kelet-európai országokban a kapitalizmus keletkezése tipológiailag különbözik nem csupán olyan, a kapitalista fejlődésben jóval előrehaladottabb országokétól, mint Anglia és Franciaország, hanem olyanokétól is, mint Olaszország, valamint a skandináv államok, s a Pireneusi-félsziget államai.

A kapitalista agrárfejlődés specifikus jellege megkülönbözteti az Elbától keletre fekvő területeket és meglehetősen az adott kritérium alapján megvont terület (amelybe beleveszünk Németország keleti részét, valamint az európai Oroszország jelentős területeit is) jóval nagyobb, mint Közép- és Dél-Kelet-Európa általunk meghatározott területe, nyilvánvaló, hogy már e kritérium miatt sem lehet azonos, tipológiai-lag közös társadalmi-gazdasági folyamatként vizsgálunk a kapitalizmus fejlődési folyamatát keletre és nyugatra attól a képzeletbeli vonaltól, amely az Elba középső és alsó folyását összeköti a szláv-olasz etnográfiai határral az Adriai tenger partján. Természetes, hogy a kelet-európai agrárfejlődés kérdéseivel immár hosszú évek óta eredményesen foglalkozó szimpozium egyetlen résztvevője számára sem kétséges az ilyen jellegű kritérium tudományos megalapozottsága.

Ugyanakkor maga a kapitalizmus keletkezése és a társadalmi-gazdasági folyamatok összessége - minden fontossága ellenére - csupán részét képezi az általunk vizsgálandó komplexumnak. Ez nem pusztán a feudális termelési viszonyoknak kapitalista termelési viszonyokkal való felcserélésére, hanem ezzel összefüggésben a feudalizmusra jellemző emberi közösségeknek strukturálisan és minőségileg új közösségekké, nemzetté való átférmálódása, a szociális és nemzeti pszichológia új színvonala, a kultura minőségileg új színvonala s mindezen gazdasági, szociális, nemzeti folyamatok következményeként (másképpen ugyanakkor ezen folyamatok hatásos katalizátoraként) olyan új politikai helyzet, amelynek legfontosabb vonása a nemzeti mozgalom. Ime az általunk vizsgálandó jelenségek komplexuma.

Ilyen körülmények között tehát - nyugodtan állíthatjuk, - a közép- és dél-kelet-európai országokat egyesítő kritérium, amelynek alapján meghatározzuk az általunk tanulmányozandó összehasonlítható, összevethető folyamatok szféráját, nem más mint a kapitalizmus olyan fejlődése és a nemzetek olyan kialakulása, amikor hiányzik a saját államiság és harcot kell folytatni a politikai függetlenségért avagy a szabad nemzeti fejlődés politikai feltételeiért. Ez a meghatározó tényező teljes mértékben vonatkozik nem csupán a Szovjetunió határain kívül élő szláv népekre, hanem a görögökre, a magyarokra és a románokra is. Az általunk vizsgált folyamatok képezik a tengelyét, a legfőbb lényegét két olyan gigantikus soknemzetiségű állam belpolitikai fejlődésének, mint Ausztria és a Török Birodalom, amelyeknek területe a XIX. század elején majdnem azonos Közép-, Dél-Kelet-Európa területével.

Mindkét birodalom jellegzetes vonása az, hogy az uralkodó politikai nemzet elenyésző kisebbséget alkotott az elnyomott és felszabadulásukért küzdő nemzetekkel szemben. Ebben van ezen államok elvi különbözősége mind az Orosz Birodalomtól, mind Poroszországtól, ahol a nemzetiségi kérdés és az elnyomott népek nemzeti-felszabadító mozgalma az általunk vizsgált periódusban nem volt ilyen jelentőségű. Mind ott,

mind itt kivételt képeznek a lengyel területek, amelyeket egyébként bevonunk a vizsgálandó közép- és dél-kelet-európai területek szférájába.

A Szovjetunió határain kívül élő szláv népek történetéből, valamint a Közép-, Dél-Kelet-Európát lakó egyéb népek történetéből vett anyag alapján felvetünk néhány problémát és ezek összehasonlító-történeti jellegű tanulmányozásának feltételeit.

A nemzeti-felszabadító mozgalmak tanulmányozásának egyik központi problémája - a nemzeti függetlenség kivívása a harcoló nép által. Szerbia és Bulgária története fontos anyagot szolgáltat ennek vizsgálatához, de nem lesz-e gazdagabb az anyag, amennyiben vizsgálódásainkat kiterjesztjük egyéb olyan államokra is, amelyek a XIX. században vívták ki függetlenségüket, így pl. Görögországra, az első olyan balkáni államra, amely kivívta szuverenitásának teljes jogi elismerését? Talán nem gyümölcsöző a politikai függetlenség megszilárdításában mutakozó szakaszok tanulmányozása, nem csupán Szerbia, hanem a dunai fejedelemségek anyagai alapján is? Talán nem szélesíti a problémák körét, ha az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés alapján vizsgáljuk Magyarország politikai státusát?

Az összehasonlító-történeti kutatások lehetőségeinek a kiszélesítése önmagában véve igen értékes, hát még ha párosul az analízis jelenség-komplexum valóban történeti teljességével, mellőzve e jelenségek mesterséges széttagolását. Ugyanis az adott problematika másik oldalát a nemzeti-felszabadító mozgalmak komplex, összefüggő vizsgálata képezi, a soknemzetiségű állam egészében. S ha így nézzük a dolgokat, akkor a török igát lerázó népek nemzeti-felszabadító mozgalmának a története nem csupán a délszlávok története, hanem magában foglalja a görögök és a románok történetét is. Vagy vegyünk egy másik példát, közvetlenül saját gyakorlatunkból. Az Intézetünkben - még annak átszervezése előtt - megkezdett kollektív munka, amelynek témája az Osztrák birodalom elnyomott szláv népeinek a nemzeti-felszabadító mozgalma volt, bizonyos aggodalmakat váltott ki, amennyiben egy ilyen téma meghatározás azt a veszélyt rejti magában, hogy mesterségesen elszakítja a szlávok harcát a magyarok, az olaszok és a románok harcától.

A specifikus variációk egyike az, amikor a nemzet fejlődése olyan körülmények között megy végbe, amidőn a nemzeti terület széttagolt, azaz az egyes részek más-más államhoz tartoznak. Mindeztidőig ilyen variánst csupán a lengyelek példáján tanulmányoztunk. Azonban hasonló helyzetben voltak a XIX. század első felében a románok is, jóllehet a további fejlődés menete másként alakult náluk. A szóbanforgó népek sorsát összekötő és elválasztó vonások történeti-összehasonlító tanulmányozása jelentős érdeklődésre tarthat számot.

A történeti fejlődés specifikus variánsa az olyan nemzeti-felszabadító mozgalom, ahol élnek a saját államiség tradíciói s ahol az illető nemzet korábban uralkodó szerepet játszott a soknemzetiségű államon belül. A nemzeti pszichológia sajátosságai, az adott nemzet és a neki korábban alárendelt szomszéd nemzetek közötti viszony sajátosságai, fontos problémáit képezik a XIX. századi lengyel nemzeti-felszabadító mozgalom tanulmányozásának. A Szovjetunió határain kívül élő szláv népek történetében nem találtunk olyan objektumot, amely e téren alkalmas lett volna az összehasonlításra. De jelentheti-e ez azt, hogy az adott jelenség - egyedi? Vessük össze "a lengyelek és kapcsolataik az ukránokkal, belorusszokkal, litvánokkal" c. problémát "a magyarok és kapcsolataik a szlovákokkal, románokkal, horvátokkal és szerbekkel" c. problémával s nem kínálkozik-e széles tér az összehasonlító tevékenység számára?

De elégedjünk meg a fentebb idézett példákkal. Azok is bizonyítják, hogy a közép- és dél-kelet-európai népek fejlődési törvényszerűségeinek tanulmányozása a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején, közös és specifikus vonásaik feltárása lényegesen nagyobb lehetőségeket kínál és jóval szélesebb tudományos perspektívákat nyit meg számunkra, mint ugyanezen problémáknak csupán a szláv országok anyaga alapján történő tanulmányozása.

Mindezekig figyelmünk középpontjában az egyes folyamatok összehasonlítása állott, egyrészt a nyugati-, és délszláv népek adatai, másrészt a közép-, és dél-kelet-európai népek adatai alapján. Amidőn az adott egész régió területén lejátszódó folyamatok azonosságának specifikus vonásairól beszélünk, nem feledkezünk meg arról és nem tagadjuk azt, hogy léteznek sajátosságok is, amelyek alapot nyújtanak arra, hogy ezt a kiterjedt régiót két, pontosan meghatározható alrégióra bontsuk, a balkáni és a közép-európai alrégióra. Az általunk vizsgált periódusban e két alrégiót nem annyira a gazdasági fejlődés (vitathatatlanul jelentős) sajátosságai különböztetik meg egymástól, hanem inkább a török uralom specifikuma, amely lényeges módon tükröződik a nemzeti fejlődés körülményeiben, valamint a balkáni népek nemzeti mozgalmainak feladataiban és jellegében. Az adott korszakban már a két alrégió közötti határvonal sem felel meg a dél-kelet-európai határokról (a balkáni alrégió határaitól) jelenleg vallott felfogásunknak. A nemzetek kialakulásának és a nemzeti mozgalmak fellendülésének a korban ez a határvonal többé-kevésbé egybeesik azzal a határral, amely a XVIII-XIX. századfordulón a Török Birodalmat elválasztotta európai szomszédaitól, jöllehet, nyilvánvaló, hogy annak idején ez a határ megosztotta olyan népek nemzeti területét, mint a románok és a szerbek. Sok évnek kellett eltelnie ahhoz, továbbá létre kellett jönnie és meg kellett erősödni olyan nemzeti államoknak, mint Románia és Szerbia, továbbá csökkennie kellett Törökország hatalmának ahhoz, hogy a két alrégió közötti történeti határvonal jelentősége meginogjon. Lényegében az adott

határvonal új, jelenlegi meghatározására csak az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása, Jugoszlávia létrejötte és a román területek egyesítése után került sor.

Mind a balkáni népek, mind a közép-európai népek újkori fejlődésében, ezen belül a nemzettévalás és a nemzeti mozgalmak kibontakozása idején mutatóközös specifikumok elismerése - ami kifejezést nyert a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet belső strukturájában - megfelel a kölcsönös, összehasonlító történeti kutatás feladatainak - a problematika széles, komplex jellegű értelmezése mellett - mind az egyes, fentebb megnevezett alrégiókat, mind pedig Közép- és Dél-Kelet-Európa egészét tekintve, a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején.

Most áttérünk arra a kérdésre, hogy miben látjuk szimpóziúmaink feladatát, mi határozza meg a mi helyünket, a szovjet kutatók helyét a tárgyalt problematika tanulmányozásában.

Szimpóziúmunk programja arról tanuskodik, hogy nem vetjük el a vizsgálandó folyamatok egyik vagy másik oldalának a konkrét kutatását, egy nemzet vagy egyetlen ország keretein belül. Teljes mértékben jogosak az ilyen előadások, az ilyen munkák. Ezen túlmenően a legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy ezek a jövőben is tulnyomó részét fogják képezni munkánknak. És mégis, ennek ellenére a legteljesebb határozottsággal le kell szögeznünk (anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is kétségbe vonnánk az ilyen jellegű egyes kutatások tudományos értékét), hogy a különböző profilu szakemberek népes kollektívája számára, a mi szimpóziúmunk számára, nem ez a fő feladat. A szimpóziúm tevékenységének legfontosabb eredménye - a konkrét ország-kutatásra és a szűkebb profilu művekre támaszkodó - átmenet lesz, amely a tudományos elemzés következő lépcsőfokához, a tudományos szintézishez vezet.

E feladat megoldása során elengedhetetlen a szovjet tudósok és az európai szocialista országokban működő kollégáik közötti együttműködés továbbfejlesztése. Most nem kívánjuk értékelni az adott országok társadalomtudósai által elért eredményeket és negatívumaikat, csupán a konkrét sajátosságok figyelembevétele mellett állítjuk, hogy a reális lehetőségek, valamint az adott és végszükségben a potenciális tudományos erők mellett az európai szocialista országokban élő kollégáink, a társadalomtudós-marxisták, amikor saját országaik történetével, kultúrtörténetével kapcsolatos problémákról, azok tanulmányozásáról van szó, kedvezőbb helyzetben vannak, mint azok a szovjet történészek, akik ezen országok történetét avagy kultúrtörténetét tanulmányozzák. Kollégáink sikerrel tanulmányozzák hazájuk történetét és alapjában véve e téren sikeresebben tevékenykedhetnek, mint mi. Ez természetesen egyáltalán nem azt jelenti, hogy nekünk nincs jogunk foglalkozni ezen országok társadalmi-gazdasági, politikai és kultúrtörténetének a konkrét problémáival, avagy hogy erre nem va-

gyunk képesek avagy, hogy ez nem feladatunk, továbbá, hogy a Szovjetunióban kiadott művek nem tartalmazhatnak új tudományos eredményeket e téren, olyan új eredményeket, amelyek önmagukban véve is értékesek és lényegesek az érintett ország tudósai számára. Ennek ellenére az élet egyre határozottabban bizonyítja, hogy minden egyes nép belső problémáinak a tanulmányozása során az alapvető tudományos erőt a hazai, nemzeti marxista tudomány képviseli, a testvéri országok tudósai pedig, köztük a szovjet tudósok is, e tekintetben csupán a kiegészítő szerepét játszhatják. Ez a tudományfejlődés tendenciája és aligha vonhatjuk kétségbe e tendencia törvényszerűségét és helyes voltát.

Amennyiben a jövőben továbbra is foglalkozni kívánunk ezen országok belső történetével, (újból és újból hangsúlyozni kell, hogy mi egyáltalán nem óhajtjuk a jövőben korlátozni az ilyen jellegű tevékenységet), úgy szorosan együtt kell működünk külföldi kollégáinkkal, s figyelemmel kell kísérnünk a baráti szocialista országok tudományos fejlődését. Folyamatosan tájékozódni az elért eredményekről, figyelembe venni és elsajátítani ezeket az eredményeket, hozzájárulni az egyik vagy másik probléma megoldásához, de nem tűzve magunk elé olyan feladatot, amely sikeresen, sőt, sokkal sikeresebben megoldható magukban ezekben az országokban, - íme, néztünk szerint a kérdés helyes megközelítése.

Lehetséges, hogy lesznek olyanok, akik tulságosan pesszimistának találják ezt az állásfoglalást, úgy gondolva, hogy ez felhívás a sikeresen folyó munka befagyasztására. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy ez csupán a dolgok állásából és a mutatózó perspektívákból leszűrt értékelés, amely a legcsekélyebb mértékben sem teszi semmissé a szovjet tudomány által elért eredményeket. Ha pedig a fentebb elmondottakat úgy lehet értelmezni, mint a közép-, és dél-kelet-európai országok belső történetével kapcsolatos meghatározott problémák terén a mi tevékenységünk korlátozására irányuló felhívást, úgy ez csupán olyan mértékben igaz, hogy tudományos erőinket a közös tudományos ügy érdekében nagyobb haszonnal kamatoztathatjuk más területen.

Melyek legfontosabb feladataink, amikor a közép- és dél-kelet-európai népek társadalmi-gazdasági, politikai, nemzeti és kulturális fejlődésével kapcsolatos egyes problémák tanulmányozásáról van szó a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején? Mindenekelőtt az, hogy ezeket a problémákat regionális méretekben vessük fel, irányt vegyünk az adott problematika összehasonlító-történeti, tipológiai tanulmányozására.

Még kell jegyeznem, hogy egyes országokban - igaz, korlátozott méretekben, - folyik olyan kutatómunka, amely túllép a nemzeti kereteken és érinti Közép- és Dél-Kelet-Európa történetének problémáit. Már megjelentek az összehasonlító-történeti profilu, s komoly figyelemre méltó első

munkák. Megnevezhetjük pl. M. Hroch "A nemzetiségi mozgalom élharcosai az európai kis népeknél (A patriotista csoportok szociális strukturájának összehasonlító analízise)" [5] c. munkáját, valamint J. Chlebowczyk egy sor tanulmányát, amelyek jelentős eredményeket tartalmaznak a közép-európai kis népek nemzeti fejlődésével kapcsolatos kérdések terén. [6] Az ilyen jellegű munkák azonban még meglehetősen ritkák.

A szovjet társadalom-tudományok és tudományos intézmények strukturája, az a hatalmas tapasztalat, amelyet a szovjet tudomány az egyetemes történet, valamint az irodalom-történet tanulmányozása terén gyűjtött, lehetőséget nyújt arra, hogy a szovjet tudósok átfogó problémák kidolgozására vállalkozhassanak. A jelenlegi körülmények között az összehasonlító történeti jellegű kutatások - már jellegüknél fogva is, - lényegében kollektív jellegű kutatások kell, hogy legyenek, vagy legalábbis kutatói kollektíva tevékenységére kell, hogy támaszkodjanak. Ez biztosíthatja csupán az egész régiót felölelő széleskörű kutatás megszervezését.

A sikeres kutatás záloga - a problémák komplex megközelítési módja. Az általunk tanulmányozott problematika olyan, hogy csupán a történészek erőfeszítései révén nem deríthető fel valamennyi aspektusa. A jelen szimpózium, továbbá az Intézet terve előirányozza a történészek, a kulturtörténészek, az irodalmárok és a nyelvészek együttműködését. A dolognak erre a részére a továbbiakban még visszatérünk.

Meg kell említenünk még egy kutatási területet, amely nagy tudományos jelentőségű. Az Oroszország és Közép-, Dél-Kelet-Európa népei közötti kapcsolatokról van szó, az általunk vizsgált korszakban, azokról a kapcsolatokról, amelyek jelentősége olyan nagy volt az adott régió történetében és amelyek tanulmányozása terén a szovjet tudomány már eddig is sokat tett. A szovjet levéltárak és könyvtárak gazdag dokumentációs bázisa nem csupán a kapcsolat-kutatás számára nyújt lehetőséget, hanem az adott régió belől élő népek belső történetével kapcsolatos konkrét problémák megoldásához is. Így pedig a mi külföldi kollégáink kedvező lehetőséget nyernek ahhoz, hogy saját országuk belső történetével kapcsolatban, szovjet forrásbázis alapján végezzenek kutatómunkát.

Tudományos erőfeszítéseink produktivitásának egyik alapvető feltétele az általunk vizsgált problematika kutatásában napjainkig elért eredmények ismerete. Századunkban már senki nem képes arra, hogy egymaga kövesse nyomon a meglehetősen széles problematika terén a tudomány által elért eredményeket. A probléma különböző aspektusai iránti érdeklődés, a különböző országokra beállított profil, az eltérő nyelvi felkészültség, mindez meghatározza s egyben korlátozza is mindannyiunk látókörét. Kollektívaként azonban képesek, sőt kötelesek vagyunk arra, hogy átfogjuk a probléma egészét. Elsőrendű fontosságu feladat - tájékozódni ate tekintetben, hogy

mi történt nálunk ezen a téren s mi történt a határokon túl, miről folynak a viták; tájékoztatnunk kell egymást a szóbanforgó területen elért eredményekről, problémákról.

Mindebből következik, hogy amikor az elkövetkező szimpóziumokhoz vezető munkát tervezzük, különös figyelmet kell, hogy fordítsunk a közleményekre és tájékoztató jellegű írásokra, az alapvető módszertani problémákkal foglalkozó előadásokra, s nem csupán összegező jellegű tájékoztató előadásokat kell a szimpózium elé vinni, nem csupán a végzett munkáról szóló beszámolókat, hanem meg kell határozni azokat a kérdéseket, amelyek megértéséhez avagy legrosszabb esetben felvetéséhez ez a munka el kell, hogy vezessen.

Másképpen kifejezve, a szimpózium, mint a szakemberek széles körének kollektív érintkezési fóruma, olyan szakembereké, akik a bennünket érdeklő problematika különböző aspektusait ismerik, fontos és értékes egyrészt azért, mivel lehetőséget nyújt arra, hogy összegezzük az eddig elvégzett munka eredményeit, továbbá, hogy az élénk vitákban, valamint az ülészakokkal párhuzamosan futó megbeszélések során kicséréljük nézeteinket ezzel kapcsolatban, másrészt azért, mivel lehetőséget nyújt arra, hogy mindannyiunk elkövetkező munkáját eredményesebbé tegyük azáltal, hogy tájékoztatjuk egymást a közös területeken elért eredményekről, összehasonlításainkról, asszociációinkról, eszméinkről, amelyek - más anyag alapján születvén, - gyümölcsözőekké válhatnak szélesebb szférában is, utat nyithatnak számos értékes szintézis előtt.

Nekünk gondolnunk kell arra, hogy maximális mértékben kihasználjuk a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet komplex struktúrájából, valamint szimpóziumunk komplex jellegéből fakadó előnyöket. Feltétlenül fel kell tárnunk a kölcsönös tudományos igényeket, az egymással találkozó kívánságokat, azt, hogy milyen kérdések kidolgozását, milyen anyagok feltárását várják pl. az irodalomtörténészek a történészektől, a történészek pedig a nyelvészektől, stb.

Példaképpen megnevezünk néhány ilyen komplex jellegű feladatot.

A romanticizmus problémái pl. változatlanul érdeklik az irodalomtörténészeket. Sok hasznos ismeret gyűlt már össze az irodalomtudomány terén valamennyi bennünket érdeklő néptekintetben. Mégis úgy tűnik, hogy az adott régióhoz tartozó népeknél a romanticizmus tipologizálásának és specifikumának a kérdése, az adott irodalmi és általános kulturális irányzat kapcsolata a nemzetévtárással, továbbá a nemzeti-felszabadító mozgalommal - mind különösen figyelemre méltó, s hogy az adott területen végzett kutatások, különösen a széleskörű összehasonlító történeti és komplex kutatások sok értékkel járulhatnak hozzá az általunk vizsgált problematika feltárásához.

Nem a történész dolga megítélni, hogy a nyelvtudományt milyen mértékben érdekli az össznemzeti irodalmi nyelvek kialakulásának a problémája. Azonban ennek a problémának van egy olyan mozzanata is, amely rendkívül lényegbevágóan érdekli éppenséggel a történészeket és a kulturtörténészeket. A nemzet fejlődési folyamatának megfelelően a nyelvformálódási szakasza nem puszta az ilyen vagy olyan, többé-kevésbé jelentős változások felhalmozódása. Ez egy stádium, amelyben a nyelv fejlődésére állandóan jellemző, spontán kezdeményezés párosul azzal az öntudatos tevékenységgel, amelynek célja a nyelvnek, mint a nemzettéválás tényezőjének a kialakítása. Nem vitás ennek az öntudatos tevékenységnek a kulturtörténeti és általános történeti jelentősége. De miként értékeljük a spontán és az öntudatos elem kölcsönviszonyát, az öntudatos elem mértékét és sajátosságait a nyelvészek aktív és célirányos részvétele nélkül.

Az általunk tanulmányozott folyamatokban rendkívül fontos a lexikográfia vizsgálata, melynek fejlődése nem véletlenül fonódik mindenütt össze azokkal a jelenségekkel, amelyeket röviden nemzeti újjászületésnek szoktunk nevezni. A pontatlanság elkerülése végett ismétlem: nem a nyelvtudomány tulajdonképpeni és specifikus érdeklődési köréről és feladatairól van szó; a nyelvész szempontjából pl. S.B.Linde szótára nem különösen érdekes (habár talán nem annyira siralmas a helyzet), de a történészek és az irodalomtörténészek rendkívüli módon érdekelve vannak abban, hogy a nyelvészek tanulmányozzák ezt a szótárt. Ugyanakkor bennünket, nem-nyelvészeket nem csupán, avagy elmondhatjuk, nem annyira a lengyel nyelv állapota - amelyet Linde többé-kevésbé teljesen, s többé-kevésbé kielégítő módon, az akkori nyelvtudomány szemszögéből meghatározott - mint inkább az ő aktív beavatkozása érdekel a nyelv fejlődésébe, állásfoglalása más, rokon-, és távoli nyelvekkel kapcsolatban, normatív alapelveinek tartalma és motívumai, saját tevékenységének értékelése és jellemzése, e tevékenység helye a nemzeti kultúrában, stb. Ezen és ehhez hasonló kérdések kidolgozása a nyelvészek részéről lényegesen előbbre viheti a történészek és kulturtörténészek munkáját, de ha a nyelvészek elhanyagolnák e szükségleteket, ugy lényegesen szegényebbé tennék munkásságunkat.

Viszonylag nemrégén került jóváhagyásra a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet 1971-1975 évi terve. Ezekben a tervekben az egyik legjelentősebb fejezet a következő: Közép-, Dél-Kelet-Európa népeinek fejlődési törvényszerűsége a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején.

Rögtön elmondhatjuk: az Intézet tervei arról tanuskodnak, hogy még messze vagyunk attól a magasabb stádiumtól, a tudományos szintézisnek attól a színvonalától, amely felé felhívásunk szólít. Mi, az Intézet munkatársai és a jelen szimpóziumon összegyűlt Intézeten-kivüliek, együtt fogunk törekedni arra, hogy elérjük ezt a színvonalat. Jöges tehát,

hogy a jelen ötéves tervben kilátásba helyezett, s az adott problematikával foglalkozó három szimpózium központi helyet foglaljon el az intézeti tervekben, ill. ezek megfelelő fejezeteiben.

Az elmúlt ötéves tervben indult "A szláv népek nemzeti-felszabadító mozgalma az Osztrák Birodalomban a XVIII. századtól 1870-ig" c. kutatás. A munkát 1974-ben kell befejezni. Fentebb már említettem ezt a munkát azért, hogy kifejthessem ellenvéleményemet e munka kiindulási gondolatával kapcsolatban. Ugy vélem, hogy a munkát túl fog lépni a címben megadott határokon, aminek egyik záloga már maga az a tény, hogy a szerkesztőbizottságban résztvesz egy magyar-szakspecialista is.

A Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet szakembereinek egy csoportja résztvesz abban a kollektív munkában, amelyet a Szovjet Tudományos Akadémia történelmi szakosztálya készít elő a kapitalizmus keletkezéséről. Nyilvánvaló, hogy a mi szerzőinknek - a SZUTA Történettudományi Intézetének a képviselőivel együtt, - fel kell tárniuk a kapitalizmus keletkezését a kelet-európai régió területén, a szó legszorosabb értelmében. A problémát globális méretekben tanulmányozó kollektíva munkájában való részvétel hasznos lehet szerzőink számára, további kiindulási alapokat nyújthat számukra abban a kutatómunkában, amelyet a közép- és dél-kelet-európai kapitalizmus keletkezésével kapcsolatban folytatnak.

Az általunk vizsgált problémakörrel kapcsolatosak az Intézet jelentős kiadványai, amelyek - természetesen - csak akadémiai intézeti szinten valósíthatók meg. Ide tartoznak "Az 1863. évi felkelés" c. ismert sorozat befejező kötetel, amelyeket a Lengyel Tudományos Akadémiával közösen készítettünk. Ide tartozik a Szerb Akadémiával közösen készített kiadvány, "Az első szerb felkelés", amely szovjet és jugoszláv levéltári anyagokon alapul. Ide tartozik a Bulgár Akadémiával közösen készített "Nemzeti felszabadítási mozgalom Bulgáriában és Oroszországban a XIX. század 50-70-es éveiben" c. kiadvány, amely nem csupán dokumentumpublikáció, hanem egyben tanulmánygyűjtemény is. Végezetül ide tartozik "A szláv kérdés M.F. Rajevszkij irattára alapján" c. publikáció, amelynek az előkészítésében résztvesz a Szlovák Akadémia, továbbá több jugoszláv tudományos intézmény. A publikáció témája: az Osztrák Birodalom szláv népei a XIX. század 40-70-es éveiben.

Nem kívánjuk itt felsorolni az Intézet munkatársai által végzett egyes termv munkákat, ill. ezek témáit, csupán azt jegyezzük meg, hogy a terv nagyobb részét - a hagyományok alapján - a Szovjetunió határain kívül élő szláv népek történetével kapcsolatos munkálatok képezik, azonban megjelentek a tervben a Magyarország, Románia és Görögország történetével foglalkozó művek is. A tervben azonban egyelőre egyálta-

lán nem szerepelnek olyan komplex, összehasonlító-történeti jellegű munkák, amelyek jelentőségéről fentebb szoltam.

Azt jelenti-e ez, hogy az ilyen jellegű feladatok meghaladják az erőinket? Azaz, hogy ezek a feladatok más, "nagyobb kaliberű" tudósokra várnak? Természetesen nem. Azonban a komplex és történeti-összehasonlító jellegű munkák általában megkövetelik az erőfeszítések egyesítését. Szimpóziu-munk egyik feladata éppen az, hogy ezen a téren felmérje a helyzetet, összegyűjtse az erőket és megjelölje az erőfeszítések irányát.

Ez lehet pl. egy tematikus tanulmánygyűjtemény, amelyben az egyes tanulmányok anyaga és tematikája kapcsolatban áll egymással s kiegészíti egymást. Az ilyen kötet megfelel ennek a komplikált feladatnak. Önmagában véve egyetlen cikk sem oldja meg az összehasonlító-történeti kutatás egészét, azonban e cikkek mindegyike - egymással kapcsolatban - arra fog irányulni, hogy ezt a feladatot megoldja, azaz, hogy a gyűjteményes kötet a kutatás minőségileg új szintjét jelentse.

A kooperáció természetesen megvalósulhat az erőfeszítések szervezettebb összekapcsolódásában is, azaz kollektív művek előkészítésében. (Itt egyáltalán nem szükséges, hogy a művek túl terjedelmesek legyenek.) Ilyen kollektív jellegű munka lehet egy 3-5 ivnyi tanulmány is, amely néhány ország ill. az egész régió méreteiben feltárja az általunk vizsgált probléma bizonyos aspektusát.

Az ilyen kollektív tudományos kutatásokat kezdeményezheti a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet is, ami teljesen természetes. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ilyen jellegű javaslatokat csak az Intézet tehet. Ellenkezőleg, mind a jelen szimpóziium során, a vitában, felmerülhetnek igen értékes ötletek ilyen vonatkozásban. Hiszen az ilyen jellegű együttműködés nem csupán az Intézet érdeke, hanem érdekelt abban a szimpóziium minden egyes résztvevője. Teljes határozottsággal állíthatjuk, hogy a bennünket érdeklő témával kapcsolatos s a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet által összeállított publikációs tervben - egyébként az Intézet publikációs lehetőségei, sajnos, rendkívül korlátozottak, - határozott előnyben fognak részesülni azok a munkák, előadások, cikkek, sőt, azok a monográfiák, amelyek túllépnek a szűk profilu, és ország-profilu témákon, azok a munkák, amelyek metodológiai jelentőségű kérdéseket vetnek fel, jelentős szintézisekhez vezetnek s megfelelnek a közép- és dél-kelet-európai országok fejlődéstörténetét a komplex-, összehasonlító-történeti módszerrel kutató feladatoknak (természetesen a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korában).

Annak érdekében, hogy munkánk célirányosabb és produktívabb legyen, fontos lenne, hogy a jövőben - a jelen szimpóziuimtól eltérően - az általunk vizsgált rendkívül szé-

les problematika valamennyi ágának valamennyi kérdését nem tűzzük ki vitatémának, hanem csupán egyes kérdéseket, méghozzá olyanokat, amelyeket korábban kijelölünk, olyanokat, amelyek szimpóziumi megvitatását leginkább indokolja a tudományfejlődés érdeke és a kutatás helyzete. Az 1973-ra tervezett következő szimpóziumon az alapvető téma a közép- és dél-kelet-európai népek nemzeti kulturájának a fejlődése lesz, a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején.

Feltételezzük, hogy a tematika szűkítése nem csupán az erőfeszítések koncentrációját segíti elő, - célirányosabbá téve a szimpózium tevékenységét, - hanem lehetővé teszi számunkra azt is, hogy a jövőben elkerüljük a széttagolódást, amely a jelenlegi szimpóziumon a szekciókra-oszlásban jelentkezik. Ugyanis amikor a történészek és a kultúrtörténészek komplex, egyesített munkájának a megvalósítására törekszünk, magunk osztjuk szét őket szekciókra. Érthető, hogy a jelen szimpóziumra jellemző oly hatalmas tematika és oly sok előadás mellett szekciók nélkül lehetetlen lett volna megszervezni a munkát, ugyanakkor azonban el kell ismernünk az ilyen jellegű szervezés negatív oldalait is és igyekeznünk kell, hogy a jövőben ezeket elkerüljük.

Arra is kell gondolnunk, hogy a jövőben alaposabbá tegyük a szimpózium előkészítését, így pl. többek között biztosítsuk a referátumok és előadás-tézisek előzetes publikálását, avagy legrosszabb esetben azokét az alapreferátumokét, amelyek megvitatása a szimpózium munkájának fontos részét képezi.

Mindezek és az általam nem is érintett tudományos-szervezeti kérdések lényegbevágó jelentőséget nyernek, ha abból indulunk ki, hogy a jelenlegi szimpózium nem egyedül jelenség, hanem kezdeti szakasza egy nagyszabású és meglehetősen hosszantartó közös munkának.

I.Sz. Miller (Moszkva)
Szovjetszkoje Szlavjanovegyenije
1972. 4. sz. 31-41. l.

Jegyzetek

- [1] Annak az előadásnak a szerző által lerövidített szövege, amely 1972. februárjában hangozott el Moszkvában "A kapitalizmus keletkezése, nemzeti-felszabadító mozgalmak és a nemzeti kultúra kialakulása Közép- és Dél-Kelet-Európa országaiban (a XVIII. sz. végétől a XIX. század 70-es éveikig" c. szimpóziumon.

[2] E szimpóziumok munkájáról ld. N.P. Danyilova krónikáját a Szovjetszkoje Szlavjanovegyenyije 1965. évi 1. számában, valamint az 1967. évi 3. számban; ld. még N.V. Zujeva és Je. M. Satohina közleményeit u.ott., 1969. 4.sz.; ld. még a "Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах" c. tanulmánykötet előszavát, (Moszkva, 1970) stb.

[3] Lenin, összes művei, oroszul 25. k. 268. l.

[4] U.ott.

[5] M. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. Prag, 1968.; ugyancsak tőle K otázce uzemni skladby narodního hnutí. ČSCH, 1971. é. 4. 513-536.; Szükséges egyébként megjegyezni, hogy a Hroch által vizsgált kis nemzetek többsége nem tartozik az általunk vizsgált területhez (finnek, észtek, litvánok, flamandok). Közép-Európa népei közül a csehekről és a szlovákokról idéz adatokat a szerző, azaz a bennünket érdeklő témát illetően a hazai történelem keretei között marad.

[6] J. Chlebowczyk, Marks i Engels a problem małych narodów w Europie Środkowo-wschodniej (W kwestii genezy i rozwoju twz. narodów niehistorycznych). "Z pola walki" 1970. 2. sz.; ugyancsak tőle: Ruch robotniczy a kwstia narodowa w monarchii Habsburgów. "Z pola walki", 1968. 1. sz.; ugyancsak tőle: Kształtowanie się świadomości społecznej i narodowej na pograniczu językowym (w warunkach Środkowo-europejskich). "Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej" t. IV. 1968.

A SZOVJETUNIO MEGALAKULÁSÁNAK NÉHÁNY PROB- LÉMÁJA A LEGUJABB POLGÁRI TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A jelen cikk nem kíván foglalkozni a Szovjetunió megalakulásával kapcsolatos polgári történetírás létrejöttével és problémáival [1], hanem arra szorítkozik, hogy kiemelje a legujabb (1969-1972) polgári irodalom néhány olyan alapvető tendenciáját, amelyek körül viták folynak, s amely viták az adott problematikával foglalkozó polgári történetírás újabb szakaszát alkotó koncepció kifejmálódásához vezettek.

Az adott problémakörnek szentelt polgári irodalmat egyrészt a Szovjetunió történetét a maga teljes egészében felölelő [2], másrészt az egyes szovjet köztársaságok (Ukrajna, Örményország, Tadzsikisztán, a balti köztársaságok, stb.) [3] történetével kapcsolatos kérdéseket tárgyaló monográfiák képviselik. A művek szerzőit - ideológiai és historiográfiai pozícióik szerint - négy kategóriára oszthatjuk. A szélsőjobboldaliak, avagy polgári nacionalisták általában emigránsok le származottai. A következő kiadványok körül csoportosulnak: "The Ukrainian Review" (London), "Ukrainian Quarterly" (USA), "Caucasian Review" (München), "Armenian Review" (Boston USA), stb. Politikai és ideológiai téren éppen úgy, mint a történetírásban szélsőséges irányzat követői. A csoporthoz tartozó szerzők készek arra, hogy az ég-világon mindent a maguk kedvére alakítsanak. Munkáiknak nyíltan torzító jellege következtében így gyakran kívülrekesztik magukat a "szolid" szovjetológusok körén, jöllehet e csoport egyes, a filozófia doktora címét viselő képviselői (az északamerikai K. Menning, L. Dobrzansky és W. Chamberlin, az angliai N. Chirovsky) határozott befolyást gyakorolnak a polgári történetírásra. E szerzői csoport ellenpólusát az egykori oroszországi alkotmányos-demokratapárti, monarchista, kispolgári emigrációhoz tartozó nagyhatalmi sovinszták alkotják, akik különösen a 20-50-es években fejtettek ki rendkívüli aktivitást. Az utóbbi évtizedekben sajtóorgánumuk a new-yorki "Új folyóirat" volt. A rossz emlékezetű "egy és oszthatatlan Oroszország"-konceptió különböző variánsait vallják. Napjainkban ez a csoport számbelileg csökkent, tevékenysége mérséklődött, azonban a közelmúltban elhanyagolt történészei mélyenszántó hatást gyakoroltak a szovjetkutatás alakulására.

Amint az az SzKP nemzetiségi politikájával foglalkozó polgári történetírásnak szentelt számos szovjet műből kiderül [4], az elmúlt 15-20 év során a legaktívabb tevékenységet a harmadik csoport fejtette ki, azaz a hívatásos antikommunisták és szovjetellenesek csoportja. Ide tartozik L. Schapiro, H. Seton-Watson, G. Wheeler, W. Kollar és mások. Az emli-

tett kérdésben a szovjetológusok kiinduló pontja az, hogy a Kommunista Párt által a nemzetiségi kérdésben vallott marxista-leninista elmélet és program nem jelenti a kérdés megoldásának reális útját; a Szovjetunió megalakítását erőszakos (ritkábban mesterséges) műveletnek ítélik; eltorzítják a soknemzetiségű szovjet állam fejlődéstörténetét, melynek betetőzése - ugymond - a "szovjet kolonializmus", a nemzetek egyenlőtlensége, a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, stb. Ezek a "konceptiók" mély gyökereket eresztettek a polgári történetírásban, azonban (s erről tanuskodik az új nyugati irodalom) tarthatatlanságuk egyre inkább nyilvánvalóvá válik.

Végezetül az adott témával foglalkozó polgári szerzők között akadnak olyan objektivisták is, mint pl. E.H.Carr és R.Portal, akik igyekeznek megérteni a soknemzetiségű szocialista állam kialakulásának a folyamatát, e folyamat valódi tartalmát, s az SzKP politikáját a nemzetiségi kérdésben.

Érdemes szót ejteni arról a sajátos módról, ahogyan a polgári szerzők megközelítik a Szovjetunió megalakulásának a problematikáját. Kivételek R.Pipes és L.Schapiro, akik munkáik egyes fejezeteiben az SzKP politikáját (természetesen eltorzítva) a Szovjetunió megalakulásának befejező szakaszában vizsgálva, lényegében megkerülik a kérdés lényegét, azaz az egyesüléshez vezető mozgalom előfeltételeit, elhanyagolva magát az egyesülési mozgalmat a szovjet köztársaságokban, Leninnek és a párt Központi Bizottságának a tevékenységét. Ennek magyarázata az, hogy a szovjet történetírás [5] annyira mélyen szántóan és meggyőzően bemutatatta már ezt az egyesítési mozgalmat, hogy a polgári történetíróknak nem áll módjukban e kérdésben polemizálni. "Az egy és oszthatatlan Oroszország" nagyhatalmi koncepcióit vallók "szükségtelennek" tartják ezt az eseményt tisztán "formális aktusként" tekinteni. A polgári nacionalisták azon a nézetten vannak, hogy a döntő periódus az 1917-1920 közötti volt, amikor a nacionalista polgári törekvések kudarcot vallottak. Meggyőződésük szerint a további fejlődés már figyelmen kívül hagyható.

A Szovjetunió megalakulásának helye a soknemzetiségű Oroszország és a soknemzetiségű szovjet állam történetében - íme a kérdéssel foglalkozó jelenkori polgári történetírás első problémája.

A Szovjetunió ("Oroszország") történetének szentelt számos műben a polgári szerzők többsége úgy tekinti a Szovjetuniót, mint a cári Oroszország egyszerű, közvetlen folytatását. "E könyv célja - írja előszavában L.Kochan angol történész - bemutatni azt, hogy a X., XI. és XII. századi kijevi állam miként vált a mai Szovjetunióvá". Gondolatát a következőképpen fejti ki: "En a domináló nagyorosz nemzet szemszögéből írtam; Lengyelország, Ukrajna, Szibéria és Közép-Ázsia problémáit csak futólag érintettem". [7] Hasonló ("futólagos") nézőpont alapján készült I.Grey és I.Neander "Szovjetunió története" is. A Szovjetunió megalakulásának a tényét a polgári szerzők mellékes, jelentéktelen tényként kezelik,

avagy teljességgel figyelmen kívül hagyják. Y. Trotignon pl. megjegyzi: "1922 december 30-án Oroszországból Szovjetunió lett" [8] (mellesleg könyve "A SzU megszületése és kereszt-sége" címet viseli). I. Grey említést sem tesz a Szovjetunió megalakulásáról.

Az a megközelítés, melynek során Oroszország és a Szovjetunió történetét az orosz nép történetével azonosítják, elzárja a polgári történetírók elől azt a lehetőséget, hogy megértsék a soknemzetiségű állam történetét, s így elkerülhetetlenül hamis fényben látják a Szovjetunió megalakulását. Ez arról tanuskodik, hogy a polgári történetírás nem képes ki-alkítani a Szovjetuniót alkotó népek történeti fejlődésére vonatkozó átfogó koncepciót s azt demonstrálja, hogy a nyugati szerzők lényegében véve lenézik a Szovjetunió népeit, mint olyanokat, akik pusztán statisztái egy történelmi folyamatnak. Az ilyen felfogás forrásait azoknak a polgári történetíróknak a munkáiban kell keresni, akik a 20-30-as évek folyamán, de részben még a 40-es években is, létrehozták az Oroszországgal és a Szovjetunió történetével foglalkozó nyugati historiográfia alapjait. Ezek: G. Vernadsky, M. Karpovitch, N. Berdjaev, B. Pares, P. Miljukov.

Ők, akik a politikában az alkotmányos-demokrata-pártiak (kadetok), az ideológiában pedig a "szmenovehisták" nézeteit vallották, többségükben "az egy és oszthatatlan Oroszország" doktrínájából kiindulva Oroszország történetét csupán az orosz nép (helyesebben szólva az orosz állam) történeteként szemlélték. Tagadták mind az orosz, mind az egyéb népek nemzeti-felszabadító mozgalmát, miután pedig megalakult a Szovjetunió - a cári Oroszországgal azonosították. Az Amerikai Egyesült Államokban és Angliában történetírói iskolákat és tradíciókat teremtettek, erős befolyást gyakoroltak mind a Hitler-előtti Németország, mind Franciaország és egyéb nyugati országok történetíróira.

Az 50-es évek elején, amikor az amerikai imperializmus egyik támaszát a szovjetellenes emigráció reakciós, burzsoá-nacionalista szárnyában vélte feltalálni, kísérletek történtek a Szovjetunió történetének másfajta ábrázolására is. [9] Ez az "új" koncepció azonban, melynek megfogalmazói R. Pipes, M. Fainsod, J.S. Reshetar, O. Carol, H. Seton-Watson, stb. [10] voltak, valójában szintén azt a burzsoá-nacionalista koncepciót tükrözte, amely szerint a soknemzetiségű szocialista állam létrejötte erőszakosan történt. E szerzők egyébként a Szovjetunió történetének csak igen rövid periódusával foglalkoznak, megteremtve viszont e rövid perióduson belül az oroszországi népek történetével kapcsolatosan számukra elfogadható koncepciót. Az Oroszország ill. a Szovjetunió történetét a maga teljes egészében felölelő műveket azonban, továbbra is a "nagyhatalmi" iskola receptjei szerint készítik, azaz azokban az egyéb oroszországi népek történetét nem érintik.

Szükséges megemlíteni, hogy a reakciós burzsoá nacionalista N. Chirovsky koncepciója nem talált támogatásra a polgári történetírásban. Ezt az "új", s a szerző szavai szerint "nem-orthodox" variánsát az orosz történelemnek, mely hallgatással fogadták a "szolid" történeti és szovjetkutató folyóiratok. [11] (E variáció szerint Oroszország fejlődésének a mozgató erejét "az oroszok természettől kapott agresszivitása" képezi; a szerző párhuzamot von a "Harmadik Róma" és a Kommunista Internacionálé között; a Szovjetuniót "a leghatalmasabb jelenkori gyarmati birodalomnak" nevezi.) Csúpan két kanadai időszaki kiadvány reagált rá, [12] s abból is az egyik negatívan. [13] Mindez arról tanuskodik, hogy a polgári történetírás bizonyos óvatossággal kezeli a nyílt nacionalizmust és előnyben részesíti a finomabb megközelítéseket.

A Szovjetunió történetével foglalkozó legújabb nyugati irodalomból az derül ki, hogy a polgári történetírók olyan "középutat" keresnek, amely elválasztaná őket mind a nacionalista, mind a nagyhatalmi koncepcióktól. Erről tanuskodnak G. Stephenson és bizonyos mértékig I. Neander művei. Ezek a szerzők minden bizonnyal belátják annak tarthatatlanságát, hogy az orosz nép történetét elszakítsák az egyéb oroszországi népek történetétől s ezért megkísérlik ábrázolni a soknemzetiségű orosz állam létrejöttének és fejlődésének a folyamatát. A problémafelvetés azonban mindkét műben sematikus és mesterkélt. Neander pl. Oroszország és a Szovjetunió egész történetére kiterjesztette az oroszok által az egyéb népekkel szemben gyakorolt gyarmatosítás és elnyomás tézisé, [14] az "egy és oszthatatlan Oroszország" nagyhatalmi koncepcióját összekapcsolta az emigráns historiográfia burzsoá-nacionalista téziseivel. N. Chirovskytól eltérően azonban I. Neander ezeket a téziseket bizonyos fokig mérsékeltebb, tudományosabb fogalmazásban nyújtja. G. Stephenson kísérletet tett arra, hogy felvázolja az oroszországi, ill. a Szovjetuniót alkotó népek történeti útját a XIX-XX. században, s e közben mellőzve a nyugati irodalom nacionalista nézeteit. Könyvében azonban nem talált teret nagyon sok olyan nép számára, amelyik még a XIX. század előtt kötötte össze sorsát az orosz néppel. Az Oroszország területi terjeszkedésével, Közép-Ázsia, a Kaukázus és az egyéb nemzetiségi peremvidékek XIX. századi, ill. XX. századeleji fejlődésével foglalkozó fejezeteket - minden logika ellenére, - a februári és az októberi forradalmakat tárgyaló fejezetek közé illesztette a szerző. [15]

Mi az oka annak, hogy a polgári történetírás nem képes arra, hogy átfogó, s a nyugati történetírás standard műveinek megfelelő koncepciót nyújtson az oroszországi, ill. a Szovjetuniót alkotó népek történetéről? A polgári historiográfiára jellemző metafizikus szemlélet a soknemzetiségű állam történetét úgy tekinti, mint egyetlen uralkodó nép történetét, mint a népek erőszak által létrehozott tömegének a történetét. Politikai, világnézeti és osztályszempontok készítik a polgári történetírókat arra, hogy olyan koncepciókat

valljanak, amelyek még a cári Oroszországban nyertek megfogalmazást. Az antikommunizmus és a nacionalizmus akadályozza a polgári szerzőket abban, hogy meglássák a társadalmi-gazdasági formációk váltását, azoknak a néptömegeknek a szerepét, amelyeknek a harca Oroszországban a népek internacionalista összeforrását, a szocialista forradalom győzelmét, a szocialista nemzetek testvéri családjának a kialakulását eredményezte.

A szovjet történettudomány, amely a szovjet népek fejlődéstörténeti koncepcióját a marxista-leninista történetfelfogásra alapozza, bemutatta azokat a forrásokat, amelyek fejlesztették és erősítették az oroszországi népek közös küzdelmét a kizsákmányolók ellen s elvezettek a nagy októberi szocialista forradalom győzelméhez, a Szovjetunió megalakításához. A Szovjetunió 50 éves fennállásával kapcsolatban az SzKP Központi Bizottsága által hozott határozat hangsúlyozza, hogy "a Szovjetunió létrejött, politikai jelentőségét és társadalmi-gazdasági következményeit tekintve, kiemelkedő helyet foglal el a szovjet állam történetében". [16]

A polgári történetírás fáradhatatlanul új sémákat és koncepciókat keres. Miután a durva antikommunizmus és nacionalizmus pozíciói vereséget szenvedtek, napjainkban (s a jövőben is) a szovjet népek, s többek között a Szovjetunió megalakulásának a történetét vizsgálva, a torzítás kifinomultabb módszereire törekszik. Erről tanuskodik a szovjetkutatás egyik szervezeti jelensége: az USA-ban tevékenykedő, s "A szlavisztikai kutatások fejlesztését elősegítő egyesület" [17] keretén belül létrehozta "A Szovjetunióban és a Kelet-Európában élő nemzetiségeket tanulmányozó bizottság"-ot. [18] (A szlavisztikai kutatások fejlesztését elősegítő egyesület koordinálja, irányítja és jelentős mértékben finanszírozza az Amerikai Egyesült Államokban és az egyéb nyugati országokban folyó szovjetkutatást.) Az említett bizottság létrehozásának egyik célja az, hogy növeljék az imperialista monopóliumok által a szovjetkutatóknak nyújtott anyagi támogatást, megkíséreljék feleleveníteni a Szovjetuniót alkotó népek történetének nacionalista ábrázolását, s ilyen szellemben hatni az egész polgári történetírásra. Minden jel szerint ez reakciót vált ki azon történetírók részéről, akik nem osztják a burzsoá-nacionalista szovjetkutatók nézeteit.

A Szovjetunió megalakulásával foglalkozó legújabb polgári történetírás történeti és elméleti-politikai pozícióit a nacionalista hangnem jellemzi. T. Rakowska-Harmstone pl. művének már az első oldalán megfellebbezhetetlenül kijelenti, hogy a mi századunk - "a nacionalizmus és a nacionalisták által vezetett antikolonialista forradalom százada". [19] ... Midőn a világtörténet jelen korszakát a nacionalizmus korszakaként jellemzik s ignorálják az emberi társadalom forradalmi átalakításának osztály- és társadalmi jellegét, a szovjetkutatók eltorzítják a nemzeti kérdés és a nemzeti-felszabadító mozgalmak marxista-leninista elméletét, a kommunista párt nemzeti-ségi politikájának alapelveit.

A polgári szerzők műveikben sajátos helyet szentelnek annak, hogy eltorzítsák a marxizmus-leninizmus által a nemzeti kérdésben vallott egyik legfontosabb elméleti és program-tételt, nevezetesen a nemzetek önrendelkezési jogára vonatkozó tételt. A polgári ideológusok vélt "ellentmondásokat" keresnek a népek önrendelkezési joga és e jog megvalósítása között az októberi forradalmat követően. Az ukrán nacionalista, I. Rudnitski pl. úgy látja, "ellentmondás van az önrendelkezésre vonatkozó bolsevik jelszavak és a bolsevikok valószínűs gyakorlati között Ukrajnában". [21] A nyugatnémet B.Meissner azt állítja, hogy a Szovjetuniót "elsősorban olyan módszerekkel hozták létre, amelyek szemmel látható ellentmondásban voltak ezzel a koncepcióval". [22] A nacionalista gondolkodás hálójában vergődő polgári szerzők ott is ellentmondást látnak, ahol nincs, vagy pedig kigondolják ezeket az "ellentmondásokat". Gyakran - amint azt I.Rudnitski példáján láthatjuk - "elfeledkeznek" megemlékezni arról, hogy a bolsevikok - a szocialista forradalom pártja. Más, hasonló szerzők megkísérlik azt állítani, hogy az oroszországi dolgozó tömegek összefogása a munkásosztály és annak pártja vezetésével egyenlő a nemzetek önrendelkezési jogának a "megsértésével".

A nemzeti kérdésről vallott marxista-leninista elmélet és pártprogram polgári "bíráló" - jellemző módon - nemlétező ellentmondásokat keresnek Marx-Engelsnek a nemzeti kérdésben kifejtett tanítása és e tanítás alkotó továbbfejlesztése között V.I. Lenin műveiben; [24] vélt ellentmondásokat (logikai és kronológiai jellegűeket) keresnek V.I.Lenin megnyilatkozásaiban a kommunista párt által a nemzeti kérdésben vallott elmélet s annak megvalósítása között a szovjet állam első évtizedeiben; ellentmondásokat V.I. Lenin nézetei és a párt által Lenin halála után a nemzeti kérdésben folytatott politika között, egészen napjainkig, stb.

A szocialista nemzetiségi politika győzelmének történelmileg bizonyított ténye azonban kétségkívül hatást gyakorol a polgári történetírókra. E.H. Carr angol történetíró pl. a bolsevikok nemzetiségi politikájáról szólva kénytelen volt beismerni, hogy "az - a polgári gyakorlathoz és a polgári elmélethez viszonyítva - lényeges előnyökkel rendelkezik". [26] Hasonló nézeteket vall a francia történész, R. Portal. [27]

A marxizmus-leninizmus bírálóinak eszmei szegénységét bizonyítják azok az alternatívák, amelyeket a lenini nemzetiségi politikával helyeznek szemben. R. Pipes pl. a nemzeti kulturautónia eszméit propagálja, az "ausztro-marxizmust", mint a nemzeti kérdés elemzésének és megoldásának "pompás kísérletét". [28] Azt azonban nem említi, hogy ez a "pompás kísérlet" alapos csődöt mondott, ugyanakkor pedig a nemzeti kérdésben vallott marxi-lenini politikát a gyakorlat igazolta.

Az 50-es évek elején a polgári történetírás a nemzeti elhajlók téziseihez fordult, amelyek - a nacionalista R. Smal-Stocki szavai szerint - megtanították "az amerikai demokratákat" vagyis az USA imperialista politikusait arra, hogy ezeket a téziseket aktívan fel lehet használni az imperializmus érdekében. [29] Ettől az időtől kezdve a Safarowra, az M. Sultan-Galiewre, a borotybistákra és a leninizmus más nacionalista ellenfeleire történő utalások helyet kaptak a polgári történetírók írásaiban. [30] Ezt a tradíciót követi és fejleszti a legújabb polgári történetírás. 1970-ben lefordították és kiadták az ukrán nemzeti elhajlók könyvét, [31] amelyben - a "The American Historical Review" c. folyóiratban recenziót író szavai szerint - a szovjetkutatók számára különösen vonzóak a bolsevik jelszavak és a bolsevik politika közötti "ellentmondásokról" szóló tézisek. [32]

A polgári történetírás gyakran szállít "elméleti" bizonyítékokat a nemzetiségi kérdés megoldatlanságáról a Szovjetunióban. Az USA amerikai kormányhivatal vezetője, Ph. Shakespeare pl. megtiltotta, hogy az USA imperialista politikáját propagáló ezen intézmény kiadványaiban a "szovjet nép" kifejezés szerepeljen. [33] Ezt a tisztán politikai aktust az imperializmus ideológusai, többek között a polgári történetírók készítették elő. A nacionalizmustól áthatott pozíció jellemzi a polgári történetírásnak azt a reakciós, tudománytalan óhaját, hogy figyelmen kívül hagyja az emberek új történeti közösségének, a szovjet népnek a formálódását...

A Szovjetunió megalakulásával foglalkozó polgári történetírásban központi helyet foglal el az önkényuralom megdöntése után az ország nemzetiségi vidékein végrehajtott forradalmi változások jellegének a kérdése.

A polgári szerzőknek egy része megkísérli elkendőzni a nemzetiségi vidékeken végbemenő forradalmi harc társadalmi és osztálygyökereit. I. Neander véleménye szerint pl. a balti országokban végbement forradalmi események jellegét az a körülmény határozta meg, hogy "kulturális tekintetben a balti népek kizárólagosan nyugat felé orientálódtak", s bizalmatlanul fogadtak mindent, "ami az orosz fővárosból jött". [35] Ukrajnában, - mondja J. Silverlight, - az 1917-1920-as évek során a legsúlyosabb ellentétet "az ukrán és a 'külszágai', elsősorban az orosz kereskedők közötti ellentét" jelentette. [36] Végül pedig Közép-Ázsiában a népek a "XX. század második évtizedében egyáltalán nem voltak készek még a forradalomra". [37] Ha elemezzük a polgári szerzők ilyesfajta és ehhez hasonló állításait, nyilvánvalóvá válik az a törekvésük, hogy tagadják a szocialista forradalom előfeltételeinek a jelenlétét Oroszország nemzetiségi vidékein, a nemzeti-fel szabadító mozgalmat elválasszák attól a harctól, amelyet a proletariátus és a szegényparasztság folytatott a szocializmusért s az első helyre a nemzeti burzsoázia és a nemzeti feudális urak által folytatott nacionalista, szeparatistikus tendenciákat és terveket helyezték. Minderre azért volt szük-

ségük, hogy "végkövetkeztetésként" megállapíthassák azt, hogy a nemzetiségi vidékeken nem volt törvényszerű a szocialista forradalom győzelme és a szovjet hatalom megszilárdulása, s így utat nyithassanak a soknemzetiségű szocialista állam kialakulási folyamatát eltorzítani igyekvők számára. Más szóval, a polgári történetírás megkísérli cáfolni annak a folyamatnak az objektív jellegét, amely az egész országot átfogó forradalmi átalakulás, az októberi forradalom folytatása volt, s amelyet a történeti fejlődés objektív menete diktált. [38]

Historiográfiai és ideológiai téren a legfrisebb polgári történetírásnak ezek a megállapításai csupán variációi "a burzsoázia-néküliségről", az "osztálynéküliségről" és "a nemzeti egységről" még az októberi forradalom előtt vallott burzsoá-nacionalista elméleteknek. A marxista-leninista és a haladó demokratikus történetírás következetesen leleplezte ezeket az "elméleteket". [39] A polgári szerzők jelentős része e kérdésben azoknak a reakciós nacionalistáknak a nyomdokait követi, akik azt hangoztatják, hogy 1917-ben két forradalom volt: társadalmi forradalom Oroszországban és "nemzeti-felszabadító" Oroszország nemzetiségi vidékein. [40] A szovjet történetírás bemutatta ezeknek a reakciós nacionalista "elméleteknek" a tarthatatlanságát, beható bírálatnak vette alá R. Pipes és követői műveit, bebizonyította a szocialista forradalom objektív szükségességét a nemzetiségi vidékeken, bemutatta a munkáosztály és a helyi parasztság között létrejövő szilárd szövetség kialakulási folyamatát, azt a folyamatot, amelynek során az elmaradott népek - a kapitalizmus megkerülésével - ráléptek a szocializmus útjára. [41]

A szovjet tudósok leleplezték azokat a mitoszokat, amelyek szerint a nemzetiségi vidékeken "talajtalan" volt a szocialista forradalom, hiányzott avagy "éretlen" volt a helyi proletariátus, s amelyek leplezni igyekeztek azt a tényt, hogy az oroszországi munkáosztály és a nemzetiségi vidékek parasztsága valamint a népek nemzeti-felszabadító mozgalma között szövetség jött létre és ez a szövetség megszilárdult. Az ilyenfajta "elméletek" magában a polgári történetírásban is a mitoszok jellegét öltötték, amelyekben nem hisznek, de mégis állandóan ismételtetik. Ilyen tekintetben jellemző, hogy pl. J.S. Reshetar szovjetkutató, aki messze eltávolodott a nacionalisták koncepcióitól, kénytelen volt az utóbbi időben egy komplikáltabb, többfokozatu formulához folyamodni az ukrainai nacionalista törekvések vereségének magyarázatában. [42]

A legújabb polgári történetírás jellemző vonása az, hogy óvatosabban nyilatkozik az oroszországi nemzetiségi vidékeken végbement forradalmi átalakulások jellegéről s a polgári történetírók egy része elismeri, hogy az 1917-1920-ban lejátszódott forradalmi harc problémáinak nacionalista megközelítése pl. Ukrajna esetében nem nyújt lehetőséget a prob-

lémák megoldására. O. Fedysin kanadai történész pl. "Az Ukrán Köztársaság megalakulása" című könyvről írt recenziójában külön hangsúlyozta azt a körülményt, hogy az ukrán nacionalista csapategységek csekély harci képességét csak akkor érthetjük meg, ha elismerjük, hogy Ukrajnában a szociális forradalom legalább olyan fontos volt, mint a nemzeti. Ezt az egyszerű ténnyt a Rada nem minden vezetője volt képes annak idején kellő mértékben felfogni s e korszak későbbi kutatói sem mind készek elfogadni. [43] A recenzius fenti megjegyzése gyakorlatilag kétségesse teszi a nacionalista és a burzsoá történetírók által az Ukrajnában végbement forradalmi folyamatról szóló koncepció lényegét.

P. Borowsky német történész az Ukrán Rada bukásának az okait értékelve így ír: "Vagyis kiderült, hogy az ukrán nacionalizmus érzése, amelyre hiába vártak a központi hatalmak a háboru kitörése után és amelyre hiába várt a Rada a bolsevikok ellen folytatott harcban, nem annyira a nemzeti autonómiáért való lelkesedés és önfeláldozási készség idealista vonásaiból fakadt, mint olyan tökéletesen konkrét szociális motivumokból, amelyekhez hasonlók Nagyoroszországban oda vezettek, hogy a bolsevikok magukhoz ragadták a hatalmat". [44] Ez a megjegyzés figyelemre méltó úgy is, mint a burzsoá nacionalisták bírálata, s úgy is, mint a félig-meddig beismerése annak, hogy törvényszerű volt a bolsevikok győzelme Ukrajnában. Nem véletlen feltehetően, hogy P. Borowsky könyvének amerikai és nyugat-német bírálói [45] igyekeztek hangsúlyozni: véletlenszerű az a jellemzés, amelyet a mű az ukrán belpolitikai helyzetről, valamint a dolgozók által a burzsoá nacionalisták ellen folytatott küzdelemről nyújt s így arra nem érdemes figyelmet fordítani. P. Borowsky könyve valóban elsősorban az Ukrajnával kapcsolatos 1918-as német gazdaságpolitikával foglalkozik. Azonban már pusztán a historiográfiai áttekintés [46] is meggyőz arról, hogy a szerző nem véletlenül helyezkedett tagadó álláspontra az ukránai szocialista forradalomról vallott nacionalista történetírás alapvető koncepcióival kapcsolatban.

Valójában azonban elég ritkán fordul elő, hogy a polgári tudósok elfordulnak a nacionalista felfogástól és megkísérik józanul megítélni a nemzetiségi peremvidékeken végbement forradalmi folyamatokat. Az ilyen szerzők állásfoglalásai még nem is teljesen kiforrottak.

Az Oroszország nemzetiségi vidékein végbement forradalmi átalakulások jellegére vonatkozó kérdéssel a polgári történetírás szorosan összekapcsolja egyrészt azt a problémát, hogy miként viselkedtek a peremvidékek népi tömegei egyrészt a burzsoá-nacionalistákkal és azok kormányaival, másrészt a szocialista forradalommal és a bolsevik párttal szemben. A polgári történetírás, midőn nem tekinti törvényszerűnek az Oroszország peremvidékein végbement szocialista forradalmat, igyekszik bebizonyítani, hogy a forradalom nem volt népszerű a tömegek körében s a bolsevikokat a helyi lakosság nem támogatta. Más szóval: a polgári történetírás a nemzetiségi perem-

vidékekről szóló "adatok" segítségével igyekszik cáfolni az októberi forradalom népi jellegét.

E verzió nacionalista variánsa megtalálható a legújabb irodalomban többek között azon állításokban, hogy Lettorszáiban a bolsevikoknak nem volt támaszuk, s Tadzsisikisztánban a polgárháború idején a tömegek tehetetlenek voltak. [47] A szovjet történetírás megcáfolta ezeket a nézeteket, bizonyítva, hogy mind a Baltikumban, [48] mind Közép-Ázsiában [49] nagymértékben támogatták a dolgozók a bolsevik pártot. Jellemző, hogy a polgári történetírók jelentős része igyekszik elkerülni a durva torzításokat. Ilyenekhez elsősorban csak azok a szovjetkutatók fordulnak, akik általában a bolsevikok "totalitarizmusából" indulnak ki, abból, hogy a bolsevikok szembenállnak a tömegek érdekeivel. Ilyen nézőpontból ítéli meg "a tömegek és a bolsevikok" problémáját R. Pipes, G.von Rauch legutóbbi munkájában megállapítja, hogy "a bolsevikok elhárították, hogy akkor is létrehozzák és megszilárdítsák uralmukat, ha a lakosság többsége ennek ellene lesz". [50] Azonban sem ő, sem más polgári szerzők nem képesek megcáfolni azt a tényt, hogy a baltikumi dolgozók tömegesen támogatták a bolsevikokat. Ezért új verziókat gondolnak ki, olyanokat pl., hogy ez a támogatás rövid ideig tartó, véletlenszerű, átmeneti jellegű volt s éppen ezzel magyarázható a szovjet hatalom bukása a Baltikumban 1919-ben. Azok a történeti tények, amelyekre a szovjet történetírás alapozza megállapításait, másról tanuskodnak. Így pl. a Lettorszáiban 1917-ben végrehajtott választások során a latisi körzet szociáldemokratái a szavazatoknak több mint 60 %-át kapták meg a helyi tanácsokban, az Alkotmányozó Gyűlésben pedig 72 %-ot. Észtországban hasonlóképpen befolyásos volt a bolsevikok pártja. [51]

A szovjet történészek meggyőzően bizonyították, hogy 1919-ben a fiatal balti szovjet köztársaságok bukásának alapvető oka egyrészt a kül- és belföldi ellenforradalom egyesített erőinek a tulsulya, másrészt a kispolgári pártok vezetőinek az árulása volt. [52] E tények láttán a polgári történetírás kénytelen manőverezni. G.von Rauch és I. Neander nyugatnémet szerzők akarva-akaratlan elismerik a német megszállók döntő szerepét a balti szovjet hatalom felszámolásában, közben azonban eltérnek a való tényektől, amennyiben átveszik a német fasiszták mítoszát arról, hogy "a németek és a baltikumiai fegyverbarátok voltak a bolsevizmus elleni harcban". [53] A nacionalisták megbírálták ezt az állásfoglalást. G.von Rauch könyvének recenzálója, baron A.von Taube azzal vádolta a szerzőt, hogy kitért a szovjet történetírással folytatandó polémia elől, nyitva hagyván a kérdést: "Ez a három nép a felszabadító háború és az államiság terén elért sikereit elsősorban saját erejének vagy a külföldi segítségnek köszönheti-e?" [54] Itt azonban a recenzíó-író - enyhén szólva, - vétett az igazság ellen. G.von Rauch kitért a szovjet történetírással folytatandó polémia elől, hisz az a tények gondos elemzése alapján már megoldotta ezt a problémát. Igyekszik viszont kitérni az egyes polgári szerzőkkel folytatandó polémia elől.

Még E. Carr elismerte, hogy a külföldi; elsősorban az angol és a német beavatkozás biztosította a szovjetellenes erőktől a Baltikumban. Ezt a nézetet osztja J. Silverlight is. [55]

A népi tömegek állásfoglalását az Ukrajnában folyt polgárháboru idején a polgári történetírás a nacionalista rezsimnek "életképességének" a problémájával kapcsolatosan vitatja, amint azt annak idején R. Pipes megfogalmazta. [56] A polgári történetírásban jelenleg elsősorban a hetmán-rezsim "életképességéről" folynak viták. A "hetmán" iránti figyelem oka minden jel szerint abban rejlik, hogy a burzsoá-nacionalista Radáról rendelkezésre állanak V. Vinnicsenko vallomásai, [57] amelyek sok tekintetben leleplezik mind a Radát, mind annak támogatóit. Ez az értékelés visszhangra talált a polgári történetírók műveiben, [58] ami arra késztette Y. Borist, hogy kétségbevonja V. Vinnicsenko hiteltérdesztését. [59] A tény azonban ennek ellenére tény marad: a jelenkori polgári történetírás vitát folytat annak a hetmán-rezsimnek az "életképességéről", amely rezsim, mint ismeretes, német szuronyok segítségével tartotta fenn magát. A reakciós nacionalista történetírás (M. Marunchak) azt hangoztatja, hogy a falusi tömegek szimpatizáltak a hetmániséggel. [60] Ugyanakkor R. Portal francia történész "Az oroszok és az ukránok" c. könyvében a következő objektív leírást nyújtja a hetmán rezsim társadalmi támaszáról: "A gyárosok, a bankárok és az egyéb gazdagok által támogatott hetmánátus még az autonóm ukrán tendenciákat sem tükrözte. A Szovjet-Oroszországból származó oroszok és a régi rendszert támogató s a független Ukrajnával szemben ellenséges helyi orosz elemek hatása alatt létre hozta maga ellen az ukrán nép quasi-egységét". [61] Amint ebből a megállapításból is láthatjuk, a szerző teljes mértékben tagadja azt, hogy az ukrán falu támogatta volna a hetmán-rezsimet. Hasonlóképpen jellemzi a nacionalista rezsimet "társadalmi támaszát" M.C. Morgan angol történész: "Tökéletesen világos, - írja azokról a parasztokról, akiket a polgári szerzők a nacionalizmus támaszaként próbálnak feltüntetni, - hogy ők ... közömbösek voltak az ukrán nacionalisták iránt, mivel azok érzésvilága és ideológiája érthetetlen volt a számukra". [62]

Ez, persze, nem elégíti ki az antikommunistákat, akik érveiket lényegében véve a nacionalisták műveiből nyerik. J. Armstrong pl., midőn O. Fedysin "A német Drang nach Osten és az ukrán forradalom" c. könyvéről irt recenziót, úgy próbálta beállítani a dolgot, mintha ez a kérdés még további kutatásokra szorulna, mivel a hetmán állítólag élvezte a parasztok támogatását. [63] Ukrán parasztság alatt azonban J. Armstrong "a szabad közölközést" érti, azaz egy kulákokból és nacionalista érzelmű értelmiségiekből álló, számbaileg jelentéktelen csoportot. [64] Ugyanakkor J. Armstrong saját magának is ellentmond. Fentebb idéztük azt az értékelést, amelyet R. Portal nyújtott a hetmánátus "társadalmi bázisáról". Ez az értékelés nem kevésbé leleplező, mint az, amelyet kétségbe

von J. Armstrong, azonban ugyanő a következő értékelést nyújtotta R. Portal munkájáról: "Azok számára, akik világos, megbízható, s mesterien sürített bevezetést óhajtanak Ukrajna bonyolult történetébe, azok számára R. Portal professzor új könyve felülmúlhatatlan bármely nyelven." [65]

A szovjet történetírás [66] bebizonyította, hogy a nemzetiségi vidékeken éppen úgy, mint Oroszország központi területein a forradalmi és az ellenforradalmi erők elhatárolódása 1917-1920 során osztályok szerint történt: valamennyi nemzetiség dolgozói - munkások, szegényparasztkok és közép-parasztkok - megbízható támaszt jelentettek a szovjet hatalom számára. A kommunisták által a szovjet hatalomért folytatott harcot valamennyi nemzetiség milliányi dolgozója támogatta s ez a támogatás egyik döntő tényezője volt annak a győzelemnek, amelyet az intervenciósok és a fehérhárdisták felett sikerült aratni. A polgári történet-torzítók koncepciói megdőlnének az októberi forradalom és a szovjet hatalom népi jellegén.

Az antikommunista polgári történetírók és nacionalisták nem csekély erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy hamis fényben ábrázolják az intervenciósok és a fehérhárdisták ellen folytatott küzdelem periódusát, amikor a szovjet hatalomért folytatott harcokban edződött a szovjet köztársaságok dolgozóiban az összefogásra irányuló készség, amikor kialakult katonai-politikai szövetségük. Ilyen megfontolásból felhasználják a 20-as évek elején keletkezett szovjetellenes emigráns irodalmat. Ukrajna, a Kaukázus, Közép-Ázsia, stb. "meghódítása a szovjetek által". Ilyen címeket viselnek R. Pipes könyvének egyes fejezetei. R. Pipes a következőképpen fogalmazza meg állásfoglalását a Szovjetunió megalakulásáról: "A polgárháború során meghódított peremvidékeknek egy egységes államba való integrálása". [67] I. Neander és G. von Rauch fellellezhetetlenül úgy jellemzik a nemzetiségi vidékeken lefolyt polgárháborút, mint a Vörös Hadsereg segítségével megvalósított "bolsevik uralmat". [68] Ezt az álláspontot osztják a burzsoá nacionalisták is. [69] A polgári szerzők egész soránál azonban észlelhető bizonyos eltérés ezektől a tudománytalan megállapításoktól. Ennek egyik oka az a körülmény, hogy mind nehezebb figyelmen kívül hagyni azokat a tényeket, amelyeket a szovjet történészek sorakoztatnak fel a nemzetiségi vidékeken lezajlott polgárháborúval kapcsolatban. Ezek a kutatások bizonyítják, hogy a nemzetiségi dolgozók a Vörös Hadsereg és a partizán egységek soraiban, a kommunisták vezetése alatt, harcoltak a szovjet hatalomért s a Vörös Hadsereg élvezte a dolgozó tömegek szeretetét és támogatását, ami egyik fontos forrása volt a polgárháború során aratott győzelmüknek. [70]

A 20-as évektől kezdve egészen napjainkig a polgári irodalomban fellelhető azoknak a fehér tábornokoknak a "hibáiról" szóló tézis, akik állítólag "az egy és oszthatatlan Oroszország" doktrínájának makacs védelmezésével elriasztot-

ták a burzsoá nacionalistákat. [71] Napjainkban azonban ezt a tézist közvetlenül nem alkalmazzák: sok tekintetben ugyanis önmegleplezővé vált. Ki hiheti ugyanis komolyan, hogy "véletlenszerű" volt Gyenyikin állásfoglalása a nemzetiségi kérdésben, hogy az olyan "hiba" volt, amelyet ki lehetett volna javítani. Az utóbbi években megjelent munkákban találkozhatunk e tézis módosulásaival, kiegészítéseivel. J. Silverlight a fehér tábornok "hibáival" egy nevezőre hozza a Vörös Hadsereg erejét, G. Stephenson pedig - a "hibákról" szólva, - hangsúlyozza az intervenciós csapatok kényszerű evakuációját, amely a fehérek vereségéhez és a Vörös Hadsereg győzelméhez vezetett. [72] Gyakoriakká váltak a szovjetkutatók kényszerű beismerései arról, hogy a Vörös Hadsereg élvezte a helyi lakosság támogatását. T. Rakowska-Harmstone pl. így ír: "A tadzsik parasztok nemigen szerették az emirt és az üzbég uralkodó köröket. Örültek, amikor látták, hogy elkergetik őket s ez jelentősen megkönnyítette a vörös katonák dolgát." [73] S habár a szerző rögtön megkísérli más eszközökkel "bizonyítani" a Vörös Hadsereg ellenséges viselkedését a helyi lakosság iránt, önmagában véve mégis jellemző annak elismerése, hogy a helyi lakosság támogatta a szovjet politikát.

A polgári történetírásban továbbra is szovjetellenes jelleggel bírnak azok a koncepciók, amelyek a polgárháború és az intervenció során a szovjet köztársaságok között kialakuló katonai-politikai szövetséggel kapcsolatosak. A polgári szerzők - ragaszkodva e koncepcióhoz - megkísérlik az alkalmazkodást (azaz variálják a "bizonyítékokat", stb.). Ezt politikai megfontolások diktálják: az az óhaj, hogy "a szocialista országokban élő népek tudatát átítassák nacionalista nézetekkel s a nacionalizmust felhasználják a szocialista rend fellazítására". [74] A polgári történetírás és az imperialista propaganda téziseinek a találkozása a szerzők többségénél a legteljesebben akkor mutatkozik meg, midőn egyrészt a soknemzetiségű szovjet állam létrehozásának az alapelveit, másrészt a Szovjetunió létrejöttének kérdéseit a jelenkorral kapcsolatban vizsgálják. A polgári történetírás legnyíltabban antikommunista szárnya - eltorzítva a Szovjetunió megalakulásának az alapelveit - azt kívánja bizonyítani, hogy a Szovjetunióban nincs megoldva a nemzetiségi kérdés, a nemzetek nem egyenlők, megtalálható és erősödik a nacionalizmus, a szeparatizmus. Ez a koncepció megvan a burzsoá-nacionalista és a szovjetkutató történetírásban egyaránt, akár a legújabb munkákban is. [75]

A polgári irodalomban is találhatunk számos bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy a nacionalista eszmék nem általánosan elterjedtek, sőt, tiltakozást és bírálatot váltanak ki a szovjetkutatók körében... Így pl. M.D. Lang - az örmény nép sokévszázados történelmét vizsgálva - ilyen címet adott könyve utolsó fejezetének: "Halál és feltámadás". A fejezet önmagáért beszél: az örmény népet a szocialista forradalom és a szovjet hatalom mentette meg a biztos pusztulástól és vezette el a jelenkori civilizáció szintjére. [76] Egy kanadai folyó-

irat elismeri azt a nagy segítséget, amelyet a szovjet hatalom nyújtott Közép-Ázsia népeinek a érveket hoz fel a "gyarmatosítás"-ról szóló tézisek ellenében. [77] Midőn G. Stephenson tiltakozásának ad kifejezést az 1924. évi szovjet alkotmány "angol-szász bírálóival" szemben, azt írja, hogy ez az alkotmány megvalósította az egyenjogu együttműködést és jelentős sikereket biztosított az elmaradott népek számára. [78] Meglehetősen élesen bírálja a nacionalista historiográfiát E. Portal. "Az Ukrajnáról, mint 'orosz gyarmatról' szóló tézis nem felel meg a valóságnak - írja. 'A Szovjetunió nemzetiségi politikájának a csődje' - ez az a kifejezés, amelyet általában alkalmaznak a nyugati, s elsősorban az ukrán nacionalista történétírók. Ez messzemenő tévedés." [79] A neves francia történész [80] és más - a marxizmustól távolálló - polgári szerzők hasonló állításai ismételten bizonyítják, hogy hamisak a szovjetkutatók ama alapvető megállapításai, amelyek segítségével megkísérlik életrekelteni a burzsoá nacionalizmust.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a Szovjetunió megalakulásával foglalkozó polgári történétírás meglehetősen tarka képet mutat. A nyugati történétírók egy része által tett megnyilatkozásokat már nem értékelhetjük úgy, mint a történelem szándékos eltorzítását. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a polgári tudományban a vezető helyet a reakciós, nacionalista, szovjetellenes beállítottságú koncepciók foglalják el. A polgári történétírás csupán a belső evolúció útján közeledhet a tudományos koncepciók felé, mivelhogy e tudomány szoros kapcsolatban áll az imperializmus ideológiájával és politikájával.

N.V. Romanovszkij
némileg rövidített cikke a
Voproszi Isztorii 1972. 12.
számából.

Jegyzetek

- [1] Részletesen erről ld. Образование СССР в буржуазной историографии. История СССР, 1972. 6.
- [2] G. Stephenson, Russia from 1812 to 1945. N.Y.-Wash. 1970.; Y. Trotignon, Naissance et croissance de l'URSS. P. 1970.; L. Kochan, The Making of Modern Russia. Harmondsworth, 1970.; I. Grey, The Horizon History of Russia. N.Y. 1970.; I. Neander, Grundzüge der russischen Geschichte. Darmstadt, 1970.; R. Luckett, The White Generals. The White Movement and the Russian Civil War. L. 1971.; M.C. Morgan, Lenin. L. 1971.; stb.

- [3] R. Portal, Russes et ukrainiens. P. 1970.; P. Borowsky, Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen. Lübeck und Hamburg, 1970.; T. Rakowsky-Harmstone, Russia and Nationalism in Central Asia. The Case of Tadzhikistan. Baltimore-L. 1970.; G. von Rauch, Geschichte der baltischen Staaten. Stuttgart, 1970.; A. Bilmanis, A History of Latvia. Westport, 1970.; J. Silverlight, The Victors Dilemma. Allied Intervention in the Russian Civil War. N.Y. 1970.; M. Marunchak, The Ukrainian Canadians. A History. Ottawa, 1970.; "Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten". Marburg/Lahn, 1971., stb.
- [4] К.Н. Новоселов, Против буржуазных фальсификаторов истории Средней Азии. Ашхабад, 1962; Г.А. Хидоятов, Правда против лжи. Ташкент, 1964; Э. Баграмов, Национальный вопрос и буржуазная идеология. М. 1966. стр. 256-316; В.И. Салов, Современная западногерманская буржуазная историография. М. 1968. стр. 237-239; Б.Иб Марушкин, История и политика. М. 1969. стр. 241-254; М.И. Куличенко, Решение национального вопроса в СССР в искаженном свете буржуазной историографии. "Против буржуазных фальсификаторов истории и политики КПСС". М. 1970; И.С. Зенушкина, Советская национальная политика и ее буржуазные критики. М. 1971; Л. Нагорина, Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії. Жовтня на Україні. Київ, 1971;
- [5] История СССР с древнейших времен до наших дней. Т. VIII. М. 1967; История национально-государственного строительства в СССР. Т. I. М. 1968. (2-ое изд. 1972.); История КПСС. Т. 4 к.н. I. М. 1970; С.И. Якубовская, Строительство союзного Советского социалистического государства. М. 1960. С. Гилилов, В.И. Ленин - организатор советского многонационального государства. М. 1960. (2-ое изд. 1972.); О.И. Чистяков, Становление Российской Федерации. М. 1966; И.И. Грошев, Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинской национальной политики. М. 1967.
- [7] L.Kochan, Id.mü, 9.1.
- [8] Y. Trotignon, Id.mü, 85.1.
- [9] A SzU felosztására irányuló tervekről a harmadik világháborút követően, az amerikai kormánynak arról a szándékáról, amely szerint támogatni kívánja a szovjetellenes nacionalista emigrációt - 1951. június 26-án nyilatkozott az USA államtitkára a képviselőházban. Id. The New York Times, 1951. VI. 28. 24.1.
- [10] J. Reshetar, The Ukrainian Revolution. Princeton, 1952.; R. Pipes, Formation of the Soviet Union. Cambridge, Mass. 1953.; M. Fainsod, How Russia is Ruled. Cambridge, Mass. 1953.; O. Caroe, Soviet Empire. L. 1953.; H. Seton-Watson, Nationalism and Communism. L. 1964. stb.

- [111] H. Chirovsky, An Introduction to Russian History. N.Y. 1967. oo. IX, X. l. 5.;
- [121] C. Ruud, ld. Canadian Slavic Studies. Winter, 1968.;
W. Veryha, ld. Canadian Slavonic Papers. Spring, 1969.;
- [131] C. Ruud többek között megjegyzi; "Címe ellenére a könyv nem tesz eleget a "Bevezetés az orosz történelembe" követelményeinek. Az legfőképpen "az orosz agresszióról" szóló szövegekből áll, a társadalmi, kulturális és a belpolitikai történet terén mutakozó felületessége már a hibáival határos." C. Ruud, Id. mü, 613. l.
- [141] I. Neander, Id. mü, 9, 10, 213, 1.
- [151] G. Stephenson, Id. mü, 8, 9. fejj. Hasonlóképpen közelíti meg a Szovjet-Oroszország nemzetiségi peremvidékein végbement polgárháború problémáit R. Lockett angol történész. (Ld. R. Lockett, Id. mü)
- [161] О подготовке к 50-летию образования Союза Социалистических Республик. Постановление ЦК КПСС. 21го февраля 1972, г. М. 1972. Стр. 4.
- [171] Erről a szervezetről, ld. többek között B.I. Maruskin id. művét, stb.
- [181] Canadian Slavonic Papers, Winter, 1970. 483-485. l.
- [191] T. Rakowska-Harmstone, Id. mü, 1.1.
- [211] The American Historical Review, December, 1971. 1574.1.
- [221] Osteuropa, 1970. 4. 258. l.
- [241] Ennek az eljárásnak a tarthatatlanságát feltárta többek között N.A. Szavin a "Против фальсификации буржуазной историографией некоторых аспектов учения К. Маркса и Ф. Энгельса по национальному вопросу. Вопросы истории КПСС, A cikkből kiderül, hogy Marx és Engels a nemzeti követeléseket mindig alárendelte a proletariátus osztályérdekeinek.
- [261] E.H. Carr, The Bolshevik Revolution. I.k. L. 1950. 278. l.
- [271] R. Portal, I.d. mü, 127. l.
- [281] R. Pipes, The Formation of the Soviet Union. N.Y. 1968. 27.1. Ld. még Y. Boris, The Russian Communist Party and the Sovietization of Ukraine. Stockholm, 1960. 124. l.
- [291] R. Smal-Stocki, The Nationality Problem of the Soviet Union and Russian Communist Imperialism. Milwaukee, 1952. XX, 387. l.

- [30] R. Pipes, Id. mü; I. Majstrenko, Borot'bism. N.Y. 1954.; A. Park, Bolshevism in Turkestan. N.Y. 1957.; G.Wheeler, The Modern History of Soviet Central Asia. L. 1964.; M. Rywkin, Russia in Central Asia. N.Y. - L. 1963. stb.
- [31] S. Mazlakh and V. Shakh-ray, On the Current Situation in the Ukraine. Ann Arbor, 1970.
- [32] The American Historical Review, December, 1971. 1574. 1.
- [33] В. Большаков, Заставь ЮСИЯ молиться ... Правда, 1972. III. 28.
- [35] I. Neander, Id.mü, 212, 213. 1.
- [36] J. Silverlight, Id. mü, 103, 107. 1.
- [37] T. Rakowska-Harmstone, Id.mü 18. 1.
- [38] О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических Республик. стр. 8.
- [39] Очерки истории исторической науки в СССР. Т. III. М. 1963. 48-653, 659, 668 стр.
- [40] R. Smal-Stocki, Id.mü, 36. 1.; Ukrainian Review, Summer, 1957. 8. 1.; Autumn 1957. 5.1.; Ukrainian Review, Spring, 1967. 4.1.
- [41] Л. Нагорна, Id.mü глб II; И.С. Зенушкина, Id.mü глб I.; К.Н. Новоселов, Id.mü ; Г.А. Галоян, Социалистическая революция в Закавказье в освещении буржуазной историографии. М. 1960.
- [42] J.S. Reshetar, The Ukrainian Revolution in Retrospekt. Canadian Slavonic Papers, Summer, 1968.
- [43] Canadian Slavonic Papers, Summer, 1969. 291. 1.
- [44] W. Baumgart, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Sept. 1971. 438. 1.; I. Rudnitzki, The American Historical Review, December, 1971. 1584. 1.
- [46] P. Borowsky, Id.mü, 9-38. 1.
- [47] A. Bilmanis, Id.mü, 297. 314.1.; T. Rakowska-Harmstone, Id.mü, 18. stb. 1.
- [48] В.Я. Сиполс, За кулисами иностранной интервенции в Латвии. М. 1959.; К. Краудин, Г. Стороженко, В огне интервенции. Рига, 1958.; К. Сийливаск, Великая октябрьская революция в Эстонии. Автореф. докт. дисс. Тарту, 1967.; Борьба за советскую власть в Прибалтике. М. 1967.

- [491] А.И. Зевелев, Из истории гражданской войны в Узбекистане. Ташкент, 1959; Победа советской власти в Средней Азии и Казахстане. Ташкент, 1967; С.Н. Покровский, Разгром иностранных военных интервентов и внутренней контрреволюции в Казахстане. Алма-Ата, 1967; Коммунистическая партия Туркестана во главе защиты завоеваний октябрьской революции. Ташкент, 1969; Х. Турсунов, Национальная политика Коммунистической партии в Туркестане. 1971.
- [501] G. von Rauch, Id. mű, 42. l.
- [511] История латвийской ССР. Т. III. Рига, 1958, 69, 91. стр.; Борьба за советскую власть в Прибалтике. М. 1967. 137, 152-153. стр.
- [521] Борьба за советскую власть в Прибалтике. 539. стр.
- [531] E. Walter, Estland, Lettland, Litauen. B. 1939. 94. l.
- [541] Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. December, 1970. 626. l.
- [551] E. Carr, Id. mű, 317. l.; J. Silverlight, Id. mű, 297-298. 367. l.;
- [561] A nemzeti köztársaságok létrejöttének a feltételei ... tul kivételesek, fennállásuk időtartama pedig tul rövid volt ahhoz, hogy tevékenységüket bizonyítékként használhatnánk fel életképességük bizonyítására avagy tagadására. (R. Pipes, Id. mű, 295. l.)
- [571] С. Винниченко, Відродження нації. Т. 2. Киев-Бена, 1920.
- [581] A neues angol Kelet-kutató, W. Allen, Winnichenkora hivatkozva ír erről a nacionalista kormányról: "A Radát és annak tagjait gyűlölte a lakosság, kinevezték őket". (W. Allen, The Ukraine. A History. Cambridge, 1940. 280, 281. l.) Id. még: E. Carr, Id. mű, E. Oberländer, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1969. 2. 289. l.
- [591] "Az, hogy egyes nyugati kutatók Winnichenkot az egyik legbecsületesebb, ukrán nacionalista vezérnek nevezik, azzal magyarázható, hogy nem tul válogatosak". (Y. Boris, Id. mű, 7-8. l.)
- [601] M. Marunchak, Id. mű, 357. l.
- [611] R. Porçal, Id. mű, 74. l.
- [621] M. C. Morgan, Id. mű, 187. l.
- [631] J. Armstrong, "The American Historical Review", 1972. February, 183. l.

- [64] История Украинской ССР. Т. 2. Киев, 1969. 42. стр. 1081
Радянська енциклопедія історії України. Т. I. Киев,
1969, 302 стр.
- [65] J. Armstrong, The American Historical Review, 1971.
December, 1573. 1.
- [66] Борьба за советскую власть в Прибалтике.; С.М. Коро-
ливский, М.А.Рубач, Н.И. Супруненко, Победа советской
власти в Закавказье. Тбилиси, 1971.; П.А. Азизбекова и
др., Советская Россия и борьба за установление и упро-
чение власти Советов в Закавказье. Баку, 1969.; История
Узбекской ССР. Т. III. Ташкент, 1967.; История таджикс-
кого народа. Т. III. кн. I. М. 1964.; С.Н. Покровский,
Побед Советской власти в Семиречье. Алма-Ата, 1961.;
Б.Ю. Юлдашбаев, Образование Башкирской АССР. Уфа, 1958.
и др.
- [67] R. Pipes, Id.mü, 246. 1.
- [68] I. Neander, Id.mü, 213. 1.; G. von Rauch, Id. mü, 55.1.
- [69] M. Marunchak, Id.mü, 358. 1.; R. Hovannisian, Russian
Armenia. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. März,
1971. 48.1.
- [70] Н.И. Супруненко, Очерки истории гражданской войны и
иностранной военной интервенции на Украине М. 1966.;
П.А. Азизбекова, и др. Id.mü; Победа советской власти
в Средней Азии и Казахстане.; и др.
- [71] R. Pipes, Id.mü, 295. 1.; P. Miliukow, Russlands Zu-
sammenbruch. Zweiter Band, 5. 1. Stuttgart, 1925.
- [72] J. Silverlight, Id. mü, 367. 1.; G. Stephenson, Id. mü,
322, 324, 343. 1.
- [73] T. Rakowska-Harmstone, Id. mü, 24. 1.
- [74] О подготовке в 50-летию образования Союза Советских
Социалистических Республик. 26. стр.
- [75] I. Neander, Id. mü, 10.1.; T. Rakowska-Harmstone, I.d.mü,
288. 1.; I. Grey, Id. mü, 340. 1.
- [76] M.D. Lang, Armenia. Cradle of Civilization. 286-296.1.
- [77] Canadian Slavonic Studies. Spring, 1968. 126. 1.
- [78] G. Stephenson, Id. mü, 347. 1.
- [79] R. Portal, Id.mü, 125, 127. 1.

- [80] R. Portalra vonatkozóan ld. Ж. Коньо, Образование СССР и идеологическая борьба. Коммунист, 1972. 10. 93-94. стр.

AZ ETNIKUM ÉS AZ ETNOGRÁFIA SZOVJET ELMÉLETE

A szovjet elméleti-néprajzi irodalom röviddel ez-
előtt rendkívül jelentős művel gyarapodott. Julian Vladimi-
rovics Bromlej akadémikus, a SzUTA Néprajzi Intézete igazga-
tójának monográfiájával (Ethnoszi etnográfia. "Nauka" kiadó
1973. 281 l.), melyet az alábbiakban kísérelünk meg ismertet-
ni. A sajnós igen kis példányszámban megjelent könyv jelentő-
sége ugyanis szinte felmérhetetlen, nemcsak a néprajztudomány,
hanem egész sor diszciplína számára.

Hogy ez a monográfia létrejöhetett, ahhoz az alapot
elsősorban egy 13 kötetből álló szovjet monográfia sorozat, a
Világ Népei ("Narodi Mira", 1954-1966) adta. (A magyar kötet
szerzői Tálasi István és Ortutay Gyula.) Ezzel a szintézissel
párhuzamosan folyt természetesen az elméleti-módszertani ku-
tatómunka, melynek állandó bázisa a SzUTA Néprajzi Intézete
elméleti-módszertani szemináriuma. Ennek kritikáját, össze-
foglalását adja, egyben saját ilyen irányú munkásságát is be-
leépítve a szerző. Feladata nagyon nehéz volt. Egyrészt visz-
sza kellett nyulnia S.M. Szirokogoroff jelentős, bár csak
szűk körben ismert monográfiájáig ("Ethnosz." Sanghaj 1923),
amely gyökerében más koncepciójú, mint Bromlejé. Az orosz
néprajzi irodalomban, amint azt a szerző is említi (50. jegy-
zet), a néprajz feladatának körvonalazása már 1908-ban írás-
beli lefektetést nyert. Ez éppen az időben történt egyébként,
amikor V. Lenin kritika alá vette O. Bauer német szociálde-
mokrata politikus oroszul is kiadott (1909) könyvét (ld. 21-
22. jegyzet). Ami azonban a marxista, szovjet néprajzot il-
leti, Bromlej előtt, mint átfogó koncepciójú kísérletet (még-
ha a kérdés csak egyes fő oldalait érintette is) egyedül P.I.
Kusnyer monográfiáját lehet megemlíteni (1951, ld. az 57.
jegyzetet: "Ethnikus területek és etnikai határok"), amelynek
főleg gyakorlati, kutatási módszertani oldala volt igazán je-
lentős.

Bromlej könyvét olvasva, a nehéz problémák és su-
lyos kérdésfelvetések, a szerteágazó anyag ellenére meglep
nyelvének tömörsége, stílusának áttekinthetősége és össze-
fogottsága. Monográfiájában minden lényeges dologról szó van,
ami tárgyát érinti.

Az etnosz - amint a szerző is bemutatja (I. rész
2. fejezet) - sokoldalú jelenség. Alapos vizsgálat után vé-
gül is a következő meghatározást adja: "Az etnosz... olyan
emberek történelmileg létrejött közössége, amelyek közös és

viszonylag stabil kulturális és politikai sajátosságokkal (ide értve a nyelvet is), valamint közös egység-, és más hasonló közösségekkel szembeni különbség-tudattal bírnak" (37. l.). "Azaz az etnoszt végeredményben mind a specifikusan etnikus, mind pedig interetnikus kultura-komponensek jellemzik", "... mindegyik etnosz szoros kapcsolatban áll saját közigével, melyet társadalmi és természeti tényezők alkotnak." (38. l.) Ezeknek a tényezőknek a szerepe nem egyforma. Az etnosz valóságosan nem is létezhet társadalmi intézményeken kívül (a családtól az államig). Viszont a területi tényező döntően nem befolyásolja valamely etnosz létét, hiszem példák egész sora bizonyítja, hogy ilyen vagy olyan etnosz részei egymástól igen távol is léteznek (pl. ukránok Kanadában, szlovákok több országban is stb.). Ennek az ellentéte, amikor (pl. az arabok esetében) egyes társadalmi szervezetek széttagolják az etnoszt (41. l.). Az állami hovatartozás egyáltalán nem feltétlen tényezője az etnosz létezésének.

A 3. fejezetben a kultura etnikus funkciói kerültek taglalás alá. Ebből a kérdéscsoportból legfontosabb megemlitenünk azokat az etnokulturális információkat, amelyek alapvető szerepet kapnak az etnosz "ujratermelődésének" folyamataiban. A kultura összes összetevői közül a legkifejezettebb etnikus funkcióval kétségtelenül a nyelv bír (53. l.). Néhány különböző etnosznak is lehet egyazon nyelve. Végeredményben a nyelv szerepe az etnoszok elhatárolása tekintetében csak a világtörténeti folyamatok ismeretében lehet világos. A kultura egysége az etnosz, mint egységes szisztéma funkcionálása szempontjából igen fontos jelentőséggel bír (64. l.), de ez csak az egyik oldala egységes rendszerének. A kultura etnikus funkciója szempontjából a hagyomány jelentősége a lényeges, méghozzá a szóbeli "látott-hallott" hagyományé (szemben az írásbelivel). A kultura "etnikus magját" a "hagyományos - létbeli" (oroszul *byt*) kultura jelenti, miközben a technikai-társadalmi haladás során a kultura etnikus sajátosságai egyre szűkülnek (75. l.).

Az első rész 4. fejezete, az endogámiáról szóló fejezet mellett (ld. később), a könyv fundamentális részét képezi. Címe "A pszichikum etnikus aspektusai". A fejezet elején a szerző a pszichikum és a kultura közötti különbséget jellemzi. Már emiatt is érdemes részletesebben szemügyre vennünk a benne taglalt gondolatokat. Terminológiáját a pszichológiától kölcsönözve mutatja be a karakter és a temperamentum kapcsolatát, majd arra a következtetésre jut, hogy a pszichikai alkat és a karakter, jóllehet azonosrendű fogalmak (mivel a pszichikum alapvető sajátosságaira vonatkoznak mindkettő), de mégsem ugyanazt jelentik. A karakter szűkebb értelmű mint a pszichikai alkat, amely utóbbin a pszichikum összes állandó sajátosságait értjük (olyan konkrét minőségeket mint pl. a munkaszeretet, bátorság).

A nemzeti (etnikus) karakter mint sajátos szociál-pszichológiai kategória, azon alapszik, hogy nem az egyes sze-

mélyiségek lépnek fel ennek a kategóriának az elemeiként, hanem az adott etnikus közösség szempontjából specifikus szociál-pszichológiai vonások. Ez pedig nem egyszerűen az egyes személyek pszichikai sajátosságainak összessége. A társadalmi kollektívák az individuális pszichikum ilyen vagy olyan oldalát gyengíthetik, vagy erősíthetik. Ez vonatkozik az etnikus karakterre is.

Szemellátható az is, hogy az etnikus karaktervonások így vagy úgy integrálódnak az egyén pszichikumában. Következésképpen az adott etnosz számára tipikus jellemvonásokként azokat tartják számon, amelyek tagjai többségénél megvannak és amelyek egyben meg is különböztetik őket a másik etnosztól. Ugyanekkor ez a tipikusság nem zárja ki a variációkat az egyes specifikus szociál-pszichológiai vonások terén a különböző csoportok esetében, amelyek beletartoznak az etnikus közösségbe. Emellett a szerző utal természetesen arra is, hogy a karakter bizonyos vonásai, mint pl. a munkaszeretet, hazaszeretet, bátorság, céltudatosság összeméri tulajdonságok. Tehát nem lehet szó arról, hogy valamely etnikum monopolisztikusan bírhatná bármelyiket is ezek közül, hanem csupán megjelenési formáik különbségéről van szó (árnyalati és "stílus" különbségekről) az egyes népek esetében. Következésképpen minden egyes etnikus közösség karaktere szerves egységét képezi a sajátosnak és a közösnek. Az etnikai közösségek karakterbeli sajátosságait a legtipikusabb domináns vonások határozzák meg.

Abból indulva ki, hogy a valóságban az emberek egymáshoz való viszonyát meghatározott érzések kísérik, a szerző ezeket is beleveszi az etnikus közösségek karaktere struktúrájának értelmezésébe.

Az etnikus csoportok esetében a karakter megjelenésének alapvető szférája a tevékenység. Ennek a tevékenységnek az egyes jeleit jól megfigyelhetjük az anyagi kultúra emlékeiben, a népművészet összes formáiban, a szellemi kultúra állandó komponenseiben, sőt még az írott és beszélt nyelvben is.

Az etnosz karakterével a legszorosabb összefüggésben van bizonyos ösztönzőknek a rendszere, összessége, (azaz szükségletek, érdekek, meggyőződések, ideálok stb.). Valamely adott etnosz számára tipikus karaktervonások újratermelésének mechanizmusát elsősorban a nemzedékek közötti tapasztalatátadás jelenti, melynek eszköze a nyelv. Természetesen a karakter állandó vonásai nem immanensek az emberi agy szempontjából sem, hiszen ezek maguk is a meghatározott külső viszonyok termékei, mindenekelőtt társadalmi és történeti viszonyokéi.

Az általános pszichológia a karakteren kívül a pszichikai alkathoz sorolja a temperamentumot és az adottságot is. A szerző véleménye szerint viszont a temperamentumot

másként kell értelmezni az etnikus közösségek vonatkozásában, mint az általános pszichológiában.

Nagyon bonyolult kérdés az egyes etnoszok megkülönböztetése a pszichikum olyan sfériáiban, mint pl. az adottság. Ebben a kérdésben a szovjet szakirodalom határozottan elutasító álláspontra helyezkedik. Az objektív pszichológiai vizsgálatok ugyanis kétségkívül arról tanuskodnak, hogy nemcsak az egyes népek, hanem egész rasszok sem bírnak olyan különbségekkel a szellemi adottságok terén, amelyek öröklődőek lennének.

A pszichikai alkat azonban nem merül ki olyan egy-siku pszichikai képletekben, mint a karakter, a temperamentum, avagy a képesség, hanem hozzá kell még sorolni azokat az u.n. dinamikus sztereotípusokat, amelyek az emberi viselkedés automatizált elemeinek az alapját jelentik (szokások). A maguk teljességében jellemezve az egyes etnikus csoportok maradandó sajátosságainak etnikus funkcióit, különösen azt a tényt hangsúlyozza, hogy ezek a maguk "belső formáját" illetőleg nem úgy jelentkeznek, mint közvetlen ismertetőjegyek. A pszichikai alkat, amit végeredményben a kultúra determinál, valójában az etnosz sajátos kulturális külleme néhány vonásának az indítéka.

A továbbiakban a szerző azt a gondolatot fejtegeti, hogy a pszichikum alapvető sajátosságai mindig megvoltak, az őstársadalmaktól a szocializmusig. Ugy véli, hogy az egyes etnikus csoportok megkülönböztető ismertetőjegyeit a pszichikai alkat tekintetében nehéz kielemezni, de ez nem jelenti azt, hogy ilyenek nincsenek. Ehhez a kiemeléshöz azonban nem elég csupán a módszerek tökéletesítése, hanem a rokontudományok együttműködése is szükséges.

A pszichikai alkat mellett nem kis szerep jut az etnosz, mint zárt szisztéma, funkcionálásában az u.n. sztereotípusoknak, amelyek rögzítik tagjaik számára az olyan dolgokat, mint az "értelmezés", "tudás", "képesség", a "viselkedés" normái. A maguk összességében a sztereotípusok az etnosz társadalmi tudatának köznapi szintjét adják, vagyis más szóval, annak közös tudatát.

Az etnikus csoportok funkcionálásában fontos szerepet játszik az etnikai tudat (nemzeti öntudat), ez rögzíti mindennek előtt az egyes embereket egy meghatározott etnoszhoz. Ehhez a szerző még hozzáteszi azt, hogy ezt a meghatározást még tovább kell finomítani. Az etnikai tudat alapvető tartalmát jórészt a saját, de részben az idegen etnoszokról alkotott alapvető vonások alkotják.

Az etnikai tudat fontos alkotórészeként tartják számon egyes kutatók a közös eredettudatot, míg mások (pl. Sz. Tokarjev) tagadják ezt. Bromlej végül is úgy dönt könyvében, hogy a vérségi rokonság nem az etnosz megkülönböztető

jellemvonása (103. l.), hiszen már maga a közös eredetről alkotott elképzelés nem takar valós vérségi kapcsolatot és ez nem is tarthatja össze hosszú ideig az etnoszt (107. l.). Végül azt a következtetést vonja le, hogy képtelenség az etnikus öntudatot döntő etnikus sajátsságként felfogni (110. l.). Ez az öntudat is a történelmi fejlődés törvényeinek van alávetve. A régmúltban mítoszok és egyéb szájhagyományok gondoskodtak az elképzelés fenntartásáról, a jelenben ezzel szemben a tudományos kutatásokból leszűrhető eredmények játsszák a főszerepet, főleg a néprajz és a történelemtudomány eredményeie.

Mi az, ami valamely etnoszt stabilizál? Ennek a súlyos kérdésnek a megválaszolására a könyv I. része 5. fejezetében kerül sor. Itt főleg L.N. Gumiljovval vitatkozik a szerző. Véleménye szerint társadalmi tényezők azok, amelyek kialakítják a stabilizátort, vagyis az endogámiát az etnoszon belül (122. l.). Így végeredményben minden etnosznak szoros kapcsolata van a "saját" populációjával, de ugyanakkor legtöbbször nem minden populáció azonos az etnosszal (123. l.).

A 6. fejezetben az etnikus közösségek tipológiáját kapjuk a törzstől kezdve, mivel ez volt már az ősközösségtől kezdve a legelső önálló etnikus egység (131. l.).

A könyv első része végül az etnikus folyamatok jellemzésével zárul (7. fejezet). Az etnosz időbeli változását etnikus folyamatnak nevezzük (153. l.). Ez a folyamat addig fog tartani, míg az egész emberiség nem lesz kulturális egységgé, a szó széleskörű értelmében. A változás konszolidáció, asszimilációs integráció útján jön létre. Ide tartoznak az etnogenetikai folyamatok is. Az etnikus folyamatokra kihat a földrajzi környezet, az anyagi javak termelése, egyes társadalmi osztályok stb.

Ebben a fejezetben Bromlej figyelmet szentel egy neves szovjet történész (egyben földrajztörténész és etnológus) nagy vitát kiváltó elméletének is. L.N. Gumiljov passzionárius teóriájáról van szó. Lássuk először röviden, hogy mit mond erről maga Gumiljov. A passzionáriusság kisszámú ember, vagy egyes személyek törekvése az aktív, céltudatos tevékenység felé. Alapját a "szervezet olyan fokozott mértékű adottsága képezi, amely egyrészt abszorbeálni tudja a környezet energiáját, másrészt ugyanakkor vissza is tudja azt adni munka formájában". Azonban - jegyzi meg Bromlej - nem volna helyes az emberek fizikai energiáját azonosítani azok aktivitásával, hiszen az utóbbi konkrét történelmi feltételektől függ, vagyis végeredményben mindenekelőtt társadalmi tényezők határozzák meg. Emellett még számolni kell az etnosz aktivitása szempontjából olyan nehezen mérhető tényezővel, mint a pszichikum specifikus sajátosságai. Az egyes etnoszok különbségének és aktivitásának problémája sokkal bonyolultabb dolog, mint azt Gumiljov véli. A passzionáriusság semmiképpen sem lehet az etnosz történet alapvető mozgatója (163. l.).

A könyv második része a néprajzzal, mint az etnikus közösségek tudományával foglalkozik.

Itt az első fejezetben a szerző rövid tudománytörténetet ad, megállapítva, hogy a néprajztudomány és fő témái egészen 1775-ig nyulnak vissza (Agh A. csupán 1791-et veszi kezdetnek: "Az őstörténet aktualitása". Bp. 1973. 81. l.). Ennek a tudománynak első elméleti irányzata az evolucionista irányzat volt, amelyet a marxista néprajztudomány váltott fel (185. l.). Az újabb irányzatok közül kritikailag jellemzi a funkcionalista iskolát (186. l.), az etnopszichológiai irányzatokat, a strukturalizmust és egyéb ahistorikus irányzatokat (188. l.). Ebben a fejezetben találjuk meg az orosz és a szovjet etnográfia rövid történeti-elméleti jellemzését is (194-203. l.). Szervezetileg 1845-ben vette kezdetét, amikor az Orosz Földrajzi Társaságon belül létrejött a máig is létező Néprajzi Szakosztály. A néprajz tárgyának egységes értelmezése tekintetében azonban ma sincs teljes egység a szovjet néprajztudományban.

Talán éppen ezért a következő fejezet (II. 2.) a néprajzi kutatás tárgyát veszi elemzés alá. Leszögezi, hogy a néprajz feladata az etnikus specifikumokat és folyamatokat nemcsak a múlt szemszögéből, hanem in statu nascendi, sőt prognosztikusan vizsgálni (213. l.).

A néprajztudomány tárgyának behatárolásával áll szoros kapcsolatban a rokondisziplinákkal való kapcsolat és kooperáció problémája is, melyet a II. rész 3. fejezete taglal.

A szovjet néprajztudomány, hasonlóan egyes szocialista országok néprajzához, az anyagi kultúra történetével is foglalkozik (A magyar kutatók közül Gunda Béla munkásságát emeli ki ezen a helyen: 217. l. 8. jegyzet). Ezen a tevékenységen keresztül a néprajz egész sor tudománnyal érintkezik, mint a régészet, technikátörténet, építészettörténet stb. (218. l.). Ez a nagyszabású tevékenység sokszor elhomályosítja a néprajzi kutatások fő feladatát is.

Sajátos a néprajz és a nyelvtudomány viszonya. A nyelvészek erősen beleszólnak olyan kérdésekbe, mint etnogenezis, eredetkérdés stb. (22. l.). A kétnyelvűség, a népek nevei stb. kérdésében a néprajz erősebben kellene, hogy hallassa saját szavát (223. l.).

A néprajzkutatók egyik sajátos területe a népművészet, ami szoros kapcsolatban áll az anyagi kultúra vizsgálatával. A folklórisztika és a néprajztudomány "egymásba-hatolása" közzismert tény (225. l.). A néprajz szempontjából itt a legfontosabb az etnikus funkciók feltárása (226. l.) a folklór egyes műfajaival kapcsolatban.

Kiemelten ír Bromlej a társadalmi tudatnak megfelelő viselkedési sztereotípusok problémájáról és arról a kérdésről, hogy ezzel kell-e alapján véve foglalkoznia a néprajznak (228. l.). Tényként állapítja meg, hogy az egyes népek erkölcsi normái néprajzi elemzése terén keveset tett még a szovjet néprajztudomány. Az erkölcsi normák a köznapi tudat szerves elemei és az etnosz egésze számára is jelentőséggel bírnak (v.ö. a népi jogtörténet, jogszokások kutatása). A viselkedési sztereotípusok etnikai szempontból legfontosabb változatai az egyes népszokások, de ide tartozik pl. az etikett is (231. l.).

A belső és a "nyílt" viselkedés vizsgálata szintén fontos feladat, erre a szovjet kutatás az "etnoszemiotika" terminust javasolta bevezetni (1971-ben). E kutatásokban a néprajzosoknak együtt kell működni a pszichológusokkal és a szociológusokkal. Csupán egyet nem szabad elfelejteni, hogy ezeket a jelenségeket a társadalom determinálja.

A fejezet végén szól a szerző olyan periferikus, de szerinte több figyelmet érdemlő kutatásokról, mint pl. a népi pedagógia (232. l.). Végezetül a szovjet etnopszichológiai kutatások kezdeti sikereit értékeli (1966-tól kezdve) és sajnálkozását fejezi ki annak még csupán embrionális állapotra felett (233. l.). Az úgy előbbrevitele érdekében először a terminológiai pontatlanságokat kellene kiküszöbölni, valamint urrá lenni az adatfeltárás- és rögzítés nehézségein (234. l.).

A könyv egyik utolsó fejezete (II.4.) a mult és a jelen néprajzi kutatásáról szól, vagyis a néprajz, a történelem és a szociológia viszonyáról. Az etnosz dinamikus rendszer, egyes jelenségeinek időtől történő absztrahálása igen feltételes (236. l.).

Jóllehet a források korlátozottsága a XIX. századnál régebbi időket néprajzilag vizsgálni nem ad lehetőséget, mégis néprajzi eszközökkel kell megvizsgálni olyan kérdéseket, mint pl. az etnogenezis. (Itt a vezető szerepet a nyelvészet vitte hosszú ideig.) Az etnosztörténet azonban, mint a néprajz része, egyben a történelem része is (239. l.), ezért ezzel történészek is foglalkoznak. Különös tekintettel elemzi itt a szerző a néprajz és az őstörténet-kutatás szoros kapcsolatait (240-242. l.). A néprajznak tehát van egy sajátos része, a történeti néprajz (243. l.). A néprajz azonban az egyes népeket mint élő egységeket vizsgálja, ebben kapcsolódik a szociológiához. Végeredményben a néprajz a "népet" vizsgálja, a szociológia pedig a "társadalmat" (249. l.), azaz más szóval, az egyik az etnikumot, a másik a társadalmi organizmust. Ez a különbség határozza meg a megismerés sajátos módzatait is a két tudomány esetében.

Az utolsó fejezet a demográfia, az embertan és a földrajz szerepét taglalja az etnikus közösségek tanulmányozása szempontjából.

A zárszóban a szerző a néprajz jövőjéről szól. Megállapítja, szemben egyes külföldi pesszimista hangokkal, hogy amíg léteznek népek, a néprajznak is megmarad a maga szerepe (265. l.), annak ellenére például, hogy a fejlett országokban az etnikus specifikumok a szellemi szférákba tevődnek át (266. l.). Nem csupán az egyes népeket elválasztó sajátosságokat, hanem a világ összes népei közötti egyezéseket is vizsgálni és kutatni kell (267. l.), ezen a téren fontos politikai szerepet is játszik a néprajz, szembefordulva a rasszizmussal és a sovinizmussal (271. l.).

Bromlej J. nevét és személyét a magyar szakemberek már évek óta jól ismerik. Néhány évvel ezelőtt Budapesten ebből a tárgykörből megtartott előadása komoly, termékeny vitát váltott ki ("Ethnosz és ethnoszociális szervezet.") Népi Kultúra, Népi Társadalom V-VI. Bp. 1971. 470-479. l. (Itt közölték három hozzászólás szövegét és a vita kivonatát is.). Magyarországon tervbe vették az általunk ismertetett monográfia magyarnyelvű kiadását is, így rövidesen az oroszul nem tudó magyar szakemberek is elolvashatják azt. Az előbb említett vita is tükrözi, de egyébként köztudott, hogy hazánkban is az érdeklődés előterében állanak ezek a kérdések, akár a készülő "Magyar Néprajzi Atlasz", akár pedig egyes történeti kutatások vetületében. (ld. pl. Szücs Jenő: Gentilizmus. A barbár etnikai tudat kérdése. Kand. dissz. tézisei. Bp. 1971.) A könyv tehát számunkra is nagy segítséget jelent mind az elméleti-módszertani, mind pedig a gyakorlati kutatások területén.

Erdélyi István -
E. Ikonnyikova A.
MTA Régészeti Kutatócsoport

A DOLCINO-FELKELÉS

A középkori Piemont társadalmi-gazdasági fejlődése még távolról sincs teljesen feltárva. Ennek ellenére feltételezhetjük, hogy a terület keleti, sík részén (Asti, Alessandria, Vercelli, Novara) végbemenő fejlődés alapvető vonásai megegyeztek az Észak- és Közép-Itália egyéb területein végbemenő társadalmi-gazdasági folyamatok alapvető irányával. A XI-XII. században itt is - mint szerte az országban - városi kommunák keletkeztek, amelyek fokozatosan felszabadulnak a signoré-k uralma alól és maguknak rendelik alá a falu körzetét. Kereteiken belül erőteljesen fejlődik az ipar és a kereskedelem, létrejönnek a céhek és a városi lakosság felső rétege szilárdan a maga kezébe veszi a hatalmat. Már a XIII. században Lombardiában széles körben ismeretesek a Vercelliből és Novarrából származó posztók, Asti kereskedői és bankárai pedig Európa-hírűek. A kommunák harcot kezdenek a környező vidékek signore-ival s gyakran kiterjesztve reájuk hatalmukat arra készítetik őket, hogy beköltözzenek a városba; a városi felső réteg folyamatosan összeolvad a feudális nemességgel és földbirtokossá válik. Lombardia és Toscana legfejlettebb vidékeivel összehasonlítva azonban itt ezek a folyamatok lassabban mentek végbe és nem nyertek befejezett formát; a kommunák politikai életében továbbra is a helyi világi és egyházi feudális urak játszottak jelentős szerepet.

Sajátságos helyzet alakult ki Észak-Piemont hegyei-ben és hegyalja-vidékén. A piaci kapcsolatok fejlődése és a pénzforgalom hatása ezekben a körzetekben is érződött, sőt, a parasztság rétegződéséhez és a parasztságon belüli viszony kiéleződéséhez vezetett. Ugyanakkor a kedvező földrajzi helyzet, valamint a főpapok, a nemesség és a szomszédos város-államok közötti versengés gyakran lehetőséget nyújtott a hegyvidéki parasztságnak arra, hogy megőrizze falu-közösségi szabadságjogait és részben megvédelmezze függetlenségét. Példaként idézhetjük a Sesia folyó völgyében élő parasztság sorsát. Valsesia (a Sesia folyó mentén elhelyezkedő völgy vidéke) Piemont északi részén fekszik s ősidők óta zárt, félig autonóm területet képezett. A XIII. sz. folyamán a völgyben fokozatosan kialakult a falusi kommunák föderációja (Universitas Vallis Siccidae), amely egyesítette a vidék egész lakosságát. [1]

A föderációt alkotó falusi kommunák többsége saját törvényekkel rendelkezett (statuti vicinali); egyes, reánkmaradt statútumok alapján megállapíthatjuk, hogy a törvényhozás

alapvető célja a közösségi állattenyésztés és a kollektív erdőkitermelés feltételeinek a szabályozása volt. Nem kétséges, hogy Valsesia tipikus példája a XIII-XIV. századi falusi kommunák föderációjának.

A XIII. század végén a vidék korábbi feudális urainak a hatalma megszűnt. A Biandrata grófok már a XII. század második felében kénytelenek letelepedni Novara és Vercelli városi zónájában, majd a völgyre vonatkozó jogaikat fokozatosan átadják a kommunáknak. Valsesián belül egyre növekszik a városok sulya, hatalmukat azonban csak végeláthatatlan viszálykodások során tudják megszilárdítani, miközben a Biandrata grófok állandóan megkísérik visszaszerezni korábbi jogaikat, továbbá a milánói Della Torre és Visconti dinasztiák beavatkozásai bonyolítják a helyzetet. Maguk a helyi kommunák is kitartó ellenállást tanúsítanak mind a régi, mind az új gazdával szemben, sőt, gyakran nyíltan fellépnek ellenük. (1217, 1259-1260, 1275). A völgyben széles körben terjed az eretnekség s ellene Novara és Vercelli kénytelen speciális statutumokat elfogadni. A városi kommunákkal folytatott hosszulejáratu küzdelemben Valsesiának sikerült megőriznie néhány jogát és kiváltságát, ezeket a városi hatóságok garantálták számára, jöllehet, a gyakorlatban számos alkalommal megsértették.

Az egyik ilyen incidens a XIV. század elején nyílt felkeléshez vezetett; Gattinara kommunájának lakói elkergették a püspök és a Vercelli-i városi kommuna küldötteit. [2]

Ebben az izzó hangulatban, 1304 legelején megjelenik Dolcino a követőivel. A lakosság melegen fogadja őt, aki Sesia alsó vidékén, Gattinara és Seravalle körzetében, Vercellitől 30-35 km-re telepszik le. Az apostoli testvérek eretnek mozgalma éppen itt lépi át a szektáns-összeesküvő szervezet szűk kereteit és válik széles népi mozgalommá. Dolcino prédikációja a követők tömegét vonzza; számuk hamarosan több ezer főt tett ki. Legtöbbjé a közeli helységekbe való paraszt volt, habár sokan Itália más vidékeiről, sőt Svájcából és Németországból jöttek. "Dolcino - mondja Giovanni Villani - a különböző hegyi és síkvidéki helyekről jött férfiak és nők, kicsiny jövedelmű emberek, eretnekek nagy kíséretével jelent meg". [3]

Arról, hogy a mozgalom az első lépésektől kezdve milyen lendületet öltött, tanuskodik az a tény, hogy az apostoli testvérek ellen sürgősen ligát hoztak létre, amelyben résztvettek Saluzzo és Monferrato őrgrófjai, Vercelli és Sion püspökei, Biella és Vercelli kommunái, valamint egy sor helyi feudális család. A korabeli viszonyokhoz képest jelentős (mintegy 2.000 főt számláló), s a püspöki és a városi népfelkelőkből és svájci zsoldosokból összeállított hadsereg elindult a Sesia folyó két partja mentén azzal a célla, hogy gyűrűt vonjon a felkelők köré. Március 28-án a Gattinara-hoz ve-

zető uton zajlott le a véres ütközet, amely - Cattaneo di Bergamo és Ambrogio Salomone vezetése alatt - a felkelők teljes győzelmével végződött. Áprilistól egészen júliusig az apostoli testvérek akadálytalanul uralták az egész körzetet, sőt még Vercelli városfalai alá is eljutottak.

A szektamozgalom a felkelő nép fegyveres harcává változott. A feudális liga résztvevőit komoly veszedelem fenyegette s ez azonnali intézkedéseket követelt. Új hadsereget gyűjtöttek és annak sikerült kiszorítania a felkelőket a sikágról. Gattinara lakóit súlyosan megbüntették; a lázadóknak nyújtott segítségért sokakat kivégeztek. A felkelők a Sesia és annak mellékfolyói mentén felfelé haladtak, miközben a halottak és sebesültek százait vesztítették; számuk mégis növekedett azoknak a falvaknak a parasztaival, amelyeken át utjuk vezetett. A visszavonulás hónapokig tartott, míg végül a novarai terület egyik hegyének lábainál ki nem alakították azt a megerősített táborni, ahol a felkelők 1305 nyaráig maradtak.

A felkelők sikereket értek el, az ellenfél nem tudta saját erőivel legyőzni őket. Ez arra készítette Vercelli püspökét, hogy másutt keresen segítséget. 1305 nyarán V. Kelemen pápa bullában szőlította fel a helyi feudális urakat arra, hogy nyujtsanak támogatást a Vercelli-i püspöknek. A püspöki hadsereg minden résztvevőjének teljes bűnbocsánatot ígérték. 1305 augusztusában az egybegyűlt novarai és Vercelli-i lovagok megesküdtek, hogy kiméletlenül fognak harcolni "a katolikus hit és a keresztény világ" ellenségei ellen. Valójában - megkezdődött a keresztes hadjárat.

E pillanatban a felkelők stratégiai előrelátásról tettek tanubizonyyságot. A Sesia egyik mellékágának völgyét természetes erődítményként uraló hegyen telepedtek meg (Parete Calva). "A hegy csúcsa 600 lábnyi sík, ovális terület, - írja Tonetti történétíró - amelyet csak Campertonio felől lehet megközelíteni; minden más oldalról csupasz sziklák meredeznek, melyeknek már a látása is félelmet sugall". [4] A felkelők a hegyen ideiglenes szálláshelyeket építettek és erődítményeket létesítettek. Az új hadállásnak azonban komoly hiányossága is volt - távol esett a környező településektől, ami megnehezítette az élelmiszerellátást. Az apostoli testvérek helyzetét súlyosbította az, hogy a helyi parasztságból növekedett az ostromlottak száma s igen szigorú volt a tél. Kénytelenek voltak ki-kitörni a szomszédos falvakba és városokba, ami elkerülhetetlenül haragot váltott ki irántuk a lakosságban. A táborban felütötte fejét az éhség. A nehéz körülmények között a felkelők nagy hősiességről tettek tanubizonyyságot; fegyelmezettek és kitartóak voltak. Az ostromlottak csapatában - amint arra a közvetett adatokból következtethetünk - kialakult az élelmiszerek és a ruhaneműk szervezett elosztása, s közösen használták az egyes tárgyakat, pl. a fegyvereket, a páncélokat, stb. Eppen itt mutatkozott meg

Dolcino - a lángoló tribun, a ragyogó szervező és a rendkívüli hadvezér - tehetsége. A véletlenül összeverődött másfél-ezres tömeget sikerült szigorúan szervezett hadsereggé változtatnia, amelyet az igaz eszme vezérelt.

Az 1305-1306 év telén igen súlyossá vált az ostromlottak helyzete. Ambrogio Salomone nem bírta elviselni a nélkülözéseket és csapatával megszökött. Az éhség, a hideg és a sok veszteség arra kényszerítette Dolcino-t, hogy megkísérelje félrevezetni az ostromlókat. 1306 március 10-ének éjjelén mintegy 100 beteg és kimerült apostoli testvér a mély hóban átkelt a szakadékon és Triverótól nem messze kiért a Zebello hegyhez. Csupán csodálhatjuk a felkelők hősiek cselekedetét, akiknek a kimondhatatlanul nehéz körülmények közepette sikerült kicsuszniok az üldözők gyűrűjéből és a sikeres manőverrel lényegében véget vetniök az ostromnak. Az új helyen sürgősen erődítményeket létesítettek, a környéken pedig élelmiszer- és tartalékokat gyűjtöttek. Amikor a keresztések hada megközelítette az apostoli testvérek táborát, ott a feudális hadművészet szabályai szerint készített erődítést talált.

Ujabb, elkeseredett összecsapások kezdődtek. 1306 május 1-én - Dolcino közvetlen irányítása alatt - az apostoli testvérek teljesen szétverték a keresztések előhadát. Több mint 100 lovag meghalt vagy fogságba esett. Az egyesített csapatot vezérlő püspök, Rainieri elhatározta, hogy szabályos ostromot kezd az apostoli testvérek ellen. Erődítések, bástyák és kilövőállások sűrű gyűrűjével vette körül őket és ostromgépeket hozatott. A felkelők állandó ki-kitörésekkel zavarták az építkezést.

Ősszel zajlott le az egyik legvéresebb összecsapás, amely az egyik félnek sem hozott győzelmet. Nem sokkal ezt követően a feudális urak egyesített serege a szomszéd településekre vonult vissza, őrseget hagyva az ostromló erődítésekben. A felkelők körül halálzóna alakult ki - a környező falvak parasztjait kitelepítették, hogy ne segíthessék őket élelmiszerekkel. Blokádot létesítettek a tábor körül.

1306 szeptemberében a pápa újabb bullával fordult Savoya grófjához, Milánó érsekéhez és a lombardiai inkvizitorokhoz. Az egész feudális Észak- és Nyugat-Itália felkelt a felkelő parasztok ellen. Hivatalos kereszties hadjáratot hirdettek az eretnekek ellen. Annak ellenére, hogy a felkelők bizonyos sikereket értek el, - elfoglaltak pl. néhány szomszédos erődöt, kiverve onnan az őrseget - helyzetük katasztrofális volt. Egyre szűkült a blokádjuk gyűrűje. Az apostoli testvérek rettenetesen éheztek. Az éveken át folyó nélkülözésektől kimerült felkelők nem tudták elviselni az újabb téli nehézségeit: az éhség és a hideg aratott az ostromlottak sorában. 1307 márciusában Rainieri püspök elhatározta, hogy nyílt cselekvésbe megy át és megostromolta a citadellát. Három napon át folyt az utolsó küzdelem, száz és száz felkelő

halt meg, de drágán adta életét; sokan közülük fogságba estek. Közöttük vezetők is voltak - Dolcino, Margherita, Longhino di Bergamo. A bíraskodás és a kihallgatás nem tartott soká, három hónap múlva mindhármutat halálra ítélték. A legelterjedtebb verzió szerint Margheritát égették el először, Dolcino szemeláttára; ezután következett a kinzásoktól elgyötört, de lélekjelenlétét az utolsó pillanatig megőrző felkelő-vezér.[5]

A felkelés idején, a fegyveres harc során nagymértékben megmutatkoztak azok a jellemző vonások, amelyek korábban, az apostoli testvérek ideológiájában megfigyelhetők.

Egy anonim történetíró arról tudósít, hogy a Dolcino által vezetett felkelők úgy vélték, "szabad nekik felakasztani, kivégezni és megölni azokat az embereket, akik a római egyháznak engedelmeskednek, szabad megégetni, fogságba vetni őket és váltságdíjat követelni tőlük; ebben számukra semmi bűnös nincs". [6] Ebben kifejezést nyertek az apostoli testvérek elméleti fejlődésének a megértéséhez rendkívül fontos eszmék: az ellenség ellen folytatott háború igazságos, ez elméleti megalapozást nyert és dogmává vált; a háborút már nem csak az egyház, hanem annak valamennyi híve ellen is folytatják, az egyházat támogató egész társadalom ellen. Következésképpen az egyház elleni fellépés természetesen az egész - általa megszentelt - rendszer elleni harccá változott.

A másik mozzanat: az egyenlőség eszméjének fejlődése a fegyveres harc során. A súlyos körülmények valamennyi erő egyesítését és a tartalékok maximális kihasználását követelték a felkelőktől. A szerzett élelmiszereket, fegyvert és ruhanyomtat a szükségletek szerint osztották szét az ostromlottak között: gyakorlatilag Dolcino táborában olyan rendet vezettek be, amelyet egyes nyugati történetírók naivan "hádi kommunizmusnak" neveznek. A lelki egyenlőség eszméjétől a felkelők áttértek a szociális egyenlőségre, a vagyonközösség megvalósításának az eszméjére, jöllehet ez a vagyonközösség elsősorban katonai intézkedés volt.

Minden jel szerint az apostoli testvérek mozgalmának utolsó szakaszában jelentkező, említett sajátosságokat a harc sajátos jellege váltotta ki, s logikus következményei voltak azoknak a körülményeknek, amelyek között ez a harc folyt. Azonban annak az utnak a sajátosságától függetlenül, amelyen az apostoli testvérek eretnek-mozgalma haladt, a fennálló rend iránt a társadalom különböző rétegei által érzett széleskörű és mégis meghatározhatatlan elégedetlenség alapuló eretnekség - fejlődése során - olyan paraszti-plebejus eretnekséggé változott, amely már e rend alapjait támadta. Ilyen módon a Dolcino-vezette felkelés a plebejus-eretnek ideológia zászlaja alatt, a feudális társadalmi viszonyok ellen intézett egyik első, nyílt, ténylegesen paraszti megmozdulás volt.

Még egy, inkább már hipotetikus jellegű elképzelésünk is szeretnénk megemlíteni. A történetírók figyelmét már régen magára vonta az a körülmény, hogy az üldözések ellenére a felkelők makacsul ragaszkodtak egy vidékhez, a Sesia és mellékfolyói vidékéhez. Dolcino seregében Észak- és Közép-Itália különböző területeiről (Bergamo, Párma, stb.) jött résztvevők voltak, sőt, más országból is jöttek; ennek ellenére a mozgalom tisztán lokális jelleget viselt és nem haladt túl a novarai egyházmegye határait. Feltételezhetjük tehát, hogy ezt nem csupán a védelmi elképzelések indokolták. Dolcino végső célja - feltételezhetően - a völgy elfoglalása lehetett, azért, hogy ott, a föld egyenlő elosztása mellett szabad falusi kommunát hozzon létre, azaz megvalósítsa valamennyi középkori paraszti elégedetlenség soha meg nem valósított ideálját. Amennyiben a további kutatások megerősítik ezt a hipotézist, úgy annak alapján még radikálisabbnak értékelhetjük a felkelést, megjegyezve, hogy vonásai hasonlóak a későfeudális paraszti mozgalmak ideológiájához.

A Dolcino-felkelés hallatlan visszhangot váltott ki a korabeli Európában. Egy eldugott kis helyen lezajló esemény arra késztette nem csupán az itáliaiakat, - akik már megszokták a viharos korszak kitöréseit és éles politikai vitáit - hanem más országok uralkodó osztályait is, hogy beszéljenek róla. Másfél évszázad múltán Fra Foresti, a Bergamoból való egyházi történetíró így írt: "Egész Európa és a világ más országai abban az időben a Dolcinóról szóló hírekkel voltak tele". [7] Ténylegesen, az apostoli testvérek mozgalma sok újat és szokatlant tartalmazott, ami sok országban szükségyszerűen izgalmat váltott ki különböző emberekben.

Már a kortársak is azzal vádolták Dolcino-t, hogy a régi, már elterjedt tévelygésekhez újakat hozott. Szemükben Dolcino nem csupán egy szekta tagja, hanem egy eretnekség vezére, a lelki és morális életről szóló új koncepció megalapítója. S az "Isteni Szingjáték"-ban a nagy firenzei nem véletlenül fűzte össze Dolcino-t Mahomettal, a kereszténységgel versenyre kelő új vallás megalapítójával. Az új eszmék okozta súlyos veszélyt érzékelték más kortársak is (az imolai Benvenuto, Salimbene, stb.).

Az apostoli testvérek leveretése örömujjongást váltott ki a feudális Európában. Egy helyi krónikás arról tudósít, hogy a püspök győzelméről szóló híradás Vercelliben olyan örömet okozott, hogy "azt aligha lehet szavakkal és tóllal kifejezni". 1307 júliusában a pápa üzenetet küld Vercelli püspökének, aki valójában a keresztészek vezére volt, s abban köszönetét fejezi ki "azért a munkáért, amelyet az Ur szőllésében" végzett. Augusztusban új bulla került kiadásra, a novarai és Vercelli-i feudális uraknak, azaz valamennyi keresztésnek címezve, akik résztvettek a hadjáratban. Nem sokat vesződvé a nevek felsorolásával, a pápa privilégiumokat ad a számukra, felszabadítja őket bizonyos vazallusi kötelezettsé-

geik alól, megbocsátja bűneiket. Valamivel korábban a pápa hírlül adta Franciaország királyának, Szép Fülöpnek is, hogy győzelmet aratott "a pokolfajzat, a rettenetes eretnekfőnök Dolcino" felett.

A felkelés leverése után a mozgalom hanyatlásnak indult: nyomai azonban még sokáig fellelhetők. A XIV. század közepétáján Pádovában bírósági eljárást folyt 22 "alacsony származásu, tudatlan paraszt" ellen, akiket apostoli eretnekséggel vádoltak; valamennyien máglyán fejezték be életüket. Még tovább élt az eretnekség Trentinóban; az innen származó statutumok még egy évszázaddal később is szigorú intézkedéseket tartalmaznak az apostoli testvérek ellen. A mozgalomnak visszhangja támadt Itália határain túl is, Németországban (a kölni és a trieri zsinat határozatai 1306-ban és 1310-ben), Franciaországban (Narbone-i és Toulouse-i zsinatok 1347-1368-ban), különösen pedig Spanyolországban, ahol Dolcino sok követője talált menedékre, s akik ellen De Guy megírta "A magát apostolinak nevező szektáról" c. traktatumát.

Dolcino nevét hazájában sem feledték el. A korabeli események sokáig éltek a nép emlékezetében s nem véletlen, hogy a népi tradíció új, az eseményekre emlékeztető nevet adott azoknak a hegyeknek, ahol az apostoli testvérek meg-megállapodtak: (a korábbi Zebello hegy - Cataro hegy lett, ujonnan adták a Gattinara melletti Pataren hegy nevét is). Századokon át éltek a nép körében a Dolcinoról - a vértanuról és hősről, a varázslóról és csodatevőről - szóló legendák; egészen a legutóbbi időkig élt az a hiedelem, hogy ő is - mint Sztenyika Razin, - rejtkehelyeket hagyott hátra ezen a földön. A legendák közül talán a legérdekesebb az, amelyet mintegy negyed század multán a trentoi inkvizitorok jegyeztek fel Margherita csodálatos megmeneküléséről, arról, hogy - más néven - a nép körében él.

Sz.D. Szkazkin:
"Itália története" (Moszkva, 1970.) c. mű I. kötetéből

Jegyzetek

- [1] Statuti di Valsesia del secolo XIV, ed. C.G. Mor, Milano, 1932.
- [2] C.G. Mor, Frammenti di storia Valsesiana. Varallo, 1960.; E. Anagine, Dolcino e il movimento ereticale all'inizio del Trecento. Firenze, 1964.

- [3] *Istorie Fiorentine* di Giovanni Villani, cittadino fiorentino fino all'anno 1348. libr. VIII, cap. LXXXIV. Milano, 1802, t. IV. p. 171.
- [4] Idézi: E. Anagine i.m. 165. l.
- [5] A Dolcino felkelésnek - az egyéb itáliai paraszti felkelésektől eltérően - igen gazdag a historiográfiája. A vonatkozó legújabb munkákból megemlítjük a következőket: С. Д. Сказкин, Исторические условия восстания Дольчино. "X. международный конгресс историков в Риме. Доклады советской делегации." М. 1956.
(A Dolcino felkelés történelmi körülményei. X. Nemzetközi Történészkongresszus Rómában, a szovjet delegáció előadásai.) С. Д. Сказкин, Первое послание Дольчино. "Из истории социально-политических идей." Сборник статей к 75-летию академика В. П. Волгина. М. 1955.
Dolcino első üzenete. "A társadalmi-politikai eszmék történetéből." Tanulmánykötet P. V. Volgin akadémikus 75. születésnapja tiszteletére.) А. Д. Люблинская, "Медиевисты ГДР о городских восстаниях XIV. века." "Средние века", вып. 24. 1963. ("Az NDK medievistái a XIV. századi városi felkelésről.") E. Dupré-Théseider, Fra Dolcino: storia e mito. "Bolletino della Società di Studi Valdesi", No. 77. 1958.; E. Anagine i.m.; B. Töpfer, "Das Kommando Reich des Friedens". Leipzig, 1965.
- [6] Anonimo Sincrono, *Historia fratris Dulcini heresiarche*. RIS, t. IX. p. V. Città de Castello, 1906, p. 7.
- [7] Idézi: E. Anagine, i.m. 259. p.

A PARASZTSÁG FRANCIAORSZÁGBAN A XVII. SZÁZAD ELEJÉN

A plebejusokkal együtt a parasztság volt az az alap, amelyen a francia abszolutisztikus állam egész épülete nyugodott. Lévéen a parasztság többségben - az állami költségvetés bevételeinek oroszlánrészét a mezőgazdasági lakosság tömegeitől befolyó adók tették. Munkája révén ugyancsak a parasztság táplálta a feudális földbirtokosokat - a nemességet és a pap-ságot.

Az eredeti tőkefelhalmozás korszaka a feudális elnyomás korábban fennálló formáihoz - azok fenntartása mellett - új, a kapitalizmushoz átvezető formát hozott. A parasztokat immár nem csupán a feudális járadék és az adók sora terhelte, hanem a bérleti díj is, amelyben már a pénzjáradék nem tiszta formája volt jelent. Ezzel együtt megváltozott a kizsákmányolási formák viszonya is.

Az árak forradalma többszörösen (legkevesebb négy-öttszörösen) csökkentette e formák legősibbjét, a földesuri járadékot s a született nemességnek minden arra irányuló kísérlete, hogy azt a korábbi, reális színvonalára visszaállítsa (azaz felemelje e járadék nominális pénzbeli értékét) eredménytelen maradt. A parasztság határozott ellenállást tanúsított e kísérletekkel szemben, az állam és az államapparátus pedig nem támogatta a született nemesség igényeit.

Az állami adók terén is érződött az árforradalom hatása. A hatalmas erőszakszervezettel rendelkező abszolutisztikus állam azonban akadálytalanul fenntarthatta azok korábbi, reális szintjét, azaz emelhetette azokat. Szükséges hangsúlyozni, hogy az ilyen módon nyert hatalmas anyagi eszközök jelentős részét annak a zsoldoshadseregnek a fenntartására fordították, amelyben a valamennyi rendű és rangú született nemesség játszott a vezető szerepet. Ilyen módon e nemesség (a katonai szolgálatért járó zsold fejében) részleges kárpótlást nyert a földesuri járadék csökkenéséért.

Ilyen módon, elméletileg vizsgálva a kérdést (amint azt néha teszik), a XVI. században némileg javulnia kellett a parasztság helyzetének, mivel az adók növekedését ellensúlyozta az árak emelkedése, a reális földesuri járadék viszont állandóan csökkent. Valójában azonban másként volt.

Jóllehet az elgyengülő született nemesség részéről csökkent a parasztságra gyakorolt nyomás, helyettesítette ezt

a kapitalistává változó járadék megjelenésének hulláma. Az időhöz kötött bérleti földekért járó díjak nem maradtak el az árak emelkedése mögött, viszont természetes jellegük nem tette lehetővé a parasztok számára azt, hogy kihasználják a mezőgazdasági cikkek áremelkedéséből származó előnyöket; ezeket az előnyöket az új földesurak élvezték, akik termékeiket a nagykereskedőknek adták el. A járadék ezen új formája nem csupán maradék nélkül felemésztette a földesuri járadék reális csökkenését, hanem a fiskális rendszer kisajátító hatásával együtt maga is elősegítette a legszegényebb parasztság kisajátításának az előrehaladását.

Megjegyezni kívánjuk, hogy a folyamat nem úgy ment végbe, hogy a parasztság kezdetben majdnem felszabadult a földesuri járadék alól, majd később kénytelen volt fizetni a járadék új formáját. Az időhöz kötött bérlet Franciaországban a XV. században jelent meg s a XVI. század elején terjedt el, meglehetősen széles körben, miközben az árak forradalmának észrevehető hatása a XVI. század 30-40-es éveiben kezdett érződni. Amikor a született nemesség – a hosszú háboruszkodás után – hazatért és megkísérelte felemelni a földesuri járadékot, a parasztság elszánt ellenállást tanúsított, ugyanis a fizetési kötelezettség növelése a parasztság elnincstelenedését jelentette volna. Erre az időre a parasztság már régen ismerte a járadék új formáját, a bérleti díjat. Ezzel magyarázható az a támogatás, amelyet az új földbirtokosokkal feltöltött királyi közigazgatási és bírósági apparátus nyújtott a parasztságnak.

Az eredeti tőkefelhalmozás korszaka által hozott változások következtében a legerőteljesebben az adók és a meghatározott időre szóló bérletek díjai nyomták a parasztságot, tekintve, hogy azok az árak forradalma következtében nem csökkentek. Ezek hatása a legerőteljesebben a gazdaságilag fejlettebb vidékeken érvényesült, ahol a legszegényebb parasztság kisajátítási folyamata hatalmasabb méreteket öltött, mint az ország elmaradottabb peremvidégein vagy hegyi körzeteiben, ahol a bérleti díjak csupán a XVI. század végén terjedtek el a paraszti gazdaságokban.

Ezek voltak azok a gazdasági tényezők, amelyek elősegítették a parasztság egyre inkább előrehaladó elszegényedését. Mindehhez a XVI. második felében a belharcok borzalmai is járultak: rablás, lopás, erőszakoskodás, egész falvak elűnése a föld színéről, elnéptelenedés, stb. A nemesi lázadástól a leginkább a parasztság szenvedett. Innen adódik az osztályellentéték kiéleződése, a tiltakozás erősödése, a parasztfelkelés.

A különböző franciaországi tartományokban a társadalmi-gazdasági viszonyok jelentős tarkasága a XVI. században – mint a belső piac és a politikai centralizáció gyenge fejlettségének a következménye – a paraszti felkelésekre is rá-

nyomta bélyegét. Látszólagos külső azonosságuk ellenére a paraszti felkelések igen sokban különböztek egymástól. Egy és ugyanaz az adó az egyik tartományban felkelést váltott ki, míg másutt csak elégedetlenséget. Különösen megtévesztő a sok felkelés azonossága - következményeik értékelése szempontjából. Az akkoriban szokásos megtorlások és kivégzések ellenére, amelyek a levett felkeléseket követték és amelyek hasonlóvá tették őket, a következményeik igen eltérőek voltak. Az adót csökkenthették, eltörölhették, meghagyhatták korábbi mértékében, növelhették. A korábbi adó-privilégiumokat eltörölhették, vagy - éppen ellenkezőleg - meghagyhatták, esetleg megváltoztathatták. Mindez a legélethevágóbban éreztette hatását az egyes tartományok, tartomány-csoportok parasztságának a sorában, meghatározva mind további magatartásukat, mind a kormány adóztatási és politikai vonalát, nem csupán a parasztság tekintetében, hanem általában. A népfelkelések éppen úgy, mint a népi osztályharc egyéb, álcázottabb formái is, jelentős mértékben meghatározták a kormány adópolitikáját, ez utóbbi pedig a maga részéről rendkívül nagy hatást gyakorolt a bel- és külpolitika egész komplexumára. E kölcsönös kapcsolatban álló jelenség elemzése nagy jelentőségű a történeti kutatás számára.

A XVI. század második felében lezajló paraszti felkelések nem lépték túl egyes tartományok, vagy tartománycsoportok határait. A XVIII. századvégi franciaországi polgári forradalomig nem volt egyetlen össznemzeti paraszti felkelés sem, s még a különbözöttartományokban egy időben lezajló felkelések is időnként különböztek egymástól. Ezzel szemben viszont tartományi, megyei felkelés és kisebb rendzavarás annyi volt, hogy azokat teljesen megalapozottan nevezhetjük krónikus jellegűeknek.

1590-re a megmozdulásokat levették. Következményeik azonban hatalmasok voltak. A falvakban a földesuri reakciónak elejét vették, az elmúlt évek tartozásait törölték, a paraszti egyenes adót csökkentették. IV. Henrik politikájának legfőbb törekvése a paraszti felkelések megismétlődésének az elkerülése volt (éppen úgy, mint közvetlen elődeinek is). A XVI. század végén a kormány nehéz pénzügyi helyzetben volt; a kincstár üres volt, az államadósság hallatlan méreteket öltött, a közeljövőben pedig hatalmas összegeket kellett volna kifizetni a Liga vezetőinek a királynak való engedelmségükért, valamint külföldi államoknak adósság fejében, nem beszélve arról, hogy a hugenotta "állam az államban" fenntartása is az állami költségvetést terhelte (a helyőrségek fizetése, az erődítmények javítása, a nagyobb méltóságok és nemesek nyugdíjai, stb.). IV. Henrik politikája a korábbi szinten tartotta a földesuri járandóságokat, azaz csorbitotta a nemesek reakciós részének anyagi érdekeit, de nem okozott kárt az új nemesek gazdaságainak, amelyekben abban az időben a főszerepet az időhöz kötött bérlet játszotta. E politika célja az volt, hogy a parasztság fizetési képességét elsősorban az abszolutisztikus állam érdekében használják fel.

A XVII. század kezdetén végre beálló belső és külső béke igen nagy jelentőségű volt az egész ország, s ezen belül a parasztság számára. A parasztság békésen dolgozhatott. Nem kellett félnie a legrettenetesebb csapástól, a felduzzasztott katonaság oly szívesen folytatott rablásaitól és rajtaütéseitől, melyek függetlenek voltak attól, hogy idegen vagy francia zsoldosokról, hugenottákról vagy royalistákról volt szó. A parasztságnak módja nyílt a gazdaságában termelt termékek akadálytalan értékesítésére, nem csupán a legközelebbi piacon, hanem távolabb is, ami pedig majdnem eltűnt az 1580-1590-es évek gyakorlatából.

Azonban az elszegényedett és jobbra-balra eladósodott falunak nem csupán békére volt szüksége, hanem aktív segítségre is. Maga az eladósodott kormány (tartozott a ligásoknak, az idegen államoknak, a gazdag kereskedőknek) a Spanyolországgal kötött békét csupán mint rövidéletű fegyverszünetet kezelte, amelyből ismét hamarosan háború fakad s éppen ezért rendkívül érdekelt volt az ország lehető leggyorsabb gazdasági felemelkedésében, minek érdekében egy sor intézkedést is tett.

Ezek között első volt a taille csökkentése. 1596-1610 között ezt az alapvető paraszti adót háromszor csökkentették jelentős mértékben: 1597-ben, 1600-ban és 1602-ben. [1] Ezeknek a csökkentéseknek a hatékonyságát Clamagérán 12 %-ra értékelte, [2] J. Mariéjol számokban kifejezve mintegy kétmillió livrere tette. [3] Más történészek csupán ismétlik ezeket az adatokat.

Ilyen tekintetben azonban a 15 éves periódusra vonatkozó átlagszámok nem olyan tanulságosak (1596-1610), mint az 1597-1603-at felölelő rövidebb szakaszéi, hiszen ezek az évek jelentették a háborúról a békére való átmenet, a gazdasági és politikai stabilizáció első éveit. Ha alaposabban vizsgáljuk ezt a hét esztendőt, könnyen meggyőződhetünk arról, hogy a kormány egyáltalán nem törekedett következetesen a taille csökkentésére, hanem a csökkentés évei váltakoztak az újabb emelések éveivel. S ha az 1596. évet vesszük 100 %-nak, azaz a maximális taille évének (18 millió livre), úgy a következő eredményeket nyerjük: [4]

1597	-	90 %
1598	-	90 %
1599	-	98 %
1600	-	89 %
1601	-	90 %
1602	-	mintegy 80 %
1603	-	88 %

IV. Henrik uralkodásának további éveiben a taille stabilizálódott. Csupán uralkodása utolsó idején növekedett egy kissé.

A taille csökkentése 1597-1598 során (egy ízben a két év alatt) kétségkívül paraszti felkelések eredménye volt. Ezekben az években egyébként többször csökkentették a korábbi évekről fennálló adótartozásokat. 1599-ben azonban, amikor az országban a helyzet valamelyest javult, a taille ismét elérte a korábbi értéket (98 %); ezt követően két alkalommal csökkentették (1600-ban és 1602-ben), minek következtében a minimálisra csökkent (80 %). Midőn az említett kétszeri csökkentést elemezzük, feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a rendkívüli pénzszűkében lévő kormány nem egyezett volna bele jövedelmeinek ilyen jelentős csökkentésébe, ha nem lett volna feltétlenül rákényszerítve arra.

Az adott folyamat figyelemmel kísérése érdekében a Franciaországban a XVI-XVII. század fordulóján lezajlott ár-forradalom történetéhez folyamodunk. Az adott témával foglalkozó irodalom nem nyújt az egész országot átfogó képet, a rendelkezésre álló adatok mégis ráirányítják a figyelmet azokra a tényekre, amelyek rendkívül fontosak IV. Henrik adópolitikájának az értékeléséhez ezekben az években. Természetesen a jelzett adatok nyomán összeálló elképzelések pusztán előfeltételezések lehetnek s azokat a szélesebb köröket átfogó levéltári anyagok alapján ellenőrizni kell (szélesebbkörűek alapján, mint a R. Raveau és H. Hauser által felhasználtak). [5]

Franciaországban az árak forradalma a XVI. század végén fejeződött be. Az áraknak a gazdasági akok által kiváltott gyors és időnként ugrásszerű növekedése az 1590-es években - a hosszas polgárháború következményeként fellépő fejletlenség és éhínség kapcsán - katasztrófális méreteket öltött. A XVII. század elején az árak majdnem stabilizálódtak; további emelkedésük a XVII. sz. első negyedében lassu és jelentéktelen volt. [6] A XVI. század utolsó, s a XVII. század első éveiben, vagyis éppen a taille többszöri csökkentésének az idején ideiglenes, de rendkívül éles áresés figyelhető meg az alapvető mezőgazdasági cikkek, a gabona és a bor terén. A külső és belső béke alacsony, kedvezőtlen árakat hozott a francia parasztnak azokra a cikkekre vonatkozóan, amelyeket ő elsősorban piacra vitt és eladott azért, hogy legyen pénze az adók kifizetésére. Számára rendkívül kedvezőtlen piaci árak mellett volt kénytelen a paraszt rendbehozni zilált gazdaságát, s beszerezni jószágát és felszerelését. Többet kellett piacra vinnie azért, hogy kifizethesse adójának korábbi összegét. Ez azt jelenti, hogy ilyen árak mellett a taille korábbi összegének a fenntartása valójában annak reális emelését jelentette s csupán az adók csökkentése jelenthette volna annak reális stabilizálódását.

Minden jel szerint ezzel magyarázható a kormány adópolitikája, amely - feltételezzük - csak azt eredményezte, hogy bizonyos mértékig ellensúlyozta a parasztok veszteségeit, amelyek az alacsony árakból származtak.

S ha ebből a szemszögből szemléljük a taille-nak az 1597-1603-s években bekövetkezett csökkenését, akkor kiderül, hogy az adó csökkentése valójában kevésbé könnyítette a parasztok adóterheit, mint az az első látásra tűnik. Éppen ezért még ennek a csökkentett taille-nak a behajtása is nagy nehézségekkel járt. A kormány kénytelen volt nem csupán a csökkenést megelőző években (1596-ig) többször behajtani a némán forrongó parasztoktól a jelentős hátralékokat, hanem az azt követő években is (1599-ben, 1600-ban és végül 1611-ben engedtek el 1603 előttől származó tartozást). Az elhuzódó paraszti mozgalom Auvergne-ben 1599-1600 folyamán szintén arra kényszerítette a kormányt, hogy elengedje az elmúlt évek adótartozásait és lemondjon az adók emeléséről. Az 1602-ben lezajló megmozdulások számos tartományt ragadtak magukkal, ha nem is volt mind paraszti jellegű. Mindez rendkívül feszült helyzetről tanuskodik, s IV. Henrik kormányának ebben a helyzetben kellett végrehajtania adóügyi intézkedéseit.

1602 után némi javulás következett be. Végrehajtották a pénzreformot, ami az érmék 7 %-os devalvációját jelentette. Ezt követően az árak valamelyest emelkedtek és stabilizálódtak.

IV. Henrik egyéb intézkedéseinek a sorából megemlíthetjük azokat a rendeleteket, amelyekkel taille-t vet ki mindazokra a személyekre, akik az elmúlt 20 esztendő során kaptak nemesi címet s ennek következtében megszabadultak a taille fizetése alól. Ha ez az intézkedés megvalósult volna, a falusi közösségek belül szétosztandó taille összegének egy főre eső része valóban csökkent volna s így a parasztság valóban némi könnyítéshez jutott volna. A rendelkezésre álló adatok azonban arra késztetnek, hogy kételkedjünk ezeknek a rendeleteknek a végrehajtásában. [7] Továbbá egy 1595 évi rendelkezés megtiltotta, hogy a taille nem-fizetése miatt a parasztoktól elvegyék jószágukat és szerszámukat. [8] Amikor azonban kiderült, hogy ez nagy nehézségeket okoz az adóbeszedés terén, a Királyi Tanács megengedte nem csak azt, hogy figyelmen kívül hagyják a rendeletet, hanem azt is, hogy letartóztathassák a javíthatatlan adófizetőket. [9] Következésképpen a kormánynak még az általa elképzelt szerény méretekben sem sikerült megvalósítani a gyakorlatban a szándékait.

S míg az egyenes adó, a taille 1603 után többé-kevésbé stabil színvonalon állt, a közvetett adók jelentősen megemelkedtek, különösen a gabelle és az aide. S habár a közvetett adókból származó jövedelem megnövekedett összegének egy része a Sully által a gazdag kereskedők rovására folytatott prés-politika számlájára írható, mégis, a közvetett adók növekedése szükségyszerűen hatást gyakorolt a lakosság legszegényebb rétegeinek a helyzetére is, hiszen a közvetett adók természeténél fogva ezek a rétegek jobban szenvednek ezektől, mint a jómódu osztályok. Ezenkívül a mindenki számára leggyűlöletesebb sóadó beszedésének a módja, a felvásárlók ügynökei-

nek az önkényeskedése - akik az utolsó garast is kipréselték a lakosságból - szintén súlyosan hatott a védtelen falusiakra.

Végeredményben IV. Henriknek a parasztsággal szemben követett adópolitikája révén valamennyi adó végösszege megnövekedett, csupán a taille stabilizálódott, a közvetett adók jelentősen emelkedtek. Az adófizetők számának a növelésére irányuló intézkedések hatástalanok maradtak. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a mocsarak kiszáritására, valamint a selyemhernyótenyésztés meghonosítására tett királyi intézkedések olyan befektetéseket követeltek, amelyeket a parasztek túlnyomó többsége nem bírt elviselni.

Következésképpen az állam megelégedett az erőfeszítések minimumával. A sok huza-vona és pusztulás után a mezőgazdaság újjászületése nem annyira a kormány gyámkodásának, mint inkább a francia paraszt munkaszereketének volt köszönhető, amennyiben az lehetőséget nyert arra, hogy valamelyest növelje produktivitását és piacra termelését. A XVII. század elején azonban általános életkörülményei megakadályozták, hogy lényegesen, gyökeresen s a maga teljes egészében megjavíthassa helyzetét. Az eredeti tőkefelhalmozás lassu előhaladását terhelő feudális maradványok kétszeres prést jelentettek a francia paraszt számára, rendkívüli mértékben rontották a legszegényebb paraszti rétegek helyzetét, s vagy kisajátították vagy pedig nagy nyomorúságban, a kisajátítás határán tartották őket. Ilyen körülmények közepette a parasztság legszegényebb része igen érzékenyen reagált mindenfajta, akár a legcsekélyebb adóemelésre is, a parasztság pedig a maga egészében csupán mérsékelt adóemelést volt képes elviselni. Ezek a tények igen fontosak ahhoz, hogy megértsük a parasztság helyzetét akár közvetlenül IV. Henrik halála után, akár Richelieu biboros uralma idején.

A parasztság széles tömegeinek egyre növekvő elszegényedése akadályozta a mezőgazdaság produktivabbá válását. A XVII. század elején ez annyira elterjedt jelenséggé vált, hogy felkeltette a kortársak figyelmét is. "A mi parasztjaink - írta A. Montchrétien, - elkorcsosulnak és helyzetük napról napra rosszabbodik. Ez megmutatkozik a földeken is és pedig a mi hibánkból... Nem hibáztathatjuk ezért sem az időjárást, sem az égi jelek káros hatását ... földünk terméketlenségének valódi oka - a parasztek szegénysége." [10] Ugyanezen szerzőnél érdekes utalásokat találunk a francia parasztek tömeges kivándorlására Spanyolországba, azokra a termékeny vidékekre (Valencia, Murcia, Sevilla, Granada), amelyek a mókrok kiűzése után, a XVII. század elején néptelenek voltak. A spanyol grandok bérbe adták földjeiket a francia bevándorlóknak, el látták őket jószággal és felszereléssel, s emellett a bérleti díj jelentősen alacsonyabb volt, mint Franciaországban. Montchrétien szavai szerint abban az időben a kivándorlók

száma elérte a 200.000 főt. [11] Ez az akkoriban igen magas szám bizonyos mértékig magyarázza a korabeli tengerentúli francia gyarmatosítás gyengeségét.

A parasztság volt az egyedüli következetesen anti-feudális osztály. Ezzel mindent megmondottunk. Ennek következtében a parasztság nem léphetett semmiféle, még ideiglenes jellegű szövetségre sem, sem a nemességgel, sem a nemesek csoportjaival. Sem Guise, sem a hugenotta vezérek nem rendelkeztek paraszti kapcsolatokkal a vallás-háborúk idején. A polgárság pedig kísérletet sem tett arra, hogy élére álljon az anti-feudális paraszti mozgalmaknak. Ő csak erős városfalain belül érezte magát többé-kevésbé magabiztosan, ahol még engedelmes-ségből tarthatta alattvalóit. E falakon kívül egy más szociális világ kezdődött, melynek belharcaiban a polgárság nem merészelt résztvenni. Természetesen a polgárság gazdasági hatása a feudális faluban óriási volt. A polgárságnak a paraszti felkelésekkel szemben tanusított tudatos magatartása azonban - lényegében véve - mindig tagadó volt. Arra nem volt módja, hogy lebirja ezeket a paraszti mozgalmakat, mivel a polgárság befolyása alatt álló egyetlen erő, a plebejusok ereje, ehhez nem volt megfelelő, a városi polgári milícia pedig erre gyenge volt. Ezenkívül ezek a mozgalmak - a polgárság számára veszélyes módon - hatást gyakoroltak a városi lakókra is. Attól az időtől fogva pedig, hogy a polgárság feudális járadékok megvásárlásával kezdett beépülni a falusi közösségbe, vagyis attól fogva, hogy a paraszti megmozdulások az ő vagyonát is kezdték fenyegetni, a parasztok harca iránti ellenszenv csak erősödhetett. S valóban, a XVI. századi paraszti felkelések története azt mutatja, hogy e felkelések valamennyi szakaszában a polgárság nem csupán hogy nem állt az élükre, de nem is támogatta azokat. Másképp nézték e felkeléseket a plebejusok. A plebejusok szimpatizáltak e felkelésekkel és támogatták azokat. Ez a támogatás azonban az esetek legtöbbszörében passzív volt. A szövetségesek mindegyikének megvoltak a maga érdekszférái, ezenkívül pedig az adókivetés sajátos volta következtében különböző mértékben szenvedtek az egyik vagy a másik adótól, márpedig az esetek túlnyomó többségében a paraszti és plebejus-felkelések alapvető oka az adókivetésben keresendő. Eppen ezért a plebejus és paraszti felkelések nem mindig zajlottak le időben és térben együtt. Ezenkívül a XVI. században a plebejusok általában még nem csupán a polgárság erős hatása alatt állottak, hanem a feudális nemesség is hatott rájuk, s harcukat a vallási ideológia tette nehezebbé és elködösítetté. A parasztok követeléseit és programjait közvetlenebbül tükrözték osztályérdekeiket, hisz a feudális kizsákmányolásnak, mint olyannak a felszámolására irányultak. A parasztság társadalmi-gazdasági követeléseit a polgári társadalom előhírnökei voltak s a parasztság által a feudális kizsákmányolás ellen folytatott harc objektíve elősegítette annak felszámolását, a polgári viszonyok megerősödését.

Amilyen mértékben vált egyre inkább árutermelővé a paraszti gazdaság, a parasztság olyan mértékben került egyre élesedő ellentmondásba az egész feudális rendszerrel, - amely mint minden vérét kiszívó élősdí nehezedett rá, - olyan mértékben tette egyre pontosabbá saját programját. Ez a program a XVI. században még általában az új adók eltörlését követelte, míg a feudális szolgáltatások maradhattak továbbra is a korábbi színvonalon. Azonban az árak viharos forradalmának a feltételei között ezek a mérsékeltnéző követelések valójában a kizsákmányolásnak olyan jelentékeny, reális csökkentését jelentették, amely gyakorlatilag a kizsákmányolást a minimumra szállította volna le. Éppen ezért ha a paraszti követeléseket a konkrét történelmi körülmények közepette vizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy e követelések valódi jelentősége sokkal nagyobb volt, semmint azt az első pillantásra gondolnánk. [12] A XVI. századi paraszti felkelések eredményeképpen a falvakban megszűnt a feudális előnyomulás. A földesuri járadék a korábbi, azaz a reálisra csökkentett szinten maradt. Azonban a született nemességet a háttérbe szorító abszolutisztikus állam maga vált a feudális függőségben élő parasztok legfőbb kizsákmányolójává. Egyidejűleg pedig nem csak nem akadályozta az új-nemesi földbirtokosság kialakulását, hanem inkább segítette azt, a mértéktelen adókkal tönkretéve a legszegényebb parasztokat, akiknek kisajátítása képezte az új földbirtoklás alapját. Éppen ezért természetes, hogy a parasztság ellenállása a XVII. században egyre kifejezettebben adóellenes jelleget kellett, hogy öltönn. Ezzel egyidejűleg a paraszti mozgalmak az egész feudális-abszolutisztikus állam ellen kezdtek irányulni, fenyegetve annak egész létét.

A XVII. századeleji franciaországi társadalmi-gazdasági viszonyok rendkívül bonyolultak és sokrétűek voltak. Utalnunk kell arra, hogy a francia társadalom két alapvető részre bomlott. Az egyik részt az uralkodó osztályhoz tartozó csoportok képezték. Abban az időben ez a rész alkotta a nagyobb erőt, azonban az ország jövőjét nem ez hordozta. Egészenében elmúlásra ítélt osztály volt, amely egymással ellenségeskedő frakciókra tagolódott. Közülük a feudális főnemesség, a született nemesség és a főpapság reakciós rétegek voltak, az új nemesség és a magasabb rangú tisztviselők azonban még nem merítették ki az utolsó cseppig viszonylag progresszív lehetőségeiket, bázisul szolgálva az erősödő abszolutizmus számára. De a közeljövőben nekik is el kellett veszíteniök viszonylag haladó jellegüket. Az osztályon belüli csoportharcok az abszolutizmuskorabeli nemesi osztály kialakulási folyamatát tükrözték, azon osztályét, amely a középkori lovagi rendből és az elnemesező polgári rétegekből nyerte tagjait. Ez a küzdelem a feudális járadék szétosztásáért, a hatalomért és a gazdagságért folyt és teljesen természetes, hogy a mérleg serpenyőjét azok az elemek nyomták le, amelyek képesek voltak alkalmazkodni a megváltozott gazdasági viszonyokhoz és gazdál-

ködésükben alkalmazni tudták a kapitalizmushoz átvezető új kizsákmányolási formákat.

A másik részt a polgárok, a plebejusok és a parasztság alkották. Ők hordozták magukban az ország jövőjét, ők, akik mindennapi, észrevétlen munkálkodásukkal aktívan rombolták a feudális társadalom alapjait, előkészítvén a társadalmat arra, hogy a fejlődésnek következő, magasabb szakaszába lépjen. Természetesen szerepük ebben a folyamatban nem volt azonos, amint hogy abban az időben különböző volt viszonyuk is az uralkodó feudális rendhez. A városi és falusi dolgozók egyaránt arra törekedtek, hogy ledobják vállaikról a kizsákmányolás nehéz jármát. A polgárság viszont - lévén maga is kizsákmányoló osztály - egyelőre még alkalmazkodott a fennálló rendhez, támaszra lelve benne saját gazdasági tevékenységéhez s felhasználva annak erejét ahhoz, hogy hatalmát megerősítse a bérmunkások felett. Éppen ezért abban az időben ezeknek a progresszív erőknél a politikai összefogása még lehetetlen volt. A parasztok és a plebejusok egyedül folytatták harcukat az abszolutisztikus állam ellen, ez pedig mind újabb és újabb vereségekre ítélte őket. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy e kitartó küzdelem révén lehetetlen lett volna már visszatérni a korábbi, önmagukat túlélt viszonyokhoz, következésképpen a küzdelem a fennálló viszonyok további rombolását jelentette.

Részlet A.D. Ljublinszkaja, "Franciaország a XVII. század elején (1610-1620)" c. könyvéből. Leningrád, 1959. 94-102. l.

Jegyzetek

- [1] Pontosabban nem maga a taille csökkent, hanem az ahhoz csapott további szolgáltatás (grande crue). Erről a további szolgáltatásról szóltak a királyi rendelkezések: 40-50 %-kal csökkentve azt. Az adó összegének egészét illetően a csökkentés mértéke természetesen lényegesen kisebb volt.
- [2] Clamagérán, Histoire de l'impôt en France, t. II. Paris, 1868. 360. p.; a számok maguk Sullytól valók.
- [3] J. Mariéjol, Henri IV. et Louis XIII. Paris, 1911. 59 l.; Ugyanazokat a Sullytól vett adatokat használja, de a taille egyik összetevő részének (a tallon-nak) a figyelembe vétele nélkül, ami megengedhetetlen, hisz minden számításnál és összehasonlításnál az adó teljes összegét kell figyelembe venni.

- [4] Ezek az adatok hozzávetőlegesek, mint majdnem minden adat ebből a korszakból, hisz teljes pontosságra nem tarthatunk igényt. A Sullynál található adatokat iratok segítségével ellenőrizték. J. Permezel, *La politique financière de Sully, Lyon, 1935.* által idézett adatok lényegében véve megegyeznek ezekkel.
- [5] P. Raveau, *L'agriculture et les classes paysannes. Paris, 1926.*; ugyancsak tőle, *La crise des prix au XVIe siècle en Poitou.* (*Revue Historique* t. 162. 1929. 1-44. 268-293. l.); H. Hauser, *Recherches et documents sur l'histoire des prix en France de 1500 à 1800.* Paris, 1936.; A 81. lapon való táblázatban, amely a livre átlagos vásárló értéket mutatja, hiba van, amelyet (Raveau adatai alapján) ki kell javítani: 1590-1598 = 9,85; 1599-1602 = 12,65; 1603-1629 = 11,60.
- [6] Az éhínséges évek kivételével.
- [7] J. Permezel i.m. 48. l.
- [8] Ilyen rendeleteket már korábban is kiadtak, de mindig eredménytelenül.
- [9] J. Permezel i.m. 56-57. l.
- [10] A. Montchrétien, *Traicté de l'économie politique. Avec introduction et notes par Th. Funck-Brentano.* Paris, 1889.
- [11] U.o. 317-318. p.
- [12] Fentebb már szóltunk arról, hogy a XVI. század folyamán 4-5-szörösen csökkent a reális senioriális járadék. Ha az adók a korábbi szinten maradtak volna, ugy ez hozzávetőlegesen hasonló mértékű csökkenésüket jelentette volna.

BABEUF TÁRSADALMI ESZMÉINEK KIALAKULÁSA

A XVIII. század 80-as éveinek első feléből nem maradt semmi olyan dokumentum, amely fényt vetne Babeuf világ-nézetének alakulására. Az ezt követő évekre vonatkozóan azonban, kezdve 1785-től, rendkívül érdekes forrás áll rendelkezésünkre, Babeuf levelezése Dubois de Fosseux-val, az arrasi akadémia titkárával. Ezt a levelezést első ízben 1884-ben V. Advielle publikálta. [1]

Advielle 39 levelet közölt Babeuftól és 61 olyan levelet, amelyet Dubois de Fosseux írt öhozzá. Már ebből az arányból is kitűnik, hogy Advielle nem rendelkezett Babeuf valamennyi levelével. Advielle az eredetiek alapján publikálta Dubois leveleit, míg Babeuf válaszait azoknak a fogalmazásoknak a nyomán, amelyeket Babeuf - szokása szerint - Dubois leveleinek a hátoldalára írt. A végleges formába öntött, letisztázott levelek nem álltak Advielle rendelkezésére, s publikációjában ő maga is utalt a nyilvánvaló hiányokra.

Amint arra már utaltunk, L. Berthe és G. Dorval csupán a közelmúltban találta meg Dubois de Fosseux kastélyában Babeuf eredeti leveleit, így azokat is, amelyek nem álltak Advielle rendelkezésére, s amelyek teljes kiadását csupán 1961-ben készítette elő a Francia Forradalom Története Intézete, s amelyben Babeuf 59 levele kapott helyet. [2]

E levelezésnek fontos kiegészítője az a Marx-Lenin Intézetben a közelmúltban talált érdekes és rendkívül részletes válasz, amelyet Babeuf adott Dubois hozzá intézett, 1786. június 1-én kelt levelére. [3] Ez az igen tartalmas, s teljes egészében a legégetőbb társadalmi kérdéseknek szentelt irat az egyik legértékesebb darabja Babeuf írásos hagyatékának.

Ferdinand Dubois de Fosseux (1742-1817) nagybirtokos, az arrasi akadémia titkára, a legnagyobb ember volt, akivel élete addigi során Babeuf találkozott: Arras város polgármestere, Pas de Calais direktórium elnöke. A forradalom első éveitől Dubois meglehetősen közismert résztvevője lett az arrasi jakobinus társaságnak. Igaz, amikor 1792 június 20-án a girondisták Párizsban tüntetést szerveztek azért, hogy ezzel nyomást gyakoroljanak XVI. Lajosra, Dubois egy időre jobbra tolódott és aláírta a tüntetők elleni nyilatkozatot, jöllehet, ezután is folytatta levelezését Maximilien Robespierre-el, az arrasi Akadémia volt tagjával (1785-ben "kancelár", 1787 elején elnök), és támogatta annak álláspontját a király ellen folytatott per folyamán. [4] Dubois, a liberális

nemes, természetesen nem vált "sziláré" jakobinussá. 1794 márciusában Darthe, Babeuf későbbi társa, Arrasból így irt róla Robespierre-hez: "Dubois, az egykori elnök, intrikusnak és becsvágyónak, egyszóval nemesembernek mutatkozott". [5] Nem sokkal Thermidor 9 előtt Dubois de Fosseux-t letartóztatták, [6] ennek ellenére a fordulat után hatalomra kerülő thermidoriánusok is barátságtalanul viselkedtek vele szemben. A "balratolódás" idején, azaz Fructidor 18 után a demokratikus elemek támogatták bekerülését az Ötszázak Tanácsába. Többek között a volt robespierrista és babeufista M.A. Jullien ajánlotta őt, azt írván, hogy "Dubois de Fosseux jelentős igazgatási képességekkel rendelkezik, egy időben belügyminiszternek is javasolták és teljes mértékben alkalmas az ilyen feladatok vállalására". [7] Jelentős politikai szerepet (miután Párizsba utazott és a hadügyminisztériumban dolgozott) Dubois a későbbiek során nem játszott, azonban a már idézett adatokból is kiderül, hogy személyében Babeuf első ízben találkozott egy olyan nem mindennapi emberrel, aki széles látókörrel rendelkezett s aki mind a tudomány, mind az irodalom terén tájékozódva volt a legfrissebb eseményekről.

Cseppet sem furcsa, hogy Babeuf mohón kapott e kapcsolatot után azért, hogy bővítse ismereteit, könyv- és folyóiratbeszerzési lehetőségeit. Babeuf - különösen levelezésük első idejében - rendkívül szívesen fogadta Dubois minden olyan tanácsát, amely egy-egy új mű megismerésére irányult, igyekezett azokról beszámolni s kitartóan emlékeztette levelezőpartnerét - amennyiben az megfeledezett volna róla, - hogy küldje el a megígért könyvet. "Éget a vágy, hogy elolvassam az Ön 28 sz. levelében említett, s címük után ítélve rendkívül érdekes műveket" - írta 1787 június 27-én. - Megbocsátja-e Ön azt a hő vágyamat, hogy mindent megismerjek és meglássak?" [8] Fennmaradt azoknak a könyveknek a jegyzéke, amelyeket Dubois de Fosseux különböző időkben küldött számára, s amelyek rendkívüli érdeklődéséről tanuskodnak. [9]

Babeuf leveleinek tónusa nem csupán finoman udvarias, tükrözve a XVIII. század szellemét, hanem néha hódoló, ami természetes volt abban a levelezésben, amelyet egy kisváros szerény levéltárosa folytatott az egyik legnagyobb franciaországi megye székhelyének akadémiai titkárával. A dicsvágy (le faible de gloriole), amellyel Babeuf atyját vádolta, időnként az ő saját levelezésében is megnyilvánult. Nem véletlen, hogy amikor Dubois közölte vele az Akadémiának azt a határozatát, hogy évenként két alkalommal "tiszteletbeli akadémikusokat" fognak választani, Babeuf (1787 június 28-án) azt válaszolta, hogy ezen döntés láttán "merészkedik remélni, hogy ha neki valaha (mivelhogy sohasem szabad elkeseredni és semmi sem elérhetetlen az ember számára) sikerülne valami figyelemreméltót alkotnia, ő kész lesz kiharcolni annak engedélyezését, hogy csatlakozhasson azokhoz, akik a tisztelt társasághoz tartozandóság tisztességéről álmodoznak". [10]

Ez a tulzott szerénység, Babeufnak - különösen az első időkben megnyilvánuló - ama törekvése, hogy hangsúlyozza ismeretei csekély és korlátozott voltát, nem szabad, hogy megtéveessenek bennünket. Babeuf sohasem felejtette el, hogy Dubois de Fosseux személyében neki jóllehet, hogy felvilágosult és liberális, de mégiscsak feudális "bárával" van dolga. "Őn nemes - írta Duboisnak 1786-ban, - és az Őn ősei elég szép vagyont hagytak Önre". [11] Babeuf a leveleiben teljesen indokolt óvatosságot tanusított, állandóan mintegy visszafogva önmagát. "Őn megérti, - hangsúlyozta ugyanabban a levelében, - hogy mindannak a tudatában, amitől félni ajánlatos, sem a szükséges kifejezéseket nem alkalmazhatjuk a legérdekesebb kérdésekről szóló beszélgetésünkben, sem helyesen megoldani nem tudjuk azokat". [12] Eppen ezért a levelezés nem nyújt tökéletes képet Babeuf igazi nézeteiről. Ennek ellenére mégis nem egyszer megtörtént, hogy türelme elhagyta Babeufot, avagy pedig az a vágya, hogy - meglehet elsőízben - megossza valakivel hőn szeretett eszméit, felülkerekedett az óvatosságán.

Ilyen az az 1786 június 1-én kelt levél is, amelyet a Marx-Lenin Intézet archívumában találtunk. Ebben bátran bírálja a franciaországi társadalmi viszonyokat és jelentősen bővíti ismereteinket saját társadalmi nézeteiről a forradalom előestéjén. Minden jel szerint éppen ez a bátorság és nyíltság késztette Babeufot, hogy visszatartsa a levelet. 1786 június 22-én másik levelet írt (ez fennmaradt Dubois irattárában); [13] amelyben ugyanazokat a kérdéseiket érintette, de sokkal mérsékeltőbb és óvatosabb hangnemben. E két levél összehasonlítása mutatja, hogy Babeuf milyen szigorú belső cenzurának vetette alá saját leveleit. E levél elemzése - az egész levelezéssel együtt vizsgálva - lehetővé teszi számunkra, hogy sokkal világosabban és pontosabban végigkövethessük Babeuf kommunisztikus nézeteinek a kialakulását, azok legkedetibb stádiumában.

A levelezés megindulásához az arrasi Akadémia által 1785 áprilisában meghirdetett pályázat szolgált, amelynek témája a következő volt: "Hasznos-e Artois-ban felosztani a gazdaságokat és a földbirtokokat, s igenlő válasz esetén milyen határokat kellene megszabni a felosztás során". [14] 1785 novemberében Babeuf elküldte a pályázatra saját javaslatait. Azt pusztán formális okok miatt (a megadott határidőn túl érkezett be s fel volt tüntetve a szerző neve, holott a verseny anonim volt) nem fogadták el. Erről értesítette Dubois Babeufot 1785 december 6-án kelt első levelében. A pályaművet eddig nem sikerült megtalálni, azonban az abban fejtegetett eszmékre Babeuf néhány hónappal később visszatért. [15]

A gazdaságok felosztásának rendkívül nehéz és fontos kérdése nem csupán Babeuf figyelmét vonta magára. A pályázatra Delegorgue ügyvéd által beküldött pályaművet különösen figyelemreméltónak találta A. Young, jelezve, hogy az a nagy-

birtok és jelentős földtulajdon védelmezői által vallott nézeteknek a legvilágosabb és legpontosabb kifejtése. "Lehetetlen, - írta Young, - hitelesebb és a valóságnak jobban megfelelő érveket felhozni a nagygazdaságok és a gazdag földbirtokosok védelmében, mint azok, amelyek az "Enciklopédiában" szerepelnek, és senki nem fejtette ki jobban ezt a kérdést, mint Deleorogue". [16] Mind A. Young, mind más kortárs szerzők, pl. Dumont de Courset picardiai agrónómus támogatták azt a Deleorogue által kifejtett nézetet, hogy "a falusi munkás boldogabb, mint az a földműves, akinek adnának egy kis darab földet, hogy megművelje azt". [17] A gazdaságok felosztását tagadó e nézetek világos kifejezései voltak a kapitalista vállalkozói szellemnek, a mezőgazdálkodás és a nagybirtok "angliai" rendszerének.

Annál figyelemreméltóbb, hogy Babeuf harcászta Deleorogue nézeteivel. Felháborította őt, hogy midőn az Akadémia megismerkedett Deleorogue-nak a birtokfelosztást ellenző iratával s az azt pártoló Delestré du Terrage-éval, megelégedett azzal, hogy jóváhagyta mind az egyik, mind a másik munkát, annak ellenére, hogy nézeteik szöges ellentétben álltak egymással.

A Deleorogueval folytatott polémiaival indul az az 1786 juniusi levél, amely mintegy credo-ja Babeufnek, elvi deklarációja. A gazdaságok koncentrációjának (réunion des fermes) a kérdése egyik legégetőbb kérdése volt a picardiai parasztságnak a XVIII. század utolsó harmadában. Babeuf a nagybirtok leghatározottabb ellenzőjeként lépett fel.

A birtokok mind erőteljesebb koncentrációjában Babeuf súlyos veszélyt látott a parasztságra, sőt még a mezőgazdasági munkásokra nézve is. "Ha a járásban három vagy négy legnagyobb birtokos (cultivateurs en chef) a maga kezében tartja a terület művelését, akkor könnyen elboldogulnak csekély bér munkával. Bebizonyítást nyert, hogy ilyen esetben a lakosság többi része nem talál magának teret a mezőgazdaságban, még akkor sem, ha készek arra, hogy másoknak dolgozzanak. Kénytelenek éppen ezért az iparhoz folyamodni." [18] A jómódu parasztság szerepének a megnövekedése arra készítette Babeufot, hogy óvakodjék. Csak "a gazdag földművelők"-nek áll módjukban birtokot bérelni, s az ilyen gazdaságok fenntartása "egyfajta monopóliumot teremtet a mezőgazdálkodásban a legkevésbé népes osztály számára. Ez egyre növekvő vagyoni különbségekhez vezet. A nagygazdák óvakodni fognak a gazdag terméstől: hogy pedig megfizethessék a bérleti díjat, elkezdenek kereskedni a terménnyel és földjeiken a lehető legkevésbé embert fogják alkalmazni, csökkentve munkabérüket is, akár egészen a nullára csökkentve azt, ha az egyáltalán lehetséges volna. S mi lesz akkor a falusi lakosok hatalmas többségével, akik már gyermekkoruk óta mintegy ösztönösen arra hivatottak, hogy földművelő munkával foglalkozzanak ... Reszketek, amikor eme visszaélések végzetes és elkerülhetetlen következményeire gondolok..." [19] A falusi

szegény nép körében érlelődő súlyos elégedetlenséget tükrözve Babeuf azzal vádolta a gazdákat, hogy az árak növekedésére számítva bezárják magtáraikat s tökéletesen megfélekedeznek arról, hogy a napszámósok és mindazok, akik segítettek nekik az aratásnál, el vannak-e látva megfelelő mértékben gabonával.

Egyidejűleg azt kívánta bizonyítani, hogy a gazdák tulnyomó többsége egyáltalán nem tökéletesíti a földművelést. "Egyes gazdák felvirágoznak, - írta - ez a felvirágzás azonban sokkal inkább a szerencsével, semmint a földműves hozzáértésével magyarázható; az esetek legtöbbszörében ez a felvirágzás azoknak a napszámósoknak a gabonájával és inségével folytatott spekuláció eredménye, akik nekik dolgoztak". [20] Általában azok, akiket a nagybirtokosok szívesen látnak bérlőgazdaként, elenyészően keveset törődnek a földművelés tökéletesítésével. "Ezek a legelvetemültebb, legelszántabb, legravaszabb, legdurvább emberek, a legraffináltabbak az elfekvő áruk cseréje vagy eladása során, a leghitványabb töltelékei minden vásárnak és kocsmának. A városban ezek intrikusok, a faluban a legravaszabb selmák, akik rendelkeznek a városi nép minden tulajdonságával, de híjjával vannak érényeinek". [21]

Babeuf a leghatározottabban sikraszállt a felosztás, a nagygazdaságok feldarabolása mellett. Ugyanakkor a legnagyobb mértékben figyelemre méltó, hogy 1786-ban (1) kategorikusan tiltakozott a gazdaságok véget nem érő osztódása ellen, "elporladásuk" ellen. "Osztani - ez nem egyenlő a rombolással. Meggyőződéseim szerint minden alkalommal, amikor a felosztás már túlzottá válik, azaz minden alkalommal, amikor az parányi parcellák létrehozását eredményezi, már inkább veszélyes, mint hasznos". [22]

Azok az elképzelések, amelyek Delegorquet és Youngot vezérelték a mezőgazdasági nagyüzem előnyeinek az ecsetelésénél, nem voltak idegenek Babeuf számára sem. Határozottan észlelte és gyakran kifejtette ezt a gondolatot a Dubois-val folytatott levelezésében, hogy a mezőgazdálkodás színvonala mind egész Franciaországban, mind szűkebb hazájában, Picardiában, még igen alacsony. Figyelemreméltó, hogy Babeuf ellenezte a háromnyomásos földművelést, valamint az ezzel szoros kapcsolatban álló ugart.

Mindezekig senki nem fordított figyelmet arra, hogy ama három téma között, amelyeket Babeuf 1787-ben javasolt az arrasi Akadémiának pályázat kiírására, azon a híressé vált kérdésen túl, hogy lehetséges-e létrehozni a tökéletes egyenlőség társadalmát, - amiről később fogunk beszélni, szerepelt az ugar megszüntetésének a témája is. "Nem tévelygés-e - fogalmazta meg Babeuf kérdését, - hogy minden évben megszokásból ugarban hagyják az elsőosztályu, avagy egyszerűen a megmunkálásra alkalmas földek egyharmadát? Igenlő válasz esetén elméletileg meghatározandók l. azok az előnyök, amelyek e szokás felszámolásának nyomán bekövetkeznének, figye-

lembe véve azoknak a kiadásoknak a növekedését, amelyek az új földművelési módszerekkel járnának; 2. a legelfogadhatóbb intézkedések annak érdekében, hogy minden egyes földműves alkalmazza ezeket az új módszereket". [23]

Elismerve, hogy a legutóbbi évek során valamelyest javult a mezőgazdasági módszerek színvonala, Babeuf állandóan hangoztatta, hogy még igen sok a teendő. A parasztok ritkán és kedvetlenül alkalmazzák a jó példát. "Egy és ugyanazon vidék egyik vagy másik kerületében az egyik helyen jobban művelik meg a földet, mint a másik helyen, habár nincs köztük semmi különbség. ..." [24]

A nagygazdaságok bővítése - Babeuf meggyőződése szerint - egyáltalán nem biztosítja a mezőgazdaság javulását, hanem a legjobb esetben is csupán "borzasztó visszaélés". De a gazdaságok tulzott elaprozódása parányi parcellákká ugyszintén "csak a nyomoruságos földműveléshez vezet és semmivel sem járul hozzá a nyomor kiküszöböléséhez ... A föld, amelyet ilyen módon elapróztak, ahelyett hogy anyánk lenne, csak mostohánkká válik". Ez "a mezőgazdaság hanyatlásához" vezet. [25] Babeuf - saját kifejezése szerint - a nagygazdaságok számára a kiutat, az "alternatívát" a "kollektív gazdaságok" (fermes collectives) rendszerében látta. Ezt a rendszert védelmezte mind 1785. évi emlékirataiban, mind az 1786. júniusában kelt levelében.

"Én kollektív gazdasággal helyettesítem - fejti ki Babeuf eszméjét, - azt a gazdaságot, amellyel egy vállalkozó rendelkezett. 50, 40, 30, 20 ember fog együtt élni, mint egyetlen közösség tagjai (en associés) ezen a birtokon, amely körül - lévén még széttagoltak - korábban csak tengődtek; a nyomorból gyorsan elérkeznek a jóléthez (á l'aisance)". Világosan és meggyőzően fejtegette az ilyen kollektív gazdaság minden előnyét. "Ott, ahol az emberek sokasága összefog, hogy közös erővel érje el a közös célt, szükségszerűen mindig közös vezetés van, amelyet a legértelmesebbre, a legtapasztaltabbra, a legbecsületesebbre bízunk; mindegyik figyelemmel kíséri a másikat és kölcsönös versengés (émulation) folyik: valamennyien elítélik a könnyelműséget, a különféle káros szokásokat; mindegyik ügyel arra, hogy ne találják őt ügyetlennek avagy gondatlannak; egyenrangúak között a gazda mindig jelen van és mégsincs sehol. Ha valaki beteg, senki nem szenved emiatt, sem a felesége, sem a gyermekek, sem a gazdaság, mivel valamennyien megkettőzik akkor aktivitásukat és mind egyik szívesen magára vállal egy kis többletmunkát; semmiféle szerezéltenség, még a haláleset sem képez akadályt, semmi sem hátráltat. A lovakat mindig ápolják, a bikákat mindig őrzik, a tehenekre állandóan ügyelnek és fejkik őket; ha megbetegszik a gazdasszony, a baromfiudvar nem megy tönkre, ebben a testvéri közösségben mindegyik helyettesítheti a másikat (dans cette communauté fraternelle tout le monde se supplie mutuellement). [26]

Az apró, széttagolt gazdaságok minden gyengéjét tökéletesen ismerve, Babeuf meggyőzően mutatja be a kollektív gazdaság előnyeit. "Mindannyian - mindenben a jobbra törekedve - azzal a nagyobb odaadással kezdenek majd dolgozni, hogy senkinek sem jut eszébe a másikat a férfiasság hiányával vádolni, mindannyian nagyobb tudással rendelkeznek majd, tekintve, hogy husz koponyában mindig több van, mint egyben. A magányosan gazdálkodó gazda, amíg neki kell ásní a gödröket, a levezető árkokat, neki kell nyírni a bokrokat, vetni, kaszálni, begyűjteni a gabonát, a szénát vagy a szalmát, elcsépelni a termést, kétszer is meggondolja, amíg az erszényéből pénzt vesz elő a napszámosok kifizetésére; gyakran holnapra halasztja azt, amit ma kellene megcsinálni, közben pedig beáll a rossz idő s az, amit elhalasztott, mindörökké elvész. A kollektív gazdaságban mindent idejében végeznek el, mindig megvan a szükséges mennyiségű ember bármely munka elvégzéséhez."

Ugyanakkor a kollektív gazdaságok - Babeuf meggyőződése szerint - elősegítik a termőföld jobb kihasználását is: ott, ahol előnyösebb gabonaféléket termesztetni, ott gabona fog teremni; ahol a termőföld inkább alkalmas a len termesztésére, ott lent fognak termelni; ..." Egyetlen jómódú gazdaság lép a szegény gazdaságok sokaságának a helyére. A kollektív gazdaságok megteremtése után nem látunk többé nyomorúságos, szutykos, kimerült öregasszonyokat, olyanokat, akikre rossz ránézni, akik az utak mentén vésznek, sovány teheneket legeltetnek, mert azt remélik, hogy kevéske kis tejet adnak majd nekik; nem látunk többé éhezõ anyákat, akik saját egészségüket áldozzák fel és időnek előtte megöregszenek amiatt, hogy a városi gyerekeknek kénytelenek eladni saját te-
jüket." [27]

Babeuf reméli, hogy a "testvéri közösségek" (communautés fraternelles) hozzájárulnak majd a falusi lakosság erkölcsi felfogásának a megváltozásához is; "Minthogy közös esküvel köteleztettek, többet fognak segíteni és kevesebbet fognak ártani egymásnak, eltűnnek azok a gonosz gondolataik, amelyeket a magányosság érlel és amelyeket sötétben valósitának meg. Az állandó érintkezés következtében minden gyanus gondolat, minden rossz cselekedet napvilágra kerül ... Sok előítélet és káros babona azon nyomban eltűnik, mivel ott, ahol az emberek összefognak azért, hogy együtt éljenek, hamarosan az értelem veszi át az uralmat; az értelem megvilágosítja őket, tökéletesíti őket, hatalmat nyer felettük és uralja őket". [28]

Tökéletesen nyilvánvaló, hogy Babeufnak ezek a gondolatai rendkívül érdekesek. G. Lefebvre nemegyszer leszögezte, hogy meggyőződése szerint a babeufistáknál a kommunizmus soha nem lépett túl a felosztáson. A IX. Nemzetközi Történelmi Kongresszuson tartott előadásában ("Babeuf kommunizmusának eredete") Lefebvre kijelentette: "Babeuf nem értette meg, hogy a felosztásban megnyilvánuló kommunizmusa kommunizmust köve-

telt a termelés terén is ... Habár Babeuf feltételezte a javak átadását a nemzetnek, semmi sem akadályozta volna azt, hogy a javakat magánszemélyeknek adják át termelésre. Egyidejűleg egy ilyen döntés összebekitette volna az igazságos földfelosztást a parasztoknak azzal az óhajával, hogy saját tulajdonukban álló földdarabbal rendelkezzenek avagy azt saját kezükkel műveljék meg. Babeuf kommunizmusa nem a termelés kommunizmusa volt". Lefebvre-nek ezenkívül úgy tűnt még, hogy a mezőgazdaság jövőjének a kérdése, az, hogy a parasztok által kapott telkek hamarosan kevésnek fognak bizonyulni a növekvő lakosság számára, "nem vonta magára Babeuf figyelmét". [29]

Mi viszont úgy látjuk, hogy már 1785-1786 során Babeuf teljes határozottsággal védelmezte a közös, kollektív gazdálkodási mód előnyeit és jól látta a tulzott föld-"aprózódás" negatív következményeit, mindazokat a hiányosságokat, amelyek "a föld individuális megművelésével" kapcsolatosak. A föld megmunkálása sok-sok erőfeszítés egyesítését követeli, "felaprózni a földet egyenlő parcellákra mindenki közt, ez azt jelenti, hogy elvetjük mindazoknak az előnyöknek a leg-többjét, amelyeket a közös munka nyújt". [30]

Következésképpen már tíz esztendővel "az egyenlőség nevében szőtt összeesküvés" létrejött előtt Babeuf nem csupán a "felosztás", hanem a termelés problémáját is felvetette, s tökéletesen egyértelműen a kollektív, nem pedig az individuális gazdálkodás mellett nyilatkozott. Igaz, ő úgy képzelte, hogy "a kollektív gazdaságok" résztvevői bérleti díjat fognak fizetni a föld tulajdonosának: "Azok, akik birtokolnak, továbbra is birtokolni fognak". A kollektív gazdaságok tagjai többéves elszámolás alapján ki fogják számítani a várható termésátlagot és az átlagos gabonaárakat, majd ennek alapján fogják meghatározni a bérleti díjak mértékét. A bérleti díjat pedig, a tizedhez hasonlóan, a kollektív termésből fogják leadni. Babeuf azt is bizonyítani próbálta, hogy a bérlet új rendje megfelel a birtokosok érdekeinek is: "a kollektív gazdaságok", pontosabb, rendszeresebb és megbízhatóbb fizetők lesznek. Ő csupán amellest szállt sikra, hogy a bérleti szerződések határideje lehetőleg minél hosszabb legyen. "Feltétlenül szükségesek a hosszulejáratu szerződések; örök időre szóló szerződések még jobbakk lennének; a legelőnyösebb következményekkel járnának mind a gazdaságot közösen bérlik (co-fermiers), mind a földtulajdonosok számára, minden falu és minden paraszt számára." [31] A bérleti feltételeket 20 évnél hamarabb nem lehetett volna felülvizsgálni. 1790-ben, már a forradalom után, az egyházi vagyon kiürítésével kapcsolatban Babeuf ismételten visszatért - a picardiai falvak számára oly súlyos - kérdésére a hosszulejáratu bérleteknek.

Habár Babeuf levelében feltételezte a kollektív gazdaságok résztvevői és a földbirtokos közti szívélyes megegyezést, a földtulajdonos fennmaradásával kapcsolatos állásfog-

lalása mégsem ilyen egyszerű. Hangsúlyozva, hogy ez a megegyezés előnyös a nagybirtokosok számára, azon nyomban, igaz, igen óvatos formában azt is megjegyzi, hogy "nem akarja megkérdőjelezni a nagy magántulajdon törvényességét, azaz nem akar a nagygazdaságok kapcsán radikális elhatározásra jutni, mivel ez esetben a nagygazdaságoknak az elve lenne kitéve támadásnak. Már túl késő, avagy még tulságosan korai érinteni ezt a témát." [32]

Mi felelt meg tehát Babeuf igazi nézeteinek? Ténylegesen úgy vélte, hogy már késő felvetni a tulajdon kérdését és hogy meg kell békélni a fennálló társadalmi viszonyokkal, avagy feltételezte, hogy a kérdést fel kell vetni, csak még korai? A Dubois-val folytatott egész levelezése az utóbbi mellett szól.

A tulajdon és a tulajdon által a fennálló társadalmi viszonyokra gyakorolt hatás kérdése - amint azt rögtön látni fogjuk, - központi helyet foglalt el gondolataiban. Babeuf mélyen elítélte a fennálló "sajnálatraméltó" társadalmi rendet. "Minden értelmes, azaz igazságérzettel rendelkező lénynek pirulnia kell az elmúlt nemzedék, és felháborodnia a jelen nemzedék miatt, amely még arra sem képes, hogy legalább álmódzon valami jobbról azon nemzedék számára, amely utána következik." [33] Babeuf teljes egészében - V.P. Volgin megállapításai szerint - a XVIII. századi haladó gondolkodók számára közös tételből indult ki, vagyis abból, hogy az emberi társadalom létének az értelme az, hogy valamennyi tagja számára biztosítsa a legjobb körülményeket, a legteljesebb megelégedést. [34] E tekintetben természetesen a XVIII. századi természettudományi és jogi ismeretek talaján állt. Észre kell azonban venni elgondolásaiban bizonyos eredetiséget, bizonyos sajátosakat is.

Babeuf - természetesen - racionalista, aki rendkívüli jelentőséget tulajdonít az értelemnek és a felvilágosodásnak. Érvei rendkívül konkrét jellegűek, s szemei előtt állandóan ott lebegett a nép rettentő nyomorának reális képe, amellyel többé nem lehetett megbékélni. Éppen ezért felháborították őt az arrasi Akadémia által meghallgatott egyes közleményekben hangzottatott általános fejtegetések az emberi "megelégedettség" lényegéről, hisz e közleményekről szóló beszámolóját Dubois de Fosseux elküldötte számára, 1786 június 1-én. "Monsieur de Galamez - írja Babeuf - ítéletet mond a megelégedettségéről, mint olyan ember, aki soha nem szenvedett inséget. Megelégedettség! Kérdezzék meg, miben is áll ez, atól, aki szenved az éhségtől, a hidegtől, a rettenetes fáradtságtól, a saját tudatlanságától!... Kissé sokan irnak a megelégedettségéről azért, hogy ezzel gyönyörűséget szerezzenek önmaguknak, elvonják magukat a szmíttevéstől, de az adott témáról zengett idillek és pasztorálék a mi elővárosaink munkásainak a sóhajaitól távol keletkeznek, távol a mi falvaink lakóinak lélekbemarkoló panaszaitól". [35]

G. Lefebvre-nek tökéletesen igaza volt, amikor hangsúlyozta, hogy Ruosseau-tól és hű tanítványától, Buonarottitól eltérően - akik tisztán morális argumentumokból indultak ki - Babeuf különös érdeklődést tanúsított a fizikai munkát végzők mindennapi életkörülményei iránt és ebben a tekintetben "közelebb állt Marxhoz". [36]

Ezzel kapcsolatban érdekes az a válasz, amelyet Babeuf adott Duboisnak a pompára vonatkozó kérdésére. A kortársak többségétől eltérően őt nem tisztán morális jellegű motívumok vezérelték. Babeuf a fényűzés elleni tiltakozást tulzottnak találta. A fényűzés nem a falvakban terjed, - ez valóban veszélyes lenne az erkölcsökre nézve, - hanem csupán a városokban, "a ráérő emberek körében". Ennek eredményeképpen marad fenn és fejlődik az ipar és a kereskedelem. Ha megsemmisítik a fényűzést, mi lesz azzal a sok emberrel, akik számára a fényűzés a mindennapi kenyeret biztosítja? Mit fog tenni a pénzével az a sok nagytisztviselő és vagyona kamataiból élő gazdag? Földet fognak vásárolni és ilyen módon végérvényesen megfosztják a földműveseket minden tulajdonuktól. Igaz, az idők folyamán e kérdésben megváltozott Babeuf véleménye, azonban jellemző rá, hogy fenti állásfoglalásában nem általános erkölcsi nézetek vezérelték, hanem "a szegény osztályok" tökéletesen konkrét érdekei.

Még akkor is, amikor Babeuf a XVIII. század általános terminológiájából indult ki, már a 80-as években némileg más, mindig tökéletesen reális tartalmat kölcsönözött annak. Eppen ezért a természeti jog lényegének az értelmezése terén is eltér Babeuf megközelítése a XVIII. századi nagy gondolkodók megközelítési módjától, pedig világnézetének alakulása az ő erős hatásuk alatt ment végbe. Így pl. Babeuf tökéletesen feleslegesnek tartotta - amint mondotta - "a századok mélyére ereszkedni" azért, hogy meghatározzuk, milyen is volt az ősközösségi "természeti állapot", s abból vezessük le az emberi együttélés normáit. Azt írta: "Az ember természetes jogai! Hisz ez egyszerűen és egyszerűen ismeretes!... Az ember természetes jogai - ez nem más, mint az élethez való jog (droit de vivre) ... Ez a jog a legmagasabbrendű jog (droit par excellence), szent, sérthetetlen, s megsérteni ezt a jogot azt jelenti, hogy a legsúlyosabb büntényt követjük el". [37]

"Az élethez való jog" - ez nem arra való jog, hogy "a bölcsőtől a sirig sinylődjünk és tengődjünk, nyomorban és inségben". [38] A társadalomnak biztosítania kell az ember számára "az élethez való jogot", de "nem a megcsontítottat, nem a szennyes vizre, a vöröshagymára és a fekete kenyérre korlátozott jogot, amit oly gyakran látunk picardiai falvainak többségének tözgemocsarai közt, ahol pedig oly sok a gazdag földesur és a csodálatos kastély. Az egyéb jogokkal összevetve az élethez való jognak kell a legkevesbé kiábrándítónak lennie". [39]

Babeuf elismeri, hogy "az élethez való jogot" munkával kell biztosítani. Mint a XVIII-XIX. századi utópista szocializmus más képviselői, ő is teljes erővel hangsúlyozta a munkakötelességet. A semmittevést, a munka elhárítását Babeuf a legsúlyosabb bűnnek tekintette, s nem véletlenül hangoztatta, hogy az egyetlen bűncselekmény, amelyre vonatkozóan meg kell őrizni a legsúlyosabb büntetést, a halált, az a munka megtagadása. [40]

De a jelenkori társadalom nem csupán arra kényszeríti az embert, hogy "kettő helyett dolgozzék azért, hogy megkapja ... a tökéletesen kevés, durva és a szervezetére káros ennivalót", nem csupán arra kárhoztatja az embert, hogy nyomorogjon, rosszul öltözködjék, nyomorúságos körülmények között lakjék és semmiféle segítséget se kapjon, amikor elveszti egészségét, hanem már arra sem képes, hogy munkával lássa el. Milyen megelégedettségéről és "az élethez való miféle jogról" lehet szó akkor, amikor "a munka és a nyomor megöli az embert, aki az előbbi segítségével nem kerülheti el az utóbbit". [41]

Mivel magyarázhatjuk, hogy a társadalom nem képes a lakosság alapvető többsége számára biztosítani az alapvető "természeti jogot", "az élethez való jogot"? A XVIII. század élenjáró gondolkodóit követve, elsősorban J.J. Rousseau "Az egyenlőtlenség keletkezésé"-nek erős hatása alatt Babeuf a társadalom e bajait a tulajdon fejlődésével kapcsolja össze. Babeuf mindenekelőtt - a reá oly jellemző hévvel - a feudális tulajdont ítéli el. "Mint feudista kancellár kénytelen vagyok tudni, hogy miként alakult ki a mi nagybirtokaink nagyobb része és miként ment át azok kezére, akik most birják azokat. A legrégibb címek legtöbbje csupán egy-egy egetverő igazságtalanság és borzalmas rablás szentesítése. Olyan törvény, amelyet karddal és tüzellel kényszerítettek a munka népére, a parasztokra, akik, hogy életüket mentsek, annak, aki őket megrabolta, az általuk felszántott földdel együtt rendelkezésre bocsátották saját életüket is ... Ezek az egyszerű emberek jobbágyokká váltak, vagyis nyájja, olyanná, mint az a barom, amely korábban az övék volt, de amely többé már nem az övék." [42] A jobbágyot nyugodtan lehetett kizozni és meg is lehetett ölni. Bár soha sem lakott jól, mégis teljesen kimerítették a munkával ... Amikor pedig munkaképtelen és nyomorék lett, az elkerülhetetlen sors várt rá: nyomorogni az ut szélén, amíg ki nem lehelte lelkét egy árok partján vagy valahol az erdőben, távol kedveseitől, akik képtelenek voltak rajta segíteni, minél távolabb a báróéktól vagy az apátságtól, hogy az oszladozó hulla szagát ne érezzék." [43]

Ezen "ellopott tulajdon" (propriété volée) keletkezése tökéletesen világos Babeuf számára. A feudistaként eltöltött idő - s ezt a Dubois-val folytatott levelezése bizonyítja - már akkorra a feudális tulajdon legmeggyőződésebb és legkérdelhetetlenebb ellenségévé tette őt. S bár Babeuf igyekezett visszafogni temperamentumát, ez az ellenséges maga-

tartása számtalanszor megnyilatkozott leveleiben. Így pl. midőn a feudális kódexek és a kor szerinti örökösödési jog keletkezését fejtegette Dubois-nak, 1787 július 8-án így írt: "Amikor ezeknek a szerencsés rablóknak sikerült a maguk számára nagy vagyont biztosítani, csupán félig voltak elégedettek. Durva lelkük szenvedett a gondolattól, hogy a jövőben ez a vagyon szétaprozódhat az örökösök között és nem biztosítja a tulajdonosai számára az ostoba fontoskodás lehetőségét. ... Ime az ugynevezett nemesség, valamint a társadalomban fellelhető valamennyi rend közti felháborító különbség keletkezése. Az, aki kevésbé volt kegyetlen és hitszegő, ... csak szolga és mások megvetésének tárgya lehetett. Innen ezek a furcsa kódexek, amelyek a hatalombitorlók számára igazolást nyújtottak címeikhez és törvényesítették rablásait." [44]

A feudális tulajdon iránt érkett e határtalan gyűlölet hozza közel egymáshoz Babeufot és Mesliert. Mig azonban Meslier számára a feudális tulajdon volt a domináns és az képezte társadalombírálatának a lényegét, addig Babeuf a feudális vagyonon kívül a tulajdon egyéb formáit is bírálatnak veti alá.

Ilyen jellegű elmélkedéseiben sokban ismétli Rousseaut. Végigkíséri a földművelés fejlődése és a tulajdon kialakulása közötti kapcsolatot. Babeuf kiemeli a tulajdonnak azt a fajtáját, amelyet ő "szerény" tulajdonnak (propriété modique), "az előrelátás és a munka gyermekének" nevez. Figyelmét azonban ennél jobban magára vonja "a becsvágyó tulajdon" (propriété ambitieuse). "Amennyiben a tulajdon közvetlen megnyilatkozása az élethez való jognak, kifejezője mindannak, ami a legtermészetesebb, az nem kevésbé tiszteletreméltó, mint maga ez a jog, mivel az csupán a munka eleme, annak az egyetlen eszköznek az eleme, amely adva van az embernek azért, hogy ez a jog ne legyen csupán vélt és illuzoriális." Létezik azonban a tulajdon olyan mértékű felhalmozódása, amely meghaladja az eredeti jog minden mértékét. Ezt a "tulajdon iránti éhséget", ezt az "arany-éhséget", Babeuf a legégetőbb és ugyanakkor a legundorítóbb szenvedélynek tartja. "Amint feléled ez az étvágy, egyre erősebbé és elszántabbá válik mindaz által, amit megszerez: hatása alatt a tulajdon mintegy olajfolttá változik, amely egyre terjed és egyre határtalanabb méreteket ölt; lehetetlen megállapítani, hol állapodik meg, és lehetetlen valamiféle elfogadható magyarázatot adni ennek a terjedésnek. S minél inkább magával ragadja a tulajdonost ez a szenvedély, annál inkább törekszik arra, hogy ... mindent elkerítsen, mindent magához ragadjon, mindent magához vonjon - a síkságokat, a dombokat, a völgyeket, mindent, amit csak a szeme lát, mindent birni akar ... S ha tőle függne, az egész földgolyót magához ragadná". [45]

A földműveléstől lassanként különváltak az egyéb foglalkozások, amelyek szintén lehetőséget nyújtottak "az élethez való jog" biztosítására. Megjelentek "az egy kasból

való méhek" - az ipar, a kereskedelem, a kézművesség, a művészet. "Az élethez való jog" előbb a csere útján, majd később a pénz segítségével realizálódott és akkor megjelentek a tulajdon és a gazdagság új formái. "Gazdagok lettek a gyár, a manufaktura, valamilyen ipar révén; gazdagok lettek az arany, az ezüst, a briliáns révén, sőt a papírpénz révén, ami mindazt képviselte, amit csak meg lehetett szerezni".

S éppen akkor vette kezdetét a földtulajdonnal folytatott kereskedelem. A városok felvásárolták a falvakat. "Ez volt a nagy vagyonok keletkezésének az ideje, a nagy vagyontulajdonosok, amelyek felerészben szereztek, felerészben zsákmányoltak ármány útján, s amely nagy vagyon mindig és mindenütt önkényuralkodó és mindent felfaló volt, s amely hatalmas földdarabokat rabolt el a földművesektől, csupán azért, hogy étvágyát kielégítse ... Minden inség, a vagyonnal való minden visszaélés, minden szemrehányás, amelyet vele szemben tenni lehet, a nagy vagyon ekkori kialakulásával vette kezdetét." Babeuf véleménye szerint a nagy vagyon a forrása mindannak a társadalmi nyomorúságnak, ami a földön található. "A nagy vagyon - írta Dubois de Fosseux-hoz - feltalálta és őrzi a fehérékkel és a rabokkal üzőt kereskedést, eladja és megveszi az embereket; tudatlansággal nyomja el őket Moszkviában, Litvániában, Lengyelországban, Németországban és mint szánandó barmot hajtja át őket egyik országból a másikba, megfosztva őket hazától, családtól, kötöttségektől, emlékektől, a szülőföldre, a kedvesekhez való visszatérés reményétől. ... A nagy vagyon a gyarmatokon, az ültetvényeken több ostorcsapást juttat a négereknek, mint falat kenyeret". [46]

A nagy tulajdon (vagyon) fejlődése irtózatosságot egyenlőtlenséghez vezetett. A társadalomban "visszataszító elosztás" alakult ki, "amely mellett egyesek ezerszer, tízezerszer, ötvenezereszer többel rendelkeznek, mint amennyi a legbőkezőbb számítás szerint is szükséges volna számukra; mások pedig százszor, kétszázszor, háromezerszer, ötszázszor, kilencezerszer kevesebbel, mint amennyi szükséges volna; egyesek jónéhány-szorosan többel rendelkeznek, mint amennyi szükséges volna a számukra; a többiek pedig - s ezek mennyisége megszámlálhatatlan - sokkal kevesebbel, mint ami számukra szükséges volna, avagy éppen semmivel sem rendelkeznek. Minél inkább növekszik a lakosság, annál inkább megnövekszik azoknak a száma, akik nyomorra vannak ítélve, a gazdagság pedig egyre inkább egy meghatározott kisebbség kezén összpontosul, mely kisebbség a csúcson áll." [47]

Kialakulásának kezdeti stádiumában a tulajdon fejlődése nem talált ellenállásra. Akkor még nem sértett semmiféle "természeti jogot", "nem fejlődött annak rovására", nem érintette azt. De amikor már maradt "egyetlen darabka szabad föld sem, amikor a tulajdon már mindenre kiterjedt, szemmel láthatóvá vált, hogy az nem csupán érintette az élethez való jogát mindazoknak, akik nem rendelkeztek egy darabka földdel,

hanem teljes egészében felfalta őket. Következésképpen, a tulajdonnak az élethez való jogot kell biztosítani." [48] A különböző formákban jelentkező tulajdon vált "az egyetlen és legfőbb munkaadóvá". A tulajdon szolgáltatja a munkát mindazok számára, akik azzal nem rendelkeznek, akik azt igénylik... A tulajdon nem teheti meg, hogy ne foglalkoztassa azt az embert, aki akar dolgozni". [49] Babeuf mindezen fejtegetései mögül kirajzolódik a XVIII. század 80-as éveinek reális helyzete Picardiában, a parasztság borzasztó elföldtelenedése és pauperizálódása, a kapitalista manufaktúra (a nagy vagyonnak, mint "az egyetlen munkaadók"), az ipari nehézségek és a munkanélküliség, melyek következtében azok, "akik igénylik a munkát", nem tudnak munkát szerezni.

Amennyiben pedig a tulajdon fejlődése akadályozni kezdte az ember alapvető jogának a megvalósulását, ez a tulajdonjog megszűnt sérthetetlennek lenni. Ezt a - számára rendkívül fontos - gondolatot Babeuf teljes határozottsággal fogalmazta meg. "Az élethez való jog, ami megfelel mindannak, amit az emberi lény fejlődése és fennmaradása megkövetel, megelőzi a tulajdonhoz való jogot, a feltételes jogot" (*droit de convenance ou de tolérance*) [50]; éppen "előnyben van (prime) a tulajdonjoggal szemben". "A természetes jog, az élethez való jog a születéstől kezdve létezik s ez abszolút jog; minden egyéb jog - csak feltételes". [51] A társadalom, amelyben a tulajdon fejlődése azt eredményezte, hogy "egészesen emberek kénytelenek akaratauk ellenére tétlenkedni és ilyen módon meg vannak fosztva az élethez való jogtól, az a társadalom erkölcstelen, jellemtelen és tökéletesen felbomlóban van". [52]

Egy ilyen társadalmi renddel nem lehet megbékülni, "Élni - a szónak abban az értelmében, amit jelentenie kell, - ez olyan jog, amely felette áll mindannak, amit ezidáig az emberek értelmesen avagy hibásan a jog elnevezéssel illettek; ebből következik, hogy azt követelni, támogatni, megőrizni és minden lehetséges eszközzel helyreállítani kell. Ravaszság avagy erőszak, semmi nem lehet itt törvényes. ... Az élethez való jog magában hordja azt az abszolút jogot, hogy harcoljunk mindaz ellen, ami így vagy amúgy ellenzi vagy akadályozza e jog valóraváltását. Támadni - ebben az esetben annyit jelent, mint védekezni". [53]

Babeufnak semmi kétsége sincs aziránt, hogy az adott társadalmi rend nem maradhat fenn a korábbi formában. "Nem kell ahhoz jóvámondónak lenni, hogy előre lássuk: eljön az az idő, amikor az ilyen szomorú szavak, mint inség, csavargók, nyomorúságosak avagy mezitlbasok (va nus pieds), amelyeket olyan lenézően vágnak hozzá minden szegény emberhez, akármilyen becsületes is az, mindörökké eltűnnek szótárainkból". [54] Ugyanezt fejtegeti juniusi levelének első soraiban: "Hígyje el nekem, hogy mindent le kell rombolni, mindent át kell alakítani, amíg alapjáig le nem döntjük azt

az épületet, amelyik nem alkalmas valamennyi ember boldogítására, s amíg hozzá nem látnak ahhoz, hogy az alapoktól kezdve ismét felépítsék azt, de tökéletesen új terv szerint, a szabad és a tökéletes fejlődés követelményeivel teljes összhangban. [55]

Közeleg az idő, amikor a tulajdon megérzi, hogy "sötét veszély" fenyegeti. Babeuf igen pontosan fogalmazza meg ennek okait: "Elrémitő aránytalanság mutatkozik fentről a gazdagok és lentről a szegények közt, egyesek helyzete olyanra elnyomó, másoké pedig olyannyira elnyomott, hogy a szörnyűséges egyenlőtlenség áldozatai kénytelenek tiltakozni ellene. Így keletkeznek a reformszmek vagy a felkelések (de réforme ou de révolte), betöltik az agyakat, amelyeket már amugyis izgat és felháborít az adott helyzet. Azok, akik szenvednek, s azok, akik ilyen szenvedéseket nem élnek át, de élénken együttéreznek a mások boldogtalanságával, vádolják a tulajdon magasméltóságu favoritjait". [56]

A nagy gazdaságok felosztásának a követelését támogatva, Babeuf abban az "újrafelosztásnak" csupán első kísérletét látta: "A gazdaságok felosztása csupán a legjelentéktlenebb lépés, amelyet nekik (a nagybirtokosoknak, szerző) mindenekelőtt sürgősen meg kell tenni." [57] Babeuf egyidejűleg sokkal radikálisabb társadalmi reformok tervén is dolgozik. Ugyanabban a levélben rámutatott: "Ettől függetlenül, ha a rossz, amely már most is elég hatalmas, még hatalmasabbá válik, össze kell beszélni (il y aura bien nécessité de s'entendre). Azok, akik birtokolnak, a továbbiakban is fognak birtokolni (ceux qui ont, auront). De a társadalom számára, és az ő saját maguk számára is, nem volna-e sokkal kedvezőbb, ha soha semmivel sem rendelkeztek volna és ha mindegyikünk tökéletesen felújított világban születne meg, ahol minden közös volna" (ou tout serait à prendre en commun). [58] Igaz, Babeuf azon nyomban hozzáteszi, hogy "minthogy ez nem áll fenn és a társadalom épületét nem lehet alapjától kezdve újjáépíteni, törekedni kell azt alkalmassá tenni, ami van, tökéletesítve azt". [59] Ez a megjegyzés azonban nyilvánvalóan nem felelt meg Babeuf valódi nézeteinek és szándékának.

A Dubois de Fosseaux-hoz 1786 júniusában írt, de el nem küldött levélben található igen mély gondolatok fényében érthetőbbé válik Babeuf néhány olyan levele, amelyeket később írt az arrasi Akadémia titkárához, s amelyeket annak idején Advielle publikált.

1786 október 26-án Dubois közölte Babeuf-vel, hogy megismerkedett a mű tervezetével, mely a következő furcsa címet viseli: "A világ teljes megváltozásának az előhírnöke, ami valamennyi ember jómódja, jó nevelése és általános felvirágzása nyomán következik be avagy hazafias emlékirat tervezete a mindenfelé megtalálható hatalmas nyomor okairól és e nyomor megszüntetésének az eszközeiről". Ennek az utópiának a

szerzője, mint az nemrégiben a Fosseaux-kastélyban végzett irattári kutatások során kiderült, C.B. Collignon ügyvéd volt, akihez Dubois 16 levelet intézett. Dubois meglehetősen leki-csinylően bánt a tervezettel: "Mindennek igen komoly látszata van, a valóságban azonban nevetésre késztet". [60]

Babeuf tökéletesen másképp reagált e közleményre. "A világ teljes megváltoztatásának..." a szerzője nekem valóban eredetinek tűnik, - válaszolt 1786 november 5-én, - de az ő eredetisége tetszik nekem és távol áll tőlem, hogy elítéljem a nézeteit és szándékait, amelyekről igen szeretnék bővebbet is tudni. A többség, minden jel szerint, ki fogja gunyolni, de lehet, hogy akadnak olyan emberek, akik, éppugy mint ő, át vannak hatva az emberiségnek és a hazafiasságnak ugyanazzal az érzésével." Babeuf kitartóan és többször igyekezett elérni Dubois-nál, hogy részletesen ismertesse az "Előhírnök..." tartalmát. [61]

Dubois magyarázata csak sokára érkezett meg. 1787 márciusában Dubois azzal a javaslattal fordult Babeufhoz, hogy terjessze elő az arrasi Akadémia által meghirdetendő pályázat soronkövetkező témáit. Babeuf a március 21-én kelt levelében három témát ajánlott. Az egyikről - a háromnyomásos földművelés fenntartásának célszerűségéről - már szoltunk. A második az adóteher-reformra vonatkozott, kapcsolatban azzal a tervvel, amelyet akkoriban Babeuf készített "Állandó kataszter" néven. A harmadik kérdés, amely már hosszú idők óta magára vonta Babeuf minden életrajzírójának a figyelmét, így hangzott: "A napjainkig elért ismeretek összessége mellett milyen lesz a nép helyzete, ha társadalmi létesítményei olyanok lesznek, hogy minden egyes tagja közt a legtökéletesebb egyenlőség fog uralkodni (la plus parfaite égalité), hogy a föld, amelyen él, külön senkié sem lesz, hanem mindenkié, és végezetül minden közös lesz, a különféle ipari termékekig bezárólag. Az ilyesfajta berendezkedést lehetővé teszi-e a természeti törvény? Lehetséges-e, hogy egy ilyen társadalom létezzék és megvalósíthatók-e a tökéletesen egyenlő elosztás módszerei?" [62] Babeuf hozzáfűzi, hogy mindezekkel a kérdésekkel kapcsolatban kifejtette volna részletesebb elképzeléseit is, s amennyiben a "tudományos társulat" javasolja ezeket a témákat, úgy ő "feltétlenül megkísérli megvitatni" azokat. [63]

Egyidejűleg Dubois jónéhány levélben (március 4, április 5, június 8, 12, 16, 18, 21) a lehető legirónikusabb stílusban ismertette az "Előhírnök..." szerzőjének javaslatait a táplálkozásra, az öltözködésre, a lakásra, a nevelésre vonatkozóan az elkövetkező, megújított társadalomban. Babeuf egészen másként nézte ezeket a terveket.

Ugancsak ebben az időben a levelezés során érintették az egységes törvényhozás kérdését. Dubois panaszkodott, hogy XVI. Lajos uralkodásának kezdetén elszalasztották azt a

pillanatot, amikor felvethették volna a "helyi jog", a számtalan provinciális "szokás" felszámolásának és az egységes kódex bevezetésének a kérdését. Dubois számára a legalkalmasabbnak II. Frigyes porosz kódexe tűnt. Babeuf azonban kissé korlátozottan találta ezt a javaslatot, mondván, hogy nem alkalmas arra, hogy gyökerestől kiirtsa a rosszat, majd Dubois nézeteivel az "Előhírnök" szerzőjének a tervezetét helyezte szembe.

"Ez is és amaz is - írta 1787 július 8-án Babeuf a két tervezetről, - mintha a közjót szolgálná. Vannak azonban álmok és álmok, paradoxonok és paradoxonok, és én nem tudom, hogy a két gondolkodó közül melyiket részesítsem előnyben. ... Az általános kódex apostola arra törekszik, hogy minden rendű ember, minden országban egyenlő jogokkal rendelkezék az örökség tekintetében - ez igen jó volna. De az általános átalakítást elképzelő szerző azt akarja, hogy különbség nélkül minden egyes ember tökéletesen egyenlő arányban részesülne valamennyi, a földön elképzelhető jóból és előnyből - és ez számomra sokkal jobbnak tűnik". [64]

Az egységes kódex bevezetése "tulságosan enyhe palliativnak hat egy ilyen hatalmas rossz ellen". "A legcsekélyebb mértékben sem akadályozza meg azt, hogy az én gyermekeim szegényeknek szülessenek és meg legyenek fosztva mindentől, míg a szomszédom, a milliomos gyermekei, mihelyt kinyitották szemüket, máris bőségben élhetnek. Nem akadályozza meg azt, hogy a hatalmas vagyonával hencsörgő szomszéd ne nézzen le engem azért, mert én szegény vagyok, a nyomor súlya le-
huz."

Babeuf szembehelyezi ezzel az "Előhírnök" szerzőjének a tervét. "Mennyire tetszik nekem az általános átalakítás szerzője. Milyen bosszantó, hogy nem fejtette ki a megvalósítás módjait... Nyilvánvaló, hogy terve mindenre kiterjed és miután terve megvalósítást nyert, nem tudom elképzelni egyéb olyan bűncselekmény lehetőségét, amely büntetést érdemel, mint az egész emberi társadalomért végzett munka lebecsülését. Feltételezhetően mindehhez az szükséges, hogy a királyok tegyék le koronáikat, és a címekkel rendelkező fők mondjanak le előjogaikról, tiszteikről és címeikről. Ez azonban nem állíthat meg bennünket. Hogy a nagy forradalmat végrehajthassuk, nagy változásokat kell végbevinni". [65]

Babeuf az "Általános Átalakító" terveit egybeveti Rousseau nézeteivel. Elismeri az "Emil" szerzőjének hatalmas érdemeit, hisz ő derítette ki, hogy a tulajdon keletkezése eredményezte az emberiséget ért nyomort. De Rousseau elítélte az emberiség által elért egész tudományos haladást is. Rousseau-nak az a törekvése, hogy a társadalmat visszavezesse a "természeti", őseredeti állapotba, nem talál támogatásra Babeufnál. "Nekem úgy tűnik, hogy a mi Átalakítónk sokkal többet tesz, mint a genfi polgártárs, akit én hajlamos vagyok

időnként tisztán álmodozónak tekinteni. Ő jól álmodozott, de a mi emberünk jobban álmodozik. Mint az, ő is úgy véli, hogy az emberek tökéletesen egyenlőek, hogy külön-külön semmivel sem kell rendelkezniök, használniok viszont mindent közösen kell, úgy, hogy ha az ember a világra jött, egyik se legyen gazdagabb a másiknál és egyik se élvezzen kisebb tiszteletet a környezők részéről. De ahelyett, hogy az erdők sűrűjébe küldjenek bennünket, mint Rousseau ur, hogy ott a tölgyek alatt ülven az első utunkba kerülő kis érből oltssuk szomjunkt és ugyanazon tölgy alatt pihenjünk, amely alatt élelmet találunk a magunk számára, a mi Átalakítónk azt javasolja nekünk, hogy napjában négyszer étkezzünk, igen mutatósan öltöztet bennünket és mindegyikünknek, azaz minden családatyának, szép, 1000 Lajos-aranyat érő házat ad. ... Nos, ez gyönyörű! Vivat! Ami engem illet, kész vagyok az első telepesek között elindulni ebbe az új köztársaságba!.

Részemről nincs semmi akadályja annak, hogy alkalmazkodjam mindahhoz, amit megkövetelnek. Csak boldogan és megelégedetten élhetnék és nem kellene aggódnom sem a gyermekeim sorsáért, sem a sajátomért."

Ezzel kapcsolatban Babeuf a legmelegebb együttérzéssel nyilatkozik a fizikai munkát végzőkről, méghozzá nem csupán a parasztokról, de a munkásokról is. "Számomra semmi fáradságot nem jelent az, hogy velem egyenlőként kezeljem azt a dolgozót, aki engem megfésül, avagy elkészíti a lábbelimet. Ennek így kell lennie. Avagy talán ezeknek a hasznos dolgozónak a létezése nem szükségyszerű-e; Ha izlésük és természetes hajlamaik révén ezt a foglalkozást űzik, nem pedig a törvények tanulmányozását, akkor talán a társadalomnak úgy kell szemlélnie ezeket a személyeket, mint akik kevésbé érdekesek azoknál, akiket hajlamaik és képességeik a bírói tisztség felé irányították? Nem lehet minden ember bíró és azok, akik bírók lettek, lehet, hogy kevesebbet dolgoztak azért, mint jónéhány szerencsétlen munkás - akihez a sors kegyetlen volt - az egyszerű kézműipar elsajátításaért. Vagy talán bűn, ha valaki születésekor nem kapott szerencsésebb hajlamokat?" [67]

A harisnyagyártás központjában élő Babeuf-re jellemző, hogy példaként olyan szakmát idéz, amelyik mindenképpen tiszteletreméltó, azaz a harisnyák kötésével foglalkozó munkást: "Ő csak a kötést tanulta meg. Csodás harisnyákat fog kötni a parasztok, a szakácsok, a bortermelők, a takácsok, a szabók, a csizmadiák, a borbélyok, a kőművesek, a jogászok stb. számára, azok pedig a maguk részéről biztosítják számára a kenyeret, a jó étket, a bort, a ruhát, a lábbelit, a hajápolást, a lakást... Ha majd megalakul a mi új Köztársaságunk, akkor minden egyes hasznos rend (más pedig akkorra feltehetően nem marad) egyforma tiszteletnek fog örüvendeni". [68]

Babeuf életének majd minden kutatója elismerte ezeknek a gondolatoknak a rendkívüli elvi fontosságát. Nem véletlen, hogy az 1786 juniusi levélben az a rész, ahol arról a

társadalomról van szó, amelyben "minden közös lenne" (tout serait á prendre en commun), majdnem szósz szerint megegyezik a pályázati felhívásnak azzal a részével, ahol arról a társadalomról esik szó, amelyben "minden közös lenne" (tout fût commun), valamint azzal éppen az imént idézett gondolattal, hogy "az emberek semmivel sem rendelkeznének külön-külön, de mindent közösen használnának" (jouir de tout en commun).

Már akkor Babeuf számára az alapvető feladat, melynek megoldására törekedni kell: a teljes mértékben szociális társadalom megvalósítása volt. "Minden törvény közül az első ... az egyenlőség hatalmas törvénye". [69] "Az igazi civilizációt ... csak a kiegyenlítőds hozhatja meg, a kiegyenlítőds elősegíti a javulást és nem semmit meg semmit azon kívül, ami akadályozza a kiegyenlítőds". [70]

Ilyen szellemben vizsgálja Babeuf a nők egyenjogúságának a kérdését is. Az 1786 júniusi levél egyes ragyogó oldalai Furierhez közelítik Babeufot. Hatalmas lelkesedéssel ír arról, hogy a nőknek a férfiakkal egyenlő jogokkal kell rendelkezniük. A nők alárendelt helyzetét Babeuf "a legviszszatasztóbb, a leggyalázatosabb igazságtalanságnak" tartja. Ugy tekinti, mint "az emberi nem egyik felének az összeesküvését arra, hogy igájában tartsa a másik felet", [71] amely másik fél azonban - tehetségét tekintve - határozottan semmiben sem különbözik az első féltől.

A nők egyenlőtlenségét eredményező okok - Babeuf véleménye szerint - sokban hasonlatosak azokhoz az okokhoz, amelyek a feudális urak uralmához vezettek, - vagyis a fizikai erő, a fizikai fölény kultusza.

Amióta azonban feltalálták a puskaort és a tüzfegyvert, a tisztán fizikai erő már jelentős mértékben veszített jelentőségéből. "Ha a mi nevezetes családjaink geneológiai fájának a gyökereit vizsgáljuk, kiderül, hogy az ősatya általában harcos volt, kinek érdeme hatalmas fizikai ereje volt, - ez volt nemességének az alapelve. Utódai azonban nem őrizték meg ezt az örökséget, s így az előny, amelynek alapján őt nemessé tették, többé már nem létezik..."

Amiképpen a nemések uralma is csak az előítéleteknek köszönheti létét és nem képes arra, hogy megcáfolja "a filozófus érveit", aképpen a nők feletti uralom és a nők jogfosztottsága is megszüntetendő. "Belenyugodni az egyenlőtlenségbe annyit jelent, mint beletörődni az emberi nem erköcs-telenségébe". Babeuf rendkívüli meggyőző erővel bizonyítja, hogy a fennálló viszonyok "megölik a nő lángelméjét", nem engedik kibontakozni sokoldalú tehetségét. A gyakorlat bizonyítja, hogy mindazokban az esetekben, amikor a nőnek lehetővé tették, hogy minden téren - a tudományban, a politikában, a gazdálkodásban - kifejleszthesse magát, ragyogónak mutatkozott. "Vagy talán mi magunk nem látjuk, - kiált fel Babeuf, -

hogy nap mint nap az asszonyok sikerre visznek olyan tárgyalásokat, amelyek során férjeik, - még a legügyesebbje is, - vereséget szenvednek! Igen kiválóak lennének a diplomáciában. Hány kereskedelmi vállalat virágozott fel az asszonyok irányítása alatt, - nem egy férfi állt talpra vagyoniilag és hozta helyre hanyatlóban lévő ügyeit azután, hogy az irányítást barátnőjére bízta, aki eszesebb, vagy energikusabb volt, mint ő... Egyáltalán nem kevés az ilyen módon irányított gazdaságok száma. Hány asszony vált férje tanácsadójává, ... s férjük egyetlen valamirevaló döntést sem hoz anélkül, hogy előzetesen ne tanácskozná az asszonnyal". [72]

Helyre kell állítani a nők jogait - vélte Babeuf, "biztosítani kell a nő számára a szabadságot, amellyel ő éppen úgy rendelkezett, mint mi". Az egyenlőtlenség eme legkiválóbb megnyilatkozásának az eltüntetése csupán lépés a teljes egyenlőség megvalósítása felé: "Ismét eggyel kevesebb megnyilvánulása az egyenlőtlenségnek: így lesz ez a társadalmi haladás minden egyes győzelménél, egészen addig, amig tökéletesen el nem tűnik mindenfajta egyenlőtlenség. A haladás - meggyőződésem szerint - a kiegyenlítődben rejlik" (le progrès n'est, je crois, que du nivellement". [73]

Csak az egyenlőség megvalósítása vezet el "az élet-hez való jog" teljes biztosításához. A társadalomnak saját magának kell meghatároznia azokat a mértékeket, amelyek ezen jog teljes megvalósításához szükségesek. A társadalomnak kell kinyilatkoztatni a pontos mértéket (étalon), összhangban mind az általános, mind a helyi erőforrásokkal. Az élethez való jog mindabból tevődik össze, amire az emberi szervezetnek állandó jelleggel szüksége van, amit igényel. Az élethez való jog minden egyes személy esetében egyenes arányban áll az életkorral. Függetlenül nemétől, minden felnőtt egy egységnek számít, a 7 éven aluli gyermek $1/4$, 10 éves korig $1/3$, 14 éves korig $2/3$, 18 éves korig $3/4$ egység." [74] Az "össztermék" elosztásának éppen úgy kell végbemennie, mint a kollektív gazdaságokban, - egy részt a közszükségletek, valamint a tulajdonosnak járó rész fedezésére fordítanak, az összes többit pedig eladják vagy becserélik, majd "elosztják valamennyi érdekelt fél között". Az irányítást az általuk választott legtehetségesebbre bizzák...; nincsenek szolgák, "csupán közösségi tagok; a tulajdonos sem áll a többenél magasabban". Babeuf meg van győződve arról, hogy egy ilyen rend teljes bőséget képes biztosítani. "A gyenge, erőtlen, kimerült, elvadult, letargiába esett embereket felváltják az "egészségesek, a vidámak, az energikusak, az elevenek, a fáradhatatlanok, az okosak, akik telve vannak a versenyzés lázával". Velük minden virágozni fog és ha ilyen körülmények között a világ lakóinak a száma kétszer vagy háromszor annyi lesz, - amihez még évszázadok kellenek - az sem lesz akadálya annak, hogy mindenkinek teljes mértékben biztosítva legyen az élete." [75] A gazdasági pesszimizmus eszméi egyáltalán nem jellemzők Babeufre.

Ime nagy vonásokkal felvázolva Babeuf társadalmi eszméi 1785-1787-ben, a Dubois de Fosseaux-hoz írt levelei tükrében. Tökéletesen érzékelhetjük, hogy - jóllehet még távolról sem befejezett formában - megfogalmazást nyert e levelekben egy sor igen fontos, Babeuf világnézetét jellemző eszme.

E világnézet kialakulása a XVIII. századi nagy gondolkodók erős hatása alatt ment végbe. A legcsekélyebb mértékben sem vitatható Rousseau igen jelentős hatása. Nem véletlen, hogy 1786-ban keletkezett második emlékiratában "Artois utjairól és azok csökkentésének fontosságáról" - annak látszólag tisztán technikai jellege ellenére - Babeuf szükségesnek látta részletesen idézni az "Elmélkedéseket" az emberek közötti egyenlőtlenség kialakulásáról és alapjairól. [76] Ez a mű, melyben - Engels szavai szerint - Rousseau tanítása "majdnem szántszándékkal szemlére bocsátja saját dialektikus eredetét" [77] hatalmas hatást gyakorolt Babeufra; igen sokat merített belőle annak a kérdésnek a megértéséhez, hogy milyen szerepet játszott a tulajdon a társadalmi egyenlőtlenség kialakulásában. Ezen kívül Rousseau más művei is ismereteseek voltak Babeuf előtt, mindenekelőtt a "Társadalmi szerződés". E mű egyik gondolatát, azt, hogy tökéletes társadalomnak csak azt lehet tartani, amelyben "mindenki elegendővel és senki túl sokkal nem rendelkezik", Babeuf gyakran idézte és mindannyiszor a "Társadalmi szerződés" "varázs-szerének" nevezte. [78] Hasonló figyelemmel tanulmányozta az "Emil"-t. Gyermekei nevelése során tökéletes pontossággal betartotta az abban lefektetett nevelési elveket.

Babeuf gyakran vetette össze Rousseau magatartását a sajátjával, az ő sorsát a magáéval. "En bizonyos mértékig filozófus karakter vagyok - írta később, 1793-ban a holland Makerstrothoz, - s nem rendelkezem a franciák általános gyengéjével, a fecsegéssel. Ellenkezőleg, lakonikus vagyok, mint egy spártai, gondolkodom, elmélkedem, épp úgy, amint a maga idején Rousseau tette. Az általános megelégedettség megvalósításához szükséges módoszatok kutatása - mint neki, - nekem is állandó foglalatosságom". [79] Midőn 1791-ben Coupé abbé, a Törvényhozó Gyűlés tagja előtt "visszahuzódásának és zárkózottságának" az okait fejtegette, Babeuf megjegyezte, hogy saját beismerése szerint Rousseau sem tudta semmikép sem legyőzni jellemének az állandó elmélkedésből fakadó ezen vonásait. "Ő, ön és én - írta Babeuf, - mi mindnyájan emlékeztetünk egymásra. Mindannyiunkat egyetlen cél foglalkoztat." [80]

S bár Babeuf meghajolt Rousseau nagysága előtt, a bíráló szemével is nézte. Saját gyermekei nevelése kapcsán írt először Dubois-nak Rousseau "hitvilágának határaitól", valamint arról az aggodalomról, amelyet Rousseau "furcsaságai" váltanak ki belőle. Az "Emil" szerzője ugyanis, mint ismeretes, nem tulajdonított jelentőséget magának a tanulásnak, semmi elitelendőt nem látott abban, hogy Emilje csak 12 esz-

tendős korában tanult meg olvasni, Babeuf kétkezdéssel fogadta ezt. Ő kész lett volna arra, hogy négyesztendő kislányát, Sophiet megtanítsa olvasni, "ha a genfi polgártárs véleménye nem birt volna számomra olyan nagy sullyal". Babeuf ingadozott azonban sokkal komolyabb kérdésekben is. Így pl. elvetette Rousseau "vissza a természethez" jelszavát. Amint azt fentebb láthattuk, Rousseau szociális elképzelései kissé korlátozottaknak tűntek számára. Duboisshoz írott egyik levelében úgy jellemezte Rousseaut, mint "tisztán ideális eszmék szerzőjét", míg őt magát mindenekelőtt nem az "ideális", azaz eszmei, hanem a "reális megelégedettség" érdekelte.

Rousseau mellett tökéletesen nyomkövetkező hatást gyakoroltak Babeufra a XVIII. századi tisztán kommunisztikus gondolkodók is. Az "Annales Historiques de la Révolution française" hasábjain 1958-ban Babeuf kommunisztikus eszméinek a keletkezéséről folytatott vita során Coët angol kutató kifejtette azt a feltételezést, hogy a babeufista eszmék kialakulására Morelly gyakorolta a legerőteljesebb hatást. [81] Nem rendelkezünk azonban semmi olyanal, aminek az alapján azt állíthatnánk, hogy Babeuf a forradalom előtt ismerte "A természet kódexét". V.P. Volgin igen valószínűtlennek tartotta ezt. [82] Ezzel szemben viszont tökéletesen cáfolhatatlan bizonyítékaink vannak arra, hogy már 1789-ben ismerte Mably műveit és igen figyelmesen tanulmányozta azokat.

Amint feljebb láttuk, Babeuf pályázati témául ajánlotta "a tökéletesen egyenlő társadalom" (égalité parfaite) létrehozásának a lehetőségét, ill. ennek kérdését. Az "égalité parfaite" meghatározás, mint olyan cél, amelynek elérésére az emberiség minden erőfeszítését összpontosítani kell, első ízben 1787-ben merül fel Babeufnál, majd a forradalom éveit alatt gyakran ismétlődik. "Mennyire távol vagyunk - írta 1791 október 3-án Coupéhoz - a tökéletes egyenlőségnek ettől a pompás álmától (du fameux rêve d'Égalité parfaite), amelyet pedig oly lelkesedéssel rajzoltam meg..." [83] 1793 tavaszán a törvényhozással foglalkozó tervezetének "A sansculottek törvényhozása avagy a tökéletes egyenlőség" címet adta. [84] A "tökéletes egyenlőség" mint az elérendő sajátos "végső cél" meghatározásának a szerzője azonban - jóllehet sokszor emlegette - nem ő volt. A vandômei per során mondott védőbeszédében rámutatott arra, hogy ezt a meghatározást Mablytól vette és idézte azt a szövegrészt, amely már a 80-as években oly pontosan rögződött emlékezetében.

Mably "A törvényhozás avagy a törvények elvei" c. művében 1776-ban így írt: "Az embereknek egyenlőség kell. Őseink számára a természet törvényt alkotott belőle és a természet olyannyira világosan kinyilatkoztatta a szándékait, hogy megkerülni azokat lehetetlen. Valóban, ki tagadhatja, hogy kilépve az ő öléből a legtökéletesebb egyenlőség állapotában leledzünk (la plus parfaite égalité). Nem egyenlő szerveket adott-e a természet minden embernek, nem egyelő szükségleteket és ugyanazt az értelmet? Talán azok a javak, amelyeket

a természet a földön elhintett, nem mindenki közös javai-e? Hol találkozunk önök az egyenlőtlenség elvével? Teremtett-e a természet mindenki számára örökletes magántulajdont (un patrimoine particulier) ... Nem, nem ő teremtette a gazdagokat és a szegényeket". [85]

Mably hatásáról tanuskodik többek között az a Babeuf irattárában fennmaradt, 1789-ben "Az állandó kataszter" írása közben készített feljegyzés: "Az emberek egyenlőségére vonatkozó Mably-idézet - a Champagne lakóihoz intézett felhívás utolsó oldala". [86]

A társadalmi problémákkal kapcsolatos elmékedéseire - minden valószínűség szerint - más gondolkodók is hatottak. 1791-ből származó feljegyzéseiben találunk utalásokat L.S. Mercier ismert utópiájára, a "2440. év"-re, amely akkoriban igen népszerű volt nemcsak Franciaországban, hanem a németeknél is. [87] Elképzelhető, hogy Babeuf már a forradalom előtt ismerte ezt az utópista írást. Ezzel magyarázható az az érdeklődés, amelyet Mercier ujsága, az "Annales patriotiques" iránt tanusított, s amelyet a forradalom első pillanatától kezdve figyelmesen olvasott. [88]

A Dubois de Fosseux-hoz írt levelekben teljes világossággal megnyilatkozó szimpátia a kommunisztikus tanok iránt semmiképp sem magyarázható "félíg-meddig ösztönzés" hozzáállással. Amint feljebb láthattuk, ezek alapját nem csupán a Babeufot körülvevő s a kezdeti kapitalista viszonyokról tanuskodó társadalmi valóság tanulmányozása, az emberi szenvedés iránti mély együttérzése képezi, hanem a XVIII. századi haladó gondolkodók nézeteinek igen alapos tanulmányozása is, beleértve a kommunisztikus nézeteket vallókat, így mindenképp Mablyt. "Az egyenlőség nevében" folyó mozgalom eljövendő vezetője éppenséggel tőle merithette - és minden jel szerint merítette is - "a tökéletes egyenlőség" (égalité parfaite) eszméjét. Éppen ezért a forradalom előestéjén mindössze egalitáriánusnak nyilvánítani Babeuf eszme-világát számunkra kevésnek tűnik.

V.P. Volgin, aki kitűnően elemezte az egalitáriánizmus és a szocializmus közötti különbséget, rámutatott, hogy az egyenlőségi-felosztás eszméjére az a törekvés jellemző, hogy "minden egyes ember számára igyekszik biztosítani valamiféle individuális tulajdont, az egyenlőséget a magántulajdon alapján. Az egalitárizmus célja az, hogy a termelés individualiztikus jellegének megtartása mellett megszüntesse annak individualiztikus hibáit. Ezzel ellentétben a szocializmus célja "ennek az individualizmusnak a leküzdése", a munka társadalmi szervezése segítségével, a termelés társadalmi eszközeinek alapján". [89]

A Babeuf által az 1785-1786-ban kidolgozott s a "kollektív gazdaságokra" vonatkozó tervzet világosan tanuskodik arról, hogy nem törekedett az individuális birtoklás

fenntartására. "A magánbirtoklásra alapuló egyenlőség" már régóta nem képezte célját. A munka társadalmi szervezettségének az előnyei tökéletesen nyilvánvalóak voltak számára. A "közös" (en commun) birtoklás már akkor alapvető, meghatározó társadalmi kritérium volt Babeuf számára, hisz a "tökéletesen egyenlő" társadalom létrehozására törekedett.

A francia forradalom előestéjén Babeuf eszméi még korántsem voltak teljesen kiforrottak, számos kérdés még tökéletesen megoldatlan volt számára. S míg már annak idején határozott ellenzője volt minden "nagy vagyon"-nak, bármilyen formában is jelentkezett az, addig a "szerény tulajdon" irányában (propriété modique) még nem foglalt el határozott álláspontot, jöllehet felfogta annak valamennyi hibáját. Még nem volt terve a kommunisztikus átalakításokról, s ezért arról panaszkodott, hogy az "Előhírnök" szerzője nem jelölte meg azokat az eszközöket, amelyek segítségével tervét megvalósítani óhajtaná. Végezetül pedig politikai eszméi legáltalánosabb forradalmi jelleget viseltek s azokban még majdnem semmi sem utalt arra, amivel az eljövendő "néptribun" beírta nevét a kommunisztikus eszme történetébe.

Csupán a francia forradalom során szerzett gazdag tapasztalatok - s mindenekelőtt a jakobinus diktatura élményei - tették lehetővé Babeuf számára, hogy forradalmi-kommunisztikus világnézetének alakulási útján megtegye a következő, döntő lépést. A kommunizmus azonban - Albert Mathieu állításai ellenére - már a forradalom előtt sem volt pusztán "külső homlokzat" Babeuf számára, mivel már akkor is a társadalom gyökeres átalakításának a tervei állottak elméjének a középpontjában.

Dubois de Fosseux a Babeufhoz intézett egyik levélben a következő kérdést tette fel: melyik emberi jellemet kell előnyben részesíteni, az érzékenyt (sensible) avagy a közömböst (indolent). Babeuf 1786 november 5-én válaszolt Duboisnak és levelében az érzékeny embert részesítette határozott előnyben. A levél olvasása közben könnyen meggyőződhetünk arról, hogy az igen sok önéletrajzi beismerést tartalmaz. Midőn az érzékelő ember súlyos megpróbáltatásoknak teszi ki lelkét, egyúttal olyan érzéseket is átél, amelyek "minden gyönyöre ismeretlen a közönyös ember kiegyensúlyozott szíve számára". Egyesek számára tökéletesen ködbeveszőnek tűnik az emberek nyomorúsága, ... másokat viszont állandóan gyötör (fait le tourment de ses jours). Számomra úgy tűnik, hogy az esetek többségében az érző ember humanus, az apatikus viszont vagy semmiben sem tűnik ki vagy barbárnak bizonyul. Micsoda ellentét mutatkozik ezen emberek magatartása közt életük legszébb pillanataiban, amikor a honpolgár, a házastárs, az atya kötelességeit teljesítik! Ezek az érvek elegendőek számomra ahhoz, hogy minden további elmélkedés nélkül elutasítsam a közönyös ember durva nyugalmát". [90]

Babeuf nem tulzott, amikor arról irt, hogy az őt körülvevő nyomoruság látványa (maux) "állandó tépelődésre" készteti. Ezek az érzések számtalan esetben nyertek kifejezést leveleiben. Babeufot nem csupán a franciaországi nép szenvedése háborította fel.

Fentebb már említettük a "moszkoviai, litvániai, németországi" parasztok helyzetével kapcsolatban kifejtett gondolatait. Hasonló felháborodást váltott ki Babeufban a négerek és általában a gyarmati lakosság helyzete. Sacynak az amerikai négerekről szóló verséhez a következő megjegyzést fűzte: "Amikor a néger első ízben megszökik, levágják a füleit, másodízben a lábszárait (jarrets), harmadízben pedig halálra ítélik. Megdöbbentő: a törvény ezek után feltételezi a harmadik szökést (ld. a négerekre vonatkozó kódexeket)." [91] Midőn Babeuf visszaküldte Duboisnak a gyarmatokról szóló emlékiratot, csatlakozott a gyarmatokon végbemenő "borzalmak" és "kegyetlenségek" ott megörökitett "bátor és patetikus" elítéléséhez. "De még ennél is szomorubb - írta Babeuf, - hogy mindezeket a borzalmakat a mi legközelebbi testvéreink végzik, akik elitelendő magatartásukkal annak beismerésére kényszerítenek bennünket, hogy a földgolyó tulsó oldalára mi magunk vittük el a társadalmunkat megszégyenítő legborzalmasabb tulajdonságokat. Az embernek az a benyomása támad, hogy egyes tulajdonságainkról készek vagyunk lemondani, de csupán ama furcsa feltétel mellett, hogy elindulunk megrontani a földet, amely eddig ... megőrizte őseredeti ártatlanságát és tisztaságát". [92]

Babeuf meg volt győződve arról, hogy mindezeknek a "borzalmak"-nak, minden nyomoruságnak és igazságtalanságnak el kell tűnnie, és hogy mielőbb fel kell virradnia "az igazság napjának". "Mostanában csodálatos nézetek születtek - írta Duboishoz 1786 november 27-én. - ... Mindenfelé igazságos eszmék kerülnek a hibákon nyugodottak helyére. A szent filozófia hajszálgyökereket eresztett mindenki szívében és olyan gyümölcsöket terem, amilyeneket csak akarunk. Minden alapunk megvan annak reménylésére, hogy végülis ő fog uralkodni mindenütt és az emberiség boldogulására eljő az ő dicső és örök, a megdöntött kegyetlen fanatizmus és veszélyes babonák végzetes előítéleteinek romjain épülő birodalma." [93] Babeuf meggyőződéses felvilágosító, aki mélyen meg van győződve ezen legujabb filozófia közeli győzelméről, annak a filozófiának a győzelméről, amelyik "olyannyira megfelel az emberi jogoknak, ... amelyet én úgy szeretek, amely századunk büszkesége és amely boldogságot teremt minden elkövetkező nemzedék számára." [93] Az új eszmék, a felvilágosodás eszméinek a feltétlen és mielőbbi győzelmébe vetett meggyőződés hatja át egész levelezését: "Ó, előítéletek, előítéletek! Reszkessetek az értelem hangja előtt, amelynek már idősebb voltánál fogva is fölnyit kell szereznie veletek szemben. Remélni fogjuk, hogy ebben a kevésbé boldogtalan században egyre gyakrabban éri el, hogy kénytelenek legyenek rá hallgatni, végezetül pedig megsemmi-

siti a ti törekeny birodalmatokat, s a trónt, melynek legfőbb támaszai már - szerencsére - meginogtak." [95]

Az "érző embernek" ez a határtalan lelkesedése, valamint a "kiegyensúlyozott" Dubois bizonyos "apatikussága" a két levelezőpartner egyre erősödő elhidegülését eredményezte. A kezdeti szakaszban ez a levelezés rendkívüli érdeklődést váltott ki Babeufban. Ez bizonyos fokig "intellektuális érettségének" a vizsgálója volt s ő ezt a próbát sikerrel kiállta. Babeufot azonban kiábrándította a levelezés gyakorlati haszontalansága és Dubois tulzott bőbeszédűsége. A partnerek sokaságával folytatott levelezését Dubois általában számozta. Ennek eredményeképpen tudjuk, hogy akadémiai titkárságának első másfél esztendeje alatt (1785 december 3 - 1787 május 15 között) 2988 levelet írt. 1788 március 11-re ez a szám 4819-re emelkedett. [96]

Dubois - különösen levelezésük utolsó időszakában - egyre inkább tett fel Babeufnak olyan kérdéseket, amelyek meglepték egyrészt tarkaságukkal, másrészt - mindenekelőtt - teljes értelmetlenségükkel. E kérdések között szerepelt a gabonaárakról szóló tudósítás, amit Babeuf készséggel és nagy pontossággal teljesített, voltak kérdések a föld vonzásáról, az audiométerről, a hajsütés hasznosságáról, a fényűzés megjelenésének az okairól, a magnetizmusról, az elektromosságról, azokról az okokról, amelyek a négerek bőrének a színt okozzák, a legyek emésztéséről, a vizimalmok keletkezési idejéről, arról, hogy mit könnyebb írni, tragédiát, vagy komédiát, nagyobb-e a különbség a költő és a prózáíró közt, mint a próza és a költemény közt. Levelet írt Babeufhoz azzal, hogy azt nyújtsa át Rouen legélenjáróbb hölgyének (la femme la plus éveillée) és kéri, közölje vele "valamennyi Rouen-beli hölgy leírását".

Babeufet ez kezdte ingerelni. "Ön mintegy mulat azon - írta 1787 szeptember 5-én - hogy próbára teszi erőmet és arra törekszik, hogy irgalmat kérjek öntől. ... Minő barbár gyönyör ennyire megterhelni a saját gyengesége által amugyis szenvedő embert. Am én inkább beismerem tudatlanságomat, semhogy holmi álerudicióval hengegjek... és a legnevetesegebb helyzetbe hozzam magam". [97] Eppen ekkor történt, hogy Dubois feladta számára a következő kérdést: "Miért négerek a négerek?" Ez ismételtlen felingerelte Babeufot: "Ugyanennyi eredménnyel azt is kérhették volna tőlem, hogy beszéljek arabusul. Legutóbbi levelemben már kértem önt, kíméljen engem és ne tegyen fel többé ilyen kérdéseket". [98]

Dubois újabb levele újabb kérdéseket tartalmazott. "Most az elektromosságról! a magnetizmusról!" - nyilvánvaló felháborodással válaszolt Babeuf, aki azonban az adott kérdésben némi jártasságról tett tanubizonyosságot, azt hangoztatván, hogy a "magnetizmus" mint a betegségek gyógyításánál alkalmazott gyógyír éppen olyan tudománytalan, mint a "messmerizmus". [99]

Minden tartózkodása ellenére, annak szükségessége, hogy alkalmazkodjék ahhoz, amit maga "badinage"-nak, azaz könnyű, ragyogó, élcélődő stílusnak nevezett, s amit olyannyira becsült Dubois, nyilvánvalóan nyomasztotta Babeuföt.

Láthatóan untatta azoknak a több mint másodrendű irodalmi alkotásoknak a bírálata is, amelyeket Dubois küldött hozzá. Nem állhatta meg, hogy meg ne kritizálja azt a verset, amelyet maga Dubois írt barátja, Taranget esküvőjére, aki maga is igen termékeny, bár középszerű költő volt: "A művet koronázó vers ... igen monoton, jóllehet teljesen érhető okokból, ez pedig egyesekben azt a gyanút ébresztheti, hogy eme vers megírása a költőnek cseppnyi fáradságába sem került". [100]

1787 nyarán és őszén egyre ritkábban ír Babeuf levelet. Ennek egyik oka az volt, hogy megbetegedett, majd meghalt Babeuf idősebb lánya, Sophie, ami a legsúlyosabb csapást jelentette számára. Már 1787 júliusában, amikor a leánnyal a szerencsétlenség történt (mindkét csipőjét leforrázta) Babeuf így írt Devinhez: "Gondolja meg, mily kevéssé kegyes hozzám a sors... Ugy tűnik, hogy rossz csillagzatombanatról bánatra vezet engem csak azért, hogy mindazokat átélve képes legyen elviselni az elkerülhetetlen következőt, a még súlyosabbat. De elég a bevezetésből, elég legyen csak annyit mondani, hogy négy nappal ezelőtt legérzékenyebb részemet érte csapás". [101]

Ugyanezen év novemberében Sophie váratlan halála teljesen elkésztette Babeuföt. Ezt megítélhetjük a Bouquet-hez két nappal a temetés után, november 16-án írt leveléből: "Mindent elvesztettem, igen, biztosan mindent... Leányom, édes gyermekem, drága leányom, bálványon ... nem vagy többé! ... Te, aki úgy megfeleltél minden elképzelésemnek, akin mindig megpihentettem tekintetem; te, akit leggyönyörűbb ajándékaival áldott meg a természet... Te, kinek ifju szíve, úgy tűnt, oly sokat ígért; te, kinek őszintesége, esze, csodálatos karaktere olyan szokatlanul nyilatkozott meg a korabeli gyermekek között, kinek elevensége, ereje, egészsége olyan lényt sejtetett, aki előtt tisztelettel kellett volna megállnia a kérlelhetetlen halálnak... Te, te, te, ó istenek, ... lehet-e beletörődni a gondolatba? A te orcád, vonásod, árnyad követ engem mindenütt, hisz mindig velem voltál, hisz én mindig a legtöbbet veled foglalkoztam, hisz te voltál az életem, szerelmem, istenségem". [102]

Ugyanez a végtelen bánat hatja át a Dubois-hoz írott, november 22-i levelet is. A leány nevelésével kapcsolatos erőfeszítésekre emlékezik itt: "Minden gondolatomat, minden pillanatomat, minden figyelmemet a lelkemet örvendeztető drága lényre fordítottam. Semmi sem vonhatott engem el. Nem elégedtem meg azokkal a könyvekkel, amelyek a kezem ügyében voltak, azokkal a közleményekkel, amelyeket a legifjabbkori fizikai

nevelésről beszereztem, én személyesen akartam tanácskozni azokkal, akikről ismeretes volt, hogy ők ... sikerrel foglalkoztak hasonló kérdésekkel ... (Ugy vélem, merészeltem volna még az Emil szerzőjét is megkeresni, ha élt volna.)" [103]

A levél némán érzékelteti azt a lépést, amelyre Babeuf - a mély gyász hatása alatt - elszánta magát; minden jel szerint magához vette leánya szívének egy darabját. "Ben-sóim - irta, - örökre, igen, örökre fogjátok érezni az el-viselt szörnyű szenvedés következményeit". [104]

A szörnyű szerencsétlenség, amely olyannyira megrázta Babeufot, bizonyára csupán átmenetileg szakította volna meg levelezését, ha nem csalódott volna olyan nyilvánvalóan Duboisban. A levelezés megszűntének ez volt az oka. Dubois Fosseux megkísérelte 1788 elején, hogy jónéhány levelével megkeresse Babeufot: öt levelére (január 13, február 3, 18, 25, március 11) csupán egyetlen és rövid választ kapott. Ezzel meg is szakadt a levelezés.

Ez a szakítás azonban csupán egyetlen láncszeme volt annak a külső világgal való konfliktusnak, amely Babeufot magával ragadta. "Mindig arra törekedtem, hogy semmit se csináljak félig" - írta Babeuf Duboishoz levelezésük kezdetén, karakterének vonásait jellemezve. Az arrasi Akadémia titkárat foglalkoztathatta az az ötezer levél, amelyet két év alatt szétküldött, levelezőtársát azonban "a szent filozófia" bevonta annak a harcnak az árába, amely akkor egész Franciaországot elborította.

Részletek V.M. Dalin
"Gracchus Babeuf" (Moszkva, 1963. 92-122. l.) c. művéből

Jegyzetek

- [1] V. Advielle, Histoire de Gracchus Babeuf et du babouvisme, II. 1-255. Paris. 1884.
- [2] Correspondance de Babeuf avec l'Académie d'Arras (1785-1788). Publiée par l'Institut d'Histoire de la Révolution Française. Sous la rédaction et avec l'introduction de M. Reinhard. Paris, 1961. (a továbbiak során: Correspondance...). A Fosseux-kastélyban lévő irattárra vonatkozóan ld.: Berthe, Une grande collection d'autographes; La correspondance de Ferdinand Dubois de Fosseux (1742-1817). Paris, Le Vieux Papier, 1960.; ugyancsak tőle, L'Académie d'Arras et les sources l'histoire de la Révolution. (AHRF, 1961. No. 163.)

- [3] A Marx-Lenin Intézet Központi Pártarchivuma (a továbbiakban MLI KPA) f. 233, d. 654. A levél csak másolatban maradt fenn. V. Advielle kezeirásával.
- [4] Correspondance de Maximilien et Augustin Robespierre. Paris, 1926. (az orosz fordítás G.Sz. Fridland szerkesztésében megjelent Moszkvában 1929-ben). 141, 143. l.; Ld. még a Duboishoz intézett 1793 április 13-i levelet. (L. Jacob, Une lettre inédite du conventionnel Lebas. AHRF, 1925.)
- [5] MLI KPA, f. 320. D.-J. d. 30/1, Arras, 29 Ventôse, An II (a levél másolatban van meg).
- [6] A Közlélési Bizottság iratai közt fennmaradt Dubois következő jellemzése, amelyet Ventôse 11-én állítottak össze: "Dubois de Fosseuc, Ferdinand M.A. aki Arrasban él, 51 éves. Művelt ember, a forradalom előtt a legfantasztikusabban böbeszédű. Becsvágyó, egoista és a departement elnöke. Felváltva hol üldözte, hol támogatta a papokat, szerkesztette a departement nyilatkozatát az 1792 június 20-i események kapcsán, hatásával nagyban hozzájárult annak elfogadásához. Egészében véve nagy intrikus." (L. Jacob, Joseph le Bon, II. Paris, 1934. 156. l.)
- [7] MLI KPA, f. 317, d. 912 és 913. "Candidats de l'An VI" ("Ferdinand Dubois de Fosseux - ex-administrateur du département du Pas-de Calais, demeurant à Arras, ayant de grands talents administratifs, désigné dans un temps pour ministre de l'intérieur et bien capable d'en remplir les fonctions".)
- [8] "Correspondance...", 101. l.
- [9] MLI, KPA, 94 B VII. - "Catalogue des ouvrages dont M. de Fosseux, secrétaire de l'Académie d'Arras, m'a promis la communication depuis le 6. X. 1786." Ebben a jegyzékben 25 különböző cím van. Közöttük Delegorgue ügyvéd "Memoár"-ja a gazdaságok felosztásáról és de Sacy költeménye az amerikai négerrek rabságáról, amely különösen felkeltette Babeuf érdeklődését. A könyvek között vannak tudományos művek: "A szelek elmélete", beszéd az aeronautáról - Pilâtre de Rozier-ról, Blanchard levelei léghajózási kísérleteiről, Renouard abbé gáz-kísérletei, Taranget, Masclet, De Saint, Roman versei és költeményei mellett megemlíti Dupaty "Memoár"-ját a három kerékbetörésre ítéltről, "Jaques cousinjének vándorlásai"-t, a "Svédországi bolyongások"-at Crignonról, stb. Az autididakta Babeuf igen nagy jelentőséget tulajdonított a francia nyelvtan tanulmányozásának. Éppen ezért hosszan magánál tartotta a Dubois által küldött "A francia nyelv folyóiratát", valamint Tournon könyvét a francia nyelv

elsajátításának új módszereiről. A folyóiratból Babeuf kiírta Domergue érdekesnek tűnő könyvcímét (Domergue a folyóirat szerkesztője volt): "Leegyszerűsített francia nyelvtan" ("Grammaire française simplifiée" avec des améliorations par M. Domergue. MLI KPA 2 B VII.) Babeufnak a fiához írott levelei már a forradalom éveiben bizonyítják, hogy Babeuf milyen figyelemmel és gondossággal tanulmányozta a nyelvtant. A Dubois-val folytatott levelezésében a szavak fonetikus hangzásán alapuló helyesírást alkalmazta, amelyet feltehetően Restif de la Bretonne-től kölcsönzött.

[10] "Correspondance...", 104. l.

[11] MLI KPA, d. 654, p. 1. Egyik levelében (1786. december 2) Dubois de Fosseux tréfálkozva panaszkodott azokra a nehézségekre, amelyek "a féltucatnyi gyerek és cseléd utazásainak" a kísérése során adódnak a számára, különösen azon mániája miatt, hogy mindig 3-4.000 könyvet akar vinni magával.

[12] MLI KPA, d. 654. 35. l.

[13] "Correspondance...", 6. l.

[14] MLI KPA, 78 B. IX.

[15] 1786-ban Babeuf másodízben vett részt az arrasi Akadémia pályázatán, ekkor a következő témával: "Előnyös-e csökkenteni az utak számát az Artois-környéki falvak területén... Igenlő válasz esetén feltüntetendők a csökkentés során alkalmazandó eszközök". Az adott témára vonatkozó "Memoár"-t 1786 november 25-én küldte el. Ezt a dátumot maga Babeuf írta a kéziratra. (MLI KPA, 96 B VII.) Advielle hibásan vélte, hogy ez a második "Memoár" azonos azzal, amit Babeuf 1785-ben küldött és amelyet kiadványának a legelején közölt. (V. Advielle, i.m. II. 1-14. l.)

[16] A. Young, Voyages en France. Paris, 1931. 747. l. Delegorgue "Memor"-ját 1786-ban adták ki, "Mémoire sur cette question: "Est-il utile en Artois de diviser les fermes et exploitations des terres?" Ouvrage qui a emporté le prix à l'Académie d'Arras le 26 avril 1786" címen. Babeuf többször is kérte Advielle-t, küldje el neki ezt a "Memoár"-t, amelynek tartalmával kezdetben csak az akadémiai ülési jegyzőkönyvekből ismerkedett. (MLI KPA 14 B VII. "Correspondance..." 38. l.)

[17] G. Lefèbvre, Questions agraires au temps de la Terreur, 72-73. é.

[18] MLI KPA d. 654, 2. l.

- [19] U.o. 11. 1.
- [20] U.o.
- [21] U.o. 10.1.
- [22] U.o. 3. 1.
- [23] "Correspondance...", 135. 1.
- [24] MLI KPA 42 B VII; "Correspondance...", 129. 1.
- [25] MLI KPA d. 654, 13, 18. 1.
- [26] U.o. 5. 1.
- [27] U.o. 6. 1.
- [28] U.o. 7. 1.
- [29] G. Lefèbre, Les origines du communisme de Babeuf
("Etudes sur la Révolution française". Paris, 1954.
307. 1.)
- [30] MLI KPA d. 654, 44. 1. ("L'émietter par parcelles
égales entre tous les individus, c'est anéantir la plus
grande somme des ressources, qu'il donneroit au travail
combiné".)
- [31] U.o. 6. 1.
- [32] MLI KPA d. 654, 8. 1. ("Je n'ai pas voulu mettre en
question la légitimité des grandes propriétés et arriver
ainsi à une solution radicale sur les grosses fermes
attaquées alors dans leur principe. Il est ou trop tard
ou trop tôt pour un pareil sujet".)
- [33] MLI KPA, d. 654, 9. 1.
- [34] В.П. Волгин, Развитие общественной мысли во Франции
в XVIII. веке. М.1958. 126. стр.
- [35] MLI KPA d. 654, 14. 1.
- [36] Buonarotti, Conspiration pour l'Egalité. Paris, 1957.
Préface par G. Lefèbre, 16. 1.
- [37] MLI KPA, d. 654, 33-34. 1.
- [38] U.o. 34. 1.
- [39] U.o. 46. 1.

- [40] MLI KPA d. 654, 35. 1. "Minden valóban igazságos és testvéri társadalomban az ilyen jellegű lustaság hallatlan lesz és ha nekem szabadna itt úgy igazából megvitatni valamennyi kérdést, könnyen bebizonyíthatnám, hogy az volna az egyetlen bűncselekmény (transgression), amely számára fenn kellene tartani a halálos büntetést". (U.o. 35. 1.)
- [41] U.o. 9. 1.
- [42] U.o. 35. 1.
- [43] U.o. 33-36. 1.
- [44] "Correspondance"... 109-110. 1.
- [45] MLI KPA d. 654, 37-38. 1.
- [46] U.o. 40-41. 1.
- [47] U.o. 43. 1.
- [48] U.o. 34. 1.
- [49] U.o. 45. 1.
- [50] U.o. 35. 1.
- [51] U.o. 42. 1.
- [52] U.o. 46. 1.
- [53] U.o. 33-34. 1.
- [54] U.o. 46-47. 1.
- [55] U.o. 1. 1.
- [56] U.o. 43-44. 1.
- [57] U.o. 9. 1.
- [58] U.o. 44. 1.
- [59] U.o. 44. 1.
- [60] "Correspondance...", 22-23. 1.; Collignonra vonatkozóan ld. Domanget recenzióját. AHRF, 1962. No. 167. 116-117. 1.; Életrajzát eddig senki sem tanulmányozta.
- [61] "Correspondance...", 29. 1.; "A de Fosseux-nak ígért könyvek jegyzékében", amelyet Babeuf 1787 március 17-én küldött el, kérte, közöljön részleteket az "Előhírnök..." c. eredeti dolgozatról.

- [62] MLI KPA 32 B VII; "Correspondance..." 71. l.
- [63] MLI KPA 32 B VII; Dubois azt válaszolta Babeufnek, hogy "ez a kérdés igen fontos, elmélkedést igényel és vitát válthat ki... Megfelelő időben felhasználjuk..." ("Correspondance..." 74. l.)
- [64] "Correspondance..." 109. l.
- [65] MLI KPA 95 B VII; "Correspondance..." 110. l.
- [66] U.o. 111. l.
- [67] MLI KPA 95 B VII; "Correspondance..." 111. l.
- [68] "Correspondance..." 111-112. l.; Babeuf érvei természetesen nem hatottak Dubois de Fosseuxra. "Sajnos, ez (a tervezet), amelyik mindannyiunknak tetszik, tökéletesen gyakorlatiatlan, és minél többet elmélkedik felette az ember, annál világosabbá válik, hogy ez - csak álom. Milyen kár! Paradicsom lehetne a földön, erre pedig nem vagyunk hi atottak." ("Correspondance...", 118. l.) Ez azt bizonyítja, hogy nem helytálló Jacobnak az a feltételezése, hogy "Dubois de Fosseuc erőteljesen hatott Babeuf kommunizmusának a kialakulására". (Ld. AHRF, 1936. No. 74. 170. l.)
- [69] MLI KPA d. 654, 33. l.
- [70] U.o. 28. l.
- [71] U.o. 27. l.
- [72] U.o.
- [73] U.o. 22. l.
- [74] U.o. 39. l.
- [75] U.o. 40. l.
- [76] MLI KPA 96 B VII; V. Advielle, Histoire de Gracchus Babeuf. II. 5. l.
- [77] Marx-Engels, Összes művei, 20. k. 143. l. (oroszul)
- [78] "Le Tribun de peuple". No. 35.; Ld. még Babeuf brosuráját: Du système de la dépopulation ou la vie et les crimes de carrier". Babeuf csak a forradalom után ismerkedett meg a "Példabeszéd"-del és egyik feljegyzésében "az elemzés gyöngyszemének" nevezte azt. (chef d'oeuvre d'analyse), MLI KPA 26 B III.

- [79] MLI KPA 76 B IV.
- [80] A. Espinas, La philosophie sociale au XVIIIe siècle. Paris, 1898. 404. l.
- [81] AHRF, 1958. No. 150.
- [82] "Számomra kétségtelennek tűnik, hogy a Dubois de Fosseux-val folytatott levelezés idején Babeuf még nem ismerte Morellyt" (B.V. Volgin levele a "Francia Évkönyv" szerkesztőségéhez, 1957. okt. 8.)
- [83] MLI KPA 111 B VI (1791 október 3), Babeuf a Coupéval való találkozásaira gondol, 1791 őszén, amelyekről már tettünk említést.
- [84] MLI KPA 3 B II.
- [85] Mably, de la législation ou principes des lois. Amsterdam, 1776. 57-58.l.
- [86] MLI KPA 9 B III; Ld. még Babeuf utalásait 1791 július 17-i jegyzeteiben Mablyra, a Mars-mezei kivégzés után: "A nép java - a legfőbb törvény. Mably." MLI KPA 26 B III.
- [87] S. Mercier, L'an 2240 ou rêve s'il en fût jamais. 1772, Babeuf jegyzetei, Ld. MLI KPA 45 B II.
- [88] A levéltárban megtalálhatók Babeuf jegyzetei Mercier ujságai alapján. (Ld. pl MLI KPA 18, 19 B I)
- [89] Б.П. Волгин, Эгалитаризм и социализм. "Очерки по истории социализма." М. 1935. 383. стр.
- [90] "Correspondance..." 28. l.
- [91] MLI KPA 21 B VII.
- [92] "Correspondance..." 92. l.
- [93] U.o. 36. l.
- [94] MLI KPA 13 B VII; "Correspondance..." 32. l.
- [95] MLI KPA 16 B VII; "Correspondance..." 48. l.
- [96] Ezeknek a leveleknek a jelentős része körlevélféle volt s a szöveg egy része sztereotip felszólítás, amelyet minden levelezőnek megküldtek, de minden egyes körlevélhez olyan mellékletet is csatoltak, amely csak az illető címzettnek szólt.

A "Correspondance..." kiadói igen nagy munkát végeztek, melynek eredményeképpen speciális betűkkel szedték a levélnek azt a részét, amelyet Dubois csak Babeufhoz írt.

[97] "Correspondance..." 134-135. 1.

[98] U.o. 137. 1. Az eredeti szövegben az volt, hogy "óhéberül" (hebreu). MLI KPA 46 B VII.

[99] MLI KPA B VII; "Correspondance..."

[100] "Correspondance..." 135. 1. A baloldali francia felvilágosító, Duloran, meglehetősen lekezelően bánt - amint ő mondotta - "az artoisi irodalmi kocsmá" műveivel. (V. Advielle. i.m. I., VI. 1.); Duloranra vonatkozóan ld. L.Sz. Gordon, Некоторые итоги изучения запрещенной литературы эпохи просвещения (вторая половина XVIII. века). "Французский Ежегодник", 1959. М. 1961. II3-II8. стр.

[101] MLI KPA 16 B IV (1787 július 13)

[102] MLI KPA 12 B IV

[103] "Correspondance..." 147. 1.

[104] U.o. Ld. még G. d'Essigny, Histoire de la ville de Roys. 400-401. 1. "Neki (Babeufnak) voltak gyermekei, akiket az "Emil" elveinek a szellemében nevelt. Elvesztvén hátesztendő kislányát (Sophie 4 éves és 2 hónapos volt, szerző), akit nagyon szeretett, elrejtette őt, kiemelte a szivét és felét megette azért, hogy - mint mondotta, - az ő drága gyermeke visszatérjen az ősforráshoz; majd a másik felét a mellére erősítette és sokáig hordta. Én nem hinném el ezt, ha a tény hitelességéről nem győződött volna meg egy olyan ember, aki méltó a bizalomra, s aki személyesen ismerte Babeufot". Feltehetőleg ez az ember Devin volt, d'Essigny könyvének a kiadója. S hogy d'Essigny elbeszélése tartalmazza az igazság magvát, azt bizonyítja Babeuf levele is Duboishoz, valamint Devin több levele és feleségének több írása. "Az áldozat, amelyet ön magára vett, ritkán előforduló kötődésről tanuskodik". (MLI KPA 58 B VI 1787 november 20.; Ld. még MLI KPA 97 B VI.)

[105] "Correspondance..." 152-160. 1. Dorval híradása szerint (privát levele) 1795-ben, az arrasi börtönben tartózkodván, Babeuf levelet intézett Duboishoz. Ez a levél egy magángyűjteményben maradt fenn, melynek tulajdonosa mindezt nem adott lehetőséget arra, hogy azal megismerkedjünk.

A TERMÉSZETI KÖRNYEZET BEFOLYÁSA AZ OROSZ- ORSZAGI FÖLDMŰVELÉS KIALAKULÁSÁRA

Bár általánosan elfogadott tény, hogy a természeti környezet, beleértve az éghajlatot is, befolyásolja az emberi társadalmakat, erősen eltérnek a vélemények arról, hogy milyen mértékben történhet ez. Bizonyos írók, így főleg Ellsworth Huntington nagy fontosságot tulajdonítanak az éghajlat befolyásának még a legújabb időkben is, azt fejtegetve, hogy ez nemcsak a földrajzi vidékekben okozott változásokat, de közvetlen hatása volt az emberi természetre is. Huntington azt állítja pl.: "...nyilvánvaló, hogy az éghajlat változásai megfelelő változásokat hoztak létre nemcsak az emberi lakosság megoszlásában, de foglalkozásaiban, szokásaiban, jellemében is," és azzal végzi, hogy "... az éghajlati változások az egyik legfontosabb tényezőt jelentették az emberi haladás útjának a meghatározásában." [1] A továbbiakban kimutatja, hogy a nomád életforma "hangsúlyozottabbá tesz bizonyos vonásokat, így az elszántságot, vendégszeretetet, lustaságot, erkölcsi tisztességet, családi érzést" a kirgizek között, míg a letelepedett, agrár-életformát folytató chantosoknál "... úgy látszik, akarategyengeségre vezetett, gyávaságra, laza erkölcsökre, és a szülők és gyermekek közti azon kötelékek lazulására, melyek a felnövekvő generáció gondos nevelését kellene, hogy eredményezzék." Hozzáteszi, hogy a jellemnek a fizikai feltételektől való függése feltehetően minden fajra vonatkozik. [2]

Sokkal valószínűbb azonban, hogy a Huntington által felsorolt (vagy meg sem említett) jellemvonások sokkal nagyobb változatosságban fordulnának elő minden társadalmon belül, mint két akármely társadalom átlagának összehasonlítása esetén, ha egyáltalán mód lenne ilyesfajta felmérésre. Tény, hogy ezek a jellemvonások mind megfoghatatlanok és alkalmatlanok közvetlen összehasonlításokra olyan formájukban, ahogyan a különböző társadalmakban léteznek, még akkor is, ha ezek a társadalmak valamennyire hasonlítanak is egymáshoz környezetükben, kulturájukban. És míg az éghajlat befolyása fontos tényező ugyan az emberi környezet alakításában, csak egyikét teszi a számos fizikai és társadalmi együtthatónak.

A nomád életforma például nemcsak az éghajlati viszonyok függvénye, hanem egy bizonyos technikai szinten álló, bizonyos társadalmi strukturák közt élő emberi társadalom vá-

lasza a fizikai földrajz, az éghajlat és a természetes vegetáció-szabta feltételekre. E tényezők összességét mérlegelni kell ahhoz, hogy bármelyik befolyását valóban értékelni lehessen. Huntington következtetéseit, így általában már ezen az alapon el kell vetni, függetlenül azoktól a részlet-ellenvetésektől, melyek bizonyos elméleti állításaival kapcsolatban felmerültek, mint amilyen a Káspi tó feltételezett szint-magassága, vagy a steppék egyidejű kiszáradása.

Valóban igaz, hogy a természetes környezet bizonyos mértékig hozzájárult ahhoz, hogy kialakítsa az emberek felfogását gazdasági tevékenységükről épp úgy, ahogy bizonyos fokig meghatározta azok határait is. A kontinentális éghajlat erős változásai ösztönzően hathatnak, míg az egyhangu tájkép elernyeszt. Az oroszok szabadságfogalma pl. visszatükrözheti a nyitott steppék tágasságát felfogásban épp úgy, mint hangzásban (volja és pole), de ez nem jelenti azt, hogy ez az éghajlati szabadság következménye, vagy annak tükröződése, könnyebb klímaviszonyok értelmében. Legfeljebb közvetlenül gyakorolhat befolyást, annyiban, amennyiben a steppék maguk is éghajlati és egyéb tényezők eredményei. Valójában a steppék a száraz éghajlati viszonyok következményei és sokkal kevésbé feleltek meg a területükön élő korai népek agrártechnikájának, mint az erdős steppék, vagy maga az erdő.

Azzal sem lehet érvelni, hogy az éghajlat valóban javult a steppéken, de a növénytakarónak nem volt elég ideje rá, hogy alkalmazkodjék hozzá. Cáfolat rá, hogy a fás és erdős steppéken gazdálkodók kihuzódása a steppékre az éghajlati variációk minden szakaszában előfordult a vidék irott történetében. Ami több, ma már elfogadottnak látszó tény, hogy az utolsó ötezer évben a steppéket borító növényzet megoszlásában nagyobb változás nem történt. [3] A nehéz adók, a rab-szolgává válás fenyegetése késztették az embereket a középkor folyamán, hogy elhagyják családjukat, telephelyeiket és a steppe törvényen kívüli vándoraivá váljanak. Ez a mozgás azonban valójában gazdasági, társadalmi, politikai változásokat tükröz, nem éghajlatbelieket. Ami több, az ilyen emberek által kialakított társadalmak nagyon is eltértek a körülöttük hasonló társadalmi és fiziográfiai körülmények közt élő nomád társadalmaktól gazdasági és társadalmi strukturájukban egyaránt, további érveket szolgáltatva arra, hogy elvessük a klíma meghatározó szerepéről formált nézeteket.

Másrészt viszont szovjet szerzők hajlottak arra a multhban, hogy tagadják a természetes környezet fontosságát a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja történetének ezzel a kérdéssel foglalkozó része alapján; részben erre vezethető vissza, hogy olyan kevés figyelmet fordítottak munkáikban a földrajzi háttérre, pedig kézenfekvő lett volna, hogy foglalkozzanak vele pl. a Szovjetunió mezőgazdaságtörténetében (Materiali po isztorii zemledelija SzSzsZR). [4] Ez a mellőzés bizonyos mértékig összetévesztésnek is tulajdonítható; az a tétel ugyanis, hogy "a földrajzi környezetben bekövetkező bár-

milyen mértékű változás létrejöttéhez évmilliókra van szükség, míg néhány száz, vagy néhány ezer év is elegendő ahhoz, hogy akár nagyon fontos változások létrejöhessenek az emberi társadalmak rendszerében" alig alkalmazható az éghajlatra, bár, némi erőfeszítéssel, a fiziógráfiai környezetre rá lehet huzni; de ezen a területen is lényeges változások következtek be, sokkal gyorsabban, mint ahogy az idézet sugallná. [5] A Yoldia tenger kevesebb, mint 10.000 évvel ezelőtt volt a legnagyobb, és az Ancylus tavat alig 6.000 évvel ezelőtt a Littorina tenger követte. [6]

Az éghajlatnál azonban - és az éghajlat valóban része kell, hogy legyen a földrajzi környezetnek - a gyors és nagyon széles skálájú hőmérsékletváltozásoktól eltekintve, melyeket még hangsúlyoznak a kontinentális viszonyok az egyes években belül, az évi hőmérsékletátlagok és csapadék-görbék mutathatnak évről-évre változó eltéréseket, melyek bár egészen kicsik, elegendők lehetnek ahhoz, hogy főleg, ha elég hosszan tartóak, hogy alakítsanak a növényzetben. [7] Pl. a sub-boreális korszak hőmérsékletét csak 4 F fokkal becsülték magasabbra, mint a mai hőmérsékletet és ez a különbség elég volt ahhoz, hogy lényeges változásokat hozzon létre a táj képében és a zónák elkülönülésében. [8] Az átlagos évi eredményeken belüli változásoknak is nagy jelentősége lehet. A fákna nedves általajra van szükségük és eléggé csendes, nedves levegőre télen, hogy a párologtatás ne legyen túl nagy; legjobban akkor tenyésznek, ha télen a lehető legnagyobb csapadékmennyiséget kapják. A fűnek ezzel szemben a tavaszi vegetáció idején van szüksége megfelelő mennyiségű csapadékra. Így ugyanazon az évi átlagon belül az évszakonkénti megoszlásban történő változások más-más növényfajták növekedésének kedveznek. Ugyanakkor viszont a hosszú időszakokat felölelő kiegyenlített görbék, hasonló okokból, félrevezetők lehetnek és csak nagyon általánosított képet adhatnak a mozgások irányáról.

Innen van, hogy míg a fiziógráfiai tényezők viszonylag változatlanok maradtak az elmúlt 5.000 évben, az éghajlati kilengések nagyon különböztek és hozzájárultak a növénytakaró megoszlásában bizonyos változásokhoz. Ilyen értelemben az éghajlat valóban meghatározta, vagyis korlátozta az emberi tevékenységet ott, ahol a technika szintje még nem volt elég fejlett ahhoz, hogy felvegye a harcot a megváltozott természettel. Nem olymódon határozta azonban meg az emberi tevékenységet, hogy a történések rugója lett volna. A növény- és állatvilág határai részei voltak annak a környezetnek, amellyel az emberi társadalmak szembeszálltak, hogy táplálékot, felszerelést szerezzenek maguknak az e környezethez alkalmazott technikáik segítségével, fokról-fokra jutva el oda, hogy "legyőzzék a természetet azzal, hogy törvényeit megfigyelik".

Az éghajlati változásoknak az állat- és növényvilág megoszlásában okozott átalakító hatásai a neolitikus korszakban relative jelentősebbek lehettek, mint a későbbi korszakban. Azért tételezhető ez fel, mert a neolitikus korszak - amely a

földművelésre irányuló legkorábbi erőfeszítések korszaka volt – és a középkori fejlettebb gazdálkodás közötti időszakban a népesség és a környezet közötti egyensúly lényegesen megváltozott. Becslés szerint a népesség, egy földterület-egységet véve alapul, kb. harmincötszöröse növekedett azoktól a társadalmaktól, melyekben a mezőgazdaság csak kiegészítő szerepet játszott azokig, amelyekben a hármaskör másra volt alapozva. Ha széles lehetőséget engedünk is az ilyenfajta számításoknak a tévedéseknek, akkor is világos, hogy az emberi népesség erősen megnövekedett a neolitikus korszak és a középkor között. A neolitikus korszakban a kis népsűrűség, és a gyűjtögető tevékenységnek a földműveléshez képest viszonylagos nagyobb fontossága arra vezethetett, hogy nem hatoltak be túlságosan mélyen a természeti forrásokba. Természetesen igaz, hogy az irtásos és égetéses gazdálkodás hozott létre bizonyos változást az ujranövő növénytakaróban a kiirtott területeken, és hosszabb időszakok alatt ezek a változások kumulálódhattak. Általában azonban kis népsűrűség esetén, amikor a földművelés még nem lévén döntően fontos, nem igényelt állandó irtásokat, valószínűnek látszik, hogy az éghajlati változásoknak nagyobb fontosságuk volt, mint a későbbi időkben.

A neolitikus korszaktól kezdve az emberek tevékenysége egyre fontosabbá vált a növény- és állatvilág megoszlásának befolyásolásában. Az irtó és égető gazdálkodás kumulatív hatása nem változtatta át az erdőt nyílt (fátlan) vidékké, de a tölgyerdőket lassan a rezgőnyárfá, a nyírfá, a hárs és a juhar váltotta fel. A fenyőállomány, mely könnyen ég és nem tud újraahajtani a földben maradt rönkökből, amellet még ültetve is nehéz újratelepíteni, különösen sok kárt szenvedett. A marhatartás, főleg mivel az állatoknak kemény telek idején szűksége van levéltakarmányra, szintén nagy szerepet játszhatott az erdőirtásoknál, ahogy ez később is nyomon követhető, amikor a nomadizmus fokozódott és átalakulásokat okozott a stepék növénytakarójában. A földek megművelésének növekedésével az irtásokat már tudatosan végezték és ez nagyobb változásokat hozott létre a növény- és állatvilágban.

Ha rátérünk arra a földrajzi környezetre, amelyben a Kijevi Rusz keletkezett, világos, hogy a tárgyalt területet élesen elválasztó vonalak nem határolják körül. Nyugat felé az észak-európai síkság nem képez akadályt, kivéve saját nagy kiterjedését, elhúzódik a Balti partok mentén egészen a Ladoga tóig; kelet felé szintén nincs komoly földrajzi akadály az Ural vonaláig; délen végülis a Kaukázus, a Fekete-tenger és a Kárpátok szabnak határt, míg az északi határt az Északi Jeges-tenger alkotja. A Balti-tenger, az Ural, a Kaukázus, a Fekete-tenger, az Északi Jeges-tenger mind kívül esnek a Kijevi Rusz határain, az állam maga az európai síkság e végső határain belül keletkezett.

E hatalmas területen belül a föld szintje nagyobb-részt 600 lábnál alacsonyabban fekszik. A Valdáj-hátság egy-

része, északról dél felé haladva, délfelé majdnem az Azovi tengerig, maximális szélességgel Mogiljov és Rjazany között, helyenként 1600 lábnyira emelkedik. De ezek a magasságok nem folytonosak, az utazást nem akadályozzák, mivel számos széles folyó völgy töri át őket. Másik magasabb fennsík terület el nagyjában Kazany és Sztalingrád között, de csak a Volga nyugati oldalán, melynek, mint a legtöbb orosz folyónak, magas jobbpartja és alacsony balpartja van. Délnyugatra a Kárpátok nyulványai, majd északra és keletre a Podóliai hátság, újabb magasabb fekvésű földdarabot képeznek, melynek egy része csaknem Kijevig terjed. Ezek az emelkedettebb területek, a közép-orosz, a Volga-menti és a Podóliai hátság az ember erdőirtó tevékenysége következtében sokat pusztultak a vízmosásoktól. Az egész területet folyók hálózata borítja, középpontja Szmolenszk és Moszkva között van. Erről a központi területről a Nyugati Dvina a Balti tengerbe ömlik, a Lovat és a Mszta az Ilmen tóba, ahonnan viszont a Volhov folyik tovább észak felé a Ladoga tóba. A Kljazma és a Moksza kelet felé ömlik a Volgába, a Dnyeper délre a Fekete-tengerbe, arról a középső területről, melyről az orosz krónikás azt írta, hogy itt helyezkedett el az Okovszk erdőség. [11]

A terület domborzati térképe sem különül el jobban észrevehető belső vonásaival, mint a határai. Ilyen nagy földdarab azonban mégsem lehet teljesen egységes; különböző vidékekre oszlik "... melyek mindegyike adotttságok, jelenségek egésze vagy csoportosulása, ahol a domborzat, éghajlat, víz, talaj, növénytakaró, állatvilág sajátosságai és bizonyos mértékig az emberi tevékenysége is egyetlen harmonikus egészbe olvadnak össze..." [12] Ha elfogadjuk ezt a meghatározást, mint a földrajzi környezet átfogó leírását, ezzel ismét meg fogjuk erősíteni azt a kritikát, amelyet az adott környezetnek az évmilliók során végbement változásainak a felmérésére alkalmaztunk. Különösen az emberi tevékenység okozta változások jöttek viszonylag gyorsan létre.

A területet északról délre vidékek sorára lehet osztani az éghajlat, a talaj, a növénytakaró és bizonyos mértékig a vízrendszer eltérései alapján. Ezek a tényezők, természetesen, nem azonos fontosságúak. Például, tekintettel arra, hogy a terület domborzati térképe nagyjából azonos, az időjárásnak nagyobb fontossága van, mint egyébként, mert ha a földterület nagyobb különbségeket mutatna, a domborzatból következő változások nagyobb sulyal esnének a latba, mint a kizárólag az éghajlati zónáknak tulajdonítható változások. Mi több, nem minden tényező változik időben ugyanolyan ütemben. Az éghajlatban bekövetkező változások hatására a növénytakaró elég gyorsan átalakulhat, az állatok is elvándorolhatnak a kedvezőtlen körülmények elől; de a talaj alkalmazkodása a növénytakaróban végbement változásokhoz sokkal hosszabb időt vehet igénybe. Ennek ellenére, bár ezek a megfontolások jelentős módosításokat hozhatnak létre minden képletben, az alábbi, növénytakaróra alapozott felosztás nagyjából visszatükrözi a főbb tényezők változásait.

A legészakibb részen van a tundra-vidék, amellyel nem kell foglalkoznunk, mert kivülesik a tanulmányozott terület határain. A tundrától délre terül el az erdős tajga-övezet, ez főleg lucfenyőből (*Picea*), vörösfenyőből, ezüstfenyőből (*Abies*), cédrusból áll, némi nyírfával, nyárfával és égerfával keverve. Az agyagos vidékeken tulnyomó a lucfenyő, ez árnyékot vet az erdei fenyőre, megakadályozva az utóbbi növekedését, amely viszont a homok- és tőzegtalajokon uralkodik [13]. Ez a tülevelű erdő délfelé terjed addig a vonalig, mely Finnország déli határai mellett vezet, a karéiai földszoros mellett, majd Novgorodtól délre, a Tihvin csatornától északra, délre Bzsecktől és délkeletre Jaroszlavlától, Ivanovon keresztül Gorkijig [14]. Ez a vonal nagyjából egybeesik a tölgyövezet északi határával, de valamelyes tölgyet északabbra is lehet találni, a folyók völgyében és a homokvidékeken.

A tülevelű erdőtől délre kevert lombhullató fákból álló erdő terül el, főleg tölgyes, mely a Lublin mellett, Pulaitytól kiinduló vonalon Luckig és Zsitomirig, majd Karacsevig és Kalugáig húzódik, onnan az Oka mentén halad tovább Rjazanyig és végül Gorkijig és Kazanyig ér. Nagyjából ez a lucfenyő-övezet déli határa, de erdei fenyőt találhatunk jóval messzebb délen is, a Dnyeper és a Don homokvidékein, ahol régen még sokkal nagyobb területet foglaltak el [15]. A homokot szemcsés szerkezete alkalmassá teszi arra, hogy megtartsa a nedvességet és így megfelelő életfeltételeket nyújtson északi növényeknek is, hogy azok délen tenyészhessenek, az északi erdőségekben pedig, a nagy esőzések vidékén, ugyanezen összetétel miatt a nedvességfőlöszleg el tud szivárogni; így lehetséges, mint már említettük, hogy tölgyek nőjenek északon is. A két erdővidék talaja főleg podszol és tőzegkeverék, ehhez északon, növekvő mértékben, mocsári korhadék keveredik. Ez a vonal a déli határa az erdővidékeknek és egybeesik azzal az általában elfogadott vonallal, mellyel az európai Oroszország északi és déli részét el szokták választani.

A kevert erdők ékalaku területétől délre terül el az erdős steppevidék, mely egészen addig a vonalig terjed, mely Kisinyovon keresztül északkeleti irányban vezet a déli Bugon keresztül; innen kelet felé halad tovább, Kirovgradtól délre megy el, Dnyepropetrovszkon keresztül; majd délkeletre kanyarodik, hogy átfogja a Donyec-hátságot. Ezután északnyugati irányban halad Vorosilovgradon keresztül és nagy ívet ír le, hogy átkeljen a Donon a Csernaja Kalitva torkolatánál. Innen keletre halad a Volgáig, annak folyása mentén tovább vonul egészen a Szamara folyóig, mely aztán keletre követti [16]. A terület fő fája a tölgy, mely fokozatosan, ahogyan kelet felé haladunk, átadja helyét a nyírfának, hogy az Uralon túl már alig legyen található.

A fás steppevidék erdői általában tölgyből állnak, legalább egyféle társ-fával, ami rendszerint a hárs, de kőris, vagy juhar is lehet. Ehhez jönnek a cserjék, a mogyoró, a közönséges és a bibircses kecskerágó (*Evonymus verrucosus* Scop., *E. Europaeus* L.). Feltevés szerint a korai időkben, mielőtt az

ember erdőirtó tevékenysége elkezdődött, az egész területnek kb. 50 százalékát erdők borították, ezek északon voltak a leg-sűrűbbek, fokozatosan ritkulva a steppehatárokig [17].

Az erdős steppék talaja általában szürke, vagy sötét-szürke kevert csornozjom (feketeföld), de egy fekete földszáv terül el Kijevtől nyugatra, kb. az 50. szélességi fokkal párhuzamosan. Egy csik fekete föld a feketeföld-talajok nagy területéből kinyulva, követve a Dnyeper keleti partját, szintén megközelíti Kijevet. Ma a fekete földeket értékelik mezőgazdasági talajként legtöbbször, de a szürke, főleg a világosszürke erdei talajok is nagyon jók földművelésre. Ezért volt olyan fontos a régi időkben a szürkeföld-övezet, mely az erdőövezet déli határa mentén vezet Rjazanytól majdnem Csernyigovig. Azt tartják, hogy az irtásos és égetéses gazdálkodás a fák elpusztításával intenzív tűzegépződéshez vezetett és innen került a könnyű szürke erdei föld a sötétszürkébe [18].

A korai időkben, néhány évszázaddal időszámításunk előttig, a steppére jelenleg jellemző állatfajták, pl. a steppei mormota (*Marmota bobac*), vagy a madarak közül a kis tuzok (*Otis tetrax*) jóval északabbra fordultak elő, mint jelenleg. Ezzel szemben az erdős vidékekre jellemző állatok, mint a mókus, a rozsomák, a süketfajd, a jávorszarvas sokkal délebbre voltak fellelhetők, mint jelenleg [19]. A legtöbb állatfajta vagy teljesen kihalt, vagy számban csökkent az emberi lakosság növekedésével arányban, az emberi tevékenység következtében. Ez a tevékenység változásokat okozott az állatok megoszlásában is, akár közvetlenül, vadászat útján, akár közvetve, a növényvilágban bekövetkezett módosulások eredményeképpen.

A jávorszarvas például, bár szereti a sűrű, lombhullató erdőket, fátlan területeken is keresztül tud vonulni, míg sok más állat, melyeket azelőtt nagyon erősen vadásztak, pl. a szarvas, a rőtvad, a vaddisznó és a bölény, az erdők és tisztások váltakozását szeretik. A legtöbb patás számára a nyárfa, hegyikőris, fűzfa, nyírfa hajtásai és kérge a legfőbb téli eledelt képezik; a makk és más vad gyümölcs fontos része a vaddisznó, szarvas, bölény étrendjének. Ebből adódik, hogy az emberi tevékenység következtében a növénytakaróban bekövetkezett változásokról feltételezhető, hogy az állatfajták megoszlására is hatással voltak.

Másik fontos tényező, mely a vad- és háziállatok megoszlását befolyásolta, a hótakaró volt. Az a vonal, mely a rigai öböltől délre Minszken tulig, majd délkeletre, később teljesen délre fordulva Csernyigov alatt megy el, kelet felé fordulva egészen a Volgáig tart, képezi a nyugati és déli határát annak a területnek, melyet legalább 10 napig egy évben 30 cm magas hótakaró borít [20]. Azon a vonalon túl, mely a Ladoga tótól délkeletre, Vlagyimiron keresztül az Okáig tart, majd keletre fordul, nagyjából párhuzamosan délen az erdőövezet déli vonalával, a hótakaró több, mint 50 cm magas. A Leningrád-Szmolenszk-Penza vonal, mely átvágja az 50 cm-es hó vidéket

és a 30 cm-es hóvidéknek kb. felét, lehatárolja azt a területet, melyet az év folyamán legalább 140 napig hótakaró borít. A 30 cm-es terület többi részén 100-140 napig tart a hótakaró, ahogyan délre is, egészen a Kijev-Sztalingrád vonalig.

A rénszarvas a hó alól is tud élelmet szerezni, de a többi állat erre kevésbé képes. A kirgiz lovak, melyeknek keményebb a patája, mint az istállózott állatoknak, a 30 cm-es havat már nehezen kapálják szét és a 40 cm-es hótakaró a maximum, amit még a felnőtt állatok szét tudnak kotorni. A csikók nem tudnak élelemhez jutni, ha a hótakaró 25 cm-nél magasabb. Amellett az állatoknak olyan hosszú és fáradtságos erőfeszítést jelent az ehetsé levelek előkaparása, hogy csak kevés idejük marad a pihenésre és nagyon kimerülnek.

A marha nem a patájával kapálja szét a havat, hanem orrával kotorja el. Csak akkor tud magának élelmet szerezni, ha a hó alatt magas fű van, és a hó nem vastagabb 20 cm-nél. A birka és a kecske kb. ugyanezzel a hóvastagsággal tud boldogulni. A kis házisertések fedél nélkül nagyon nehezen telnek át az erdős zónákban [21].

Az erdős steppezónától délre a steppevidék folytatódik a Krim és a Kaukázus hegyes vidékei felé; keleti irányban pedig a vonalig terjed, mely Groznijt, és Sztalingrádtól keletre a Dont kötné össze. Ettől a vonaltól és a Volgától keletre, Sztalingrádtól Szaratovig a félsivatag vidéke terül el.

A steppe füvei két fő csoportba tartoznak, az egyik az alfafű (Stipa), a másik a csenkesz (Festuca). Mindkét csoport évelő gyeget alkot, de a csenkesz nem olyan sűrű és bukkás, mint az alfafű és a növényzet ritkul, ahogy dél felé haladunk. A két fő csoport megoszlása erősen változó. Alfafű viszonylag kevés területen fordul elő a Szovjetunió európai részén, de nagyon gyakori az ázsiai felében. Jó takarmányt szolgáltat lovak számára és mielőtt felmaggzik, jó legelőt is ad, de kevésbé hasznos birkák, kecskék számára, még kevésbé a marhának. A legjobb fajtája a Stipa Lessingiana Trin. et Rupr. mely a sötétbarna és a déli fekete földeken található, meg a szikes talajokon is. Kevésbé ehetsé fajta a Stipa rubens Smirn., ez szintén előfordul a fekete földeken és a szikes talajokon, de fontos, mert behatol az erdős steppevidékre is; a Stipa Joannis Czelak viszont homokos talajokon található egészen messze lent, délen, a félsivatagos vidékeken is. Megemlítendő még egy másik fajta, a Stipa capillata L. Erősen elterjedt a steppevidékeken, a fekete és a barna talajokon egyaránt, és a legjobb hizlaló takarmány a nomád étrend fontos táplálékát szolgáltató tejelő kancák számára. Birkát, kecskét azonban nem lehet legeltetni ezen a fűfajtán ha virágjában van, sem virágzás után, ugyanis ez a fajta virágzás után hosszú, hegyes toklászú magot hoz, mely mélyen be tud furódní a birka vagy kecske husába; az állat ettől megbetegszik, sokszor el is pusztul [22].

A csenkesz hatalmas területeken terjedt el; főleg Oroszország európai részein fordul elő, de Európáig is eljut, behatol az északi erdős steppe-vidékre, a steppeterület északi sávjába, és délkelet félsivatagos vidékeire.

Ez a fűfajta volt az, mely megszakítatlan sávban folytatódva az Uraltól egészen a mai Romániáig; az ősidőkben a lovas nomádoknak és csordáiknak széles utat szolgáltatott Európa felé.

A csenkesz európai Oroszország minden vidékén előfordul, ahogy Szibériában és a Kaukázusban is. A legtöbb fajta azonban jobban szereti a nedvesebb réteket, a szárazságot nem nagyon bírja. A *Festuca pratensis* Huds. pl. mindegyik említett vidéken megtalálható a gazdag talaju, nedves réteken; legelőnek használják és sovány szénának, a marha a magját is eszi. A *Festuca rubra* L. ezzel szemben az erdőkben, vagy erdős steppevidékeken fordul elő, leginkább a vizes réteken; jól bírja a taposást, és ha hosszabb ideig szolgál legelőül, idővel kiszorítja az egyéb füveket. Különösen a birka szereti. Másik fajta, amit a birka igen kedvel, de a kecske és a ló is legeli, a *Festuca sulcata* Hack, mely az erdős steppevidéktől délre található, meg a steppén és félsivatag vidékeken is; csak legelőnek használják [23]. A csenkesz tehát, mely európaibb fűfajta, mint az alfafű, előfordul a nedvesebb vidékeken; a birka és kecske számára nagyon jó, a marhának, lovaknak kevésbé.

A steppék nedvességhiánya következtében, mely dél felé egyre fokozódik, ritkulnak a fűcsomók. "Minden fűcsomóból vastag gyökérköteg hatol le a földbe, és ez megakadályozza a gyepképző füvek sűrűbb megtelepedését. A gyepképző füvek gyökérrendszerének egy érdekes jellegzetessége van: a felszín közelében ezek a finom száalából álló szövedékek szoros, sűrű hálózattal vonják be a talajt, hogy a legkisebb nyári eső nedvességét is fel tudják használni." [24]

A füveken kívül számos cserje is jellemző a steppére, így a vadcseresznye (*Cerasus fruticosus* Pall.), a kökény (*Prunus spinosa* L.), a törpemandula (*Amygdalus nana* L.), a gyöngyvessző (*Filipendula* sp.), a zanót (*Cytisus ruthenicus* Fisch.), a borsófa (*Caragana frutescens* C.D.). De épp a cserjevilág az, amely a legtöbbet károsult az emberi tevékenység következtében, egészen a legujabb időkig. Míg a gyepképző füvek, különösen az alfafű, nem megy tönkre az égetéstől, a cserjék többet szenvednek. Amellett az égetés nyilvánvalóan csökkenti a föld nedvességmegtartó képességét és talán ez az oka, hogy a cserjék a múltban nem voltak képesek újra megtelepedni.

A legelő állatok is sok kárt tudnak tenni a bokrokban, főleg a magoncokban. A háziasított csordák által okozott pusztításhoz hozzájárul még a vadállatok okozta kár, így a vadnyulé, mely sok fának, bokornak eszi a kérgét, gallyait, gyökereit. A stepperágcsálók, az erdei és mezei egerek, cicákányok, ürgék, hörcsögök nemcsak eszik a fiatal bokrokat, de kiássák a magokat is a földből. [26] Amellett a vízszegény steppéken ezek az állatok nedvességszükségletüket a növényekből elégítik ki és minden lédúsabb részt megesznek. Az égetés, legeltetés, és a vadon élő állatok kártevése következtében a steppéken ma sokkal kevesebb a cserje, mint a régi időkben.

Az erdő, az erdős-steppe és a steppék közti határvonalak változásának nagy jelentősége van a korai mezőgazdaság történetében, mert az elérhető primitív technikák az erdős és a steppe vidékeken nem voltak használhatóak. A legkiemelkedőbb példa az egymástól eltérő közösségekre - kiknek életmódját környezetük és élelemszerzési technikájuk alacsony szintje determinálja, - a dél-oroszországi nomádoké és a letelepedett földművelőké. A kijevi állam széthullása a XII. században és a tatár fennhatóság kiterjesztése a XIII. században nagymértékben annak is tulajdonítható, hogy a földrajzi tényezők mennyire befolyásolták a közösség kialakulását az élelemszerzés eszközein, vagyis a sok évszázados alapvető gazdasági tevékenységükön keresztül.

Ha az ember messzebb nyúl vissza a múltba és megpróbálja megvizsgálni az első gazdálkodási kísérleteket, szembeállítva a gyűjtögetéssel, azt lehetne várni, hogy ezekben a korai időkben a környezeti tényező hangsúlyosabb szerepet játszott, mint a későbbi történelemben. [28]

A terület déli részein a neolitikus kultúrák viszonylag rövid életűek voltak és hamar áttértek a réz- és bronzkori kultúrákra. [29] Ez történt például a Tripolje-i településekkel a fás steppéken, ahol gyors fejlődés vette kezdetét és egészen nagy közösségek tartották fenn magukat vegyesen gazdálkodó és gyűjtögető tevékenységgel. E kultúra terjedése a Dnyeszter és déli Bug közötti vidékekről északra, a Dnyeper felé és azon túl csak a második és harmadik stádiumban a B/II és C korszakban ment végbe. Ebben a korszakban az éghajlat a meleg óceáni fázisból már átalakult subboreálissá, ami szárazabb volt, mint a megelőző korszak. A Saki leletek, a megkövesedett, üledékes lerakódások sora a Krim félsziget délnyugati részén mutatják, hogy milyen hirtelen csökkenés tapasztalható minden réteg vastagságában ebben a korszakban; mindez viszonylag gyors csapadékcsökkenésre mutat. [30] A steppevidék azonban feltehetően sokkal fásabb volt, mint ma, és helyenként, azt tartják, az erdők elérték a Fekete-tenger partvidékét is. [31]

Északon közben a neolitikus kultúrák tovább tartottak, mint délen, némelyik egészen a Krisztus előtti első évtizedig. Az északi neolitikus kultúrák épp úgy, mint a déliek, erdő, vagy erdő-steppe kultúrák. Az atlanti korszak idején egészen Kr.e. 2000, vagy 2500-ig az éghajlat nedves volt, de meleg, és lassan vált szárazabbá a következő sub-boreális korszakig. Tölgy, juhar, hárs, szilfa, mogyoró és a melegkedvelő növények, mint a mocsári gesztenye, a fehér és a sárga vizililiom akkor északabbra tenyésztek, mint jelenlegi határaik. [32]

Ugy látszik, a Fatyanovo-i kultúra azon a határvidéken fejlődött ki, ahol az erdő és a steppe találkozik, de a fás vidéken belül maradt, mivel a sub-boreális korszakban a déli erdőhatár feltehetőleg a Penza, Kaluga, Moszkva és Tver tartományokon keresztül vezető vonalon haladt. [33]

Ez tartott majdnem a Kr. e. első évszázadokig. A kaktakomba és a Srubnaja kulturák alkotják talán az összekötő kapcsot délen a Tripolje-i település gyűjtögető gazdálkodó erdei életmódja, és a kimmeriek steppei pásztorgazdálkodása között a nyitott steppeken. E korszakok folyamán, talán a szárazabb sub-boreális klíma következtében, a pásztorgazdálkodás jelentősége fokozódott, és az igazi steppenomádok teljesen kifejlesztették. Most már a nyíl és az íjj volt a jellemző fegyver, nem a fejsze.

A szkíták a nedves sub-atlanti korszak beállása előtt jelentek meg, Kr. e. kb. 500 körül. [34] A csapadék fokozódásával az erdők normális körülmények között előrenyomultak volna a steppékre északról is és nyugatról is a déli volhiniai és podóliai hátság felé. [35] Mindenesetre az életkörülmények rosszabbodása, amit az erdővidékeken a fenyők tulengése és más északi jelenségek mutatnak ebben a korszakban, amikor a lucfenyő maximumát érte el és az erdei fenyő és a nyír szaporodtak, míg az égerfa kiveszőben volt, nem vezetett a kevés ismert szkíta településeken a kontinuitás megszűnésére. [36]

Megjegyzendő azonban, hogy míg a szkítákat általában lovas népnek és steppei nomádoknak ismerik, településeik erdős vagy erdő-steppe vidékeken fordulnak elő. [37] Világosan látszik Herodotosznak a szkítákról szóló leírásában, hogy a görögök számos ilyen törzset ismertek, egymástól eltérő gazdasági berendezkedéssel. A nomád szkíták ideiglenes táborhelyeikről nem hagytak maguk után nyomot. Ezért nem lehet megmondani, hogy a sub-atlanti klíma megváltozott éghajlati viszonyai hozták-e létre változást a nomád szkíták megoszlásában. Az összefüggés látszólagos hiánya esetleg annak a ténynek tudható be, hogy az erdők előrenyomulása a folyók völgyében történhetett, a völgyek között széles steppevidékeket hagyva szabadon. Makkok és egyéb magok a Stipa steppefűvek közé hullva csökevényesen fejlődnek, így az erdőknek először a tipikustól eltérő steppeviszonyokat kellett a fűvek megritkulásával létrehozniuk mielőtt behatolhattak volna szoros, összekuszált tömegükbe. [38] A legújabb időkben az erdő újra előrehatol a steppéken (ott, ahol az ember nem akadályozta ezt meg) és ez az előrenyomulás újra a folyóvölgyeken keresztül történik. [39] Mi több, a szkíták már használták a vasat, így ők jobban fel voltak szerelve az erdőirtásra, mint elődeik. Ehhez jön állatállományuk, mely legelészés közben bizonyára csökkentette a beérő csemeték számát, akár azzal, hogy megette őket, akár, hogy letaposta; ezt azonban nem kell túlértékelni, mivel ugy látszik, a ló volt a fő állat, míg a marha, bika és kecskeállomány, mely többet ért a magoncoknak vagy facsemetéknek, jelentéktlenebb volt.

A sub-atlanti korszak óta az éghajlati változások és az átalakulások a növényvilágban nem voltak túl nagyok, időnként azonban egészen jelentős hullámzások észlelhetők.

Pl. a Saki rétegek görbéje hanyatlani kezd a Kr. e. 400-as csúcsponttól kezdve, Kr. u. 100 körül újabb csúcspontot ér el, majd a 300 és 700 közti minimum után általános emelkedést mutat a modern időkig, két külön csúcspal 800 és 1130 körül. Brooks kimutatta, hogy ha ezt a görbét összehasonlítjuk a Káspi tenger szintjéről ismert adatokkal, ez a két csúcspont egy évszázaddal előbbre hozandó. [40] Azonban nem biztos, hogy a Káspi tenger szintjének emelkedése csak a csapadék növekedésének tulajdonítható. Történhetek változások az Amu Darja medrének alakulásában is és ez is befolyásolhatta a szintet.

A sub-atlanti klímára következő korszak, vagyis a Kr. u. első századok (és talán a Kr.e. első század is, ha Sernandernek igaza van) az a korszak, amikor a steppéken nagy népvándorlás indul meg. A gótoktól eltekintve, akik a balti partoktól, a Visztula torkolata vidékéről indultak el az azóvi steppékre a Kr. u. III. században, a vándorlások tulnyomórészt a IV. században zajlottak le, kelet-nyugat irányban, az alfafü-gyepes steppéken át, amint azt az alánok, hunok,avarok, bolgárok vándorlása mutatja.

E mozgásokat néha annak tulajdonítják, hogy e népek eredeti steppe-lakóhelye kiszáradt. Feltételezik, hogy a szárazság egész népeket kényszerített arra, hogy Közép-Ázsiából elvándoroljanak, s állataiknak új legelőket keressenek. Valóban, a népvándorlásokat sokszor a klímabeli változások fokmérőjének is tekintik, annak az elvnek alapján, hogy "fokozott esőzések idején népmozgások történnek az olyan vidékekről, melyek természetesen nedvesek, olyan vidékekre, melyek természetesen szárazak, míg a szárazabb periódusokban a mozgás ellenkező irányú, a természetesen nedves vidékeket foglalják el és a száraz vidékeket többé-kevésbé elhagyják." [41]

Brook maga világosan kijelenti, hogy ennek az elvnek alkalmazásához bizonyos feltételekre van szükség, és azt állítja, hogy egyedül Mezopotámia az, hosszú, pontosan feljegyzett történetével és felsívatag- és száraz vidékeivel, ahol ezek a feltételek teljesen megtalálhatók.

A IV. századtól a IX. századig a Saki rétegek alacsony csapadékszintet mutatnak és ha a Kr. u. 800-ra vélt maximumot egy évszázaddal előbbre kell hozni, ez a száraz korszak még egy századig eltartott. A Káspi tenger szintjében változásokat mutató feltételezett görbe Kr. u. 100-tól 600-ig hanyatlik, és egészen 800-ig nem közelíti meg korábbi szintjét. [42] Ebből az tűnik ki, hogy a steppei nomádok, nyugat felé haladva, nem hagyták maguk mögött a száraz viszonyokat. Lehet, természetesen, hogy megpróbálták elkerülni, de kiterjedt pásztorgazdálkodáson alapuló életmódjuk a steppékre kényszeríthette őket. Ha ez így lenne, ez azt jelentené, hogy a nomádoknak nem sikerült gazdasági berendezésüket a megváltozott körülményekhez alkalmazni, legalább néhány évszázadon

keresztül. Mert végül is a nomádok közül legalább néhány törzs elhagyta a steppéket és az erdők védelmében új életmódot alakított ki: a bolgárok a VII. században a Káma-Volga egyesülésénél, míg testvéreik ugyanebben a korszakban a Duna és a Balkán vidékén telepedtek le, az avarok pedig, egy évszázaddal korábban, a Kárpátoktól délre.

Valójában a nomád népvándorlások következményei sokkal fontosabbak, mint a népvándorlások pontos okai. A nomád pásztorgazdálkodásról a némi pásztorkodással egybekötött földművelésre való áttérés, mint az élelemszerzés fő módja, olyan radikális változást jelentett az életmódban, amit nem idézhetett volna elő a steppe egyik részéről a másikra való átvándorlás. A földművelők, akik a steppe határain éltek, korlátozott technikájuk következtében csak nehezen tudták megművelni a steppe talaját és nem tudták felvenni a versenyt a nomádokkal. Mikor a nomádok kezdtek behatolni a fás steppevidékekre, a földművelők kénytelenek voltak északra visszahúzódni, melyekben be az erdős steppébe, majd magába az erdővidékbe. [43]

A következő évszázadok során az éghajlat nem mutatott nagy változást. Az antok korszaka, Pripjaty erősített telepeivel (gorodiscse) és a "hosszu sir" kulturák, melyek mind az első évezred közepe tájára tehetők, szárazak maradtak. A Káspi tenger szintje és a Saki rétegeké a X. század elején maximumot mutat, feltétele, hogy a Saki-görbét módosítjuk. Ez alatt a korszak alatt azonban, ha a törzsnevek megváltozásából következtetni lehet, nagy változások jöhettek létre a vidéket lakó népekben.

A VII. század közepén a kazár kaganátus ölelte fel a Volga delta-vidékét; legnagyobb kiterjedésében elérte a Donyec felső folyását és a Dont, Voronyezs magasságában. Ettől a vonaltól északra és keletre, de nem a nyílt steppén, a Dnyepertől nyugatra, szláv és finn népek laktak. Az Orosz Krónika adatait a törzsek megoszlásáról nagyjából megerősíti az archaeológia. Ahol eltérések vannak, azok abból adódnak, hogy élesen elválasztható határvonal nincs a steppelakó és erdőlakó népek között. Az erdős steppét és a steppét épp úgy, mint a szláv és türk népeket ebben a korszakban egymástól elválasztó, északkeletről délnyugatra vezető vonal durván a Voronyezs, a Vrszkla mentén, majd felfelé a Dnyeperen a Rosig haladt, átszelve a déli Bugot és végül az utóbbi mentén a Fekete-tengerig ért. E vonal választóvonalat jelentett két alapvetően eltérő gazdasági rend, két élelemszerző módszer, két értrend között is.

A fás steppék és az erdővidékek között a szláv és egyéb törzsek helyezkedtek el; ezeket a Kijevi Ruszról szóló krónikákból és az archaeológiai leletekből ismerjük. A krónikák nemcsak a Kijevi Rusz felemelkedésével foglalkoznak, hanem egy későbbi korszakkal is; ezeket a korszakokat ma Kijevi Rusz-ként és Óorosz államként jelölik. Az óorosz állam a régi

kijevi állam területén alakult szláv részfejedelemségek összességéből állt. [45]

Ha a Kijevi Rusz törzseinek megoszlását összehasonlítjuk az óorosz állam részfejedelemségeinek megoszlásával a mongol invázió előtt, világossá válik, hogy közben sok változás történhetett. De e változások inkább belsők voltak, mint külsők. A steppék határai maradtak, még ki is terjedtek, amikor a X-XI. században a besenyők, a nomád türk népek egyike nyugat felé haladva, átkeltek a déli Bugon, a Dnyeszteren és a Pruton. Ha 920 körül növekedett volna a csapadék a steppéken, az erdő újra előrenyomult volna a steppe felé; de erre az időre már az emberi lakosság feltehetően elég sűrű volt a határzónákban, és a földművelés elég lényeges ahhoz, hogy feltartóztassa ezt a természetes folyamatot. A Saki rétegek görbéje és a Káspi tenger szintje hirtelen esést mutat ezután a maximum után és egy kb. négy évszázadon keresztül tartó közbeeső időszak után éri el újabb, még magasabb maximumát. A besenyők nyugat felé való mozgása tehát összekapcsolható talán a maximális csapadéku korszak utáni relatív szárazsággal, bár a két csúcspont közé eső száraz korszak azért nedvesebb lehetett, mint az I. század után következő korszak. Ennek tulajdonítható talán a nomádok nyájainak megnövekedése a nedvesebb korszakokban, a vegetáció fokozódásának hatására, és ha az élelombőség következtében az állatok számban megnövekedtek, az elkövetkező relatív szárazság sokkal rombolóbb hatású lehetett, mint azonos szárazsági körülmények a korábbi korszakban. De akár ez a relatív szárazság okozta a népvándorlást, akár nem, az erdő előrenyomulása a steppékre nem akadályozta ezt a mozgást. Más okokat is fel lehet sorolni a migrációk magyarázatára: pl. a poloveci, vagy más népek nyomását, akiknek nyugat felé való mozgását befolyásolták a dzsungáriai kapunál bekövetkezett változások. [46] Mint a korábbi népvándorlásoknál, az okozat itt is fontosabb volt az oknál, és ez abban is hasonló volt, hogy a nomádok egyrésze letelepedett, a régi nagyobb felosztás steppe és erdős steppe között azonban megmaradt.

A Kijevi Rusz területén belül a krónikás számos törzset sorol fel; szerinte a szlávok eredeti hazája a Kárpátokon túl, a Duna mentén lehetett. [47] Leírja,

"... hogyan jöttek a szlávok és telepedtek le a Dnyeper mentén és poljánoknak nevezték őket, és másokat drevljánoknak, mivel az erdőkben telepedtek meg; mások a Pripjaty és a Dvina között telepedtek le és ezek voltak a dregovicsok; ismét mások a Dvinánál telepedtek le és a Polota nevű folyó miatt, mely a Dvinába ömlik, nevezték őket polocsánoknak. És a szlávok (szlovének) letelepedtek meg Ilmeny tó mellé és ezt az ő nevükről nevezték el, és várost alapítottak, amit Novgorodnak neveztek. Mások letelepedtek a Deszna mellett és a Szeim mentén és a Szula mentén és azokat szeverjánoknak nevezték." [48]

Majd leírja a krivicseket, akiket a polocsánoktól származtat, és akik "... a Volga felső folyása mentén telepedtek le, és a Dvina felső folyásánál és a felső Dnyepernél - és városuk Szmolenszk..." [49]

Archaeológiai leletek bizonyítják a krónikás által adott törzsmegoszlást, némi kisebb módosítással, és lehetővé tették bizonyos dátumok kiszámítását, bizonyos mozgások kimutatását is. [50] Ezek a mozgások, úgy látszik, nem esnek egybe sem az éghajlati változásokkal, sem egyéb egyedi földrajzi tényezőkkel. A természeti feltételek következtében bizonyos területen jobban meghonosodik egyik gazdasági tevékenység, mint a másik. Pl. Niederle kimutatta, hogy egyes területek, mint a Poleszje mocsárvidéke, melyek alkalmatlanok voltak a földművelésre, jó halászati lehetőségeket nyújtottak; az egyes vidékeknek körülményeiknek megfelelő, széleskörű gazdasági tevékenységet tulajdonított; szerinte állattartás és szántó-vető gazdálkodás dominált Volhinia és Podólia vidékén, vadászat, halászat Poleszje körül, és mindez együtt, de főleg vadászat Rusz középső vidékén. [51] Tretyakov azt állítja, hogy a Zalezsszkoje Opolje szláv kolonizációját a Volga és Kljazma között, Rosztovtól délre elterülő szürke föld vidékén, melyet előzőleg a finn merjék foglaltak el, a terület termékenysége vonzotta; de általános, vagy megkísérelt előnyomulás a csernozjom talajok felé nem észlelhető ebben a korszakban. [52] Valójában valószínűbbnek látszik, hogy ez a vidék az erdős területen a nyílt föld vonzóerejét jelentette. A steppevidéken a fekete földön való bármely előnyomulást megakadályoztak volna a nomádok, ahogy a pereja-szlávok terjeszkedésénél történt, a Szula mentén. [53]

A korai kijevi fejedelmek távoli hadjáratai, mint Szvjatoszláv a X. században, teret engedtek a belső fejlődésnek, és ez összefüggésben van a fizikai környezetben létrejövő változásokkal is. De ez a belső fejlődés nem annyira a fizikai környezetben bekövetkező átalakulásoknak tulajdonítható, mint annak, hogy irtásokra készítette az embereket, és földjeik rendszeres megművelésére. A Fleming által felvetett nézet pl., mely arra alapozódott, hogy az erdőzónát később foglalták el és hogy a steppék fekete földje termékeny volt még a korai gazdálkodási technikák mellett is, anakronisztikusnak tűnik:

"A steppeszéleken élő szlávok, elgyengülve fejedelmek pusztító háboruitól, a rabszolgaság terjedésétől és a nomádok támadásaitól félve, északra nyomulnak a zordabb erdő- és mocsárvidékre; inkább szembenéztek a nehéz természeti körülményekből adódó problémákkal, mint a régivel, a közös társ ellenség ellen harcoló fejedelemségek egyesítésének kérdésével." [54]

Az erdő- és mocsárvidék azonban éppen nem lehetett új és barátságatlan a szlávok számára; minden valószínűség szerint azt a vidéket jelenthette, ahonnan őseik származtak.

Téves állítás azt mondani az erdő- és mocsárvidékről, hogy "itt telepedtek le a szlávok, miután a termékeny steppét tönkretették a nomád hordák." [55] A szlávok terjeszkedésének a nomádok részéről történt feltartóztatása a fás vidék szélén természetesen intenzívebb gazdálkodási módszerek bevezetésére kényszerített. Könnyebb volt, és rendszerint kevésbé veszedelemes is adókat kíróni és szervezetbe kényszeríteni a közelben élő népeket, mint költséges hadsereget szerelni fel és hosszú, kockázatos hadjáratra indulni, ismeretlen zsákmány reményében, mely a hazafelé vezető uton el is veszhet. A vidék belső fejlődése a határok megszilárdulására vezetett, melyek, bár sokszor vitatottak voltak szomszédos fejedelmek, vagy városok között, mégis nagyjából kijelölhetők. [56] A tény, hogy új, többé-kevésbé szilárd határok jöttek létre, a területen kialakuló új politikai viszonyok diadalának jele. Az óorosz állam és a számos részfejedelemség kifejlődésével a politikai kapcsolatok elmosták a családi, vérségi kötelékekre alapozott törzsi szervezetet. A családoknak, törzseknek is meglehettek a viszonylag szilárd határai, de valószínűnek látszik, hogy olyan hatalmas területek voltak gazdátlanok, hogy keresni kellett sokszor a határokat. Mivel a fejedelemségek nemcsak társadalmi formájukban tértek el a törzsektől, de fejlettebb gazdasági rendszerük is volt, nem lehet őket egyenlőnek venni. [57]

Ez volt tehát az a változó környezet, melyen belül a keleti-szláv gazdálkodás kialakult. Azokon a zónahatárokon belül fejlődött ki, melyek jellegükben viszonylag változatlanok voltak, de területben erősen hullámoztak. A korai földművesek, akik számára a gyűjtögetés maradt gazdasági életük egyik fő szektora, majdnem teljesen az erdőségek és fás steppek zónájára szorultak. Szükség esetén táplálékukat megtalálhatták a fák, bokrok gyümölcseiben, az állatok, madarak, méhek segítségével, melyek mind az erdőben éltek, és a nagyszámú patakok halaiban; ezek a gyűjtögető tevékenységek megmaradtak a legkorábbi időktől kezdve, de a neolitikus kultúrák új vonása volt a növények termesztése és az állatok megszelídítése. Az erdők természetes tisztásai és a fás steppék közötti nyitott területek egyaránt alkalmasak voltak erre; de hamarosan, sőt lehet, hogy már kezdettől fogva céltudatosan tisztogattak területeket, irtásos és égetéses gazdálkodás útján.

Ebben a stádiumban a steppét nem nagyon tudták feltörni. A neolitikus termelőknek nem volt alkalmas szerszámuk arra, hogy kihalásztassanak és megfordítsanak egy-egy ásonyomnyi földet; az általuk használt kapák, ásó-botok nem bírkóztak meg a fűvek gyökérszövedékeivel. A köles volt az egyedüli növény, amely alkalmas volt arra, hogy a nyílt steppéken elvessék. [58] A paleolitik időkben a steppéken kóborló állatcsordák, melyek vadászcsoporthoz számára szolgáltatottak élelmet, rég eltűntek. Ha lett volna még ilyen csorda, a nomádizmus egy korai formája fejlődött volna ki, ahol az ember a csordák egyedüli védelmezője és egyben fogyasztója. Ahogy az ember behatolt a steppék belsejébe, úgy nyomult be a folyók

völgyébe is; különösen a folyóparti homok könnyithette meg a neolitikus népek haladását. A folyóvölgyek homokján, ahogy már említettük, északibb növények is megéltek délibb vidékeken, és délszakibb növények északon. Így nemcsak fás, vízzel ellátott folyósókat alkottak, de a növénytakaró is azonos maradt hosszú távolságokon keresztül.

A földrajzi körülmények, főleg az éghajlati változások, melyek hatottak a növényvilágra, állatvilágra, később pedig a talaj szerkezetére is, ebben a stádiumban valószínűleg jobban befolyásolták az emberi közösségeket, mivel ezek szám szerint kisebbek voltak, technikailag gyengébben felszereltek, mint a későbbi emberi társadalmak, és nem voltak olyan erőforrásaik, melyek szükségesek ahhoz, hogy a megváltozott környezettel fel lehessen venni a küzdelmet. Egy kis csoport, család, vagy nemzetség szabadsága, melyet semmiféle államszervezet nem korlátoz, tulajdonviszonyok nem kötnek sem urához, sem egy adott földdarabhoz, épp oly megtevesztő, mint a látszólagos hajlékonyság a primitív szerszámok használatában. Az egyszerű szohát, vagy kopetekét voltak kénytelenek alkalmazni ott, ahol később a forgató ekét, a boronát, a kultiváltort használhatták; de ezt alkalmazhatták olyan helyeken is, így sziklák, fák között, meredek lejtőkön, ahol az őket később felváltó eszközök használhatatlannak bizonyultak volna. [59] Ennek ellenére a szohára alapozott földművelés bizonyos szempontból sokkal korlátozottabb volt, mint a későbbi komplikáltabb eljárások. Az eke kapcsolt részeivel több földet tud alaposabban felszántani, és nagyobb terméseredményt tud elérni, mint a szoha s nemcsak azt tette lehetővé, hogy a fás vidékeken uralkodóvá váljon a mezőgazdaság, de legyőzte a steppéket is. A szorosan megszabott környezet határai közül való kitörés szabadította meg az embert attól, hogy minden energiáját az élelemszerzésre fordítsa.

Ugyanigy, a neolitikus időben az ember lakóhelye szükségképpen korlátozott volt technikája alacsony szintje miatt, mely noha hajlékony lehetett, hatóerejében erősen korlátozott volt. A család vagy a nemzetség csaknem akadály nélkül vándorolhatott az erdők közepette, de más életfeltételek között hosszabb ideig nem tudott fennmaradni, ha csak technikáit meg nem változtatta. Ha a közösségek nem akarták, vagy nem tudták felcserélni technikáikat, a változó éghajlati feltételek rákényszeríthették őket, hogy régi törzshelyüket elhagyják, teljesen függetlenül azoktól a korlátozásoktól, melyeket a földművelés változó formái rájuk kényszerítettek.

A neolitikus forradalom után azonban, úgy látszik, ezek az egyszerű életfeltételek nem sokáig maradtak meg. Az emberi társadalmaknak még a fémeszközök ismerete nélkül is sikerült, legalábbis valamennyire, hogy megküzdjenek környezetükkel. Az éghajlati hullámzások és azok következménye kisebb fontosságúvá vált, mint amilyen azelőtt volt az emberi tevékenységek meghatározásában. Új elrendezés jött létre, nemcsak azáltal, hogy nagyobb létszámú csoportosulások alakultak

ki, amit talán az új gazdálkodási technikák tettek lehetővé, de azért is, mert az új technikák egyik csoportja, az állattartásé, a vidék természetes feltételeinek megfelelően, lehetőséget nyitott arra, hogy a steppék mélyére behatoljanak, ahelyett, hogy csak keresztülmenjenek rajtuk a folyóvölgyek és az azokhoz kapcsolódó növénytakaró segítségével.

A növénytakaró fő megoszlása azonban más szempontból fontos maradt. A tundra, tajga, erdős steppe és steppevidékek övezeteikkel befoglalják a vizsgált területet, tul is mennek rajta, és a korai ember gazdasági tevékenységét ezeknek a vidékeknek megfelelően sorolhatjuk be nagyjából három csoportba. A tundra-népek gyűjtögető gazdálkodása nagyjából egységes volt Skandináviától Alaszkáig, és teljesen elkülönült az erdők és az erdős steppék gyűjtögető és gazdálkodó tevékenységétől. [60] A nyitott steppeken pásztorkodó nomádok gazdasági tevékenysége élesen elvált mindkettőtől. Ehhez jön, hogy a steppenomádok bizonyos mértékig felhasználták a fás steppéket is, főleg azokon a vidékeken, ahol azok facsoportokból álltak, köztük meglehetősen nagyságu steppedarabokkal. Ugyanakkor a fás steppe földművesei, pusztán könnyű, és ezért mozgatható felszerelésükkel, feltehetően igyekeztek kihuzódni a nyitott, termékeny steppetalajokra, ha az lehetséges volt. A fás steppe tehát színhelye volt mind a nomádok, mind a földművesek tevékenységének, így különös fontossággal bírt.

A növénytakaró, a különböző éghajlati és talajviszonyok övezetei viszonylag nagy területeken egységesek voltak, az erdő megoszolhatott tülevelű és lomboserdő övezetre, de a területen ezek is zónákat alkotnak. Északon az egységes fenyőerdők örökközlő levelekkel nem engedték, hogy a fény a talajig hatoljon, míg a talaj felszínén elágazó gyökérrendszerük kiszívta a felső rétegekből a nedvességet. A világosság és a víz tartós hiánya megakadályozta, hogy gazdag aljnövényzet fejlődjön. A délebbre elterülő, lomblevelű erdők viszont olyan fafajtákból álltak, melyeknek lehulló levelei bizonyos mennyiségű fényt átengedtek ott is, ahol a legsűrűbbek voltak, mélyrenyúló gyökérrendszerük nem szívta ki a felszíni rétegeket; következőképp változatos, jókora növényekből álló aljnövényzetnek adtak lehetőséget kifejlődni. A steppék is két fő típusra oszthatók: az Ázsiából Európába huzódó alfű-övezetre, az erdős steppe déli határvidéke mentén, és a kevésbé összefüggő száraz steppevidékekre dél felé.

Ahogy az ember keletre és északra haladt, a fokozódóan kontinentális jellegű éghajlat természetesen befolyásolta tevékenységét, főleg a gazdálkodást, és ennek különleges jelentősége volt a felhalmozás szempontjából. A felhalmozás a gazdálkodó társadalmakban sokszor az állatállományra koncentrálódik, de az európai Oroszország sok területén ez nehéznek bizonyult és nagyobb mértékű építkezést, szénatartalékok gyűjtését igényelte.

Az, hogy ezek a zónák tovább tartanak a vizsgált területen túl is, és teljesen hiányoznak a természetes határok, külsőleg azt jelenti, hogy nem volt akadály a terjeszkedésnek, mozgásnak, akár a gyűjtőgető életformáról, akár az extenzív, primitív földművelésről és állattartásról volt szó. A népek könnyen átköltözhettek a zóna egyik részéből a másikba, hacsak emberi ellenállással nem találkoztak. Ez lehetőséget teremtett különböző népek, különböző kultúrák számára, hogy könnyen keveredjenek egymással; és a keveredés termékeny talajt nyújthatott új találmányoknak, hibridizációs elgondolásoknak. Belsőleg ennél is többet jelentett, mert bizonyos mozgékonyt adott a törzsi csoportok vagy államok kialakulásának minden zónán belül. Mivel a gazdaság nagyjából egységes volt és a technikák nem mutattak nagy eltéréseket egyik vidéktől a másikig az egyes zónákban, lehetséges volt bármely kis csoport számára, feltéve, hogy valami hathatós előnnyel rendelkezett (pl. fegyverek, lovak, valami speciális technika monopóliuma, vagy majdnem-monopóliuma) hogy hatalmas területekre vethessenek ki adót, másrészt ugyanolyan gyorsan esetleg maguk is adó alá vettessenek. Különösen világosan látszik ez a steppeken, ahol a gyors változások a törzsneveken figyelhetők meg és ahol olyan hatalmas csoportosulások, mint a Kazar Kaganátus, ugyanolyan gyorsan jutnak hatalomra, ahogy lehányatlanak, vagy ahol a mongol császárságnak lehetővé vált, hogy Kína határaitól Lengyelországig terjedjen. Az erdős steppeken, melyeket mind az erdő, mind a steppe befolyásolt, ugyanez a tendencia volt észlelhető, de úgy látszik, nem tudott kifejlődni, talán a viszonylagos népsűrűség miatt; az erdőségek vidékén viszont Novgorod korai kiterjedése tapasztalható, mely előrevetette árnyékát a XVII. század első felében az Uraltól a Csendes Óceánig tartó, rendkívül gyors terjeszkedésnek.

Később, mivel a zónákon belüli mozgás nem hozott nagyobb változásokat az ember gazdasági tevékenységében, az egyik zónából a másikba való átvándorlás tett szükségessé ilyen módosulásokat. Ha a nomádok elhagyták a steppeket és tartósan betelepédtek az erdőkbe, gazdaságuk megváltozott, és végül társadalmi szervezetük ugyanugy. Ugyanilyen változások következtek be, mikor az állattartás bevezetésével, és főleg a ló megszelídítésével az erdők népei kijutottak a steppekre; új technikáik lehetővé tették számukra, hogy új zónákba költözzenek, új környezetbe, és az elrendeződés során új társadalmi rend alakult ki közöttük. Nem váratlan azért, hogy a korai időkben e területen ott volt a legnagyobb aktivitás, ahol a különböző kultúrák és gazdaságok változatai a legjobban keveredtek, az erdők és steppek találkozásánál, vagy sokszor ott, ahol mindkettőt folyó szelte át, mely további elemeket hozott ebbe az együttesbe. Ilyen körülmények között jött létre Kijev azon a területen, amely azelőtt a Tripolje-i kultúra színhelye volt és ott érte el határait, ahol a lovas steppei népekkel találkozott.

Hamis utra vezetne azonban, ha úgy tekintenénk a kijevi állam háttérét, mint az erdők és steppe népei közötti állandó összeütközés színhelyét. Mindaddig, míg bármelyik zónán belül elegendő volt a föld, kevés összeütközésre kerülhetett sor, hiszen egyszerűbb volt tovább menni és más helyet foglalni el, azt használni a továbbiakban. Vadászok között valószínűbb, hogy történtek összeütközések, és a novgorodi kereskedők prémszerző terjeszkedése inkább lehetett katonai expedíció-jellegű, mint békés kolonizációs tevékenység, de ebben az esetben néha a társadalmi fejlettség különböző fokai is közrejátszhattak. Az erdős steppeken és a steppeken azonban a szláv földműves és a türk nomád egyaránt extenzív gazdálkodást folytatott. Ahogy Sumner mondta,

"nagyvadak és prémesállatok mozgásától eltekintve, a helyváltoztató földművelés is elősegítette a mozgást, és az extenzív életmódok hosszú fennmaradása beleoltotta az orosz népbe a föld szeretetét általában, de nem egyik, vagy másik vidékhez kötve." [61]

Ez a közömbösség egy adott földdarab iránt egyrészt a nagy földbőségnek tulajdonítható, és az egyes zónákon belül a nagy darabokon keresztül való egyformaságnak, melyet, ahogy az ember kelet felé haladt, az éghajlat fokozódó keménysége határolt bizonyos mértékig. Csak később következett be, ahogyan a lakosság számának növekedésével, a nemzetiségi szálak elszakadásával, a magán-földtulajdon fogalmának fejlődésével a megfelelő föld nehezebben elérhetővé vált; és ahogy a technikák még fejlesztették és élénkítették ezeket a folyamatokat, hogy az összeütközések a kétfajta gazdasági élet között gyakoribbá váltak.

Részlet R.E.F. Smith

"The Origins of Farming in Russia"
(Paris, 1959.) c. művéből. 14-38.
p.

Jegyzetek

- [1] The Pulse of Asia, p. 359.
- [2] U.ott, p. 3161.
- [3] Leszosztep i sztep ruszszoj ravnyini. 1956. Ld. F.N. Milkov írását.
- [4] Másik példa erre V.V. Mavrogyin, Isztorija kulturni drevnej Ruszi. Domongolszkij period. (a továbbiakban: IKDR) I. p.8.
- [5] Short History of the CPSU (b). (A Szovjetunió Kommunista [bolsevik] Pártjának a története.) Angol kiadás, p. 107.

[6] Ujabban azonban úgy látszik, a szovjet írók sokkal komolyabban foglalkoznak a földrajzi környezetben végbement változásokkal. Pl. I.V. Szozin, K voproszu i pricsinah perevoda vosztocsnih szlavjan ot pervobitno-obscsinnogo sztrahja k feodalizmu. Voproszi Isztorii, 1957. 6. pp. 102-114.; I.E. Bucsinszkij, O klimate proslogo ruszszkoj ravnyini. 1957.

[7] Az élvonalbeli szovjet geográfus, Gerb meghatározásában az éghajlat kifejezetten szerepel.

[8] Garnett, "The Loess Regions of Central Europe in Pre-historical Times", Geogr. Jnl. CVI. p. 134.

[9] B.T. Urlanisz, Roszt naszelenija v Evrope, 1941. p.377. a következő becslést adja:

Népsűrűség (km²)

kiegészítő gazdálkodás	kevesebb mint	1
irtásos és égetéses gazdálkodás.	2 -	3
ugargazdálkodás	4 -	10
kétnyomásos gazdálkodás	10 -	15
háromnyomásos gazdálkodás	15 -	35

[10] Leszosztep i sztep ruszszkoj ravnyini. 1956. Ld. a kötetben Milkov írását, 129-130.p.

[11] Poveszty vremmenih let, (a továbbiakban PVL), I. p. 11-12.

[12] L.S. Berg, Geograficeszskije zoni Szovjetszkiego Szozuza, I. 1947. p.5.

[13] Keller, Journal of Ecology, XV. 2, p.201.

[14] L.S. Berg, Geograficeszskije zoni Szovjetszkiego Szozuza, I. 1947. p.5.

[15] U.ott, p.81.; Gael, Peszki verhnyego Dona. Izvesztyija Ruszszkogo Geograficeszskogo Obscsesztva, (a továbbiakban Izv. RG0), 64, p.33.; Keller, id. mű, p. 208.

[16] Leszosztep i sztep ruszszkoj ravnyini. 1956. Ld. a kötetben Milkov írását. Ez a határ jóval délebbre van, mint a Berg által megadott. Ld. Geograficeszskije zoni Szovjetszkiego Szozuza. I. 1947. p. 285-286.

[17] Leszosztep i sztep ruszszkoj ravnyini. 1956. Ld. a kötetben Milkov írását. p. 128.

[18] Leszosztep i sztep ruszszkoj ravnyini. 1956. Ld. a kötetben N.N. Rozov és O.A. Vadkovszkaja írását. pp. 108-109.

- [19] Leszosztep i sztep ruszszkoj ravnyini. 1956. S.V. Kirikov és K.S. Hodaskova írását, pp. 180-181.
- [20] B.P. Alisov, Klimat SzSzSzR. 1956. Ld. az I. táblázatot, valamint a könyv végét.
- [21] V.I. Csalkin, Materiali i iszszledovanyija po arheologii SzSzSzR. (a továbbiakban, MIA), 51. pp. 150-153.
- [22] I. Larin, "Kovil", Szelszkohozjajsztvennaja enciklopedija, t. 2. 1951. pp. 375-376.; R. d'O. Good, The Geography of the Flowering Plants. 1953. p. 327. Jelentéseket említ az e magok okozta mérgeződések miatt kiselejtezett husokról.
- [23] A. Ljubszkaja, Ovszjanyica. Szelszkohozjajsztvennaja enciklopedija, t. 3. 1953. p. 454-455.
- [24] Leszosztep i sztep ruszszkoj ravnyini, Milkov írása, p. 142.
- [25] U. ott, p. 134.
- [26] Leszosztep i sztep ruszszkoj ravnyini. S.V. Kirikov és K.S. Hodaskova írása, p. 202.
- [27] Ld. a III. fejezetet.
- [28] A "Gazdálkodás" kifejezés itt nagyjából az orosz szelszkoje hozjajtszvo (szó szerint paraszti gazdálkodás) értelmében használatos, és szántást vagy mezőgazdálkodást [zemlegyelijel], növénytermesztést [rasztenyijevodsztvot], állattartást [zsivotnovodsztvot] egyaránt jelent. Meghatározott bérre azonban nem vonatkozik.
- [29] Ld. a könyv végén lévő térképet.
- [30] C.E.P. Brooks, Lake Deposits in the Crimea and the Rainfall of Europe since 2.000 B.C. The Meteorological Magazine, 70. pp. 134-138.
- [31] I.E. Bucsinszkij, O klimate proslogo ruszszkoj ravnyini. 1957. p. 132.
- [32] E.V. Vul'f, Isztoriceszskaja geografija rasztyenij. 1944. p. 419.
- [33] Kruglov és Podgajetszkij írása, Ld. Izvesztyija Goszudarsztvennoj Akademii isztorii matyerialnoj kulturi. (A továbbiakban: IGATMK), 119. p. 48.
- [34] Burkitt és Childe, A Chronological of Prehistory, Antiquity, 6. 1932. p. 185.; A szubatlanti klíma kezd-

tét K.e. 700-ra teszi, ami megközelíti a Gyakovo és Gorogyeck lelőhelyek legkorábbi periódusát, de lényegében nem dönti meg az érvet. ; Foss, Kratkije szobscsenyija o dokladah i polevin isszledovanyijah Insztituta isztorii matyerialnoj kulturi (a továbbiakban KS). XVI. p. 10. Krisztus előtt 750-500-at jelöli meg a növekvő csapadék korszakaként. Sernander, akit Zemljakov is követ, a szubatlanti korszak végét K.e. 150-re határozza meg, de Burkitt és Childe szerint ez a K.E. korszak végére esik.

- [35] L.S. Berg, Geograficeszkije zoni Szovjetszkogo Szojuza. I. 1947. p. 322.
- [36] Zemljakov, Problemi isztorii dokapitaliszticeszkogo obscsesztva (a továbbiakban PIDO), 1934. 2. p. 54.
- [37] Ez ellentétben áll Milkov véleményével, amely szerint a síkságok lapos területeit művelték meg legelőször. Leszosztep i sztep ruszszkoy ravnyini c. kötet, 1956. p. 139.
- [38] Keller, Jnl. of Ecology, XV. 2. p. 228.
- [39] Ld. a térképet V.P. Szemenov, Roszsziya c. 11 kötetes sorozatának (1899-1913) II. kötetében, p. 53.
- [40] C.E.P. Brooks, Meteorological Magazine, 70. p. 135-136.
- [41] C.E.P. Brooks, Climate through the Ages, 1949. p. 290.
- [42] U.ott, 34. ábra, p. 323.
- [43] P.N. Tretyakov, Vosztočno-szlavjanszkije plemena. 2. kiadás, 1953. p. 152.
- [44] U.ott, p. 27.
- [45] Ld. a 4. sz. jegyzetet.
- [46] Ld. Myres, Journal of the Royal Anthropological Institute (a továbbiakban JRAI), 71. 1941. p. 30.
- [47] PVL, I. 1950. p. 11.
- [48] U.ott.
- [49] U.ott, p. 13.
- [50] Ld. különösen P.N. Tretyakov, Vosztocno-szlavjanszkije plemena. 2. kiadás, 1953. két térképét, pp. 219, 229.

- [51] L. Niederle, Život starých Slovanů. Slovanské starožitnosti, svazek IX. Praha, 1921. pp. 9, 19.
- [52] P.N. Tretjakov, Vosztocno-szlavjanszkie plemena. 2. kiadás, 1953. p. 236.
- [53] Ipatyevszkaja Letopisz, 1138.
- [54] R.M. Fleming, Studies in Regional Consciousness and Environment, 1930. pp. 1-26.
- [55] U.ott, p. 14.; Ld. még a továbbiakban pp. 77., stb.
- [56] A.N. Naszonov, Ruszszkaja zemlja i obrazovanyije territorii drevnye-ruszszkogo goszdarsztva. 1951.
- [57] U.ott, p. 153.
- [58] Ld. a III. fejezetet.
- [59] Pausanias, I. XXXII, 5. szerint egy Echatlaeus nevű görög ("az ember az ekeszárval", ... ekeszár, nyél) használt ilyen, feltehetően bunkóként a marathoni csatában.
- [60] Zolotarjev írása, KS, IX. p. 129.
- [61] B.H. Sumner, Survey of Russian History. 1947. p. 21-22.
- [62] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [63] J.H.P. Brooks, Late Middle Ages in the Crimea, The Rainfall of Europe, 1957. p. 132.
- [64] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [65] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [66] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [67] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [68] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [69] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [70] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [71] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [72] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [73] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [74] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [75] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [76] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [77] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [78] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [79] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [80] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [81] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [82] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [83] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [84] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [85] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [86] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [87] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [88] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [89] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [90] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [91] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [92] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [93] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [94] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [95] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [96] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [97] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [98] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [99] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.
- [100] Ld. a továbbiakban pp. 77., stb.

EGY KIEMELKEDŐ MODELL: A SZOVJETUNIO

Az októberi forradalom új korszak kezdetét jelzi Oroszországban, mely hamarosan a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójává tömörült, és új állam, új társadalom szervezésének alapelveit fektette fel.

Szocialista állam? Szocialista társadalom? Ez volt a kitűzött cél, melyet egymást váltó nehéz korszakok után félig elértek. A Szovjetunio létét megerősítő harcok kommunizmus korszakát követte a NEP (új gazdaságpolitika) korszaka, mely - az elvek átmeneti fellazításával - anyagi fellemelkedést tett lehetővé, majd az ötéves tervek kora, az ország nagy fejlődését vonva maga után minden tartományban, melyet tragikusan szakított félbe a második világháború és fagyasztott meg egy időre a sztálinizmus - ezek a Szovjetunio történetének főbb szakaszai 1917 és 1950 között. Rövid történet, de eseményekben annyira gazdag, hogy fel kell vetni a kérdést: milyen mértékben alakította hát át a társadalmat, teremtett saját civilizációt, formálta ki a forradalmi ideált, a "kommunista embert"?

1. Az új ideál

A paraszti gondolkozásmód megváltozása

A szovjet uralom legjellemzőbb vonása, hogy az állam vett kézbe minden termelési eszközt. Az üzemek államosítása, a föld kollektivizálása nemcsak új megélhetési módokat teremtettek: lassan lassan az emberek gondolkozásmódját is átalakítják. Az egyénekben való gondolkozást fokozatosan felváltja a társadalmi gondolkozás. A vidéken nem ilyen mély a változás. A faluközösség kétségtelenül hagyott hátra még most is élő emlékeket: de a paraszti egymást segítés, az emberi összetartás homályos tudata a nehézségekkel, természeti csapásokkal szemben, keveset számított az egyéni gazdálkodáshoz való ragaszkodás, a tulajdonjog nagyon erős érzése mellett és ez hosszú ideig az ellenségesség és ellenállás légkörét teremtette a kolhozok szervezésével szemben és állandó kompromisszumokra kényszerítette a hatóságokat.

A forradalom, melyet a munkásság indított el, a parasztoknak köszönheti, hogy diadalra jutott, akiknek effektíve átadta a földet. A "harcos kommunizmus" - ez az elkerülhetetlen és hathatós eszköz a Vörös Hadsereg és a városok élelme-

zésének biztosítására, inkább általános rekvirálást jelentett, mint kollektivizálást. A forradalomban született kollektivizmus válfajainak visszahuzódása, a régi falusi közösségek fenntartása vagy újra feltűnése, időszakonként egyéni gazdálkodással is társulva, jellemzik a NEP korszakot, megszilárdítva a tulajdonjog szellemét egy olyan parasztságban, mely tudatlansága, a hagyományokhoz való ragaszkodása, korlátolt realizmusa folytán kevéssé volt alkalmas arra, hogy létrehozzon egy, az ország általános gazdasági fejlődéséből kinövő agrárszocializmust. A kormányzat pedig, melyre elsősorban más, hatalmas feladatok megoldása várt, eleinte egyszerűen támogatta a kooperáció különböző formáit és megpróbálta kívülről vezetni be a szocializmust a faluba a kereskedelmi mechanizmus és az árrendszerek segítségével, belülről pedig a propaganda, az oktatás fegyvereivel. De a földjüktől megfosztott, vagy földdel rosszul ellátott parasztok csődöt mondtak a szocializmus felé vezető uton. Egy államosított ipar és egy, bár nem határozott formában, de egyéni birtoklásan alapuló rendszer közötti összeegyeztethetetlenség világosabbá vált, amikor a NEP pozitív eredményei után 1927-28-ban újabb nehézségek léptek fel. Az együttműködésen alapuló, fokozatos szövetségi politikát Sztálin direktívái alapján erőszakos kollektivizáció követte. Újabb forradalom korszaka következett, mélyebb, fájdalmasabb, hiszen a lakosság óriási többségét érintette, és kímélet nélkül vezetett be olyan módszereket, olyan szellemet, mely idegen volt a nép számára.

A kolhoz lényegében nem egyszerű kollektív termelési rendszer, mely kis, magánkézben tartott parcellák művelését is megengedte. Közös termelési mód, ahol egy adott terv keretein belül egyes csoportok tevékenysége különül el és szervezett munkát vezet be, egy bérezésen és eladáson alapuló rendszert; magasabb szintű képzettséget igényel, több kezde-ményező szellemet, szükségessé teszi azonban egyben az eredmények állandó ellenőrzését, az ennek megfelelő intézkedéseket; lényegében a parasztságnak az állam szolgálatára való mozgósítását jelenti. Bevezetése az osztályharc szellemében ment végbe, félig szabad elhatározás alapján, félig irányítottan, eszköze a kulákság - e homályos és pontosan körül nem határolt fogalom - elleni harc volt. Gazdasági vonalon való hatékonysága a háború előtti korszakra vonatkozóan az időszakasz rövidségére való tekintettel nem ítéltethető meg tárgyilagosan. De a legfontosabbat, a társadalmi célt elérték: 1937-ben a Szovjetunióban lévő, addig egyéni birtokot képező gazdaságok 93 százaléka kollektív kezelésbe került, 1940-re 96 százaléka; a művelhető földek majdnem teljes egészét kollektív gazdaságok munkálták meg.

A kényszerítés eszköze nem volt elegendő ahhoz, hogy a vállalkozás sikeres voltáról meggyőzzön. Falun a szegénysorsú parasztok nagyrészenek érdekében állt volna az új rendszer bevezetése, de nem mindig voltak tudatában rögtön nem mutatkozható előnyeinek. A tehetősebb parasztok eltávolítása azt is jelentette, hogy nélkülözni kellett ezentúl azo-

kat az embereket, akiknek vitathatatlan és mindenki által elismert gazdasági és társadalmi értéke volt. Egy ügyeskedő, helyileg befolyásos kisebbség rosszakarata, a nem annyira szakmai alkalmasságuk, mint a forradalomhoz való tántoríthatatlanságuk alapján kiválasztott kolhoz-káderek hozzá nem értése átmenetileg zavart és visszaesést jelentett. De a kolhozok szervezése új társadalmi rétegeket termelt ki, akik lassan-lassan egyre több tapasztalatot szereztek; ehhez járult az iskolai oktatás, a munkában kapott tapasztalatok; új generáció tagjai, akik a kolhozok bevezetése idején gyermekek voltak, a második világháborúban fiatal katonák, már megszabadultak a tradíciók nehezékétől és új, más gondolkozásmódtól vezetett parasztságot alakítottak ki.

Igaz, hogy a második világháború folyamán a kolhoz-parasztok, visszaélve az ellenőrzés lazulásával, sokszor kihasználták a közös földeket és a maguk kezére, egyéni parcelláik javára dolgoztak. Ez azonban nem vált szokássá. Az oktatás szintjének emelkedése, a mezőgazdaság gépesítése, a nagyszámú technikus és adminisztrátor bevonása a munkába, a falusiak és városiak között az oktatás segítségével létrejött kapcsolat mind megannyi új vonás, alkalmas arra, hogy a vidéken is elterjesszék a város szellemét, ahol a gondolkozásmód gyorsabban alakul át a haladás irányában. Lényegében a kormányzat a vidéken is tudatosította a köz szolgálatának szellemét, melynek alapja az egyforma bánásmód, ahol a fizetés az egyetlen, vagy fő megélhetési forrás, és ahol a kommunista polgár köteleességtudatot érez az állammal szemben.

A szocialista alapon álló kolhozok szervezete, melyek száma olyan mértékben csökken, amilyen mértékben növekszik a művelési ágaké, melyeket magukban foglalnak, csak egy részét - igaz, a legfontosabb részét - öleli fel az agrár-foglalkozásuaknak. A forradalom kezdetén alapított állami gazdaságok - szovhozok - léte, melyeknek 1953 és 1962 között megkettőződött a száma, a jele annak, hogy itt is elhatalmasodott az a bürokratizmus, mely az ipar és kereskedelem területeit előzőnlötte.

A Szovjetunió általános képe

Területe	22 400 000 km ²	
Népessége	1959-es népszámlálás	1963-as felbecsülés
	209 000 000 fő	224 800 000 fő

Etnikumok szerinti megoszlás:

Orosz	114 000 000 fő
Ukrán	37 000 000 fő
Bjelorusz	8 400 000 fő

1959-es népszámlálás 1963-as felbecsülés

Vidékenkénti megoszlás

117 500 000 fő	124 000 000 fő
42 000 000 fő	44 300 000 fő
8 000 000 fő	8 400 000 fő

A városi lakosság
megoszlása

52 %	57 %
46 %	50 %
31 %	36 %

A három köztársaság
főbb városai

Moszkva (jelenlegi területével)	6 039 000 fő	6 354 000 fő
Leningrád	3 321 000 fő	3 552 000 fő
Kijev	1 104 000 fő	1 248 000 fő
Gorkij	943 000 fő	1 042 000 fő
Harkov	934 000 fő	1 006 000 fő
Novoszibirszk	886 000 fő	990 000 fő
Kujbisev	806 000 fő	901 000 fő
Szverdlovszk	779 000 fő	869 000 fő
Donyeck (volt Sztalino)	669 000 fő	774 000 fő
Cseljabinszk	689 000 fő	767 000 fő
Dnyepropetrovszk	660 000 fő	738 000 fő
Ogyessza	629 000 fő	709 000 fő
Minszk	509 000 fő	644 000 fő

Kommunista ember?

Uj ember? A társadalom kétségtelenül uj. Az a kapcsolat, mely az intézmények játékán keresztül egy és ugyanazon ember tevékenységének különböző szektorai között képzése idején létrejön, bármi legyen is végső foglalkozása, csökkeneti, sokszor teljesen el is mossa egy meghatározott társadalmi kategóriához való odatartozás érzését: az értelmiségi közelebb kerül a kétkézi munkához, a felsőbbség gyakorlása nem hozza magával a megvetést, vagy leereszkedést is.

A funkciók hierarchiájában a legfelül helyet foglaló vezetőket és technokratákat a politikai hatalom ellenőrzi, nincsenek a kezükben sem termelőeszközök, sem örökölt vagyonok, melyek családi dinasztiákat teremtenének. A gazdagodás

lehetősége átmeneti, korlátozott, és önmagában nem lehet hatalom forrása. Az emelkedés iránti vágy természetesen nem zárja ki a törekvést egy egyéni, könnyebb élet, a "gazdagodás" után - hogy egy nyugaton közhasználatú kifejezéssel éljünk - de egy olyan társadalomban, ahol mindenütt kollektív szellem uralkodik, az egyén számára ez egyre inkább egy tulajdonképp szükséggé váló kötelesség kifejezésévé válik, hogy a magasabb helyre sorakozzon fel egy olyan hivatalos rendben, ahol a hatalom gyakorlása, a társadalmi hasznosság tudata fontosabbá kezd válni, mint az anyagi érdek.

A szovjet polgár szűkebb vágyai, a televízió, mosógép vásárlása, vagy akár gépkocsié, nem térnek el az átlagos amerikai polgár vágyaitól. De a Szovjetunióban semmiféle különlegesen privilegizált társadalmi kisebbség példája nem készteti a tömegeket arra, hogy vágyaikat olyan siker felé irányítsák, mely csak a pénz és a luxus fogalmában kristályosodik ki. Az elszigetelt és ebből adódóan antiszociális nyereszkeszöket időről-időre sújtó büntetések hozzájárulnak ahhoz, hogy az országot egy olyan erkölcsi felfogás vonalán tartsák, mely lassan-lassan második természetté válhat.

Ezen munkálkodik a kormányzat teljesen egyformán mindenütt, az ország egyik határától a másikig. Így a Szovjetunió minden nemzetiségét ugyanaz az áramlat sodorja magával, bár nem minden nehézség nélkül. A forradalom kitöréséig az elkésett kísérleteknek, hogy a másfajta népekből álló bennszülött lakosságot asszimilálják, kevés sikere volt. A forradalom azonban az egész lakosság számára ugyanazokat az ideálokat állította fel, és azonos szabályokat írt elő mindenkinek. Az a hivatalos gyakorlat, mely megengedi, sőt könnyebbé teszi okokból kötelezővé teszi a nemzeti nyelv használatát, a bátorítás az egyes népek sajátos szellemének kifejezésre juttatására, éppen nem akadályozták meg, sőt inkább elősegítették a végbemenő morális asszimilációt, mely egymáshoz kapcsolta a szovjet lakosságot képező, annyira változatos etnikumu elemeket. Az integrációt a gazdasági fejlődés eszközeivel segítik elő, mely összeérleli az emberi csoportokat, és a tanítással, mely azonos gondolkozásmódot, azonos életfelfogást, azonos társadalmi ideált határoz meg. Ilyen szempontból úgy tűnik, az elmaradottabb kisebbségek, akikre jobban hat a nevelési rendszer, kevésbé állnak ellen ennek az asszimilációnak, mint a fejlettebb népek; de ez talán az éghajlattal is összefügg. Ma már nem arról van szó, mint valaha, hogy egyszerűen egymás mellé állítsanak különböző népeket, akiket a természet átalakulása, a gazdasági és kulturális változások kétségtelenül közelebb hoznak egymáshoz, anélkül azonban, hogy valóban egyesítenék őket. E morális integrációnak épp az a sajátossága, hogy meghagyja, sőt erősíti a különböző népek eredeti vonásait. Az élet hátterét, a nyelvet, a művészet kifejezéseit megtartják, sőt értéknek ismerik el.

Igaz, hogy a kisebb lélekszámu, elszórtabban élő népek pl. Szibériában nem fognak tudni sokáig ellenállni az eloroszosodásnak, melyet ugyan egyáltalán nem erőltetnek, de amelyet magától vállal az, aki emelkedni akar a hierarchia rendjében, más szerepet is akar játszani, mint a helyi. De a nem-szláv népek a Kaukázusban (örmények, georgiaiak, azerbajdzsániak) és Közép Ázsiában (üzbégek, stb.) ugyanakkor, amikor nemzeti jellegűkhöz úgy ragaszkodnak, ahogy a multban nem tehették meg soha, nem gondolkoznak másképp a politikai, társadalmi, gazdasági életéről, mint a nyugati részek sláv népei. Ilyen szempontból a Szovjetunió óriási eurázsiai kontinensnek tekinthető, ahol új civilizáció bölcsője ring.

Népek szövetsége: Ukrajna és Bjeloruszszia

Elérkezett már az ideje, hogy objektív ítélet tárgyává lehessen tenni a Szovjetunió szövetségi rendszerét. Ma már megvalósítja a szocialista álmot a testvérnépekről, akiket egy demokratikus kormányzat közössége fog egybe, mely egyedül fogadható el egy nemzetek feletti fennhatóságnak.

Hogy a sláv népeknél maradjunk, a tulsulyban Moszkvában székelő orosz központi hatalom és a bjeloruszok és ukránok autonómiája közötti összeegyeztethetőség problémája kevésbé kiélezett volt az előbbieik szempontjából, akiknek a nemzeti tudata még friss volt és akik hosszú ideig ide-oda csapódtak, megosztódtak a különböző politikai rezsimek között; súlyos kérdés volt azonban a másik két nép számára, akik egy évszázadon keresztül álltak ellen a cárizmus asszimilációs politikájának és értelmiségi rétegükön keresztül rendkívül élnék függetlenségi érzést őriztek meg. Egy erős emigráció, mely inkább nemzeti és vallási okokból, mint társadalmiból, ellenséges érzülettel viseltetett a szovjet rezsimmel szemben, kívülről tartotta fenn az elviselhetetlen diktatúrának alávetett nép képét.

Tény az, hogy a szovjet hatóságok hosszú ideig bizalmatlanságot tápláltak az erős központi hatalomnak alávetett ukránai szövetséges köztársasággal szemben, amit a mult igazolni is tudott. Nem Ukrajna volt-e az a terület, ahol a bolsevik erők és a fehér seregek összeecsapása a leghevesebb volt? És nem szakadt-e el, német segítségre támaszkodva?

A tradicionális nacionalizmust, mely - igaz, nem régóta - teljes függetlenséget követelt és melyet a forradalom által megsemmisített osztályok képviseltek, felváltotta a soknemzetiségű szovjet államban fokról fokra nagyobb szerephez jutó népi nacionalizmus. A második világháború folyamán, amikor a megszállóval szemben kifejlődött az ellenállás, megerősödtek az összekötő kapcsok, ugyanabban a hazafias szellemen egyesítve oroszokat és ukránokat. A két közösség összeolvadása egy iparosított Ukrajnában, melynek központi vonzása maga köré gyűjtötte rövidesen az egész ukrán népet, hozzájárult ahhoz, hogy eltüntesse azt a szembenállást, amely ma már

a multé. A nacionalizmus fő eszköze, a nyelv, ma már többé nem egyszerűen megtűrt és gyanús fegyver, hanem az ukrán nép egyéni létének elismert eszköze. Az iskolai oktatás kétnyelvűvé neveli az ukránokat, a tanítás az iskolák többségében az általános iskolától kezdve ukrán nyelven folyik (vannak iskolák, ahol a tanítás orosz, lengyel, moldvai, magyar nyelven történik), az orosz nyelvet pedig ezekben az intézményekben a második és nyolcadik év között párhuzamosan, azonos óraszám-ban tanítják. A közelmúltban nagy számban megjelent ukrán nyelvű tudományos munkák szaporodása tanúsítja az ukrán kultúra vitalitását.

Mindennek valóban kedvezett az 1917-es forradalom. P.H. Ticsina (szül. 1891) költeményei, melyeket a munkások és parasztok életének szentelt, V.N. Szoszjura (szül. 1898) versei tele forradalmi lelkesedéssel, A.V. Holovko (szül. 1897) regényei, a kommunisták szerepét festve a faluban, már jelzik a szocialista realizmus korszakát, melyet Alexander Kornyejszov drámái (szül. 1904), Natan Ribak regényei (szül. 1913), Rilszkij versei (szül. 1895) képviselnek. 1945 után új írók tűnnek fel. Alek Honcsar (szül. 1918), Jurij Janovszki (szül. 1902), Aleksza Dovzszenko (szül. 1916), aki mint filmszövegíró még ismertebb. Az ukrán nép heroikus harca függetlenségéért, a polgárháború és a külháború eseményei, a szocialista építés munkája ihletik ezt az irodalmat, mely a szláv testvériség és megbékélés jegyében született.

1922-ben a forradalom új államot hoz létre, melynek történeti alapjai bizonytalanok, de amelynek keretei lehetővé teszik a Minszk környéki bjelorusz nyelvű lakosság számára, hogy nemzetté váljanak.

A bjelorusz nép, sajátos nyelvjárásával és népművészetével, a litván nagyhercegség részét képezte, egyideig annak hivatalos nyelvét is szolgáltatta (különben erősen keverve lengyelrel és ukránnal), megoszlott az orthodox vallás között, mely Oroszországhoz húzta közelebb és a görögkatolicizmus között, mely Lengyelországhoz kötötte. A bjelorusz nép hátramenti helyzete miatt sokat szenvedett e két nagy állam között, melyek szembenálló befolyása erősen hatott az arisztokráciára. Lényeges részét tette ki a XX. századig szinte írástudatlan parasztság. A XVI. században a bjelorusz kultúra régi forrásaihoz nyult vissza a tudomány és vallás területén, Georgij Skorina munkáiban és követőiben, Vaszilij Tjapinszkijban (1540-1603) és Simeon Budnijében, akik az orthodox és lengyelelles irányzatot képviselték.

A XIX. században kezdődött egy bjelorusz nemzeti élet ébredése, amikor nyelvjárásainak tanulmányozása, népművészeti elemeinek kutatása, véglegesen kialakuló nyelve és irodalmának éledése megerősítették egyéni létében. Ez az először nyelvi síkon történő öntudatra ébredés egyidejű a XIX. sz. második felében egy új értelmiség tevékenységével, amely

Oroszország forradalmi íróinak befolyása alatt társadalmi és politikai harcot folytatott a cárizmus ellen. 1905 óta kikrisztályosodik a nemzeti autonómia iránti vágy. A bjelorusz népnek ezentúl megvannak saját költő, Janka Kupala (1882-1942), Jakub Kolas (1828-1956), Aloiza Paskievics ("Tiotka", 1876-1916), Maxim Bogdanovics (1891-1917).

Az októberi forradalom, melyet egészen a harmincas évekig elhúzódó elkeseredett harc követ a nacionalista és forradalmi irányzatok közt, kiindulópontja az ország gazdasági restaurációjának és egy sajátos bjelorusz kultúra fejlődésének, mely a szovjet realizmus mellé sorakozik fel. Kupala és Kolas továbbra is irnak és velük együtt a költők, regényírók, dramaturgok egész serege, közöttük Kuzma Cserni, Janka Mavr, Kondrat Kapriva (szül. 1896), Petro Glebka, akiknek "formájukra nézve nacionalista, tartalmukat tekintve szocialista" munkái Bjelorusszia tragikus történetét tükrözik, melyet két háború szaggatott, és hangsúlyozza egyre fontosabb helyét a Szovjetunió szláv népei között.

2. Társadalmi és politikai realizmus

Szocialista kultúra

A gondolkozásmódok lassan alakulnak ki, máig később, mint az emberi határozatok, melyek megváltoztathatók, felkavarhatják a gazdasági és társadalmi struktúrákat, de türelemmel kell magukat felfegyverezniük, ha diadalmaskodni akarnak a szokás hatalma, az előítéletek felett. Szovjetország fennállása még nem egész félszázados, 1917-ben az új szervezet elméleti alapjai csak épp megfogalmazást nyertek, gyakorlati alkalmazásuk csaknem egy évtizedbe került. De itt sokat jelentett a küzdelmet folytató harcosok szinte lelkesedése, akik messianisztikus légkörrel vették körül a határozatokat; ez a lelkesedés alkalmas volt arra, hogy felkeltsse a kedvet az áldozatvállalásra és ráébresszen a polgári kötelességtudatra a forradalmi elit körében. A Szovjetunió nemcsak kényszer útján jött létre; nemcsak egy új, felvilágosodott neodeszpotizmus eredménye, alapjait a lázas reménykedés, erőszak és hősiesség légkörében vetették meg; kezdetétől fogva ünnepelte a költők serege, akik a forradalomban egy új evangélium megvalósulását látták, a világ teljes átalakulásának első felvonását, melyet ettől fogva a vér és tűz Moszkvában felkelt csillaga világít meg.

A hatalmon lévő bolsevikok arra törekedtek, hogy kommunista társadalmat alapítsanak, mellyel együtt járt a mult teljes elvetése és egy marx elveken alapuló új társadalmi épület felépítése. A mű minden területre kiterjedt, - a rendszert tükröző kommunista kultúrának az új gazdasági rendszer és egy olyan társadalom alapján kellett fejlődnie, amelyben az osztályoknak el kellett tűnniük.

De a forradalom első éveit, melyek ádáz polgárháborúban teltek és ahol minden erőfeszítést a legsürgősebb problémák megoldására kellett irányítani, kevés időt hagytak a művészetek számára. Csak a költészet – az az irodalmi műfaj, melynek kedveznek a válság korszakai és a történelem meggyorsult menete – énekelte meg az Oroszországban végbement rendkívüli eseményeket. Blok (1880-1922), A "tizenkettő"-vel, Belij (1880-1934), Jeszenyin (1895-1925), Volosin (1877-1932) voltak a legkiemelkedőbbek e költők közül, akik romantikus légkört teremtettek a forradalom kemény tényei köré.

Ezenközben azonban a kormányzat nem tévesztette szem elől, hogy szükség van egy, a munkásosztály szükségletét és kötelességeit kifejező proletár művészetre, mely az új feladatok és az új rendszer eredményeit ábrázolva, realizmusával minél szélesebb körökre hat. A kommunista pártban Lunacsarszkij és Bukharin vették kezükbe a művészi termelés és kiadás szervezésének teljes munkáját, azzal a céllal, hogy új lehetőségeket serkentsenek munkára, és anyagi eszközöket bocsássanak rendelkezésükre ahhoz, hogy kifejezhessék magukat.

Itt valóban a kultúra teljes megváltoztatásának kísérletéről van szó: cenzura van, teljes hallgatást parancsolva azokra az írókra és művészekre, akik társadalmi származásuk vagy gondolkozásmódjuk miatt gyanúsak lehetnek; kegyekben részesítik az újonnan érkezőket, akiket nem annyira valódi értékük alapján ítélnek meg, mint ígéreteik, politikai véleményük alapján. Igazságtalanság lenne azonban az irodalmi káderek e nagy feltörését teljesen a propaganda és érdek kategóriájába helyezni. E neofiták nagyrészt a forradalmi hit inspirálja, a vágy, hogy részt vegyenek a nagy mű építésében; sokszor közepes munkáik egy mozgásban lévő világot tárnak fel előttünk, ahol a perspektívák végtelenek, amely az írók számára méltán ígér bizonyos kifejezésbeli szabadságot, a keresés lehetőségét a különböző irányokban. A proletár irodalom korszaka nem a konformizmusé, elfordulva, legalábbis látszólag, a burzsoá kulturától.

Realizmus és igazság: irodalom, festészet, zene

A forradalom kezdete elkeseredett harc korszaka volt a különböző iskolák irányzatai között, meghatározni igyekezve egy ideális proletár művészetet. A hatalom még nem foglalt állást ezen a területen, mely a kísérleti korszakban csak az értelmiségiek egészen kis csoportját érdekelte: állást foglalt azonban a szélsőséges irodalmi csoportok törekvéseivel szemben, akik tagadni igyekeztek a burzsoá polgári multat, Lunacsarszkij, az Orosz Köztársaság kulturális népbiztosának szavaival: "Proletár művészetet kívánni egyszerre; annyi, mint csodákban hinni."

A kommunista párt, annak tudatában, hogy a nemzet kulturális örökségét nem szabad lebecsülni, szabad versenyt engedélyezett az irodalmi irányzatok kibontakozásának. A legkülönbözőbb ihletési forrásból táplálkozó munkák felsorakozását láthatjuk, ezek néha figyelemreméltóak, néha közepesek, de mindegyiket az események nyomása határozza meg és a forradalom perspektívái. A költők és prózairók fő feladatának a harcos és békés forradalmi valóság, a hősök tettei, a munkás és paraszt mindennapi életének leírása látszott, sokszor nyers, erőteljes formában, a "szocialista irányú naturalizmus" eszközeivel. De míg némelyek ellenségeségből, meggyőződésből, konformizmusból, vagy tehetségtelenségből az egyéni érzelmek elemzése során hideg és unalmas politikai bizonygatásokba merülnek, mások, mikor az élő embert akarják festeni, minden fájdalommal és örömeivel együtt, visszakanyarodnak az orosz pszichológiai regény tradíciójához.

Az új rendszerhez leginkább kötődő írók, a kommunis-ták és az "utitársak", - épp azért, hogy a menetelésben lévő forradalom kezébe irodalmi fegyvereket adjanak - a körülményekhez igazodó tárgyakat és formákat keresnek. A folklór, a népi nyelv teljes súlyával nehezedik a költészetre és prózára egyaránt. Azzal az illuzórikus szándékkal, hogy nem annyira őket értsék meg, hanem ők értessenek meg valamit másokkal, az írók nagymértékben használják az argot-t, a tájnyelvek kifejezéseit; az irodalmi nyelv részben gazdagszik, részben romlik, mert szükségét érzi, hogy az igazat adja vissza, a népet adja vissza. Átmeneti, rövid korszak, mely sok munkát tett olvas-hatatlaná és merítette őket gyorsan a feledésbe.

Az utca, a mezők, a politikai gyűlések, a kaszár-nyák, egyszerűen a nép nyelvének szélsőséges használata a leg-eredetibb alakok ábrázolásánál mély nemzeti érzést hozott fel-színre, kulturális, nem politikai tartalommal töltve, - ez ösztönzi az Unió különböző népeinél az irodalom fejlesztésére adott állami támogatásokat.

Ezekben az években, amikor a forradalom sorsa dőlt el, amikor a szükség kényszerítette a politikai hatalmat arra, hogy a terror eszközeit alkalmazza és ugyanakkor relative rugalmas politikát folytasson, az irodalmi alkotás a konfor-mizmus és lázadás, vagyis inkább a szabadság hangsúlyozása között ingadozott. A Pétervárt 1921-ben alakult fiatal írók-ból álló csoport, a "Szerapion testvérek", akiknek lelke Jev-genyij Zamjatyin (1884-1937) volt, képviseli ezt az állásfog-lalást a függetlenség mellett, ebben az irányban fejlődött a korszak néhány legjobb írója: Ivanov (1895-1963), Tyihonov (1896), Fegyin (1892), stb. Arra törekedve, hogy jól írjanak és tiszteljenben tartásák az igazságot, olyannak festették a szovjet társadalmat, amilyen; a még nagyon fiatal forradalom hatására alig átalakulva, tulkapásokkal, igazságtalanságok-kal tele, és kritikájukat gyakran a szatíra vagy a humoros elbeszélés formájába öltöztették. E hangulatnak köszönhetünk

sok ismert munkát Zoscsenko (1893-1958), Katajev (1897), Ilf (1897-1937) és Petrov (1907-1942) tollából, (A tizenkét szék), és más, már régebben a rezsim vonalán álló íróktól, mint Majakovszkij (1893-1930): A poloska.

A szovjet irodalomban azonban hamarosan uralkodóvá válik egy általános vonás, mióta 1925 körül a belső kormányzat megszilárdult, a politikai függetlenség elismertnek látszott: az új strukturák kialakulása tragikus éveinek friss emlékei, melyeket annyi emberáldozat kísért, arra késztették az írókat, hogy ha nem is mérleget készítsenek, de legalábbis felvessék az egyén és a kollektív társadalom közötti konfliktus problémáját.

A kétely vonása - a szabadság egy formája - fel-tűnik Jurij Olesa (1889-1960) regényeiben (A vágy), Paszternak (1890-1960) szimbolista verseiben, akinek a hivatalos kritika épp burzsoá individualizmusát hányta szemére. Ugyan-így Babel nyers realizmusától áthatott munkáiban (A lovashad-sereg), Fegyin regényeiben (A fivérek), Leonovében (1899) (A borzok) és Pilnyakében (1894-1937) (A Volga a Káspi tóba ömlik) ahol a pszichológiai elemzés és az emberi igazság keresése felfedik az új világba beilleszkedni próbáló egyén kínlódását. Azonban majdnem mindegyik az emberek közösségét magasztalja fel és a szocializmust, melyből szükségképp boldogságuk megvalósul.

Elérkeztünk az első öt éves terv küszöbére, mely kivétel nélkül minden tevékenységi ágat a szocialista építés felé irányít, mindent a közvetlen szükségesség, a forradalmi hasznosság szempontjainak rendelve alá. Ekkor emelkedik teljesen érvényre a K.P. Központi Bizottságának 1925 júniusi határozata, mely kijelölve a párt feladatait a forradalmi ideológiáért folytatott harcban, kijelentette, hogy az irodalomnak "formájára nézve nemzetinek, tartalmát tekintve szocialistának" kell lennie. A társadalmi igény tehát minden súlyával ránehezedik az irodalomra. A terv misztikus és az osztály-harc - e szörnyű küzdelem vidéken a kulákok megsemmisítésére - az új írók legtöbbször egyforma munkák írására ihleti, melyből kialakulnak a harmincas években a szocialista építés hősnéinek típusai, melyek egy új társadalom reményeire látszó-tak felelni.

Az első öt éves terv korszaka több mint három évig tartó irodalmi stagnáció ideje volt, ennek próbált véget vetni 1932-ben a K.P. Bizottsága és 1934-ben a szovjet írók első kongresszusa. A vállalkozás célja kétségtelenül az volt, hogy megpróbálja összeegyeztetni az alkotás szabadságát és a társadalmi kötelességet. Az 1928-ban külföldről visszatérő Gorkij erőfeszítései (1868-1936) és az írószövetségbe hamarosan beolvadó nem kommunista "utitárs" írók folytonos visszahatása ellenére is a szovjet irodalom pártirodalommá vált. Az az erőfeszítés azonban, hogy eredeti kulturát teremtsenek és egyben

leírják azokat az embereket, akik a szovjet élet új feltételei között születtek vagy nevelkedtek, a legjobb írók munkáinak nagyságot és méltóságot ad. A mindennapi hősök típusai, akik teljesen a kommunizmus ügyének adják magukat, ennek szentelve minden igyekezetüket, feláldozva létüket, még gondolataikat is, noha a valóságos életben minden bizonnyal ritkák, mégsem voltak pusztán irodalmi fikciók. Osztrovszkij (1904-1936), Korcsaginja Az acél megedzik-ben, Solohov (1905-) Davidovja az Új barázdát szánt az éke-ben "a kommunista ember" példáit adják, amilyené az üzemekben és a vidéken elkezdődött nagyszerű kollektív munka fejlesztették. A Szovjetuniót képező testvéri köztársaságok más, közepes írói részéről az e típusok túlságosan hízoló utánzása bizonyára elleplezték aényt, hogy ezek a modellek valóban léteztek, és hogy a szovjet irodalom egyforma, monolitikus jellege összhangban volt egy olyan társadalom tényleges egységével, ahol az osztályok eltűnőben voltak és ahol az individualizmus lassan átadta a helyét egy kollektív életfelfogásnak.

Tény, hogy azok a regények, melyek az embert írják le, amint a természettel küzd, a mindennapi feladatokkal, és aki kötelességének tekinti az építés munkáját, nagyrészt leplezik a valóságot. Feladatuk, hogy felébresszék a kezdeményezés szellemét, bátorítsák az erőfeszítéseket; a szerző, ezután kapcsolódva be a kollektív munkába, magasztalja a nagy gondolatokat, a nagy érzelmeket; az akadályokkal csak annyiban törődik, hogy bemutassa törekénységüket az emberi akarattal szemben; optimista, a sikert éneкли meg; nem változtatja meg teljesen az igazságot, de gyakran megkerüli azt.

Az író azonban a kötelességként reá rótt realizmus szükségképpen arra kényszeríti, hogy a társadalmat a maga valóságában mutassa be. De szocialista ideál felé fordult ember győzelme az életben harc nélkül nem érhető el. Az íróknak számolnia kell a szocialista társadalom fejlődésének lehetőségeivel és le kell írnia ellentmondásait. Tárgyai realizmusa, a helyzetek realizmusa arra vezetik, hogy pontosabb képet adjon az emberekről, foglalkozási csoportokról, a kihívott ellenállásokról, visszhangokról.

De ebben a szüntelen harcban hol jelentkezik - ha csak nem kivételképpen - az új ember? A szörnyű 40-44-es háború, mely pusztává és mészárszékké alakította át az európai Oroszország leggazdagabb vidékeit, közvetlen, energiaárló feladatok elé állította az oroszokat. A létért és a rendszer megtartásáért folytatott harc győzelmes népet hagyott hátra, ez azonban elfáradt a küzdelemben. A megtizedelt fiatal generáció már nem ismerte a forradalmi korszak felemelő lelkesültségét, pusztán arra vágyott, hogy újra élhessen, hogy jobban élhessen, hogy kikerülje azokat a fájdalmas feszültségeket, melyek a két megelőző évtizedet jellemezték. Sztálin kemény uralma, aki öregkori eltévelyedésében elviselhetetlenné tette ezt az erőltetett menetet a jobb jövő felé, egyideig elleplezte a

gondolkozásmódok megváltozását, a visszatérést a tradicionális embertípus felé; e folyamatot kényelmetlen magyarázattal "enyhülésnek" nevezik.

Az új ember kialakulhat-e másként, mint a békében? A háború utáni szovjet irodalom, a harcok, a névtelen hősök, a balsorsokkal sújtott katonák végtelen szenvedéseinek, "az ember sorsának" leírásával a háborús könyvek tradícióját követte. Az újraépítés azonban újra előtérbe hozta azokat a régi problémákat, melyeket már megoldottak a polgárháború éharcosai. Ismét kifeszítették a vezérfonalat, amelybe kapaszkodva igyekeznek a túlélő emberiség újra megtalálni az örömet abban, hogy szocializmusban élhet, ahogy a kommunista Voropajev, P. Pavlenko (1889-1951) regényében, A boldogság-ban. Az újraéledés e légkörében a természetes keretek, az erdő, a mezők, maga az üzem is poétikus jelleget adnak bizonyos munkáknak, melyek az emberben kibékítik a kötelesség kemény parancsoló szavát és az érzékenység, az érzelmek igényét. (Leonov: Az orosz erdő). És egy Ilja Ehrenburg sokágu munkásságán, melyet a köztársasági Spanyolországban és Franciaországban átélt élmények hatnak át (Páris eleste), emlékiratainak freskóján keresztül a Szovjetunió egy fél évszázadának egész irodalmi és társadalmi élete élénk táru.

A háború sérülései, meztelenre vetköztetve a gyengeségeket, az ellentéteket, szembenállásokat, arra kényszerítette a fennálló uralmat, hogy összefogjon az egységesítés kedvéért és részben elsöpörte a konformizmust. A háború utáni korszak realizmusa, mely elmélyültebb képet fest a társadalomról, kapcsolatban van az 1930-as évek realizmusával, de több gondot fordít a pszichológiai igazság keresésére. Mélységben is növekedett. Kocsetov, Granyin, Gorbátov, Ribakov, Szobko regényeiben már nemcsak a "nemes" iparágak, mint a vaskohászat, fensőbbeség és kezdeményező erőt kifejtő mérnökei és káderei szerepelnek, de a legegyszerűbb dolgozók, bányászok, soffőrök, hajóépítő ácsok, uszályhajók tengerészei is. A tömegek emberének megjelenése az irodalomban élesebben világítja meg azt a távolságot, mely elválasztja az átlagos szovjet embert a kivételes szocialista hőstől, az ideális szovjet embertől.

A festészet

A szovjet festészetet ugyancsak a realizmus hatja át, kötvé a politika és társadalom életének eseményeihez, a forradalom történetének hőseihez. E hősök nemcsak élvonalbeli személyiségek, hanem a legegyszerűbb emberek, közharcosok, mindazok, akiknek cselekvő ereje a szocializmus építését szolgálja. Megfontolva, "mi a legjobb, a leghaladóbb", konkrét formában fejezve ki a kommunizmus céljait, tanító ereje, társadalmi értéke van; lényege, hogy a nép megértse és hogy minden pusztán értelmi befogadási erőfeszítés nélkül közvetlenül haszon a szívre, a lélekre.

A figuratív művészet befejezett, de tradicionális formákban, könnyen felismerhető témákat nyújt. Optimista, megtestesítője az erőteljes, energikus, határozott embertípusnak, aki tudatában van felelősségérzetének és az elérendő célnak. A munka az üzemben és a földeken, a sport, a mindennapi élet sugallja fő témáit. A hivatalos szükséglet igényeinek megfelelően megsokszorozza a forradalom vezetőinek kép-mását; e műfajban, mely régi tradíciókon alapszik, A. Geraszimov volt az 1930-as évek kiemelkedő mestere.

A második világháború a történelmi tárgyak keresése felé irányította a festészetet, melyekben újraéled az ország hősi múltja, s ebből a szemlélő a nemzeti büszkeség hasznos érzelmét meritheti. De a régi vagy újabb történelem nagy személyiségei egyre inkább átadják helyüket a népnek, munkásoknak, parasztoknak, katonáknak, napi tevékenységük közepette.

A forma figuratív marad. Az absztrakt művészet megzavarja az embert, még nem szól a népi tömegeknek, akik megtöltik a muzeumokat és meg akarják érteni azt, amit látnak. Ez a kultúra nagyobb mértékű elterjedésének az ára. Ami elmaradottnak látszik, az valójában folytatása annak a népnevelési és oktatási politikának, amelyet 1919-ben Lenin így határozott meg K. Zetkinnel folytatott beszélgetésében: "A szovjet művészet a nép tulajdona kell, hogy legyen." Nem az a fontos, hogy a művészet néhány száz, esetleg néhány ezer embernek hozzon valamit, azokhoz kell, hogy szóljon, akiknek milliói alkotják a szovjet népet. A művészet a népé.

Ugyanakkor azonban a festők között is feltűnik már egy új generáció, azoké, akik mellett, hogy hűek maradnak az immár klasszikussá vált tárgyakhoz, hajlanak rá, hogy elhagyják az akadémikus formalizmust, eredetit keresenek, amit a liberálisabb légkör már eltűr és ami már megfelel egy egyre nagyobb számú, kifinomultabb közönség izlésének.

A zene

A forradalom nem szakította meg az orosz zenetörténet dicsőséges útját; új inspirációt adott számára; új, "hősi és konstruktív" témákat tűzött eléje, az elé a nehéz probléma elé állítva a zeneszerzőket, hogy "minél nagyobb számú közönség számára érthetőek maradjanak anélkül, hogy túlságosan leereszkednének nivójára, anélkül, hogy a művészi kifejezés eszközeit leegyszerűsítsék." (Hofman). 1918 óta két név uralkodik e téren: Szergej Prokofjev (1891-1953) és Dimitrij Sosztakovics (szül. 906).

Szergej Prokofjev, aki már híres volt és akiről, mint avangardista zeneszerzőről, sokat beszéltek Oroszországban már az első világháború küszöbén, a Szkita szvit szerzője (1916) 1919 és 1933 között külföldön működött; pályafutását megszakította 1927-ben egy diadalmas hazalátogatás a Szovjet-

unióba. Munkássága hazájába való visszatérése után is épp oly termékeny maradt: Koncertek, szimfóniák, szonáták, balettak, filmzene, szimfónikus mesék, oratóriumok sorakoznak egymás mellé; tömérdek, változatos mestermű, melyek 1934-től kezdve bekapcsolódnak az események sorába és hozzájárulnak a nemzeti ideál kiépítéséhez, a szocializmus építéséhez.

Dimitrij Sosztakovics életműve (szimfóniák, ezekből a Tizenharmadikat Jevtusenko Babij Jar-jára írta; koncertek, oratóriumok – köztük az Erdő dala) a hazát szolgálja, a társadalmi harcokat, a béke nagy munkáját. Operáját, a népszerű témákra írt Katyerina Izmailova-t, a háboru előtti orosz társadalom karrikaturáját, 1934-es leningrádi befejezése után Sztálin betiltotta. Az "enyhülés korszaka" rehabilitálta a művet. Jobban bekapcsolódott a politikai életbe, mint Prokofjev, ugyanakkor, mint az, őszintén igyekezett egy olyan alkotóművészet felé, ahol a kötelesség néha nehezen egyeztethető össze személyiségének szabad kifejezésével. Mint Prokofjevet, 1948-ban őt is a "formalista és népellenes irányzat" vádjá sujtotta.

Munkáik közül nem mindig azok a legjobbak, melyek hivatalos rendelésre készültek, nem Prokofjev Cantata-ja, melyet az októberi forradalom 20. évfordulójára írt Marx, Lenin, Sztálin szövegeire (1937), sem Sosztakovics Óda Sztálinhoz című dalkölteménye (1938). De e zeneszerzők értéke nemcsak munkáik esztétikai értékeiben rejlik. Népszerűségük lényege a lelkesedés, melyet nem az esztéták körében, de a tömegekben keltenek. Ilyen szempontból Prokofjev utolsó üzenete, a Béke gárdája, felidézve a hazát sujtotta balsorsot, az újjáépítés munkáját, azok közé a zeneművek közé sorakozik, melyek nemcsak hatni akarnak, de nevelni is.

Nemzeti hagyomány és forradalom az irodalomban és filmművészetben

A forradalom első évei nem kedveztek a történelem hagyományos nemzeti hőseinek, akiknek tettei elhalványultak abban a természetes folyamatban, mely a vulgármarxizmus elemi képletét követte. A 20-as évek szovjet történetírásának elharcosa, Pokrovszkij számára Nagy Péter csak züllött kicsapongó volt, eszköz a kereskedőosztály kezében. De a hősök nagyon hamar újra elfoglalták helyüket a nemzeti multban, még meg is nőttek, abban a mértékben, amilyenben tetteik a haladást szolgálták és amennyiben a történelmet irányítva az általános fejlődés irányába mutattak, aminek az Októberi Forradalmat tekintették. A hősök immár nem csupán az uralkodóosztályok képviselői voltak, akik kizsákmányolták az alacsonyabb osztályokat és akadályt jelentettek a népi felszabadítás előtt, melynek főbb szakaszait a történelmen keresztül a parasztlázadások képezték. Ezek a haladásra való törekvést képviselték, a közjót tartották szem előtt, ami a fejlődés pozitív elemévé vált. Legerőszakosabb, legönkéntesebb cselekedeteik is igazolást

nyertek, közvetett uton így igazolva a fölöttük ítéletet hozó szovjet rendszer keménységét, mely úgy érezte, ő is azokkal az eszközökkel él, rá is illik Lenin Nagy Péterről mondott magasztaló dicsérete, aki, szerinte, "barbár eszközöket alkalmazott, hogy Oroszországot kiemelje a barbárságból".

A kiemelkedő hősök nevei mellé így sok más név is felsorakozott, akiket azelőtt mint izgatókat, bandavezéreket, rablóvezéreket becsméreltek; Bolotnyikov, Sztenyka Razin, Pugacsov neve, akik a paraszthordák vagy fellázadt kozákok élén megremegtették a cári trónt. A legszerényebb népelemek csatlakoztak így a fejedelmekhez és az arisztokrácia legkiemelkedőbb képviselőihez abban a nagy történelmi körképben, melyen az első ötéves terv óta a nacionalizmus és a szocializmus kibékült egymással.

Ezt a multszemléletet tükrözte a történelemtanítás, az irodalom. De nem annyira a nagy munkákat kell ide sorolni, mint amilyen Alexej Tolsztoj Nagy Péter-e, melynek első három kötete 1929-30-ban, 1933-34-ben, 1944-45-ben jelent meg, mint inkább a megszámálhatatlan brosurát az ifjúság és a nagyközönség számára, akit a közoktatás rohamos fejlődése már megtanított arra, hogy olvasson és megértse hazája történelmét az iskolában és az iskolán kívül. A moszkvai függetlenség védői a németek, lengyelek, törökök ellen, - a XVIII., XIX. század nagy tábornokai, admirálisai, - fejedelmek, akiknek részben nagyságát köszönheti Oroszország, képezték az 1940 után megsokasodó rövid életrajzok tárgyát, amikor a Szovjetunió ismét elszánt harcra kényszerült fennmaradásáért.

A forradalom első, zaklatott éveitől kezdve a Sztálin utáni korszakig a vonal megszakítás nélkül halad Oroszország történelmi multjának átfogó szemlélete irányában, melyet az irodalom tükröz, és, még hatásosabban, a filmművészet. Ez utóbbi, államosítva, pénzügyi nehézségeitől megszabadítva, épp úgy, mint az irodalom, a propaganda eszközévé vált, anélkül azonban, hogy olyan mértékben elnyomta volna a tehetségeket. Ellenkezőleg, a huszas évek forradalmi alkotó légkörében a legmerészebb kezdeményezések érkeztek ahhoz a "szovjet robbanáshoz" (Sadoul) mely az új filmtéchnika remekművét, Einstein csodálatos Patyomkin cirkáló-ját adta a világnak, az 1905-ös forradalom egyik legdrámább epizódját örökítve meg, és Pudovkin (1928) Vihar Ázsiában c. megható filmét. Ahogy az irodalom, a film is tárgyát a szocialista realizmus jegyében a jelen és a mult politikai és társadalmi realitásaiban kereste, dicsőítette a történelmi tettek nagyságát, a függetlenségért, szabadságért vívott harcokat. Nemzeti és forradalmi vezérek, kimagasló hősök, uralkodók ihlették a nagy filmművészeket, Einsteint (Alexander Nyevszkij, 1938. és a befejezetlen Rettenetes Iván, 1945), Pudovkint (Szuvorov, 1941, Nahimov admirális 1945), és a kisebbeket: Petrovot (Nagy Péter, 1937) és Donszkojt (Gorkij trilógia, 1938-40.)

A film is kitermelte hős-típusát, hogy példaképévé váljék a felnövekvő generációknak: Vasziljev (1934) Csapajev-e, a polgárháború partizánhőse, népszerű figura lett; ugyancsak az 1925-41 között bemutatott trilógia Maxim-ja, egy szovjet munkás az első világháború és a forradalom alatt. A szovjet filmművészeket "a lelkek mérnökeinek" kezdték nevezni. Bizonyos, hogy az első öt éves terv folyamán még inkább, mint az irodalom, a filmszínházak akár vándoroltak, akár helyben maradtak, a nemzeti kultúra demokratikus és népszerű eszközévé váltak a városokban, majd a vidéken is. Nemcsak a felnőtteket szolgálták; az eredetileg igazi szovjet specialitást jelentő gyermek-mozik egészítették ki a hagyományos meséket és állattörténeteket feldolgozó bőséges gyermek-irodalmat. A mozi keresztül-kasul áthatotta a Szovjetunió minden szövetséges köztársaságát. A nyugati és kaukázusi tartományok hamar kitermeltek saját filmirókat, mint Ukrajna Dovzszenkot, Sevcsenkot (a Bogdan Hmelnickij - 1941 - szerzőjét, a XVII. század egyik nagy orosz felkelését idézve fel), a bjeloruszok Dzigant, Spieszt, stb., a gruzok Csiaurellit (Berlin eleste, 1944).

A második világháború új tárgyat nyújtott a nemzeti büszkeség megerősítésére, mint Ermler Döntő fordulat-a (1945) mely azt a jelenetet hozza színre, amikor a szovjet generálisok elhatározzák Sztálingrád megvédését. Az eseményeket magukat Petrov mutatja be A sztálingrádi csatá-ban (1949). Sevcsenko a maga részéről a krimi útközetet jeleníti meg Harmadik csapás dímen (1949). A Szovjetunió által átélt tragikus események megsokszorozták a háborús filmek gyártását, de a filmtermelés összképe is épp úgy a nemzeti dicsőség felidézése felé irányul, a béke ügyét szolgálja, a szabadságát és haladását; az ember pszichológiai tanulmányozását tűzi ki célul, aki bár nem belső válságok nélkül, de felsorakozik az új szovjet társadalomba; a rendszer eredményeit írja le; újabb területe végül a specialisták és egy nagyszámú, tudományos ismeretterjesztésre éhes közönség számára szóló technikai bemutatók.

3. Múlt és jövő

Hívő nép, kereszténységéből kivetközött nép?

Egy társadalomnak a marxizmus elvei alapján való megszervezése ateizmussal jár. A szocialista építés harcokorszában az orthodox egyház, mely elkötelezte magát a cárizmus mellett, és amely egészében ellenséges volt az új rendszerrel szemben, súlyos csapásokat szenvedett. A papságot megfizették és szétosztották, a kolostorokat, papneveldeket becsukták; a térítői tevékenység tiltva volt; a vallás teljesen új helyzetbe került. Ugyanakkor engedményeket kapott az orosz nép hagyományos hite, mely kevésbé volt feltűnő.

A második világháború folyamán azonban a nemzeti erők összefogása nagyobb liberalizmust tett szükségessé, és a rendszer megszilárdulása már megengedhette két egymással szembenálló és összeegyeztethetetlen ideológia együttélését mindaddig, míg ez a gazdasági és társadalmi alapokat nem veszélyezteti. Milyen mértékben keresztény újra, vagy keresztény még mindig az orosz nép? Egy nehezen megvalósítható objektív vizsgálat tudna csak válaszolni a kérdésre. Most csak felületes megfigyeléseken alapuló, bizonytalan értékeléssel kell megelégednünk.

N. Struve úgy gondolja, hogy a Szovjetuniót lakó eredetileg 160 millió orthodox közül kétharmadot keresztelték meg (igaz, a második világháború alatt megszállt területeken ez kötelező volt), és hogy a szovjet gyermekek többségét most is megkeresztelik. Az 1960-ban nyitva lévő 20.000 templomot látogató hívek nagy számára alapozva úgy becsüli, hogy a Szovjetunióban legalább 40 millió gyakorló orthodox keresztény van, az orthodox eredetű népesség 25 százaléka és a megkeresztelték több, mint egyharmada.

Azonban a vallásukat gyakorlók nagyrészt asszonyok teszik ki, idősek, nyugdíjasok, háziasszonyok, betegek. És hogy magyarázható a ragaszkodás az ünnepek megüléséhez, melyek elvesztették már vallási jellegüket, de alkalmat adnak a parasztnak lakomák, ivászatok tartására? Az orthodox vallás számos munkaszüneti napot irt elő és a munkamegszakítást jelentő vallási szertartások sokaságát az a vád érte a régi Oroszországban, hogy aláássa az ország gazdasági tevékenységét. A szovjet kormánzatnak harcolnia kellett olyan szokások ellen, melyekhez a parasztság most is ragaszkodik.

Nagy tömegek keresik fel a régi zarándokhelyeket, különösen a zagorszki Szent Szergej Szentháromságát. Azonban a vallási hagyományt főleg azok a kihalt nemzedékek őrzik, amelyek a század első negyedében születtek. A fiatalok zöme közömbösnek látszik; metafizikai nyugtalanságok nem zavarják. Csak a jövő tudja megmondani, ez csak történeti kísérlés lesz-e, vagy a gondolkozásmód mély megváltozását jelenti.

A visszaszorított egyház közben megtalálta egységét. Azon csodálkozunk-e vajjon, hogy a szekták eltűnőben vannak, vagy azon, hogy fennmaradtak, s némelyiket az állam is elismeri? Ez az eset a Régi Hívók különféle közösségeiben, melyek különösen nagy számban vannak a nyugati vidékeken (Bjelorusz-szia, Ukrajna), de amelyek 1-2 millió hívőnél többet nem foglalnak magukba. Az orthodoxokon kívül Szovjetoroszországban számtalan mennonita, baptista, evangélikus, adventista csoport van. Ezek a továbbélések, ahogy az új szekták állítólagos feltűnése is a szovjet rezsim alatt, kisebbségi jelenségek, melyek önmagukban érdekesek, mint az individualista pszichológia megnyilvánulásai, de sem erejük, sem jelentőségük nincs a vallási közömbösség nagy áradatával szemben, mely a szovjet népet jelenleg magával sodorja.

Népművészet

A harmincas évek folyamán újra kezdődött a népművészeti hagyományok éledése; a háziipari szövetkezeteket újra felállították, ezek egy része (főleg, amelyek ruházati cikkeket, asztalneműt állítottak elő) beolvadt a gyáripárba. A népművészek képzése biztosítottá vált, ha nem is minden nehézség nélkül. A gyártási eljárások ugyanazok maradtak, de a hagyományos motívumok mellé a szocialista építés haladása által sugallt tárgyak is felsorakoztak. A palek-i muzeum-falu, a falusi iparművészeti iskola papírmaséra festett lakkozott dobozai, a mesék, legendák kedves romanticizmussal áthatott tradícióihoz tartották magukat, kidolgozásokban a mozgásokat, színeket igyekeztek tökéletesíteni. De a msterai, fedoszkini szövetkezetek mai irodalmi témák feldolgozásával is foglalkoztak, a szovjet festők festményeit, a mai paraszti életből vett jeleneteket, a legújabb felszabadító háborukat ábrázolták; akadémiásabb kivitelezési módjuk néha a hivatalos realizmust tükrözi.

Minden kézműves központ újra kezdte tevékenységét, földrajzi megoszlásuk nem változott. Készítményeiket mindig a helyi légkör, a természetes források, a hagyományok határozták meg. A famunkák mindenfelé elterjedtek, főleg Ukrajna nyugati részein, Zagorszk vidékén (játékszerek, egymásba rakható babák), Bodogorszk, Gorkij vidékén (fekete alapon arannyal és vörössel díszített edények). A rozmár- és mammutcsontokat északon dolgozták fel. Az ezüst filigránmunka Kosztroma specialitása. A niello-művészet (fémetszés) ujrakezdődött Velikij Usztjugban.

Ugyanakkor kialakult a kézművességnek a XX. század elején már jelentkező új irányzata. Néhány gyártási cikk, így a fajtékszerek kivételével luxus-iparcikkek tűnnek fel, magasabb előállítási áron, egészségében nem nagy mennyiség, kisebb-számu vásárlóközönségnek szánva, főleg a turistaforgalom, az export céljaira. A szovjet gazdasági életben ez csak kis jelentőséggel bír. De ez a kézművesség a kormány támogatásával állandósít egy olyan népművészetet, mely abban a veszélyben forgott, hogy végleg elsöprik. A hagyományoknak ilyen megőrzése a népben rejlő mély értékekre vall és összhangban van az új társadalom felfogásában az ipari modernizmussal. A himzésben leegyszerűsítették a régi motívumokat, de mindig felismerhetők (mint a luxus-fehérműknél, melyeknek gyártása már majdnem teljesen kikerült a kézművesség köréből). Valaha egész hiedelem-világot jelentettek meg (egy rombuszforma, keresztbetett végekként fiatal házasok számára épülő házat idézett fel), ma vidékenként változó új formákkal gazdagodtak. Novgorod környékén fehér azsurral, geometriai mintákkal himezik az asztalneműt. Mstera virágos díszítésekkel dolgozik, színes himzéseket készít (Vlagyimir-öltés). Kaluga vidéke színes alapu, stilizált állatokat, növényeket ábrázoló himzéseiről ismert. Minden vidéknek megvannak a maga himzőnői, és eredeti gyártási típusai.

A város új képe

A forradalom óta az ország általános képe megváltozott. A polgárháború és a két világháború által okozott rombolások két ízben állították az országot az újraépítés problémája elé, amit még súlyosbított a demográfiai nyomás és főleg az ipari fejlődés. A vidék a munkaalkalom vonzásában a város felé áramlott. A városi lakosság százalékaránya, mely a régi rendszer idején lassan emelkedett, 1920-ban 15 %-ra, 1963-ban 52 %-ra nőtt. A régi városok megnövekedtek, a berendezkedés erőfeszítéseiből új városok születtek, a mezővárosok fontos központokká váltak. A XIX. században még hatalmas falunak nevezett Oroszország ma óriási városokból álló ország, anélkül, hogy közben, - hála a településeket elválasztó nagy távolságoknak, - tulzsufolttságot mutatna, ami számunkra olyan ismerős jelenség.

Kevés változás történt a falvakban, ahol az izbák (apró faházikók) domik-ká (házacskává) alakultak, de ugyanolyan módon építették őket. A városban azonban, és főleg a fővárosban, az átalakulás jelentős. Az állami szervek, közintézmények sokasodása egyébként szükségessé tette számos középület építését és ezzel új, hivatalos művészetet hívott életre. Az építészeti lehetőségek azonban korlátozottak voltak, mert a lehető legolcsóbban kellett építeni, a lehető leggyorsabban. Eredetiség csak kivételképpen és szórványosan jelentkezik. Az anarchia és a polgárháború korszaka egyúttal a remény és az újításokra irányuló erőfeszítések kora is volt, mely egészen 1935-ig elhúzódott.

A "konstruktivizmus" - melyet kozmopolita jellege miatt hamarosan félreállítottak - időszakosan szakított a hagyományokkal és megpróbálta a funkcionális stílust alkalmazni, elegáns plasztikai kifejezésmóddal. A kormányzat azonban nagyon gyorsan megteremtette az új akadémizmust, az Építészeti Akadémia 1934-es alapítása óta. A tradíciók feléléde, a még alig urbanizálódott paraszti tömegekkel leterhelve, akiknek maradi szelleme a saját köreiből kitermelt technikuskon keresztül párkányzatokkal, oszlopos erkélyekkel, oromzatos kapukkal disziti számos, a harmincas években emelt közigazgatási vagy lakóépület külsejét, a multhoz való visszatérést jelent. A nagyzás, a tömeghatás megalomániája hozott létre Sztálin direktívái alapján Moszkvában vagy 15 óriási épületet, melyek a városban itt-ott elszórva méreteiknél fogva a hatalmat szimbolizálják, akadémizmusukkal pedig a tradíciókhoz való ragaszkodást, és melyeket hamarosan bírálni kezdtek nem annyira stílusuk, mint kényelmetlen voltuk miatt. Az új Lomonoszov egyetem magaslaton lévén, Moszkva nyugati hajlata fölé tornyosulva, típusa e nagyszabású palotáknak, melyek építését a második világháború után abbahagyták. Ugyanazt a felfogást tükrözi a moszkvai metro is, melynek ésszerű megoldásával, tömegszállításra alkalmas voltával olyan kevésbé van összhangban tulpompás diszítése.

1945 után a szükség parancsára, hogy a lehető leggyorsabban újjáépítsék a lerombolt városokat és a városi lakosság számára új lakónegyedeket létesítsenek, lemaradtak ezek az elavult diszítési módok és az építészet külső egyszerűsége szorítkozott, mely azonban nem zárja ki a lakások belső kényelmét. Az eredetiség nem az épület külsejében van, melyek egyenként nézve jelentéktelenek, de a lakónegyedenként funkcionálisan összesimuló nagy együttesekben, melyek teljesen átalakították a városok képét. Szibériától (Novoszibirszkkel) Moszkváig, (mely óriási terület központjává vált és ahol nyugat felé, az új egyetemen túl, 100.000 lakosu ikerváros születt), az egész városi élet átváltozik. Az építési politikát ma az a vágy hatja át, hogy a lakosság mindennapi és társadalmi létét megkönnyítse. Ezen a területen a Szovjetunió ugyanazt az utat követi, mint a Nyugat.

Hatalom és kisugárzó hatás

Ötven év alatt egy nagyon nagy hatalom jött létre, melynek hatása ma kisugárzik a világba nemcsak írói, művészei, és most már tudósai révén, de társadalmi és politikai ideáljának terjedésével és gazdasági erejével is. Távolság van már az az idő, pedig nemrég volt, alig 30 éve, hogy a "veszteteggárral" körülvett Szovjetunió, nagyon nehéz körülmények között, fennmaradásaért küzdött, és az erő külső képét mutató belső diktatúrája ellenére a kapitalista államokkal nem a valódi egyenjogúság alapján tárgyalt. A második világháború, eloszlátva sok arra irányuló reménykedést, hogy a rendszer összeomlik, próbaköve volt sikerének és tartósságának.

A világot egymás közt megosztó két nagyhatalom egyikévé válva, melyeknek versengése a világűrre is kiterjed, az iparosított Szovjetunió gépeket, felszereléseket, technikusokat exportál. Gazdasági élete átszervezésén is dolgozik; itt, a hatalmas területeken a sokszor lázadó természet ellen vívott küzdelemben szükség van hatalmas emberi erőfeszítésekre, szükség van a kapitalista államokkal való árucserére, az elmáradott ország megsegítésének politikájára, mely megsokszorozza a világ felé alakuló kapcsolatait és fellendülésének jele. Az új bratszki duzzasztógát üzembehelyezése az Angarán, Kelet-szibéria jövődi ipari berendezkedésének bázisa, egyenértékű Egyiptomban az asszuani gát felavatásával, mely szovjet tőkével, szovjet technikusokkal készült.

E feltörésnek nem lenne a hagyományosnál nagyobb jelentősége, hatása is lehetne esetleg átmeneti is, ha nem szocialista államról lenne szó, melynek alapelvei minden vitát elhallgattatnak az emberek sorsára, a népek jövőjére vonatkozóan. Az egész politikai és társadalmi irodalmat a marxizmusra való hivatkozás hatja át, ezzel győznek meg, ezt vitatják, ezt ismerik el. A Szovjetunió azzal, hogy a szocializmust cselekvéssé változtatta, konkrét realitássá tette azt. Ma példaként áll, a fiatal államokat elfogadásra szólítja fel, a régi nemzetek konformizmusát megrendíti.

Fenyegetett szocializmus

A valóban demokratikus oktatás útján biztosított társadalmi előrehaladás lehetőségei a szükséglethez kell, hogy alkalmazkodjanak. A hatalmas erőforrások kiaknázása, az óriási ország felszerelése, egy gyorsan növekvő lakosság számára keretek állítása, az egyének mindig nagyobb számát emeli vezető és jobban díjazott funkciókba. Az elhivatottság szava kevésbé erős ma; a növekvő igény a jólét, a siker iránt, melyet az érdek, az izlés, az egyéni előítéletek határoznak meg, új és új akadályokat képez a fejlődés és egy szocialista társadalom fenntartása számára.

A nehézségek kevésbé észlelhetők a káderek felsőbb rétegeinél, ahova egy kiválasztott kisebbség tud eljutni; realitásabbakká válnak a középkáderek tömegei számára, ahol az értelmiségi karriernek presztízse azzal a kockázattal jár, hogy felborul az egyensúly az utánpótlásban. Hruscsov elitélte a fiataloknak a testi munkával szembeni megvető és arisztokratikus állásfoglalását és a tulzott törekvést olyan foglalkozási ágak felé, melyeknek szimboluma a "bőr aktatáska". Az "éretlen értelmiségiek" túltengése nagyon alkalmatlan akkor, amikor - a második világháború következtében - megcsönkült nemzedékek kerülnek be a termelésbe.

De a gazdasági szükségszerűség által indokolt tárgylagos megfontolások nem életbevágóak. Nagyobb veszélyt jelent a szocializmus jövője szempontjából a foglalkozáshoz kötött társadalmi felsőbbrendűség érzésének az állandósulása. Igaz, a rendszer kizárja új osztályok létrejöttét, melyek létalapjai a generációkon keresztül fenntartott örökölt helyzetek. Nem tudja azonban megakadályozni az egyéni boldoguláshoz kötött mozgó "kasztok" kialakulását, melyek meg akarják védeni szerzett előnyeiket. A szülők helyzete, az otthoni környezet előtérbe hoz, főleg a városokban, egy ténylegesen privilegiált fiatalságot, mely az egyetemi hallgatók többségét teszi. A moszkvai felsőoktatási intézmények hallgatóinak 30-40 százaléka munkás- és kolhozparasztok gyermeke; ez az arány jelzi a fejlődést egy szocialista társadalom kialakulása felé, ugyanakkor azonban mutatja, hogy ezt a célt jelenleg még nem érte el.

A szovjet törvényhozás igyekszik az ország valódi szükségleteihez igazodni, befolyásolni a gondolkozásmódokat, biztosítani a feladatok szabad megosztását, összhangban a nemzeti érdekekkel, ugyanakkor fejleszteni a munka méltóságának tudatát, legyen az értelmiségi vagy kétkézi munka, egyszóval összhangot tartani a jelen gazdasági szükségszerűségével, előkészítve azt az ideális társadalmat, ahol a diploma nemcsak a foglalkozás utlevele lesz, de a kultura bizonyítványa is, mely minden foglalkozással együtt járhat. Távoli perspektíva, még alig megkezdett fejlődést tételez fel.

Pillanatnyilag az iskolai reformok az 1936-os alkotmány 121. törvénycikkelye értelmében próbálják eloszlatni a különbséget az értelmiségi munka és a kétkézi munka között, az oktatás szintjén, a lehető legkorábban társítva azokat, és meghosszabbított kapcsolatot biztosítva az egyén képzése és a hivatásbeli élet között. Ez a szelleme az 1958 dec. 12-i törvénynek. Az, hogy a tízéves iskolák növendékeit a legváltozatosabb kétkézi munkákra osztják be, az, hogy az egyetemi hallgatókat kényszerítik, hogy idejük kis részét a termelésnek szenteljék, nem annyira a gazdasági tevékenységet akarja szolgálni és az általános hasznosságú orientációk elősegítését, mint inkább eszköz szeretne lenni ahhoz, hogy új felfogást alakítson ki és szilárdítson meg a munkával és a foglalkozással kapcsolatban.

Ezek az erőfeszítések az emberi haladásba vetett hitet tükrözik. De az érzelmek ereje, a hagyományos előítéletek nagyok. Más területen is megmutatkoznak. Igaz, a megbékélés, vagyis az újrabékélés a különböző népek között, akik a múltban egymással szemben álltak, befejezett tényvé vált. A Szovjetunió különböző népeinek nemzeti vonalon való különválása ma már senkinek nem érdeke, elég a kulturális vonal. Szlávok vagy nem szlávok, e népeket ma már ténylegesen egyesíti a szocializmus. Azokat a kiemelkedő személyiségeket, akik a középázsiai ország történelmének becsületére válnak és azt gazdagítják, ugyanugy megünneplik, mint Nagy Oroszország hőseit. A szövetségi köztársaságok minisztériumai már nem kizárólagosan szlávok kezében vannak. A különválás minden veszélye elmúlt, a közös feladat, melynek nem annyira a különböző köztársaságok adminisztrációs határai, mint egy egész kontinens ad keretet, minden szovjet polgár számára valódi egyenlőséget biztosít, bármi legyen is nemzetisége. A kozmopolita Moszkvában a szállodák folyosóin sétáló tatárnak, fején a kis sapkával, kezében teáskannájával, ugyanolyan jogai vannak, mint az oroszoknak vagy ukránoknak. Ugy tűnik azonban, a zsidókkal szemben, akiket a cárizmus idején területen kívüli nemzetiségnek tekintettek, tovább él az antiszemitizmus szelleme; igaz, nem nagyon elterjedt, de lappang, egy régi, a jelenlegi helyzetben anakronisztikus mítosz utótermékeként.

Kilátások

A rendszer hathatósága ma már nem kérdéses. Az ország fejlődése gyorsul. A tudományos haladás, a kutatások fejlett stádiuma, a technikai szakemberek óriási elitjének kiképzése nyilvánvaló jelei ennek. Elszigeteltségéből kilépve, a Szovjetunió bekapcsolódik a világ vérkeringésébe. Központi vonzóerő, ugyanolyan jogcímekkel, mint az Egyesült Államok, de más okokból; befolyását kiterjeszti a világra azzal, amit kínál. Egy átélt forradalom kemény tapasztalatait, mely a lét alapelveit, a társadalom alapjait, az emberi kapcsolatok módjait vitatottá tette, tragikus tévedéseivel, sikereivel és visszaeséseivel, fény- és árnyoldalaival együtt - megfontolás

tárgyává teszik a fiatal nemzetek és hasznosítják a forradalmi gyakorlatban. Kivéve a népi demokratikus országokat, ahol az új rendszerek nem jöttek volna létre határozott segítsége nélkül, ideológiai befolyásának hirtelen és spontán terjedése a világ határain keresztül a legjellemzőbb vonása e hatalomnak, mely létét nagyrészt a szocializmus megszilárdulásának köszönheti.

De az ember mindebben? A kommunista ember? A békés egymásmellettélés politikája, a rendszer liberalizálódása a stabilizáció jele, a mozgás megkapaszkodásáé. A szocialista halmozás eredményei, az életszínvonal emelkedése, a kollektív jólét növekedése vajjon paradox módon nem fogják-e fékezni, megállítani a gondolkozásmódok lassu és nélkülözhetetlen átalakulását? A passzivitásból, nyereségvágyból eredő ellenállások, az anyagi érdekeltségen keresztül az aktivitásra való serkentés elégtelensége könnyen meggyorsíthatja a termelés minden szintjén, az árucserében, a szolgáltatásoknál az emberi természet e - javítható, de milyen mértékig javítható? - kényszer reakcióit, melyek arra irányulnak, hogy a szabadság és a kényszer e változó játékát legyőzzék, kiküszöböljék.

A szocializmus alapjainak szilárdsága végső fokon az emberi "erényektől" függ, attól, hogy milyen mértékben azonosítják magukat egy értékrendszerrel, melyet eddig egyszerűen elfogadtak.

Részlet Portal, R.
francia szerző
Párizsban kiadott
"Slaves" c. könyvéből

LENIN ÉS AZ IPARI STATISZTIKA

Az átfogó örökségben, mellyel Lenin a marxista tudományt gazdagította és kijelölte útját a jövőben, fontos helyet foglalnak el a statisztikai kérdések. Lenin számára a statisztikai analízis fontos eszközt jelentett a társadalmi megismeréshez, a vizsgálandó jelenségek, folyamatok társadalmi-gazdasági sajátosságainak tisztázásához. Mesterien értett hozzá, hogy segítségével felfedje és magyarázza a társadalmi-gazdasági törvényszerűségeket, világossá tegye a kölcsönös okozati összefüggéseket a jelenségek között, meghatározza a fejlődés tényezőit. Gazdasági analíziseiben példamutató interdiszciplináris összevetésben találkoznak a politikai gazdaságtan szakmai eredményei a tudományos statisztikáéval. Lenin mindig szem előtt tartotta a mennyiség és minőség elválaszthatatlan egységét, a kvantitatív tények, kvantitatív vonatkozások nála szilárd témaszai a társadalmi jelenségek, folyamatok kvalitatív oldalának.

Több kötetre rugna, ha alaposabban akarnánk megvizsgálni Lenin érdemeit a statisztika fejlesztésében - olyan terjedelmet tenne ki, mint a most sajtó alatt lévő háromkötetes szovjet tanulmány, "Lenin és a múlt statisztikája." [1] Az alábbi fejtegetés célkitűzése sokkal körülhatároltabb: csak néhány szemponttal foglalkozhat, azokkal, melyeknek különös jelentősége van a polgári statisztikával folytatott vitában, és amelyek saját tudományos munkámban fontos szerepet játszanak.

Mit kíván Lenin az ipari statisztikától?

"Statisztika és szociológia" [2] c. alapvető munkájában Lenin kiemelte azokat a pozitív és negatív szempontokat, melyek érvényesek a statisztikára általában, különös mértékben pedig az ipari statisztikára. "... Meg kell próbálni, hogy exakt és vitathatatlan tényekből olyan alapot fektessünk le, melyre építeni lehet, mellyel össze lehet vetni minden 'általános érvényű', vagy 'példaként tekinthető' állítást, melyekkel egyes országokban manapság olyan megszámlálhatatlan tévedést követnek el. Hogy ez valóban alapul szolgálhasson, ahhoz nem egyedi tényeket kell kiragadni, hanem vizsgálni kell az adott kérdésre vonatkozó egész együttest, kivétel nélkül, különben felmerül a gyanu - még hozzá teljesen alapos gyanu, - hogy a tényeket céltudatosan válogatták ki, vagy állították

össze, és ezek nem az objektív összefüggéseket, a történeti jelenségek objektív kölcsönhatását tükrözik, hanem egy 'szubjektív', mesterséges manipulációval állunk szemben, egy talán piszkos ügy igazolására." [3]

Lenin számára a statisztika, mint a strukturák és fejlődési folyamatok analizisének objektív alapja, fontos fegyver volt a polgári állásfoglalásokkal szemben folytatott vitában. Hogy feladatát jól teljesítse, anyagának megtámadhatatlannak kell lennie. Ezzel Lenin kihúzta a talajt polgári ellenfelei lába alól. Elzárta előlük a lehetőséget, hogy nyugodtan halásszanak a tilosban, vagyis frazeológiák mögé sáncolva magukat, egyoldaluan kiválasztott példákkal zsonglörködjenek, statisztikai manipulációkba bocsátkozzanak.

Hogyan jut el azonban az ember olyan statisztikához, mely alkalmas arra, hogy Lenin kíváncsiak szerint exakt, 'konkrét' anyagot szolgáltasson?

1. Hogyan gyűjtsük össze a tényeket? - kérdi Lenin, -

2. hogyan állapítsuk meg a tények közötti összefüggést és a kölcsönös egymásrahatást? [4]

Az első kérdéssel Lenin már 1898 augusztusában foglalkozott "Gyár- és üzemstatisztikánk kérdéséhez" c. cikkében. Egy orosz professzor, Karysev tollából ugyanabban az évben Moszkvában "Anyag az orosz népgazdasághoz. I. Gyár- és üzemiparunk a tizenkilencedik század közepén" címmel megjelent publikációról adott fejtegetései a hajdani hivatalos orosz gyár- és üzemstatisztika kritikájához vezették. A "Jegyzék az orosz birodalom gyáiról és üzeméről az 1894-95. évben" c., a Kereskedelmi és Manufaktúra Osztály által összeállított statisztikai kimutatásra írt kritikájából megtudjuk, máig is tartó érvénnyel, milyen célkitűzéseket kell felállítani adatok gyűjtésénél és közreadásánál, milyen elvek, módszerek, technikai eljárások alapján történjék ez. A szóbanforgó statisztikai kimutatás már technikai-formai szempontból is különösen hiányos volt. Elsősorban programfelfektetése volt elégtelen, úgyhogy Lenin kénytelen volt magarávallalni az alapkérdések tisztázását. Tény, hogy e statisztika összeállítói számára elég szűgyen volt, hogy Leninnek kellett őket arra figyelmeztetni, hogy az elemi statisztikai metodikához hozzátartozik a begyűjtött anyag "sommázása", ha nem akarjuk, hogy "... számhalmazokból álló hatalmas tömeg nyersanyag" maradjon csak. Lenin hangsúlyozza továbbá, hogy egy statisztikából, melynek jelentős mértékben hozzá kellene járulnia "A kapitalizmus sorsa Oroszországban" c. kérdésre adandó válaszhoz, nem hiányozhat az Oroszországban előállított áruk mennyisége, és az előállításukra fordított "munkamechanizmus", holott ez történt. [6]

Lenin szerint "... egy értékes statisztikai összeállításnak mindenekfelett két fontos előfeltétele" van:

1. helyes program, mely pontosan körvonalazza a vállalkozás célját;
 2. annak ellenőrzése, mennyire lehet a gyűjtött statisztikai adatokra támaszkodni; [7]
- e két előfeltételhez pedig még
3. terminológiai megfontolások
- is járulnak.

A fentiek értelmében elsőrendű feladat, hogy az ipari kapitalizmus genezise analizálásánál elengedhetetlenül tisztázzuk a késői XVIII. és a XIX. század ipari statisztikájában központi helyet foglaló terminusok, a "manufaktura" és a "gyár" fogalmát. Lenin nagy szolgálatokat tett a manufaktura fogalmának messzemenő tisztázásával és a gyár fogalmának pontos körülhatárolásával.

Nagyjelentőségű dolog tehát, hogy sok, számos országban rendkívül fontos kapitalista vállalkozási formát, amelyet "a decentralizált manufaktúrák" kategóriájába soroltak, és amelyet, többnyire hamisan, a kereskedelmi tőke függvényeként kezeltek, szigorú logikával analizált és az ipari tőkéhez kapcsolt. [8]

Ezzel Lenin a marxi tanok alapján alkotóan továbbfejlesztette a mindennemű jelenség közti kontinuitás tézisé, mely az ipartörténet területén szoros és elkerülhetetlen összefüggést jelent az ipar egymást követő formái között. Ezt az összefüggést a következő módon ismertette: "Az ipar kapitalista formáinak fejlődésében a manufaktúrának nagy jelentősége van: összekötő kapocs egyrészt a kézművesipar és a primitív tőkeformák közt folytatott kisárutermelés, másrészt a gépi nagyipar (a gyár) között." [9] "A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkájában ugyancsak hangsúlyozta, utalással az orosz viszonyokra, hogy "a kisárutermelés alapvető iránya" egybeesik a kapitalizmus fejlődésével, főleg a manufaktúrák kiépülésével, a manufaktura pedig "szemeink előtt alakul át hatalmas lendülettel gépi nagyiparrá." [10] Ilyen elméleti és terminológiai alapokra vámaszkodva lehetővé vált az utókor marxista-leninista kutatásai számára, hogy szorosan tartva magukat a rendelkezésre álló tényanyaghoz, kimutassák a kisárutermelésnek a munkamegőszítéses kooperáció (a manufaktura) felé való fejlődésében a kontinuitást, pl. Szászországban. [11]

Rendkívül fontosnak bizonyult a gyár fogalmának tisztázása, mivel Oroszországban "... a hivatalos statisztikában és főleg az irodalomban... a gyár fogalmán azt a többé

kevésbé nagyipari vállalkozást értették, mely többé-kevésbé nagyszámu bér munkással dolgozott" [12], ahogy azt a német polgári történészek és nemzetgazdászok óta tudjuk, hívják őket Karl Büchernek, Georg Jahnknak, vagy bárkinek. A marxai tanítás alapján Lenin számára "... a gépi (gyári szintű) nagyipar csak egy bizonyos, mégpedig a legmagasabb fok a kapitalizmusnak az iparban. E stádium alapvető, tényleges megkülönböztető jele az, hogy a termelésbe gépek rendszerét állítja be." [14] Lenin számára ez a pontos terminológia előfeltétele és metodológiai kiindulópontja annak, hogy épp oly precízen, józanul elválasszuk az ipar manufaktúra-stádiumát az ipar gyár-stádiumától, mert csak így "... lehet megérteni a kapitalizmus felforgató, előrevivő szerepét", mert a manufaktúrából a gyárra való átmenet teljes technikai átállást jelent, mely kiszorítja a kézműves mesterek évszázadon keresztül megszerzett kézügyességét", és amelyet kétségtelenül "a társadalom termelési viszonyainak legradikálisabb átállása, a termelésben foglalkoztatott különböző csoportok egyidejű összekapcsolása, a tradícióval való teljes szakítás, a kapitalizmus legsötétebb oldalainak kiéleződése, kiteljesedése, ugyanakkor a munkának a kapitalizmuson keresztül átfogó társadalmasítása" követ. [15]

A spekuláció Lenin egyéniségétől épp oly távol állt, amennyire ellentmond a történelmi materializmus módszereinek is. Ez meglátszik a gyár fogalmának terminológiai kezelésében, a sok értelmezés közül a megfelelő elfogadásában. Lenin itt nem időbeli és térbeli vonatkozások nélküli "szabadalmat" akar nyújtani - ez végül is a Lenin tanaival teljesen összeegyeztethetetlen formalizmust és dogmatizmust jelentett volna -, hanem definícióit a hajdani konkrét vállalkozási viszonyokra alapozta, épp oly gondos, mint pontos analízis igényével. E definíciók mindegyikét alkotóan kell alkalmazni, ilyen feltételek alapján sarokkövévé válnak a marxista-leninista ipartörténeti kutatásoknak a múltban, jelenben és jövőben.

Lenin számára a gyár - ahogy Marx számára is - a kapitalista termelés színhelyét jelentette, ahol gépi munkára váltottak át és a kétkézi munkát kiküszöbölték; kiterjedt tehát mindarra, ami a nagyipar ellenképeben jelentkezett a kisiparral, vagyis háziiparral, manufaktúrákkal, vagy kézműiparral szemben. A gyárak nagyobb ipari vállalkozások voltak, [16] amelyek elkülönülnek mind a kézműipari üzenektől, mind a kusztáriparoktól, azaz a többnyire vidéki orosz háziipartól.

Ott, ahol a helyzet ezt lehetővé tette, Lenin, a konkrét eseteket véve alapul, pontos meghatározásokat igyekezett felállítani a gyár fogalmára. A gőzgépek alkalmazását, a munkaerők koncentrációjának folyamatát, vagy ezek struktúráját vette fel kritériumként, egyedi vagy kombinált formájukban.

Ahogy már eddig is utaltunk rá, ezek a kritériumok esetről-esetre változó súllyal estek a latba. Voltak ugyanis olyan termelési helyek, ahol a gépi erők alkalmazása nem volt

jelentős, mert a kifejezett termelési folyamat, az anyagfelhasználás fizikai és kémiai technikai tapasztalatok alapján nyugodott. Az ilyenfajta termelőüzemeket, mint amilyenek pl. a bányatermékeket feldolgozó üzemek, melyeket mi "bányaüzemként" jelzünk, Lenin statisztikai gyakorlatában, teljes joggal, szintén a gyárakhoz sorolja. [18].

Lenin számára a terminológiai világosság elérése soha nem volt öncél, hanem eszközül szolgált a pontos és meggyőző bizonyítási eljárás kidolgozásához. Ezen az alapon adott-nak tekinti, hogy a hajdani orosz statisztikában az "üzem" (zavod) és a "gyár" (fabrika) terminológiai szinonimaként szerepeltek. Abban is mester volt Lenin, hogy a lehetőség határáig ki tudjon aknázni elégtelen forrásokat, ugyanakkor azonban józan és reális érzéke volt annak felméréséhez, hol végződnek ezek a határok.

Lenin számára egy jól kidolgozott statisztikának épp oly fontos előfeltétele volt a kiemelés technikája, mint a fogalmi világosság, mely ha nem is kizárólagosan, de nagy mértékben a terminológia tisztázásában tükröződik. Szerinte a legfontosabb a kiemelési táblázatok céltudatos felállítása, a gyűjtendő adatok helyes csoportosítása, ahol ő a kevés, relative hihető, teljes és egyértelmű adatnak adta az elsőbbséget a sok töredékes kétes vagy összehasonlításra alkalmatlan adattal szemben. Ilyen módon felállíthatunk "csoporttáblákat", vagyis "a különböző szempontok alapján felbontott, vagy a különböző szempontokat egyesítő kombinált táblázatokat", és mindkét kategóriára szükség van. Az ilyen táblák felállítására Leninnek egészen sajátos elképzelései voltak és ebből adódóan teljesen konkrét direktívákat adott.

Lenin szerint tehát egy gyárstatisztikának, mint az egyes üzemágakra vonatkozó csoporttáblázatnak egy törzslap adatai alapján a következő felosztást kell alkalmaznia:

1. Telephely
2. Üzemcsoportok
3. A dolgozók száma
4. A munkagépek fajtája
5. A termelés mennyisége

míg a "mindezen ismérvek alapján végzett csoportosítás" a gyárstatisztika kombinált tábláiban "nem korlátozhatja magát az egyes csoportok vagy alcsoportok üzemi termelésének számadataira", hanem "minden csoportot feltétlenül ki kell egészíteni a munkásokra vonatkozó számadatok és a termelési érték kimutásával, vagyis a gőzgéppel végzett termelés és a kizárólag kézimunkával végzett termelés adataival." [19]

A gyárstatisztikára felvett fenti előfeltételekkel Lenin ebben az összefüggésben mindjárt körvonalazta "az üzemi felmérésére" vonatkozó, összehasonlítva sokkal messzebbmenő, sokkal nagyobb teljességet igénylő követelményeket is. Ez "vá-

laszt kell, hogy adjon az üzem történetére, a környező üzemek és a környező lakossággal kapcsolatos viszonyára, a kereskedelmi vonatkozásokra, a nyersanyagokra és segédanyagokra, a termelés mennyiségére és minőségére, a munkabérekre, a munkaidőre, a műszakokra, az éjjeli és a túlórákra, stb. vonatkozó kérdésekre is." [20]

Lenin gyárstatisztikára és üzemi felmérésekre vonatkozó követelései nemcsak a hivatalos ipari statisztika javítását szolgáló alapelvek lefektetését célozták, hanem kutatási táblázatok felállítását is lehetővé tették, mellyel egy adott országban egy adott gyár genezisét vissza lehet adni, beleértve termelőerőit minden fontos kategóriájának fejlődését, termelési viszonyait, munkásai és az osztályharc helyzetét, ahogy ez az egyes üzemágakban tükröződik. Az ipari kapitalizmus mikrostruktúrájának ilyen analizisével képet kapunk a gyártól kezdve az egész ipar konjunkturafejlődéséről is. A cikk szerzője egy ilyen, Lenin alapján készített kutatási táblázat-rendszert állított fel a szászországi gyáripár fejlődésére vonatkozóan 1861-ig, melyben 170 kérdőpont alapján feldolgozott minden ott létesült gyárvállalkozást. [21]

A napjaink ipartörténeti munkálataihoz adott hatalmas lendülethez Lenin még egy további, épp oly fontos eredménye járul: Lenin a századfordulóra nemcsak kiharcolta a statisztikai adatok technikai kezelésének tudományos szintjét, de a különböző források számadatainak mesteri módszerével történő feldolgozásával ahhoz a konkrét, számszerű eredményhez jutott, hogy 1885 és 1894/95 között Oroszországban a gyárak száma az ipari termelésnek már észlelhető koncentrációs folyamata ellenére, Karysev állításával szemben, emelkedést mutat [22], ahogy, ugyancsak Karysev állításával szemben, a fenti évtized során az orosz össznépességnek a gyáripárban való részvétele szintén fokozódott. Lenin harca azonban mindenkeleltől a statisztika azon meghamisításai ellen irányult, az ellen a helytelen felhasználása ellen, amivel a "népiesek" éltek, akik úgy állították be a kapitalista fejlődést Oroszországban, mint ennek az országnak meg nem felelőt, mint "letérést az utról". Lenin szembe fordult azzal a védekezési móddal, mely a számokkal és a terminológiával való manipulációval járt. És ahogy azzal, hogy annakidején felismerte az összefüggést az egyoldalúságtól mentes terminológia és az egyoldalúságtól mentes statisztika között, kortársaival szemben sikraszállt és ilyen vonatkozásban kritikát is gyakorolt könyvek fölött, [25] úgy kell nekünk is ma az ő példája nyomán készenlétbe helyezkedni Georg Jahnnal és azokkal a polgári történészekkel és nemzetgazdászokkal szemben, akik az üzem formáinak kontinuitásáról és a fejlődésükben végbemenő kvalitatív változásokról szóló marxista-leninista tézis manipulációjával kétségbe akarták vonni a statisztikai bizonyítás lehetőségét.

Hogyan alkalmazza Lenin az ipari statisztikát?

Lenin harca a statisztika helytelen felhasználása ellen egyben harc volt azokkal a hamis elméletekkel szemben is, melyek ezt a téves felhasználást először lehetővé tették. Így nyilvánvalóvá válik, milyen jelentőséget kap nemcsak a terminológia (bizonyos mértékben a fogalom értelmezése), mint a konkrét elmélet alapköve, hanem a teória egész épülete is a statisztikában. Elmélet nélkül sem tudományos statisztika, sem tudományos történetírás nem lehetséges. [27] Lenin elmélete a történelmi materializmus elmélete, annak egy alkatrésze. Lenin a társadalom rendszerjellegéből indul ki, mely az objektív társadalmi törvényekben jut kifejezésre. "A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkájában - ahogy elsőként Marx is a Tökében - ezt a rendszerekben való gondolkodást egy hazájában végbemenő társadalmi átalakulás analizisére irányítja, egy kialakuló, új társadalmi struktúrára, és ennek az átalakulásnak feltárásában és bemutatásában különleges szerepet tulajdonít a statisztikának. Az egyik társadalmi formából a másikba való átmenet ábrázolásánál a marxista teória irányítására támaszkodva eljut egy bizonyos heurisztikáig, a genezis problémáinak és összetevőinek felméréséhez a termelés összterületén, (a termelőerőknek éppúgy, mint a termelési viszonyokénak, így a felépítményt befolyásoló minkét tényezőnek), és azt, amennyire a rossz hivatalos statisztika egyáltalán megengedte, számadatokból vezette le és számokkal támogatta meg. Lenin munkája az Oroszországban lejátszódó folyamatokra, az elért szintekre, a struktúrákra, összefüggésekre vonatkozóan számos táblázatot és diagrammot tartalmaz. Célját, melyre ebben a munkában minden részletkutatása irányult, az első kiadás előszavában a következőkben ismertette: "Kíváncsúnak látszott, hogy analizáljuk és megkíséréljük ábrázolni a kapitalizmus egész fejlődési folyamatát a maga összességében." [30] Következésképp Lenin azzal kezdi munkáját, hogy a jobbágyfelszabadítás és az agrárvállalkozók és dolgozók közti differenciálódásnak, a kapitalista piac kialakulását meghatározó folyamatnak analizisével lefekteti az elméleti alapokat és ehhez tanulmányt csatolt a földbirtokosoknak a robotgazdálkodásról a kapitalista gazdálkodásra való áttéréséről és az árutermelő agrárgazdálkodás növekedéséről. A 8. fejezetet felülről könyv további három fejezetében ezen az alapon elemzi a kapitalizmus első stádiumait az iparban, a kapitalista manufaktúrát és a háziipart, a nagyipar fejlődését és a belső piac kialakulását. Ahogy ez a tartalmi áttekintés is mutatja, felállítja az Oroszországban kialakuló kapitalista rendszer összefüggéseinek teljes geneziséét. A továbbiakban csupán egy rész-rendszert akarunk tárgyalni. "A gépi nagyipar fejlődését" (7. fejezet) az általa kidolgozott iparstatisztikai módszer alapján.

Kezdjük forráskritikájával és az általa felállított statisztikai csoportokkal és vizsgáljunk meg ennek alapján néhányat abból a 19 statisztikai táblázathból, melyeket a 7. fejezetéhez csatolt.

Az első a Lenin által közreadott táblázatokból háromszor öt, vagy háromszor hat év adatait tartalmazza az európai Oroszország gyárainak és üzeminek termelési értékére és munkásai létszámára vonatkozóan. Lenin tudatosan és demonstratíven tár az olvasó szeme elé egy látszólag ellentmondásos tényt: a táblázat ugyanis 1879-től 1890-ig a termelés növekvő értéke mellett észrevehető visszaesést mutat az üzemek és a munkások számában – és Lenin rámutat, hogyan jöhetett létre ez az ellentmondás. A hivatalos statisztika különböző időkben, különféleleképp határolta körül a gyárak kisüzemi termelését.

A másik vizsgált táblázaton, mely két hivatalos forráson alapszik, ismét meglehetősen bizonyítja a hivatalos anyag teljes elégtelenségét. A két statisztika a gyárak számánál 267 százalékkal, a munkások számánál 11,9 százalékkal, a termelési értéknél 15,2 százalékkal tér el egymástól. [32]

A harmadik és negyedik táblázat kimondottan összetartozik. A harmadikban az 1866-tól 1890-ig terjedő időszakra vonatkozóan épp ily erőteljes visszaesés mutatkozik a "gyárak" összlétszámában, itt a gyapjuszövőket véve alapul, amelyeknél, mint Lenin két nagy gyár fejlődésével kapcsolatban erre az időre kimutatja (3. táblázat), e szintén csak látszólagos, és csalóka kép azért jön létre, mivel a harmadik táblázatban, teljesen indokolatlanul, a "kontor" gyárak (olyan üzemek, melyek a munkát házon kívül teljesítik vagyis kiadják a "szövőszobák"-nak, olyan üzemeknek, melyek évi 2.000 rubelnél kevesebb termelési értékkel dolgoznak) is szerepelnek, és ezek száma ebben az időben rohamosan visszafejlődött, a két fent említett, Lenin által példaként felhozott gyárban pl. teljesen a nullára esett vissza. Megfelelő képet a hivatalos statisztikában a gépi nagyiparról a textiliparágban csak úgy lehetne kapni – amire Lenin utal – ha a mechanikus szövőszékek számát lehetne alapul venni. [33]

Az a termelési ág, melyről a hivatalos statisztika a legkevésbé kielégítő adatokat nyújtja, az élelmiszeripar, különösképpen pedig az őrlőmalmok kategóriája; ezeknél "a legmagasabb fokot érte el az adatok kuszáltsága", kerületről-kerületre teljesen változóak, és önkényesen hol gőzmalmokként, vagy lóerővel hajtott malmokként kerültek be a statisztikai felvételbe. Lenin, hogy a gépesedés genezisést statisztikailag hozzáférhetővé tegye, a gyár ismertetőjeként kiköti, hogy legalább egy gőzgépnek részt kell vennie a termelésben; így egy 13 évből álló időszakra vonatkozóan megbízható statisztikai kimutatáshoz jut, mely szerint az európai Oroszország 50 tartományában emelkedő számot mutatnak a gőzmalmok, munkásai ugyanugy, és termelési értékük is. [34] Míg az első négy táblázat adatai elsősorban Lenin kritikája illusztrációjaként voltak érdekeseek, az ötödik táblázat a fenti vonatkozásban csoportosítása miatt figyelemreméltó. [35] Lenin először egy időbeli csoportosítást emel ki (a gőzmalmok számát a kiragadott 1866, 1890 és 1892 évre vonatkozóan állították össze),

utána két szempont alapján összeállított tárgyat (először a munkások számát, másodszor a termelés értékét véve alapul). Lenin táblázatai ily módon lehetőséget nyújtanak rá, hogy figyelemmel tudjuk kísérni e három jelenség számszerű emelkedését, és egyenként is tanulmányozni tudjuk őket (ebben az időszakban mind a három növekszik, így a gőzmalmok száma 1897-től 1892-ig 292 százalékkal emelkedik, a bennük foglalkoztatott munkások száma 227 százalékkal, termelési értékük 277 százalékkal). Arra is módot nyújtanak, hogy mindhárom jelenség akkori helyzetét, strukturáját szinkronisztikus keresztmetszetben figyelemmel kísérhessük, ellenőrizni tudjuk - ahogyan az a kiemelt években végbement - a három tényező kronológiai hosszsmetszetében a struktúra változásait, amiből pl. kiderül, hogy 1899-ben egy gőzmalomra 17,7 munkás és 104.161 = 5.896 rubel termelési érték esett munkásonként, míg 1890-ben egy gőzmalomra 16,1 munkás és majdnem ugyanaz a termelési érték, vagyis 103.823 = 6.458 rubel esett munkásonként, 1892-re a megfelelő számok 14,9 munkás és 100.323 = 6.754 rubel munkásonkénti termelési értéket jeleztek. Ez a Lenin által rendszerbe foglalt, és így statisztikailag használhatóvá tett orosz malomstatisztika lehetővé teszi, hogy kimondjuk az eredményt: a gőzhajtású őrlőmalmokban a termelési érték a vizsgált 13 évben nem malmonként, hanem munkásonként 14,6 százalékkal emelkedett.

A hatodik táblázat a csoportosítás további gazdagítását jelenti: az időbeli és tárgybeli csoportokat helyi kritériumok egészítik ki (az egész Orosz Birodalomra, majd az Uralra és a déli részre vonatkozó adatok összessége és csoportokba állítása), aminek alapján Lenin az Ural tulszárnyaló nyersvas-termelését kvantitatíve összehasonlítva a délivel, végül a nyersvastermelés mellé bevon egy másodikat, az elsővel szoros összefüggésben és kibernetikai vonatkozásban lévő ténybeli momentumot, a kőszéntermelést. A tárgyi, időbeli, és helyre vonatkozó megkülönböztetések segítségével ez a hat táblázat maximumát érte el az akkori statisztikában elméletileg és elvben egyáltalán lehetséges eredményeknek.

Lenin munkája 7. fejezetében ilyen differenciált, egyben nehéz, az olvasó elé bizonyos igényeket állító módon további táblázatokot ad. Mindegyikben megmutatkozik Lenin művészete, ahogy az objektív ipartörténeti folyamatokat minőségi és mennyiségi sajátosságaik kombinációjával be tudta mutatni. Az ismérvek rendszerének mesteri analizisével, ezeknek az analiziseknek ugyancsak élenjáró szintézisével Lenin megdönthetetlen bizonyítékát adta Oroszország egyértelműen kapitalista fejlődésének. Ugyanakkor leleplezte - a vállalkozás tárgyának határait messze túlhaladva erővel - a "mély, és minden időkre érvényes társadalmi ellentmondást, mely nyilvánvalóvá teszi e gazdasági rendszer történeti szempontból multbeli jellegét és ennek keretein belül a társadalmi termelésnek összehasonlíthatatlan, aránytalan fejlődését a kapitalizmusban."

Ez a megállapítása nemcsak "A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkájára érvényes, hanem ugyanugy egyéb munkáira is, különösen - ha politikai aktualitását tekintjük - "Imperializmus" c. művére. [38] Mesteri befejezésében Lenin itt saját fegyverével sujt vissza a burzsoáziára: az egész világ előtt feltárja az imperializmus lényegét és bizonyító eljárásának alapja épp a polgári statisztika volt, olyan kiindulópont, melyet a Kapital vitatói sem megdönteni, sem kiforgatni nem tudtak.

Lenin nemcsak világraszóló jelentőségű politikus is volt, de magasrangu tudós is. Példamutatóan testesítette meg a tudomány és a politika gyümölcsöző szintézisét. Amellett, nem utolsósorban, jelentős terminológiai és módszertani eredményekkel gazdagította a gazdaságtörténetet. Ahogy Marx és Engels, ő is példaképünk gazdaságtörténeti munkásságunkban, éppen azért, mert a tények és összefüggések exakt kutatását pártos értékeléssel kötötte össze.

Rudolf Forberger
(Drezda) előadása
Budapesten, 1971-ben

Jegyzetek

- [1] Közben jelent meg: V.I. Lenin i szovremennaja statistika (Lenin és a mult statisztikája), 1.: Teoreticeszkoje obozsnovanyije statisticeszkoj nauki v trudah Lenina. (A statisztikai tudomány elméleti alapjai V.I.L. műveiben), Moszkva, 1970. Erdemes felhívni a figyelmet T.Rjabuskin német fordításban is rendelkezésre álló tanulmányára: A statisztikai adatok analizisének lenini elvei, Statistische Praxis, Berlin, 1970. No. 4. p. 183-190.
- [2] Lenin, V.I., Statistik und Soziologie, Ld: Művei, Bd. 23. Berlin 1957, p. 284-.
- [3] U.o. p. 286. - Hogy milyen nagy horderejű Lenin állítása, hogy egy jelenség megértéséhez a komplex együttest kell tanulmányozni, anélkül, hogy kivételeket tennénk, mintszerűen megmutatkozik egy adott ország feltalálói tevékenysége genezisének vizsgálatánál. Ha csak a "korszakalkotó feltalálókat tesszük vizsgálódásunk tárgyává és a kevésbé jelentős, vagy jelentéktelen találmányok nagy tömegét kihagyjuk, akkor a csúcsteljesítmények részrehajló értékelésénél sohasem derül ki, milyen széles alapokon nyugodtak ezek a kimagasló eredmények, és milyen lendületet kapnak tőle adott területen a széles tömegek.

- [4] U.o. p. 284-.
- [5] Lenin, W.I. Zur Frage unserer Fabrik- und Werkstatistik (Neue statistische Taten Professor Karysevs). Ld: Múvei,
- [6] U.o. p. 1-31.
- [7] U.o., p. 4. Ezt a két feltételt keresték például Szászországban, mióta gazdasági statisztikával kezdtek foglalkozni. Vö. Forberger, Rudolf, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1962, p. 224-236.
- [8] Lenin "A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkájában (a szerző nyomán német kiadásában idézzük) p. 393. ezt írja: "Bizonyos részletmunkák házon kívüli elvégzésre való kiadása természetesen semmit nem változtat ez iparág gazdasági strukturáján. A szövők munkahelyei, legyenek azok szövőszobák vagy saját házaik, pusztán a manufaktura külső függelékét jelentik."
- [9] U.o. p. 392..
- [10] U.o. p. 558.
- [11] Forberger, Rudolf: Zur Auseinandersetzung über das Problem des Übergangs von der Manufaktur zur Fabrik (A manufaktúráról a gyárrá való átmenet problémájának magyarázatához), Beiträge zur Deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Berlin, 1962. p. 171-188.
- [12] Lenin, W.I., Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland. Ld. Múvei, 464. old. németül
- [13] Forberger, Rudolf, Zur Auseinandersetzung ... i.m. p. 171, 174, 178-180.
- [14] Lenin, V.I., Die Entwicklung... i.m. p. 464.
- [15] U.o. p. 464.
- [16] Lenin, W.I.: Zur Frage unserer Fabrik- und Werkstatistik, i.m. p. 2.
- [17] U.o. p. 9.
- [18] "A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. műve egyik helyén (p. 349) Lenin a "kisipar" szót nemcsak a "nagyipar" ellenpárjaként használja, hanem kimutatja, hogyan válik belőle a "gyár függeléke".
- [19] Lenin, W.I., Zur Frage ... i.m. p. 32-34.
- [20] U.o. p. 32.

- [21] Forberger, Rudolf, Einige Bemerkungen zur Massbarkeit wirtschaftshistorischer Prozesse, ld: Blätter für deutschen Handelsgeschichte, 1968. p. 114. sk.
- [22] Lenin, W.I., Zur Frage ... p. 12, 13, 18.
- [23] U.o. p. 23.
- [24] Lenin, W.I., Die Entwicklung ... i.m. p. 27, 466, 512 f., - Lenin és a "népiesek" közti ellentét az oroszországi kapitalizmus értékelésében abban állt, hogy Lenin amellett, hogy teljes mértékben felmérte annak "negatív" és "sötét oldalait", elismerte haladó szerepét, míg a népiesek "... teljes erejükkel arra törekedtek, hogy úgy állítsák be a dolgot, mintha azzal, hogy elismerjük a kapitalizmus történetileg haladó voltát, védeni akarnánk azt, pedig épp a népiesek vétettek azzal, hogy aláértékelték (sőt teljesen elhallgatták) az orosz kapitalizmus mély ellentmondásait, amikor eltussolták a parasztság felszabadításával, a földosztással létrejött mezőgazdasági és gyári bér munkás-osztály kialakulását és a kapitalizmus legrosszabb, legalacsonyabbrendű formáinak uralomra jutását a híres "kustar" iparon belül. (Lenin, W.I., Die Entwicklung ... i.m. p. 616 f.)
- [25] U.o. p. 567.
- [26] Jahn, G., Die Entstehung der Fabrik. ld: Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 69 t. Wiesbaden 1949.
- [27] Jahn koncepcióját előkészítették az alábbi művek: Hausserr, H., Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit vom Ende des 14. bis zur Höhe des 19. Jahrhunderts (Az újkor gazdaságtörténete a XIV. század végétől a XIX. század közepéig), Weimar, 1954, és a legújabb nyugatnémet kiadványok a manufaktúrák kifejlődéséről Németország egyes tartományaiban (v.ö. Forberger, Rudolf, Rezension zu Reuter, Ortulf, Die Manufaktur im Fränkischen Raum. Eine Untersuchung grossbetrieblicher Anfänge in den Fürstentümern Ansbach und Bayreuth als Beitrag zur Gewerbegeschichte des 18. und beginnenden 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 1961, ld: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, t. 8/1962. p. 1954-1960., továbbá Blumberg, Horst, Manufaktur Staat und beginnende Industrialisierung in Deutschland. Einige Bemerkungen zu: Reuter, Ortulf, Die Manufaktur im fränkischen Raum. Eine Untersuchung grossbetrieblicher Anfänge in den Fürstentümern Ansbach und Bayreuth a.s. Beitrag zur Gewerbegeschichte des 18. und beginnenden 19. Jahrhunderts; Slawinger, Gerhard, Die Manufaktur in Kurbayern. Die Anfänge der grossgewerblichen Entwicklung in der Übergangsepoche vom Merkantilismus zum Liberalismus 1740-1833; Ritter, Ulrich Peter, Die Rolle des Staa-

tes in den Frühstadien der Industrialisierung. Die preussische Industrieförderung in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts, Id: Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1967, t. 4, p. 409-444.

- [28] Ilyen kiélezett fogalmazásban: Purš, Jaroslav: Historie a kybernetika (Történelem és kybernetika), Id: Československý časopis historický, t. 1961. p. 396.
- [29] Id. még Thiel, Rainer, Quantität oder Begriff? Der heuristische Gebrauch mathematischer Begriffe in Analyse und Prognose gesellschaftlicher Prozesse, Berlin, 1967, főleg p. 20,; v.ö. még a megfelelő címszavakkal a Wörterbuch der Kybernetik-ben (szerk. Georg Klaus, Berlin, 1967.)
- [30] Lenin, W.I., Die Entwicklung ... i.m. p. 11.
- [31] A Sammlung von Angaben über Russland für die Jahre 1884/85, Petersburg, 1997, a Központi Statisztikai Bizottság kiadványának adatai. (Lenin, W.I., Die Entwicklung ... i.m. és "Zusammenstellung von Daten über die Fabrik- und Werkindustrie in Russland" a Kereskedelmi és Manufaktura Bizottság kiadásában, 1885, p. 473.
- [32] Lenin, W.I., Die Entwicklung ... i.m. p. 475.
- [33] U.o. p. 483-485.
- [34] U.p. p. 491.
- [35] U.o. p. 493.
- [36] "Gruppenbildung" címszó az Ökonomisches Lexikon 1. kötetében, Berlin, 1966, p. 848.
- [37] Lenin, W.I., Die Entwicklung ... i.m. p. 617.
- [38] U.ö, Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus, Id: Müvei, t. 22, Berlin, 1960.

JELENTÉS AZ ÖSTERREICHISCHE OST- UND SÜDOSTEUROPA
INSTITUT (OSZTRÁK KELET- ÉS DÉLKELETEURÓPAI INTÉ-
ZET) 1970. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az Österreichische Ost- und Südosteuropa-Institut 13 év óta arra törekszik, hogy kutassa, rögzítse és objektív formában ábrázolja a fejlődési tendenciákat azokban a kelet- és délkeleteurópai országokban, melyeknek lakóit - különösen a határvidékeken - évszázadokon keresztül szoros gazdasági és kulturális kapcsolatok fűztek Ausztriához. A cél az osztrák szempontok teljes szem előtt tartása mellett a hajdani kapcsolatoknak a lehetőségekhez képest a modern időknek megfelelő formában való újraélesztése. Ennek értelmében nagy feladatok hárulnak számos rokonszakhára, a közgazdaságtudományra, jogtudományra, társadalomtudományra, földrajzra, történelemre, nyelvészetre. Az intézet munkaterve szorosan kapcsolódik az osztrák egyetemek és főiskolák programjához. A tudományos nemzetközi együttműködés alapján az Österreichische Ost- und Südosteuropa-Institut fontos szerepet tölt be Nyugat és Kelet között. Kétségtelenül kedvezett e törekvéseknek Ausztria semleges helyzete.

Az Intézet, melyet 1970-ben az újjászervezett Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung-nak (Tudomány- és Kutatásügyi Minisztérium) rendelték alá, tevékenységét a jelentés évében három fő vonalon folytatta, a kutatás, az oktatás, és a külföldi kapcsolatok terén. A végzett munka kézzelfogható eredményeként kiadványok közreadása, dokumentációk összeállítás, tanfolyamok rendezése, céltudatos tanulmányi támogatás keresztülvitele, a külföldi tudományágakkal való kapcsolatok intenzív ápolása, kirándulások, közös szakkonferenciák, előadások, nyilvános viták rendezése sorolható fel.

Az elnökségnek továbbra is tagja maradt Dr. Heinrich Drimmel tanácsos, miniszter. Az Intézet vezetése, ahogy alapítása óta mindig, most is Dr. Richard Plaschka egy. tanár kezében összpontosult. A Dr. Hertha Firnberg miniszterasszony vezetése alatt álló Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung kötelékén belül az Intézet a főiskolai intézményekkel foglalkozó I. osztály keretében Dr. Walter Brunner osztályvezető alá tartozik; e szekció megfelelő részlegének vezetőjével, Dr. Otto Drischel tanácsossal állandó kapcsolatban áll. Az Intézet emellett kapcsolatot tart e szekción belül Dr. Franz Reisenberger min. tanácsos csoportjával és a külföldi kapcsolatok csoportjával, Dr. Hans Nowotny tanácsossal az élen.

A jelentés a különböző munkaterületek és részlegek szerint tagolódik, hogy így lehetővé váljék az Intézet teljes tevékenységének részletes áttekintése.

A. K u t a t á s

Az első munkaterület, a kutatás, lényegében felöleli az "Ostwirtschaft und Ostrechtsabteilung" (Keleti gazdaság és keleti jog osztálya), a "Geographische Abteilung" (Földrajzi osztály), továbbá a "Zeitschrift und Buchreihen" (Folyóirat - és könyvsorozatok), és a "Bibliothek und Regionaldokumentationen" (Könyvtár és területi dokumentáció) csoportokat, mint a kutató munka alapjait.

I. Ostwirtschafts- und Ostrechtsabteilung

Az Intézet e részlege Dr. Kurt Wessely professzor vezetésével áll. Feladatának tekinti, hogy szerkessze a "Presseschau Ostwirtschaft"-ot, közreadja az "Österreichische Osthefte" gazdaságtudományi adalékait és a "Dokumentation der Gesetze und Verordnungen Osteuropas" (Keleteurópa törvényeinek és rendeleteinek dokumentációja) c. kiadványt. (DGVO)

1. Wirtschaftsredaktion der "Österreichischen Osthefte"

(Az Österreichische Osthefte közgazdasági részének szerkesztése.)

Megfelelő szerkesztői átdolgozás után számos gazdaságtudományi érdekességű adalékot tesznek hozzáférhetővé a szélesebb bel- és külföldi olvasókörönség számára. Az érdekelt referensek különálló ismertetéseket és összefoglaló áttekintéseket hoznak az Österreichische Osthefte-ben a fontosabb keleti gazdasági irodalomról; az olvasók átfogó képet kapnak a terület legújabb eredményeiről. A román gazdasági szerkesztő, Dr. Roman Moldovan professzor, a Román Tudományos Akadémia és a bukaresti Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának rendes tagja, N. Ceausescu román államminiszter látogatása alkalmából külön mellékletet állított össze Románia gazdasági fejlődéséről. A szocialista országok számos más ismert szerzőjét is felkérték, hogy önálló tanulmányokban és analízisekben számoljanak be saját országuk gazdasági problémáiról az Österreichische Osthefte hasábjain.

A csoportvezetők egyéni munkája kutatótevékenységből áll, vizsgálódásaik központjában a Kölsönös Gazdasági Segélynyújtási Tanács áll. A KGST valutaproblémáiról, a piacon és a tervgazdálkodáson alapuló gazdasági rendszerű államok közti együttműködés kérdéseiről szóló beszámolókat a fontosabb szakkonferenciákról szóló jelentések egészítik ki. Különösen figyelemreméltó az a tájékoztatás, melyet a SzU Minisztertanácsa gazdasági és technikai bizottságának elnöke, D.M. Gvisliani adott, aki a technikai haladás, kutatás és fejlődés

kérdéseivel foglalkozik. Ausztriában fokozott érdeklődést keltett e beszámoló. Ezen keresztül újabb lehetőségek nyíltak arra, hogy az Östwirtschaftsabteilung (Keleti gazdasági osztály) keretein belül alaposabban tudják e szektort feldolgozni.

2. "Presseschau Ostwirtschaft" (Keleti gazdasági sajtószemle)

A havonta megjelenő "Presseschau Ostwirtschaft" az osztály munkájának súlypontja. A folyóiratot még jobban ki-terjesztették, az előfizetők száma több mint 10 %-kal emelkedett. Különösen a külföldi mutató élénk érdeklődést, az új előfizetők zöme külföldiekből áll.

Az állandó mellékletekhez tartozik sok, kifejezetten a Presseschau Ostwirtschaft számára összeállított statisztikai kimutatás. Ezek egységes rendszerük alapján jó áttekinthetést adnak a szocialista államok több éven keresztül termeléséről és külkereskedelmük fejlődéséről. A dokumentációs jellegű évi név- és tárgymutató megkönnyíti a használó számára a sokrétű tartalommal való tájékozódást.

3. "Dokumentation der Gesetze und Verordnungen Osteuropas (DGVO)"

(Dokumentáció Keleteurópa törvényeiről és rendeleteiről.)

E jelentőségében növekvő dokumentáció, mely áttekinthetést ad a kelet- és délkeleteurópai államok törvényeinek együttes fejlődéséről, széles körben folyik tovább. 1970-ben kiadták a teljes 1967-es évfolyamot (3702 címszó, melyből 1969 decemberig csak 430 címszó került kiadásra), nyomtatásba került a teljes 1968-as évfolyam 3483 címszóval és az 1969-es évfolyam öt füzeté 2384 címszóval. Az utolsó, 552 címszavas füzet szerkesztését még 1970-ben lezárták és 1971 elején kiadásra került. Az 1970-es évfolyam első füzetét 223 címszóval szétküldték, így összesen 10.775 címszavat adtak ki, vagy szerkesztettek kiadásra készre.

4. Az osztály egyéb tevékenysége

Az 1970-es év folyamán is nagyszámu disszertáció-készítőt és főiskolai hallgatót láttak el tanáccsal. Különböző hatóságok, gazdasági körök részéről érkező számos kérdést válaszoltak meg, ami a keleti gazdasági problémák iránti érdeklődést bizonyítja. Ebben az összefüggésben feladatuk kapott sok írásbeli feldolgozást is a szocialista államok gazdasági élete különböző ágainak egyes szakaszairól, fejlődési tendenciáiról. E feladatokat megoldásánál alapvető jelentőségűnek bizonyultak a hosszú, alapos kutató munka során nyert tapasztalatok és ismeretek. Hasznosnak bizonyulhattak azonban személyes kapcsolatok, külföldi utazások is. Wessely professzor így nemcsak vásárokat és kiállításokat keresett fel, mint

Brünnben és Budapesten, de egész sor konferencián is részt vett, melyekről az "Österreichische Osthefte" beszámolt. Megemlítendő itt pl. a CESES kongresszusa Velencében, vagy az Internationale Wirtschaftstagung der Südosteuropa-Gesellschaft - München, (a müncheni Délkelet-európai Társaság által Majna-Frankfurtban rendezett nemzetközi gazdasági napok), ahol az együttműködés kérdéseit vitatták meg. Különösen tanulságosnak bizonyult az UNIDO által Bukarestben rendezett szemináriumon való részvétel, ahol az ipari államok és a fejlődő államok közötti együttműködés kérdései kerültek megvitatásra a tervgazdaságra törekvő államok szempontjai alapján. Ez az ülés éppúgy, mint a CESES-kongresszus, mely többek között a képzési politika, a fejlődés és a kutatás kérdéseivel foglalkozott, rávilágított a probléma aktuális jelentőségére.

A keleti gazdasági osztály eddigi kutatásainak eredményét a jugoszláv és román gazdasági növekedésről ezenkívül a Schriftenreihe des Vereins für Sozialpolitik (a társadalompolitikai egyesület kiadvány sorozata) hasábjain adták közre. Kéziratban van az ugyancsak a Verein für Sozialpolitik által indított munka a nyereség szerepéről a magyar gazdasági mechanizmusban. Készülőben van egy tanulmány az osztrák-kinai gazdasági kapcsolatokról, melyről már áttekintést adtak a Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde hamburgi ülésén. Előkészület alatt áll egy tanulmány a gazdasági tervezésről Romániában, ezenkívül módszeres vizsgálat és kritikai kutatás tárgyává kell tenni a fenti szocialista államok új tervidőszakait.

Wessely professzor előadásai közül megemlítendő a következők: a magyarországi gazdasági mechanizmusról (Zur Wirtschaftlichen Situation in Ungarn) beszélt a müncheni püspökség Katholisch-Soziale Akademie-jén; a Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften - Verein für Sozialpolitik, Igls, (Gazdaság- és Társadalomtudományi Társaság - társadalompolitikai egyesület) meghívására "A profit helyzete Magyarországon az új gazdasági mechanizmusban, összehasonlítva a Szovjetunióval" címmel tartott előadást, és a Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde (Német Kelet-európakutató Társaság) évi ülésén Hamburgban az osztrák-kinai kereskedelmi kapcsolatokról tájékoztattott.

II. Földrajzi osztály

A Dr. Josef Breu professzor vezetése alatt álló földrajzi osztályt két fő működési területre osztják: az "Atlas der Donauländer" (A dunai államok atlasza) és az "Ortsnamenstelle" (Helynév-csoport).

1. A dunai államok atlasza

Az "Atlas der Donauländer"-nek Breu professzor a főszerkesztője, a technikai-kartográfiai munkákat F. Bures kormánytanácsos vezeti. A térképeket a bécsi Bundesamt für

Eich- und Vermessungswesen (Mérték- és Mérésügyi Hivatal) nyomja. A jelentés évében az atlaszkiadás nagy lépéssel haladt előre: az első füzet bekerült a könyvkereskedelembé. A következő térképlapokat foglalja magában: topográfiai térkép, A kiadás, szintvonallal és árnyékolással; topográfiai térkép, B kiadás, színes hipsometriával; domborzati térkép; hypso-gráfiai térkép; közigazgatási területek.

Technikai-kartográfiai vonatkozásban a következő térképek vázlata készült el: városok növekedése; korcsoportok; gazdasági csoportok szerinti népesedés; villamosgázdálkodás; az élelmiszer- és ipar áttekintése. A terv szerint e térképlapok az 1971-es év második füzetét alkotnák. A továbbiakban kidolgozásra kerülnek a hidrológiai, ingavándorlás, talajkihasználási térképek és a természetes vegetáció térképének vázlata.

Az elmúlt év folyamán feláldott az együttműködés a dunai államok egyetemének és tudományos akadémiáinak földrajzi intézeteivel. A gyakorlati segítség, melyet a térképek szerkesztése erről az oldalról kapott, elsősorban a térkép-vázlatok lektorálásából állt.

A jelentés évében az intézetben belül közvetlenül a térképek előállításával foglalkozott Reinhold Krallert, Dr. Signe Klein és Dr. Lydia Drobil. Julius 1. óta az Intézetben dolgozik kutatási ösztöndíjjal Dr. Füsi Lajos, a budapesti egyetem kartográfiai katedrájának asszisztense.

2. Helynév-csoport

Az Intézet helynév-csoportja a jelentés évében 260 esetben adott felvilágosítást a munkaterületéhez tartozó helynevekre vonatkozóan. A megkeresések csaknem minden esetben földi tudományos intézetektől eredtek. A helynév-csoport vezetője, Dr. Breu professor 1970 március 5-én osztrák delegátsként résztvett a Ständiger Ausschuss für geographische Namen (A földrajzi nevek állandó választmánya) Bonn - Bad Godesbergben tartott ülésén, ahol a "Geographieduden" (földrajzi nevek szótára) 2. kötete számára dolgoztak fel adatokat.

Az Osztrák Tudományos Akadémia és az Oktatásügyi Minisztérium megbízásából Breu professor ezenkívül írásbeli érintkezésben állt az Egyesült Nemzetek földrajzi nevek szabványosításával foglalkozó részlegével. Márciusban New Yorkban delegálták az Egyesült Nemzetek által a földrajzi nevek szabványosítására rendezett szakülésre. Itt a németül és hollandul beszélő államok képviselőitében beválasztották az Egyesült Nemzeteknek a nem latin írásoknak kartográfiai célokra való átírásával foglalkozó munkacsoportjába, mely eddig levelezés útján bonyolította munkáját; Breu professor 6 körlevéllel járult ehhez eddig is hozzá.

Az Abteilung für Kartographische Ortsnamenkunde der Österreichischen Kartographischen Kommission in der Österreichischen Geographischen Gesellschaft (Az Osztrák Földrajzi Társaság Kartográfiai Bizottságának Kartográfiai Helynév-Osztálya) vezetőjeként Breu professzor feladatul kapta, hogy az Egyesült Nemzeteknek a földrajzi nevek szabványosítására vonatkozó javaslatait keresztülvigye Ausztriában. Az osztály két ülést tartott, ahol a földrajzi nevek leírásával foglalkozó központi és országos szervek döntöttek a szükséges közös intézkedésekről. Breu professzor ebben az összefüggésben a Burgenländische Nomenklaturkommission (burgenlandi név-bizottság) öt ülésén is résztvett. Ellátta ezenkívül a Mérték- és Felmérésiügyi Hivatalban az UNO-javaslatok alapján összeállított "Geographische Namenbuch Österreichs" (Ausztria földrajzi névkönyve) szerkesztését is.

Az Osztrák Földrajzi Társaság és az Osztrák Szabványügyi Intézet megbízta Dr. Breu professzort, hogy képviselje Ausztriát a földrajz szakterületnek a tízedes osztályozáson belüli új rendszerezésénél a Fachgruppe Geographie der Internationalen Föderation für Dokumentation (Nemzetközi dokumentációs szövetség földrajzi szakcsoportja) második ülésén Bonn - Bad Godesbergben.

A földrajzi osztály vezetője a jelentés évében egész sor szakülésen vett ezenkívül részt, így a budapesti nemzetközi közlekedési térkéпкиállításon és tanácskozáson, a dunai átlamok atlaszai térkéпкиállításon, a német, svájci és osztrák kartográfusok 1970-es bécsi ülésén, továbbá több előadást tartott, munkatársként résztvett a szakma számos közleményében és megbízásokat kapott tudományos kirándulások vezetésére is. Előadásai közül megemlítjük: "Cartography and Toponymy" (Kartográfia és helynévadás) az 5. nemzetközi kartográfiai konferencián Stresaban; "A XVI. századi horvát betelepülés az osztrák-magyar határsávban" címen a "Délmórvárország a XVI. és XVII. században és J.A. Comenius"-konferencián Nikolsburgban; "A horvát település Burgenlandban és a határos területeken" a zégrábi Délszláv Tudományos és Művészeti Akadémián; "A horvát település a Rába és a Thaya között" címmel a mokersdorfi kultúrtörténeti symposionon, és DePauw egyetem (Indiana, USA) újkori egyeteme szemesztere keretében "Kelet-Közép- és Dél-Kelet Európa földrajzi háttere" tárgykörben.

Breu professzor nyomtatásban megjelenő munkái közül elsősorban megemlítendő a könyv formában napvilágot látott "Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschliessenden Gebieten" (A horvát település Burgenlandban és a határos vidékeken), továbbá "Die Transkription in der Kartographie" (Átírás a kartográfiában) a Grundsatzfragen der Kartographie-ban, az Österreichische Geographische Gesellschaft kiadásában; "Die Behandlung der geographischen Namen in der Österreichischen staatlichen Kartographie" (A földrajzi nevek használata az osztrák állami térképészetben); "Die Amtliche Karto-

graphie Österreichs" (Ausztria hivatalos kartográfiája) a Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen kiadásában; "Die Wirtschaft der Deutschen Demokratischen Republik" (A Német Demokratikus Köztársaság gazdasága), a L. Scheidl által kiadott Geographie und Wirtschaftskunde-ban, és "Die Kroatensiedlung in Niederösterreich und Südmähren" (A horvát település Dél ausztriában és Délmorvaországban) Jiří Morava - Brána a most, az Okresní archiv pro okres Brěclav v Mikulově kiadásában.

A kirándulások közül Breu professzor a bécsi egyetem Keleteurópai Intézete és Délkeletkutató Intézete által Jugoszláviába és Albániába rendezett tanulmányut földrajzi vezetését vállalta magára.

III. Folyóirat- és könyvsorozatok

1. "Österreichische Osthefte"

(Osztrák Kelet-füzetek)

Az Österreichische Ost- und Südosteuropa Institut folyóirata 1970-ig 12 évfolyammal, egy 404 oldalas gyűjteményes kötettel és egy 18 lapos különnyomattal jelent meg. Tárnyalásra kerültek a folyóirat hasábjain közép- és keletközép, sőt délkeleteurópai történeti témák, a keleti kereskedelem problémái és általában a Kelet- és Délkeleteurópára vonatkozó gazdasági tematika körébe eső kérdések, más szakterületek egyes problémáival együtt. Irodalmi beszámolók, könyv- és ujságismertetések, jelentések ülésekről és kongresszusokról egészítették ki a füzetek tartalmát, állandóan tájékoztatva az olvasót a gazdasági fejlődés aktuális kérdéseiről. A szerkesztőségben személyi változás nem történt: Dr. Thorvi Eckhardt egyetemi docens a főszerkesztő, Dr. Kurt Wessely prof. a gazdasági szerkesztő, Dr. Karlheinz Mack tudományos tanácsos a felelős szerkesztő. A korrektorkok Dr. Erika Salvaberger és Dr. Wilhelm Zrounek voltak.

2. Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa Instituts

(Az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet kiadványai)

A "Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa Instituts" sorozatcím alatt - a szerkesztő Georg Rauchinger - 1959 óta a következő 7 kötet jelent meg a Verl. Hermann Böhlau Nchf., Wien-Graz-Köln kiadásában.

- I. Otto Folberth: Der Prozess Stephan Ludwig Roth. Ein Kapitel Nationalitätengeschichte Südosteuropas im 19. Jhdt. (S.L. Roth pere. Egy fejezet Délkeleteurópa nemzetiségi történetéből a XIX. században.) 1959.

- II. Peter Burian: Die Nationalitäten in "Cisleithanien" und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49. Zur Problematik des Parlamentarismus im alten Österreich. (A Lajtán inneni vidék nemzetiségei és az 1848/49-es forradalom választási joga. A régi Ausztria parlamentarizmusának problematikájához.) 1962.
- III. Richard Georg Plaschka: Cattaro - Prag - Revolte und Revolution. Kriegsmarine und Heer Österreich-Ungarns im Feuer der Aufstandsbewegungen Vom 1. Februar und 28. Oktober 1818. (Cattaro - Prága - lázadások és forradalom. A haditengerészet és az osztrák-magyar hadsereg az 1918 február 1-i és október 28-i felkelések tüzeiben.) 1963, kifogyott.
- IV-V. Robert A. Kann: Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. (A Habsburg-Monarchia nemzetiségi problémája. A nemzetiségi törekvések története és eszméi tartalma az 1848 előtti időktől a birodalom felbomlásáig 1918-ban.) 1964.
- VI. Christoph Thienen-Adlerflycht: Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservatismus im Kaisertum Österreich. (Thun Leo gróf az 1848 március előtti korszakban. A cseh konzervativizmus alapjai az osztrák császárságban.) 1967.
- VII. Helmut Slapnicka: Die sozialistische Kollektivperson. Funktion und Struktur der juristischen Person in den europäischen Volksdemokratien. (A szocialista kollektív ember. A jogi személyek funkciója és strukturája az európai demokráciákban.) 1969.

Az I-V. kötetek a "Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft Ost" sorozatcím alatt jelentek meg.

3. Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa Instituts

(Az Osztrák Kelet- és Délkeleteurópai Intézet kiadványsorozata)

A "Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts" sorozat első két kötete - szerkesztő Dr. Karlheinz Mack - 1967-ben jelent meg:

1. "Probleme der franzisko-josephinischen Zeit 1848-1916" (A ferencjózsefi korszak problémái 1848-1916.), kiad. Friedrich Engel-Jánosi és Helmut Rümpler.
2. "Probleme zentraler Wirtschaftsplanung" (A központosított térvgazdálkodás problémái.) Kurt Wessely kiadásában.

A jelentés évében megjelent a 3. kötet: "Die Auflösung des Habsburgerreichs. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum" (A Habsburg-birodalom felbomlása. Összeomlás és újrendeződés a Dunatérseghben.) Kiadó Richard Georg Plaschka és Karlheinz Mack. A témával kapcsolatban közel 60 történész szólalt meg a kötetben a Német Szövetségi Köztársasághól, Nagybritanniából, Franciaországhól, Olaszországhól, Jugoszláviából, Ausztriából, Lengyelországhól, Romániából, a Szovjetunióból, Csehszlovákiából, Magyarországról és az Egyesült Államokból, színvonalas keresztmetszetet adva az 1918-ra vonatkozó nemzetközi történeti kutatások eredményeiről. (Ld. ÖOH 12, 1970, 6. p.)

IV. Könyvtár és területi dokumentáció

1. Az Intézet könyvtára

A Dr. Wilhelm Zrounek által vezetett intézeti könyvtár iránt külső használók részéről is nagy az érdeklődés. A közel 8000 kötetet felölelő monográfiákon kívül a könyvtárnak kb. 500 újságja és folyóirata van. Csereviszonyban van a könyvtár 24, főleg európai, de Európán kívüli intézménnyel is és kölcsönzési forgalmat bonyolít le egyes nagykönyvtárakkal és szakkönyvtárakkal.

2. Dokumentáció

a/ "Dokumentation der Gesetze und Verordnungen Osteuropas" (DGVO)

(Keleteurópa törvényeinek és rendeleteinek dokumentációja)

Ld: az Ostwirtschaftsabteilung 1. fejezete megfelelő szakaszát. A 24 féle hivatalos közlönyt tartalmazó, folytonosan növekedő állományu gyűjtemény felöleli a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia és a Német Demokratikus Köztársaság hivatalos közlönyeit.

b/ "Ortsnamenstelle"

A helynevekkel kapcsolatban ld. a II. fejezetben a "Földrajzi osztály" bekezdést.

c/ Regionaldokumentation zum Bereich Sowjetunion

(A Szovjetunióra vonatkozó területi dokumentáció)

Ahogy évek hosszú sora óta, változatlanul tovább folyik a szovjet kiadványok Georg Rauchinger által történő kiértékelése, melyhez az anyagot elsősorban az Intézet könyvtára szolgáltatja. A szakmába vágó anyagra vonatkozó jelentéseket a hivatalos helyekre is továbbküldik.

B. K é p z é s

A második feladatkör, a képzés súlypontja az Ostakademie nehezedik. Az Ostakademie az Österreichische Ost- und Südosteuropa-Institut oktatási intézménye. Vezetője Dkfm. Günther Weyrich, a hallgatók nyelvtanulását dr. Alfred Schmid professzor, szakfelügyelő irányítja. Az Ostakademie esti tanfolyamokat rendez hallgatói, főleg a bécsi főiskolák diákjai számára, intenzív nyelvtanfolyamokat tart a keleti nyelvekből és mellette általános ismereteket nyújt Kelet- és Délkelet-európáról.

Az orosz, szerb-horvát és kínai nyelvtanfolyamokat az elmúlt oktatási évben kb. 90 hallgató kereste fel. A tanfolyamok általában heti 4 órából állnak, az egyes csoportok maximális létszáma 15 fő. A gondosan kidolgozott tanterv modern nyelvi laboratóriumok berendezésével minden lehetőséget megad a hallgatóknak, hogy intenzív munkával megfelelő eredményeket érhessenek el a keleti nyelvek elsajátításában.

Az Ostakademie által 1961-ben alapított Internationale Seminar für Ostsprachen (Keleti nyelvek nemzetközi szemináriuma) Eisenstadtban 1970-ben tizedik alkalommal került megrendezésre. E tanfolyam keretében a bel- és külföldi főiskolai hallgatók háromhetes egésznapos intenzív tanfolyamokon kapnak lehetőséget arra, hogy keleti nyelvismereteiket kis csoportokon belüli beszédgyakorlatokkal fejlesszék. A szeminárium bel- és külföldi szakkörökben jól ismert, az érdeklődés iránta élénk. Az eisenstadti szemináriumon 1970-ben 97 hallgató vett részt, akiket 150 jelentkező közül válogattak ki.

Pozitív hatása van a szovjet hatóságok közvetlen támogatásának. A szemináriumon a moszkvai egyetem 4 lektora vett részt, és sikerült megnyerni az ismert szovjet előadóművészt, Irakli Andronikov-ot egy vendégelőadás-sorozaton való közreműködésre.

Az eisenstadti keleti nyelvek szemináriumában fennállása tíz éve alatt 931 hallgató (ezekből 667 külföldi, 20 országból) vett részt a 3 hetes tanfolyamokon Burgenland fővárosában. A résztvevők 60 különböző egyetemről jöttek. 22 egyetemről 56 lektor vezetett összesen 140 kurzust, a lektorok és hallgatók közül 1:7 számarány igen előnyösnek bizonyult. Az eisenstadti keleti nyelvek szemináriumának különösen eredményes működése a magasán képzett lektorok rendkívül nagy mértékben történt bevonására, az intenzív oktatási módszerekre, az átfogó tantervre és az egészen speciális oktatási anyagra vezethető vissza, mely az Ostakademie összeállításában több mint 1000 lapot kitevő 30 kötetből áll.

A kéthetes "Russische Sprachseminar Dienten" 1967 óta működik, helyt adva a hallgatók kívánságának, akik alkalmat kerestek rá, hogy egy ilyen intenzív tanfolyamot telen is

fel tudjanak keresni. Ennél az oktatási intézménynél naponta 5 órás nyelvtanítás folyik, ezt délután orosz nyelvű sioktatás lazítja fel; az Ostakademie elsőnek vezette be ezt a kombinációt, mely nagy visszhangra talált a hallgatók körében. A februári félévi szünetben és húsvétkor kéthetes tanfolyamokat tartanak. 1970-ben összesen 93 hallgató és 10 lektor vett részt rajtuk. 1970-ben az Ostakademie közreműködésével elkészült az új Schmid-Kovács orosz nyelvkönyv második kötete. Megjelenése 1971-re várható, úgyhogy immár rendelkezésre fog állni a legújabb módszertani elvek alapján összeállított két-kötetes osztrák-orosz tankönyv.

Kedvezően fejlődött tovább az elmúlt évben is a MAPRJAL-al (Internationale Vereinigung der Russischlehrer, Sitz in Moskau - orosz tanárok nemzetközi egyesülete) való együttműködés. A Raach bei Gloggnitz-i székházban az Ostakademie egyik oktatója, Dr. Alfred Schmid professzor vezetésével ülést tartottak a németül beszélő orosz tanárok "Interferenz der deutschen Muttersprache beim Russischstudium" (A német anyanyelv hatása az orosz nyelvtanulásban, ld. ÖÖH 12, 1970. 4. p.). A MPRJAL végrehajtó tanácsának bécsi ülésén lefektették a további munka alapjait e világszerte ismert orosz nyelvtanítási egyesület számára. Az Ostakademie tanulmányi vezetője helyettes elnöke a MAPRJAL-nak; Ausztria befolyása az intézményen belül ezzel lényegesen jelentősebbé vált, mint amilyenre nagyságából következtetni lehetne.

Nyelvtanítás vonalán az Ostakademie minőségileg erősen javította az osztrák hallgatók képzését, új impulzust adott a keleti nyelvek tanításának Ausztriában és olyan intézményeket alapított, melyek Nyugateurópában még igen ritkák. Az irányta tanúsított nagy érdeklődés bizonyítja a megkezdett ut helyességét.

C. N e m z e t k ö z i k a p c s o l a t o k

Az Intézet harmadik feladatkörében a nemzetközi integráció új munkaterületeket nyitott a tudomány és kutatás vonalán. Ahogy az Intézet alapítása óta, az osztályt most is Dr. Karlheinz Mack tud. tanácsos vezeti, munkájában időnként dr. Wilhelm Zrounektól kap segítséget.

1. Előadások rendezése

A jelentés évében 9 előadást tartottak. Egy osztrák miniszter kivételével az előadók külföldi szakemberek voltak, négy történész, három közgazdász, egy földrajztudós.

Dr. Josef Jabloncky docens, Bratislava: Ellenállási mozgalom és felkelés Szlovákiában 1944-ben. (1970. jan. 4.)

Dr. Alois Mock miniszter: Kulturális kapcsolatok a külfölddel, mint az osztrák külpolitika lényeges része. (1970. febr. 2.)

Dr. Pavel Pollak docens, Bratislava: A munkásosztály nemzetközi támogatási akciója a Szovjetunió számára a harmincas években. (1970. márc. 3.)

Dr. Csikós-Nagy Béla prof., államtitkár, Budapest: A magyar gazdasági mechanizmus tökéletesedése. (1970. ápr. 16.)

Gentaro Hirozane prof. Tokio: Moszkva és Tokio kapcsolata a második világháború alatt. (1970. ápr. 16.)

Dr. Erik Boettcher, Münster: A konkurrens szocializmus - reform szélén, vagy rendszerváltozás? (1970. jun. 16.)

Dr. Dynko Toshev prof., Sofia: Gazdasági reform Bulgáriában. (1970. okt. 15.)

Dr. Sulejman Bakarsić, Sarajevo: Bosznia és Hercegovina városai. (Közös rendezésben az osztrák földrajzi társasággal - 1970. okt. 27.)

Dr. Josef Polišensky, prof., Praha: Jan Amos Comenius hagyatéka. (1970. nov. 23.)

2. Ülések

A jelentés évében megkezdődtek a szakmai és rendezési előmunkálatok a Weissenbach am Attersee-ben 1971. ápr. 19-23-ra tervezett kötetlen ülésre Die Wissenschaftsentwicklung und ihre Bedeutung für gesellschaftliche Systeme (A tudomány fejlődése és ennek jelentősége a társadalmi rendszerekben) c. témáról. A konferenciát, az Intézet 14. szakülését, közösen rendezik az osztrák UNESCO-bizottsággal. A szekció- és plenáris üléseken Nyugat és Kelet mintegy 40 tudósa vesz részt, a következő tárgykörökből:

a/ Társadalomtudomány: "Különböző módszertani fel-fogások a szociológiában és ennek társadalmi jelentősége."

b/ Filozófia: "Filozófia és tudományelmélet és társadalmi velejáróik."

c/ Pedagógia: "Pedagógia mint előrelátható vezető tudomány."

d/ Közgazdaság: "A gazdaságtudomány fejlődésének jelentősége a különböző rendszerek gazdasági folyamatában."

3. Ösztöndíjak

Ahogy az elmúlt években, 1970-ben is érvényben volt az 1965-ben kötött egyezmény egyrészről az Österreichische Ost und Südosteuropa Institut, másrészről a megfelelő zág-

bi, budapesti, prágai, pozsonyi tudományos intézetek közötti tudóscseréről.

4. Együttműködés az osztrák UNESCO-bizottsággal

Tovább fejlesztették az együttműködést az osztrák UNESCO-bizottságnak a társadalomtudományokra vonatkozó szakbizottságával, melynek dr. Mack tud. tanácsos szintén tagja.

Rendkívül hathatós volt dr. Wilhelm Weber professor sokoldalú támogatása. Az UNESCO bizottság- és az Intézet 1970. jun. 15-én közösen rendeztek vitafórumot az International Education Year alkalmából. "Die Expansion des Sekundarschulwesens und der Zugang zum Hochschulstudium" (A középis-kola felső osztályai elvégzésének kiterjesztése és eljutás a főiskolai tanulmányokig) c. témáról a következő szakemberek tartottak előadást: Dr. Ágoston György, szegedi egyetem, Magyarországi; Dr. Oskar Anweller egy. tanár, bochumi egyetem, NSZK; Dr. Vladimir Filipovic, zágrábi egyetem, Jugoszlávia; Dr. Marian Heitger, bécsi egyetem; Dr. Norbert Kutalek Pedagógiai Akadémia, Wien. Az oktatási rendszerek felmérése a képviselt országokban, a képzés kiszélesítésére vonatkozó tervek, a nemzetközi együttműködés útjának egyengetése az oktatási intézmények között álltak a vita középpontjában. (Ld. ÖOH 12, 1970. 5. p.)

Az UNESCO európai kulturális tanulmányprogramjával kapcsolatban tervet kell felfektetni Középeurópára vonatkozólag, Keletközépeurópával a központban. Az Intézetben már egy ideje folyó előmunkálatok a jelentés évében két munkafo-lyamattal bővültek: Internationale Studienkonferenz - nemzetközi munkakonferencia Béssben és az UNESCO 16. közgyűlése ke-retében, Párisban.

A jun. 16-án rendezett Studienkonferenz-en, ahol az UNESCO képviselőjében Dr. Guy S. Metraux, a "Conseil inter-national de la philosophie et des sciences humaines" (CIPSH) képviselőjében vezértitkára, prof. Sir Ronal Syme, és a "Study Group on Balkan and South-East European Cultures" képviselőjében prof. Dr. Emile Condurachi vettek részt, az Österre-ichische Ost- und Südosteuropa Institut statutum-tervezetét nyújtott be. A konferencián résztvevő tudósok némi vita és néhány változtatás után ítélték a tervezetet és éretn-nek arra, hogy továbbítsák kormányaiknak.

A nemzetközi program első lépéseként a tanulmányi konferencia a három következő munkatémát javasolta:

a/ Egy kurrens, évenként bővülő történeti biblio-gráfia felállítás a közép- és középkeleteurópai térségre vo-natkozóan.

b/ Egy közös, összehasonlító gazdaság- és társadalomtörténet kidolgozása külön hangsúllyal a társadalmi struktúrákra.

c/ Tovább folytatni az eddig is nemzetközi együttműködésen alapuló "Atlas der Donauländer"-t (Dunai államok atlaszát), melynek főszerkesztője az Österreichische Ost- und Südostinstitut-hoz tartozik. (Ld. A/II., "Földrajzi részleg".)

A bécsi előzetes megbeszélések alapján az UNESCO 16. párisi közgyűlésén határozatok jöttek létre. Dr. Mack két albizottsági ülésen vett részt Párisban és érintkezést tart fenn a kulturális osztállyal. Az előkészítő munkák, melyekbe M. Bammata igazgató és helyettese, M.N. Taha Hussein is hathatósan bekapcsolódtak, eredményes voltát bizonyítja, hogy az új tanulmányi program felvételt nyert a "Draft Report of the Programme Commission"-ba.

5. A DePauw egyetem szaktanulmány-programja

Számos előkészítő ülés után sikerült kidolgozni a William Petrek prof., a DePauw egyetem (Indiana, Amerikai Egyesült Államok) dékánja kezdeményezésére indított szaktanulmányprogramot az osztrák egyetemi tanárok és a budapesti Külföldi Kulturális Kapcsolatok Intézete s a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem közreműködésével. A John B. Wilson prof. kíséretével Európába érkezett 24 hallgató számára Dr. Breu professzor átfogó földrajzi bevezetése után négy előadást rendeztek:

Austria: Past and Present (Mult és jelen.) Dr. Fritz Fellner egyetemi tanár, Salzburg, Grete Klingenstein egy. asszisztenssel, Wien.

Politics of Eastern Europe (Keleteurópai politika) Dr. Hans-Georg Heinrich egy. asszisztens, Wien.

The Arts and Literatures of Eastern Europe (Kelet-európa művészete és irodalma) Dr. Thorvi Eckhardt egy. docens, Wien; Dr. Gottfried Scholz főiskolai tanár, Wien; Dr. Günther Wytrzens egyetemi tanár, Wien.

East European Economic Relations (Keleteurópai gazdasági kapcsolatok) Dr. Kurt Wessely prof., Wien.

A 10 héten át tartó előadássorozatot négyhetes szeminárium követte Budapesten, a hallgatók végezetül további kéthetes szemináriumon vettek részt Bécsben. Mivel a kurzus végén a hallgatóknak Ausztriában vizsgát kellett tenniük, a félétet beszámítják az anya-egyetemen is az Egyesült Államokban. A végzett munka hasznos voltára való tekintettel a DePauw egyetemnek szándékában áll megismételni a bécsi és budapesti előadássorozatot.

Az Intézet sokfelé ágazó adminisztrációját a jelentős évében ismét Erich Helmer irányította. A Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung megbízásából az Intézet foglalkozott az "Österreichische Komitee für die Veröffentlichung der Ministerratsprotokolle 1848-1918" (Osztrák bizottság a minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadására 1848-1918) közös adminisztrációjával is.

Ki kell emelni, hogy egy ilyen viszonylag kisszámú munkatársi gárdával rendelkező Intézet e sok feladatot felölölő munkaprogrammot csak nagyon intenzív munkával tudta és tudja majd a jövőben is teljesíteni.

Szorgos tanácsok és javaslatok

Richard G. Plaschka
közleménye

Österreichische Osthefte,
1971. 1. számából

Sz. D. Szaskin 1893 szeptember 19-án született Novoszerbijskában. Később, valószínűleg 1913-ban költözött a moszkvai egyetem történelmi-filológiai karára, majd ugyanezt az egyetemet történelmi tudományok fakultatájának tanáraként, a professzori cím elnyeréséért, 1919-ben kezdte meg tudományos-
oktatási tevékenységét a Moszkvai Állami Egyetemen. Kezdetben a Társadalomtudományi, később az etnológiai fakultáson működött. 1935-től kezdve - az 1934-es létrehozástól - történelmi fakultáson végzett előbb előbb parafrazeológiai munkát.

A háború első napjaiban - amely a történelmi fakultás életét sokban befolyásolta - Sz. D. Szaskint - beleértve a moszkvai népfelkelők sorait - később visszatért életét tisztához a 1944-ig végig - az akadémia elnöke közleményeire alapozva - Szovjetunióban, Szovjetunióban, majd a Moszkvai Állami Egyetem történelmi fakultásán. Mint a háború előtt, egy a háború alatt is Sz. D. Szaskin egyéb tudományos tevékenységei is végzett oktatómunkát: így a moszkvai városi Filológiai Főiskolán (1935-1940), a moszkvai Filológiai, Történelmi és Rodolmányi Főiskolán (MLF) az 1940-1946-ig az évben, az SZKP K.B. mellett működő Főiskolán (1935-1940), az SZKP K.B. mellett működő Társadalomtudományi Főiskolán (1945-1950). Már 1937-től tudományos munkatárssá lett a Történettudományi Intézet középkelet-történelmi szekciójának, később pedig a Szovjet Tudományok Akadémiájának Történelmi Intézetének, ahol előbb végig tevékenykedett. 1945-1949 között a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója volt. 1954-től a Szovjet Tudományok Akadémiájának Történelmi Osztályának választmányi tagja.

Sz. D. Szaskin olyan népszerű tudósok körében tevékenykedett, aki a történelem különböző periódusával foglalkozott. Leginkább azonban a nyugat-európai középkor érde-

EMLÉKEZÉS HÁROM NAGY SZOVJET TÖRTÉNÉSZRE

Szergej Danilovics SZKAZKIN

Súlyos vesztesség érte a szovjet történettudományt. 1973 március 14-én elhunyt az egyik legnagyobb szovjet történettudós, a Szocialista Munka Hőse, Szergej Danilovics Szkazkin akadémikus.

Sz.D. Szkazkin 1890 október 19 (7)-én született Novocserkasszkban, katonacsaládban. 1915-ben elvégezte a moszkvai egyetem történelem-filológiai karát, majd ugyanott az egyetemes történeti tanszéken folytatta tanulmányait, a professzori cím elnyeréséért. 1919-ben kezdte meg tudományos-oktatói tevékenységét a Moszkvai Állami Egyetemen. Kezdetben a társadalomtudományi, később az etnológiai fakultáson működött. 1935-től kezdve – az 1934-ben létrehozott – történelmi fakultáson végzett élete utolsó percéig oktató munkát.

A háború első napjaiban – amely a történelmi fakultás dékáni posztján találta Sz.D. Szkazkint – belépett a moszkvai népfelkelők soraiba. Később visszatért dékáni tisztségéhez s 1943. végéig – az evakuáció súlyos körülményei közepette – Ashabadban, Szverdlovszkban, majd a Moszkvába történő visszatérés idején vezette a Moszkvai Állami Egyetem történelmi fakultását. Mint a háború előtt, úgy a háborút követően is Sz.D. Szkazkin egyéb tudományosintézményeknél is végzett oktatómunkát: így a moszkvai városi Pedagógiai Főiskolán (1935-1940), a moszkvai Filozófiai, Történeti és Irodalomtudományi Főiskolán (MIFLI) az 1936-1940-es években, az SzKP K.B. mellett működő Pártfőiskolán (1935-1950), az SzKP K.B. mellett működő Társadalomtudományi Főiskolán (1945-1960). Már 1937-től tudományos főmunkatársa lett a Történettudományi Intézet középkor-történeti szekciójának, később pedig a Szovjet Tudományos Akadémiához tartozó Egyetemes Történeti Intézetnek, ahol élete végéig tevékenykedett. 1946-1949 között a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója volt, 1959-től a Szovjet Tudományos Akadémia Történeti Osztályának választmányi tagja.

Sz.D. Szkazkin olyan széles érdeklődési körű történészként ismert, aki a történelem különböző periódusaival foglalkozott. Leginkább azonban a nyugat-európai középkor érde-

kelte. A tudós alkotó pályája szoros kapcsolatban áll a szovjet marxista-leninista történettudomány kibontakozásával és fejlődésével. Folytatója volt a forradalom előtti haladó iskolának és egyik kiemelkedő képviselője a szovjet történészek azon nemzedékének, melynek az a bonyolult, de megtisztelő feladat jutott osztályrészül, hogy a marxista-leninista történet-szemlélet alapján új ábrázolását nyújtsa az emberiség egész történetének, a polgári történetírás mindenfajta válfaja ellen küzdelmet folytasson az új világtörténet-koncepció elfogadásáért, népszerűsítse a szovjet tudományt mind saját hazájában, mind annak határain túl. Hosszu és alkotásokban gazdag élete folyamán becsülettel teljesítette e fontos feladatokat. Az első egyike volt a szovjet történettudomány létrehozói sorában, s ugyancsak a reakció, a sötétség, a polgári történelem-torzítás elleni harcban.

Sz.D. Szkazkin az egyik legnevesebb szovjet medievista, s hosszú időn keresztül a szovjet tudományos medievisztika elismert feje volt. A nemzedékéhez tartozó, s a nyugateurópai középkor történetével foglalkozó szakemberekkel együtt a 30-as években résztvevett a középkor átfogó marxista-leninista történet-koncepciójának a kidolgozásában, s ez a koncepció tükröződött korabeli előadássorozataiban, az egyetemi, főiskolai és iskolai tankönyvekben, később pedig "Az egyetemes történet" c. műben,

Évek hosszú során át irányította a szovjet medievisztika legfontosabb tudományos centrumait, a Szovjet Tudományos Akadémiához tartozó Egyetemes Történeti Intézet (korábban Történettudományi Intézet) középkori történeti osztályát (1961-től), valamint a Moszkvai Állami Egyetem történeti fakultásának középkor-történeti tanszékét (1949-től). 1959-től felelős szerkesztője lett a "Középkor" (Szrednyie veka) c. gyűjteményes kötetnek, és 40 esztendőn keresztül résztvevett a szovjet medievisztika minden kollektív munkájában, sőt, számos az irányítója volt. A középkor történetére vonatkozó két-kötetes egyetemi és főiskolai tankönyv valamennyi kiadásának egyik szerzője és szerkesztője volt (1938-1939, 1952, 1954, 1966, stb.). Ugyanez vonatkozik az "Egyetemes történet" III. és IV. kötetére. Ő készítette "A diplomácia története" c. mű I. kötete számára a nemzetközi viszonyok és a diplomácia XVI-XVIII. századi történetét ábrázoló fejezeteket, egyik szerzője és szerkesztője volt az "Itália története" (1970) c. mű I. kötetének, s ugyancsak a "Franciaország története" (1972) c. munka I. kötetének.

Élete utolsó éveiben Sz.D. Szkazkin a tudósok és munkatársak jelentős kollektívájával karöltve, a SzTA Egyetemes Történeti Intézetében az európai parasztság történetét három kötetben átfogó szintézis elkészítésén munkálkodott; egyik vezető szerkesztője volt egy másik kollektív munkálatnak is, amely ugyancsak az Intézetben készült s a kapitalizmus genezisének a történetét kívánta feltárni.

Sz.D. Szkazkin tevékenysége egész folyamán széleskörű, sokoldalú és gyümölcsöző kutató munkát folytatott. Több mint 200 nyomtatásban megjelent munkája van, amelyek elsősorban a középkori Franciaország, Németország, Itália, Svájc, Spanyolország történetével, a középkor egyes kérdéseivel foglalkoznak.

Sz.D. Szkazkin kutatásaiban központi helyet foglaltak el a középkori agrártörténet problémái. Ugyanakkor igen nagy figyelmet fordított a kelet-európai, valamint az oroszországi agrártörténet kérdéseire is. Rendkívül érdekelte pl. a szibériai faluközösség (obszcsina). Kutatásaiban állandóan szem előtt tartotta az orosz forrásokat is. Az agrártörténetre vonatkozó számos írásának összegezését "A nyugateurópai parasztság története a középkorban" (1968) c. könyv nyújtja. E műben a társadalmi-gazdasági formációkról nyújtott marxista-leninista tanítás szemszögéből, mind elméleti, mind konkrét-történeti ábrázolását nyújtja a középkori agrártörténet központi kérdéseinek. Elemezte a feudalizmus kialakulásának problematikáját Nyugat-Európával kapcsolatban, a feudalizmus különböző utjait, az árutermelés szerepét a feudalizmus idején, az árutermelés hatását a társadalom szociális strukturájára, valamint az antagonisták osztályok kölcsönviszonyára, elemezte a faluközösségek és fejlődésük problémáit, a feudális földtulajdon jellegét és formáit, a nyugat- és kelet-európai agrárviszonyok különböző fejlődési utjait a XVI-XVIII. században, az osztályharc problémáit, stb. E műve összegezi a szovjet medivisták korábbi kutatásait s egyben hosszú évekre előre meghatározza a parasztságtörténeti kutatások legfőbb irányát.

Sz.D. Szkazkin jelentős mértékben járult hozzá a középkori állam, többek között az abszolutizmus marxista-leninista szempontú tanulmányozásához. A "Marx és Engels a nyugat-európai feudalizmusról" (1941) valamint "Az abszolutizmus problémája Nyugat-Európában" (1957) c. cikkeiben - nagy konkrét anyag alapján - megalapozta a nyugat-európai abszolutizmus azon koncepcióját, amelyet annak idején még Marx K. és Engels F. határozott meg, mondván, hogy az - a feudális állam utolsó megjelenési formája, amely a feudalizmus bomlása és a kapitalizmus genezise idején jön létre. A szovjet történészek többsége egészen napjainkig ebből a koncepcióból indul ki konkrét kutatásai során.

A középkori művelődés- és ideológia-történet bonyolult és finom kérdéseinek a kidolgozása terén is Sz.D. Szkazkin egyike volt a szovjet medievisztika uttörőinek. Számos tanítványának az érdeklődését és erőfeszítését irányította erre a területre s hozzájárult ahhoz, hogy az utolsó évek során a szovjet történetírásban jelentős helyet kezdtek elfoglalni az ilyen jellegű témák. Maga is sokat foglalkozott az eretnek és reformációs tanok, a katolikus vallás társadalmi és eszmei alapjaival, a paraszti ideológia megnyilvánulásaival (pl. "A Dolcino felkelés történelmi előfeltételei" - 1955. - "Fra

Dolcino első üzenete" - 1955. stb.), az utolsó években pedig a Moszkvai Állami Egyetemen speciális előadássorozatot tartott a középkori művelődéstörténetről. Különösen figyelemre méltók - nem csupán konkrét-történeti, hanem általános módszertani szempontból is - a renaissance és a humanizmus művelődés-történetére vonatkozó munkái, mindenekelőtt "A renaissance és a humanizmus történetének módszertani kérdéseiről" c. nagyon fontos cikke (Szrednyie veka, XI. 1958.). E cikkében Sz.D. Szkazkin feltárta a renaissance kultura osztálygyökereit és korapolgári lényegét s egyben felvázolta a középkori művelődés- és ideológiatörténet marxista megközelítésének általános alapelveit. Hangsúlyozta, hogy e megközelítési mód szerint először a társadalom életét, a különböző osztályok helyzetét kell tanulmányozni az adott korban, majd ezt követően mindennek a tükröződését az erkölcs és az etika terén, ezt követi a morál és etika tükröződése a filozófiai világnézetben s végül az esztétikában. Sz.D. Szkazkin kiváló művészettörténész volt, az életképek kitűnő ismerője, s mint ilyen, mélyenszántó történeti elemzését nyújtotta mind a renaissance, mind más történelmi korszakok művészeti hagyatékának.

Sz.D. Szkazkin nagy érdeklődést tanusított a nemzetközi kapcsolatok története iránt is, mindig összekapcsolva azokat a nemzetközi arénán szereplő államok uralkodó osztályainak a szükségleteivel, valamint társadalmak osztálystruktúrájával.

Több mint öt évtizedes tudományos és oktatói tevékenysége során Sz.D. Szkazkin iskolát teremtett a medievisztika terén, egy sor sikeresen fejlődő irányzatnak vetette meg az alapját, így pl. a művelődés- és ideológiatörténet, a középkori Itália, Spanyolország és Németalföld kutatása terén.

Sz.D. Szkazkin nagy figyelmet fordított az új kor tanulmányozására is. Tanulmányokban foglalkozott a francia parasztság történetével az 1789. évi forradalom előestéjén (1926, 1936); az ő tollából származik a levéltári forrásokra épített "Az osztrák-orsz-német szövetség alkonya" (1928) c. fundamentális monográfia, amelyet napjainkig igen magasra értékelnek a szakemberek; művei vannak a XIX. századi Itália történetéből ("Cavour és Italia egyesítése", 1935.; a XVIII. századi porosz történetéről ("II. Frigyes Kunersdorf után", 1945.) stb. Tanulmányozta a kelet-európai "második jobbság" kérdéseit is. Egyik szervezője és aktív résztvevője volt a szovjet köztársaságok évenként összeülő, s a kelet-európai agrárfejlődéssel foglalkozó szimpóziumának, melynek munkájában résztvettek a szovjet medievisták és szlavisták.

A történelemnek bármely korszakával vagy problémájával foglalkozott is Sz.D. Szkazkin, műveit egyaránt a mély elméleti tudás, a szilárd marxista-leninista metodológia s a gazdag anyagismeret jellemezte. Műveit - akár az általa vizsgált kérdéssel, akár a polgári módszertani elvek egészével kapcsolatosan - a polgári történetírással való polemizálási

készség jellemezte. Sz.D. Szkazkinnak, mint történetirónak, sajátos vonása volt, hogy a mélyenszántó, konkrét történeti elemzést mindig össze tudta kapcsolni a széleskörű elméleti és szociológiai következtetések levonásával, a történelmi tényeket és jelenségeket finom tollal, sokoldaluan ábrázolta, tárgyalásuk során mellőzte az egyoldalúságot s megvolt az a ritka tulajdonsága, hogy a legbonyolultabb kérdésekről is egyszerű, találatkony nyelven, felesleges sallangok és áltudományos, nehézkes terminológia nélkül tudott beszélni. Sz.D. Szkazkin gondolatvilágát és irodalmi stílusát a kristálytisztaság jellemezte. Alkotó tevékenységének e vonásaival magyarázható, hogy munkái hosszúéletűek maradnak, nem öregednek el egyhamar.

Sz.D. Szkazkin sikerrel párosította a tudományos munkát a gyakorlattal, a szeretett tudomány művelését az oktatással, a népszerűsítéssel, publicisztikai tevékenységgel. Életéből több mint 50 esztendő telt az egyetemi tanszéken, amelyet élete utolsó napjáig sem hagyott el. Az évek során át többszáz, különböző profilu, igen magas színvonalu felkészültséggel rendelkező történészt nevelt, tudományos dolgozókat, egyetemi, főiskolai tanárokat, a tudományok doktorait és kandidátusait, sokezer középiskolai tanárt. A tehetséggel megáldott előadó s a kezdő történészek figyelmes irányítója bőkezű volt tudománya megosztásában, avatott kézzel irányította érdeklődésüket és tette tökéletesebbé kutatási módszereiket. Igen sokat tett az iskolai történelemoktatás érdekében is. Állandóan munkálkodott egy-egy iskolai tankönyvön, olvasókönyvön, a diákok vagy a tanárok számára szolgáló szemelvénygyűjteményen, hosszú éveken keresztül (1946-1959) pedig felelős szerkesztője volt a "Történelemtanítás az iskolában" c. folyóiratnak; élete végéig vezetője volt a "Szovjet gyermekenciklopédia" történelmi szerkesztőségének; 1947 óta tényleges tagja volt a Pedagógiai Tudományok Akadémiájának, ahol szintén munkásságot fejtett ki; rendkívüli tehetséggel népszerűsítette és terjesztette a történelmi ismereteket, a legegyszerűbb olvasóval is meg tudta értetni a leonyolultabb történeti problémákat, érdekesen és figyelmet lekötő módon tudott írni. Ilyen volt ő, mint ember is - közlékeny, jóságos, érdeklődő az emberek iránt s soha nem sajnálta tőlük sem erejét, sem idejét. Elevenség, egyszerűség és szerénység, felelősségérzet és jóindulat - e tulajdonságok tették Sz.D. Szkazkint mindazok vonzási centrumává, akikkel együtt dolgozott. Képes volt arra, hogy az egyes kérdések vizsgálatánál a legkülönbözőbb koru és nézeteket valló személyeket összekovácsolja a kollektív munkában, hogy bármely kollektív munkát során a munka hevétől fűtött, baráti hangulatot teremtsen s ez a sikernek mindig záloga volt. Sz.D. Szkazkin lelkes hive volt a tudományos vitáknak, a történettudomány terén felmerülő vitás kérdések alkotó, kollektív elemzésének, Saját felfogásának a megvédése során meghallgatta és figyelmesen mérlegelte az opponensek ellenvéleményeit. Polemizálását mindig az elviség jellemezte.

Sz.D. Szkazkin mint tudós, egyben közéleti férfiú is volt, aki számos alkalommal, sikeresen képviselte a szovjet történettudományt mind a Szovjetunióban, mind az annak határain kívül rendezett nemzetközi történészkongresszusokon és szimpóziумokon.

Az SzKP és a szovjet kormány igen magasra értékelte Sz.D. Szkazkin érdemeit s ezért két alkalommal nyerte el a Lenin rendet, egyszer a Vörös Zászló Munka érdemrendet, valamint egyéb kitüntetések. Ugy szintén elnyerte az Állami Díjat és a Szocialista Munka Hőse kitüntetést.

Sz.D. Szkazkin, a kiváló tudós, a tehetséggel megáldott pedagógus és tudományszervező, a ragyogó ember - mindörökké élni fog szívéinkben.

(Novaja i novejszaja isztorija,
1973. 4. sz.)

Alekszander Andrejevics GUBER

Súlyos vesztés érte a szovjet történettudományt: 1971 június 16-án, 69 éves korában elhunyt Alekszander Andrejevics Guber akadémikus, a nagy tudós és közéleti férfiú, a Szovjet Történészek Nemzeti Bizottságának felelőstetetlen elnöke, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság elnöke, a "Szovjetunió-Indonézia Társaság" vezetőségének feje. A.A. Guber neve, a nemzetközi tudományos kapcsolatok fejlesztése, s a kolonializmus elleni harc terén szerzett érdeme, ismeretes nem csupán a Szovjetunióban, hanem annak határain túl is.

A.A. Guber a 20-as években indult a tudományos pályán. Figyelmét az első perctől kezdve az Októberi Forradalom hatása alatt a gyarmati világban, ezen belül elsősorban Dél-Kelet-Ázsiában lezajló viharos események vonták magukra. Miután 1925-ben elvégezte tanulmányait az Orientalisztikai Főiskolán, a Keleti Dolgozók Kommunista Egyetemén dolgozott, ahol elmélyülten foglalkozott Indonézia, a Fülöp-szigetek és az indokínai országok fejlődésével. Valójában töretlen uton járt: akkoriban még nem voltak olyan marxista munkák, amelyek figyelmének középpontjában ezeknek a népeknek és országoknak a nemzeti-felszabadító mozgalma állott volna. A későbbiek során A.A. Guber a latin-amerikai kontinens problémái felé fordult, tekintve, hogy Latin-Amerika az imperialista-ellenes harc egyik legfontosabb színterévé vált.

A 30-as évek elején jelent meg A.A. Guber első nagybblélegzetű munkája: "Indonézia. Társadalmi-gazdasági leírás." 1937-ben jelent meg "A Fülöp-szigetek" c. munkája, az első tudományos szovjet mű az adott ország történetéről. Nagy érdeklődést keltett egyidejűleg az az életrajz, amelyet A.A. Guber a Fülöp-szigeteken folyó felszabadító mozgalom egyik hősről készített. Az adott témakörben folytatva munkásságát, monográfiát írt "A Fülöp-szigeti Köztársaság 1898-ban és az amerikai imperializmus" címmel. (Bővített kiadása 1961-ben látott napvilágot.) A.A. Guber műveivel súlyos csapást mért a polgári történészek apologetikus kísérleteire, amelyekkel szépitgetni próbálták az Amerikai Egyesült Államok politikáját a Fülöp-szigetekkel kapcsolatban. Guber bemutatta, hogy az amerikai imperializmus elnyomta a fülöp-szigeti nép szabadságát.

Több évtizeden keresztül fejtett ki gyümölcsöző oktatói tevékenységet. A háborút követő időszakban a Moszkvai Állami Egyetemen volt tanszékvezető professzor, tevékenykedett az SzKP K.B. mellett működő Társadalomtudományi Akadémián, maradék nélkül átadva tanítványainak tudását, felvértezve őket a kutatás tudományával. Nem utolsó sorban A.A. Guber érdeme, hogy a Szovjetunióban igen jó felkészültségű szakembereknek egész sora foglalkozik a dél-kelet-ázsiai és a latin-amerikai országok történetével. Az egyetemi és főiskolai hallgatók ezrei, akik nem hallgathatták A.A. Guber előadásait, az általa írt tankönyvekből tanultak és tanulnak napjainkban is.

A.A. Guber a megfeszített tudományos kutatást és oktatómunkát összekapcsolta jelentős tudományos-szervező tevékenységgel. Így pl. 1954-1956 közt a Szovjet Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézetének az igazgatója volt. Ezen a poszton tanbizonyosságát adta a tudományos problémák nagyvonalú megközelítésének s azon képességének, amely a bonyolult feladatok megoldására hivatott kollektiva összekovácsolásához szükséges. 1956 végétől 1962-ig A.A. Guber a "Novaja i novejszaja isztorija" c. folyóirat főszerkesztője volt. A.A. Guber irányította egy sor nagyszabású kollektív munkalat, többek között az "Egyetemes történet" VII. kötetének az előkészületeit. Az utóbbi években a Szovjet Tudományos Akadémiához tartozó Egyetemes Történeti Intézeten belül az amerikai országok új és legújabbkori történetét tanulmányozó osztály vezetője lett.

A.A. Guber közéleti tevékenységének mondhatni legfontosabb területe a Szovjet Tudományos Akadémia történeti osztálya volt, amely 1953-ban levelező, 1966-tól pedig rendes tagjává választotta. Hosszu éveken keresztül - 1957-től 1971-ig - az osztály akadémikus-titkárának helyetteseként aktívan résztvett az akadémiai intézmények eredményesebb irányítási módszereinek kidolgozásában.

A.A. Guber rendkívül elvhű tudós, s emellett rendkívül kitartó, környezetével tapintatos ember volt. E tulajdonságai különösen hasznosoknak bizonyultak akkor, amikor

1957-ben élére állt a szovjet történészek újonnan megalakított Nemzeti Bizottságának s a SZU képviselője lett a Nemzetközi Történettudományi Bizottságban. Kifogyhatatlan energiája, az a képessége, hogy higgadtan és méltósággal védelmezze a marxista történettudomány pozícióit - népszerűvé tették őt a legszélesebb körökben. Mindennek elismeréseképpen A.A. Gubert megválasztották a Nemzetközi Történettudományi Bizottság elnökévé. A szovjet tudományos élet terén szerzett érdemei elismeréseképpen egyéb kitüntetések mellett kétszer nyerte el a Vörös Zászló Rend érdemrendet.

Az emberek százainak az emlékezetében, kikkel A.A. Gubernnek alkalmá volt találkozni, nem csupán úgy fog élni mindörökké, mint számos mű szerzője, mint kiváló tudományos szervező és közéleti férfiú, hanem mint olyan rendkívüli ember, akivel mindig öröm volt találkozni. Jóindulatu volt mindenkihez, aki segítségre, tanácsra, jó szóra szorult.

(Voproszi Isztorii 1971. 9. sz.)

Borisz Fjodorovics PORSNYEV

1972 november 26-án váratlanul elhunyt a kiváló szovjet tudós, az Állami Díj birtokosa, a történettudományi és a filozófiai tudományok doktora, professzor, a "Novaja i novejszaja isztorija" c. folyóirat szerkesztőbizottságának alapításától fogva tagja, Borisz Fjodorovics Porsnyev.

Pótolhatatlan veszteség érte a társadalomtudományokat: a történettudományt, a filozófiát, a politikai gazdaságtant, a társadalmi pszichológiát, az antropológiát. Fáradhatatlan munkás, kutató távozott az élők sorából, olyan ember, akit a gondolkodás bátorsága, a problémafelvetés széleskörűsége, a közérdeket szolgáló temperamentum vezérelt, aki lelkesen védelmezte a marxista-leninista tudomány vívmányait s kérlelhetetlen volt az azzal szembenálló történethamisítások iránt. Kiváló pedagógus, kitűnő szónok és vitapartner, olyan ember távozott el, aki a kutatók egész nemzedékét nevelte fel, aki számos fontos tudományos munkát kezdeményezője volt. Olyan tudós távozott el, kinek munkáit nem csak hazájában, de a külföldön is messzemenő elismeréssel fogadták. Különböző idegen nyelvekre lefordított cikkeivel és könyveivel, nemzetközi kongresszusokon tartott felszólalásaival B.F. Porsnyev méltó módon képviselte a szovjet történettudományt.

B.F. Porsnyev 1905 március 7-én született Péterváron. Elvégezte a moszkvai állami egyetem társadalomtudományi szakát, majd a Történettudományi Intézet aspiránsa volt. Tudományos tevékenységének kezdete a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején lejátszódó népi megmozdulások történetének a vizsgálatával kapcsolatos. Ez a téma egész életén át vissza-visszatérő motívum maradt. 1940-ben megvédte "Népi felkelések Franciaországban a Fronde előtt, 1623-1648" c. doktori disszertációját. A munka 1948-ban jelent meg és Állami Díjat kapott (1950). 1954-ben lefordították német, majd 1963-ban francia nyelvre. A mű a recenziók egész sorát váltotta ki, s a francia és egyéb külföldi kutatókat az adott probléma kutatására ösztönözte. B.F. Porsnyev a XVII. századi francia történetnek mintegy ismeretlen oldalát tárta fel. A monográfia növelte a marxista-leninista történettudomány tekintélyét külföldön. B.F. Porsnyevet - érdemei elismeréseképpen - a Clermont-Ferrand-i egyetem 1957-ben disz doktorává avatta. B.F. Porsnyev, felismerve, hogy a népi megmozdulások egyrészt a történelem fontos mozgató erői, másrészt nem csupán az ország belső, hanem külpolitikájában is szerepet játszanak, azt a célt tűzte maga elé, hogy a harmincéves háború időszakára vonatkozóan elkészíti a történelmi folyamatnak mintegy horizontális metszetét, azaz a világ képét az egyes országok és események egymással való szoros kapcsolatában ábrázolja. Az elképzelés megvalósításához szükség volt az európai államok politikájának sokoldalú tanulmányozására, az angol forradalom világtörténeti-történelmi jelentőségének a meghatározására, s nem kevésbé a XVII. századi Európa országaiban folyó társadalmi, politikai, és nemzeti-felszabadító harcok növekedését kiváltó okok és körülmények meghatározására. Az említett kérdések széleskörű felvetéséhez a levéltári iratok, különböző egyéb források és a szakirodalom kiváló ismerete szolgált alappal. Porsnyev külön érdeme volt annak a tényleges helynek a meghatározása, amelyet az orosz állam az európai nagyhatalmak rendszerében elfoglalt, továbbá annak a szerepnek a tisztázása, amelyet Oroszország a harmincéves háború során játszott. E problémákkal kapcsolatban - számos tanulmány mellett - "Franciaország, az angol forradalom és az európai politika a XVII. sz. közepén" címen 1970-ben monográfiát publikált és sajtó alá készítette "Svédország és a moszkvai állam belépése a harmincéves háborúba" c. nagyterjedelmű könyvet.

B.F. Porsnyev jelentős mértékben hozzájárult a történelmi materializmus egyes kérdéseinek a kidolgozásához. Erről tanuskodnak "A feudalizmus politikai gazdaságtanának vázlat" (1956) valamint "A feudalizmus és a néptömegek" (1964) c. munkák. Ez utóbbi munkáért, amelyben a szerző kísérletet tesz arra, hogy elméleti összegezését nyújtsa a feudális formáció alapvető problémáinak, valamint a feudalizmus genezisével s a feudális formációról a kapitalista formációra való forradalmi átmenet kérdéseinek, B.F. Porsnyev elnyerte a filozófiai tudományok doktora címet (1966).

1963-ban B.F. Porsnyev tanulmányciklusba kezdett a társadalmi pszichológia kérdéseiről, valamint a társadalmi pszichológia alkalmazásáról a történettudomány terén. 1966-ban "Társadalmi pszichológia és történelem" címen könyvet publikált. Öt évvel később szerkesztésében jelent meg a "Történelem és pszichológia" c. gyűjteményes kötete. Az említett művek révén B.F. Porsnyev jogosan vált az adott terület egyik legkiválóbb szovjet szakértőjévé. A "Társadalmi pszichológia és történelem" c. mű angol fordítása nagy érdeklődést váltott ki a külföldi marxisták körében, a mű első fejezetét pedig, amelyben a szerző V.I. Lenin nézeteit vizsgálja a tömegpszichológia kérdéseivel kapcsolatban, számos nyelvre lefordították.

A történeti folyamat filozófiai kérdései, valamint a történelmi haladás meggyorsíthatóságának a problematikája iránti érdeklődés már rég arra készítette B.F. Porsnyevet, hogy az emberi társadalmak kialakulásának szentelje figyelmét. Ilyen irányú munkásságának az eredményeit nemrég "Az emberi történelem kezdeteiről" c. (sajtó alá rendezett) kutatásában összegezte. Antropológiai jellegű munkáinak a sorában jelentős helyet foglal el "A relictum hominidekről szóló kérdés jelenlegi állapota" (1963) c. monográfiája.

B.F. Porsnyev hosszú éveken keresztül - tanítójának, V.P. Volginnek a munkásságát folytatva - nagy figyelmet szentelt a társadalmi gondolkodás, elsősorban a szocialista eszmék történetének. A XVIII. század első felének francia utópista szocialistáiról szóló munkái nem csupán elősegítették ezen örökség tanulmányozását a Szovjetunióban, hanem felkeltették iránta az érdeklődést magában Franciaországban is. B.F. Porsnyev tollából származik a világ első monográfiája az ismert francia forradalmi gondolkodó és utópista szocialista, Jean Meslier eszméiről és életéről (1964). Szerkesztésében jelent meg "A szocialista tanok története" (1962, 1964) c. két gyűjteményes kötet, valamint "A társadalmi gondolkodás története" (1972) c. gyűjteményes kötet egyik fejezete. Mindkét kötet jelentős lépés volt az adott tematika kidolgozása terén.

Nagy munkát végzett B.F. Porsnyev "Az ujkor története" (I. rész, 1640-1789) c. egyetemi tankönyv kidolgozása során. A tankönyv három kiadást ért meg (1951, 1953, 1964) és számos idegen nyelvre lefordították. 1929-től kezdve életének utolsó napjáig B.F. Porsnyev jelentős erőt fordított a tudományos-oktató tevékenységre. Tevékenykedett a moszkvai egyetemen, a Filozófiai, Történeti és Irodalomtudományi Főiskolán, (MIFLI), az SzKP K.B. mellett működő Társadalomtudományi Intézetben, a Szovjet Tudományos Akadémia mellett működő Történettudományi Intézetben, a moszkvai Területi Pedagógiai Intézetben. Hosszu időn keresztül tanszékvezető professzor volt a moszkvai állami egyetemen és a Moszkvai Területi Pedagógiai Főiskolán, osztályvezető volt a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének nyugat-európai ujkori osztályán, a legutolsó években pedig a Szovjet Tudományos Akadémiához tar-

tozó Egyetemes Történeti Intézetben belül a társadalmi gondolkodás fejlődés-történetével foglalkozó osztályán.

Nagyon sok szovjet történész és társadalomtudományi szakember elismeréssel emlékezik B.F. Porsnyev ragyogó előadásaira és szemináriumaira, lelkesedésére, a tudományos igazság iránti odaadására. Kivételes tudása, a kutatómunkához való tehetsége, éles elméje, forró energiája, alkotó szelleme, a töretlen uton való járás soha el nem múló óhaja a társak és tanítványok sorát vonzotta Borisz Fjodorovicshoz, aki jelentős munkát végzett a "Novaja i novejszaja isztorija" c. folyóirat szerkesztőbizottságában is. Borisz Fjodorovics ragyogó lapokat irt a szovjet tudomány történetébe, s ez a mű tehetőségének örök tanujává válik.

(Novaja i novejszaja isztorija,
1973. 1. sz.)

A három kötetben szüntelen van szó a macedón népéről, hogy macedónis történetek csak az I. sz. előtti és a II. sz. utolsó felében fennálló macedón birodalomakról. Ezzel is egy tényleget, amely megjelöl a macedón történetének kezdetét, és a továbbiakban egészen a határon az új korszakig a macedón nép fejlődését, olykor kitér az új korszak kezdetéig történetének egyes kérdéseire is.

Az első kötet az ókortól a IX. sz. végéig mutatja a terület és a nép történetét. Az ókortól az új korszakig az ókori Nagy Sándor macedón birodalmával és a római császársággal együtt csak röviden érintve érdekesen mutatja a macedón birodalom az évszázadokkal, az egyik a korai feudalizmus kezdeteit tárgyalja (a XI. sz. elejéig), a másik a felbomló feudalizmus korszakát a török uralomig, az utolsó a török uralom végétől. Itt is ragaszkodnak a kötet szerkesztői a területi és a nép történetéhez, ennek megfelelően gondosan elkülönítik a felbomló birodalom történetét. A bolgár állam megalakulása: VIII. sz. végén mint külföldi eseményt éppen csak megemlítik, utal arra, hogy Bizánc kérésére megkezdte a macedónok elleni államalakulást, bár ugyanakkor meg is védte a szlávokat a bolgárok (vagyis a bolgár-törökök) ellen. Ezzel az államalakulással a bolgár állam bukása után létrejött első macedón államalakulatot, amely szintén Bizánc fennhatósága alá került. A korabeli források bolgár államnak nevezték ezt is, de ez csak a

UJ KÖNYVEK

Isztorija na makedonszkiot narod. I-III. Szkopje, 1969. Nova Makedonija, 346; 456; 490 p. -- Isztorija na makedonszkiot narod. Szkopje, 1972 Proszvetno delo, 417 p. (A macedón nép története.)

Az első nagyobb tudományos összefoglalásnak szánt, számos szerző által írt három kötetes munka, valamint az ennek alapján a szélesebb közönségnek készült, négy szerző által írt összefoglalás egyaránt az első jelentős áttekintése a macedón történelemnek. Jelentőségét éppen az adja meg, hogy a sokáig a bolgárok, szerbek és görögök által egyaránt nemcsak területi szempontból, hanem etnikailag is a magukénak tekintett macedóniai szlávok fejlődéséről olyan egységes koncepcióban számol be, amely minden korszakon keresztül a macedónok nemzeti különállásának a szempontjából tárgyalja az eseményeket.

A három kötetes szintézis már első kötetében leszögezi, hogy Macedónia területének csak 37,51 %-a tartozik ma a Jugoszlávia keretében fennálló Macedón Népköztársasághoz, közül is egy térképet, amely megjelöli Macedónia természetes határait, és a továbbiakban ezeken a határokon belül tárgyalja a macedón nép fejlődését, olykor kitér az itt élő egyéb nemzetiségek történetének egyes kérdéseire is.

Az első kötet az őskortól a XVIII. sz. végéig mutatja a terület és a nép történetét. Az őskort és a rabszolgatartó ókort (Nagy Sándor macedón birodalmával és a római uralommal együtt) csak röviden érintve érdemben három részben foglalkozik az eseményekkel, az egyik a korai feudalizmus korát tárgyalja (a XI. sz. elejéig), a másik a fejlett feudalizmus korát a török uralomig, az utolsó a török uralom korszakát. Itt is ragaszkodik a kötet természetesen a területiális szempont-hoz, ennek megfelelően gondosan elkülöníti a fejlődést a bolgár történelemtől. A bolgár állam megalakulását a VII. sz. végén mint külföldi eseményt éppen csak megemlíti, utal arra, hogy Bizánc közelsége megakadályozta a macedónok önálló államának a kialakulását, bár ugyanakkor meg is védte a szlávokat a bolgárok (vagyis a bolgár-törökök) ellen. Sámuel államában látja a bolgár állam bukása után létrejött első macedón államalakulatot, amely azután Bizánc fennhatósága alá került. A korabeli források bolgár államnak nevezik ezt is, de ez csak a

népnév átvitelének tipikus esete (ahogy valamivel korábban Konsztantinosz türköknek nevezi a magyarokat). A korábbi bolgár uralom ellen a macedóniai szlávok kezdettől fogva lázadtak (itt a IX. sz. második felének a kereszténység felvétele ellen irányuló mozgalmairól van szó). Sámuel V. Gergely pápától kapott koronát. A bizánci, majd a szerb uralom ellen több felkelés tört ki. Sztepan Dusan államának felbomlása után helyi feudális urak helyreállítják az önállóságot, de 1371-ben ennek a török hódítás vet véget. A török korszakot tárgyaló részben külön fejezet foglalkozik a mohamedán és az albán kultúrával.

A második kötet a XIX. sz. elejétől 1918-ig tárgyalja a fejlődést, legnagyobb részében a Krimi háború utáni korszaktól kezdve, amikor a macedón nemzeti mozgalom már egyre világosabban elválik a bolgártól. A San-Stefano-i Bulgária létrehozását a kötet úgy értékeli, hogy az ellenkezett a macedón nép önállósági igényével. Külön fejezetek vizsgálják a három szomszédos állam, a görög, a szerb és a bolgár macedóniai propagandáját, a szerzők megállapítása szerint a bolgár propaganda volt a legerősebb. A macedón különállás gondolata viszont éppen a bolgár propagandával való szembenállás révén erősödik meg. Nagy erőssége a kötetnek, hogy igen részletesen tárgyalja a századfordulótól kezdve a különböző forradalmi szervezeteket, irányzatokat. Kiemeli, hogy az 1902-es Gorna Dzsamaja-i felkelést a bolgár kormány által pénzelt terrorista provokálták ki, az 1903-as nagy Illés-napi felkelést is bolgár nyomásra indították meg, a macedón forradalmi mozgalom vezetői korainak találták, elhalasztását kívánták. Az önálló macedón nemzet gondolatát és az ebből fakadó igényt önálló, vagy legalább is egy balkáni föderáción belül autonóm állam létrehozására már 1903-tól kimutatja a könyv. Az első Balkán-háború idején a felkelésekben meggyengült macedón nép dezorganizált volt, nem tudott ellenállni a szomszéd népek burzsoázijának, ezért került sor három részre való felosztására, és ezt az 1918 utáni rendezés is fenntartotta, bár a világháború végén a franciák foglalkoztak egy önálló macedón állam felállításának a gondolatával.

A harmadik kötet az 1918 utáni helyzetből indul ki, zömmel a Jugoszláviához tartozó macedón területtel foglalkozik, de külön részek mutatják be több fejezetben a bolgár és görög fennhatóság alatt álló macedón területek sorsát. A macedón nép érdekeit a Jugoszláv Kommunista Párt képviselte, bár 1920-ban még helytelen álláspontot foglalt el, amikor a nemzeti kérdést pusztán burzsoá ügynek tekintette, 1924-ben azonban már a nemzeti önrendelkezés alapjára helyezkedett, 1934-ben a Komintern is határozatot fogadott el a macedón nemzet önálló létéről. Részletesen tárgyalja a kötet a második világháború eseményeit, mind a macedón ellenállást, mind a különböző megszálló hatalmak intézkedéseit, utalva az olasz és a bolgár kormány közti ellentétekre. Egyedül a Jugoszláv Kommunista Párt foglalt állást következetesen a macedón nép ön-

állósága mellett, a Görög Kommunista Párt még 1944-ben sem látta helyesen a macedón kérdést. A jugoszláviai Macedónia felszabadulásának részletes, ill. egész Jugoszlávia felszabadulásának vázlatos bemutatásával zárul a kötet.

Mindhárom kötet ad fejezeteket a gazdasági fejlődésről, de ezek különösen a modern korszak vonatkozásában csak igen vázlatosak, a társadalom strukturájáról néhány általánosságon túl nem mondanak semmit. Nyilván ezen a téren a legnagyobbak a gyakorlatilag csak 1945 után kibontakozó macedón történetírás hiányosságai. Lényegesen többet tartalmaznak a minden egyes korszakhoz csatolt kulturális fejezetek, a középkorban jóformán minden műemléket megemlítenek, az ujkori fejezetekben pedig a politikai eseményekkel a legszorosabban összefüggő területeken (elsősorban a sajtó vonatkozásában) adnak részletes felvilágosítást. Zömében azonban mégis főképp politikai történetet, eseménytörténetet kapunk, már a korai középkortól kezdve, a Bizánc elleni harcok részletes taglalásától a különböző politikai csoportok sokszor egymást irtó tevékenységén keresztül az antifasiszta partizánharcokig.

A bolgár fejlődéstől való elhatárolódást igen következetesen viszi végig a három kötet, még arra is utal, hogy Dimităr Blagoev 1917-ben a bolgár parlamentben kijelentette, hogy ő nem bolgár, hanem macedóniai szláv, a költő Nikola Vapcarov pedig 1938-ban illegális macedón kört szervezett.

Az egy kötetes munka az előbb ismertetett három kötet anyaga alapján készült, annak periodizációját, sőt nagyrészt fejezetbeosztását is követve, csak kisebb részletek vonatkozásában hasznosította a közben elért újabb eredményeket. Ez a kötet nemcsak a szélesebb hazai közönség számára készült, hanem egyéb nyelveken is kiadják, így a macedóniai nemzetiségek nyelvén, meg a nagy világnyelveken a külföld tájékoztatása érdekében.

Nyilvánvaló, hogy a macedón történetírás most abban a fejlődési szakaszban van, amikor éppen saját nemzeti sajátosságainak a kutatását helyezi az előtérbe. Ennek tudható be, hogy a környező népek fejlődéséről, vagy a XIX. századtól kezdve az európai nagyhatalmak balkáni politikájáról legfeljebb egy-két bekezdést találunk még a három kötetes összefoglalásban is, csupán a második világháborúról szóló utolsó részben akad minden egyes alkorszak vonatkozásában rövid összefoglalás a háború egészéről. A történetírásnak ez a befelé néző, csak a nemzeti szempontot érvényesítő látásmódja úgy látszik elkerülhetetlen fejlődési szakasz. Az az előnye megvan, hogy pl. a munkásmozgalom történetét mindig a legszorosabb egységben tudja tárgyalni a nemzeti fejlődés egészével. Nyilván a további kutatások kiszélesítik majd a macedón történészek látókörét és érzékenyebbé teszi őket a szűkebb balkáni és a szélesebb európai fejlődési szálak kimunkálására is.

NIEDERHAUSER EMIL

Paiszij Hilendarszki: Szlavjano-bálgarszka isztorija. Szofija, 1972 Bálgarszki Piszatel, 269 p. (Szláv-bolgár történet.)

A hilendari kolostor szerzetesének 1762-ben írt munkáját nemcsak az ujkori bolgár történetírás kezdetének szokták tekinteni, hanem a bolgár nemzeti megújulási mozgalom kiinduló pontjának is. Születésének 250. évfordulója alkalmából az irodalomtörténész Petár Dinekov szerkesztésében adták ki újból a nagyközönség számára a munkát.

Dinekov rövid bevezetője összegezi azt a keveset, amit Paiszij életéről (zömmel éppen ebből a könyvből) tudunk, majd ismerteti magát a könyvet és fő forrásait (amelyeket Paiszij maga is megnevez), hangsúlyozza Paiszij hazaszeretetét és demokratizmusát, a felvilágosodás hatására is utal. Magát a munkát mai bolgár nyelven adja közre, de függelékben néhány részletet az eredeti, egyházi szláv elemekkel még átszótt és pontosan meg nem állapítható bolgár dialektusban. Ugyancsak eredetiben közli a kézirat későbbi másolójának és átdolgozóinak Paiszijra és munkájára vonatkozó megjegyzéseit is időrendben, egészen Petko R. Szlavejkov és Hriszto Draganov 1842-es másolatának előszaváig. (Nyomtatásban, Paiszij nevének megjelenése nélkül 1844-ben adta ki először Hrisztaki Pavlovics Budán). Az illusztrációk az Athos-hegyi hilendari és zografikolostorok képét mutatják meg, Paiszij forrásainak címlapjait, néhány középkori bolgár miniaturát (főképpen az un. Manasszesz-féle évkönyvből) és néhány lapot a munka kéziratos másolataiból.

Egészében a széles olvasóközönség igényeit kielégíti a kiadvány, talán érdemes lett volna a Paiszijjal foglalkozó legfontosabb irodalom bibliográfiáját is mellékelni.

NIEDERHAUSER EMIL

Az utópista szocialisták. Bibliográfia. (Összeáll. Lakos Katalin.) Budapest, 1973. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 80 p.

A XV-XIX. század huszonnégy neves gondolkodójáról, az utópista szocializmusról, annak marxista értékeléséről és magyarországi hatásáról nyújt irodalmat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár új kiadványa. Az összeállító olyan terület feltárására vállalkozott, amelyről korábban - Tolnai György munkáján kívül (Ld. 300. tétel) - nem készült bibliográfia. "Célja, - olvashatjuk a bevezetőben - hogy felhívja a figyelmet el nem felejtendő műveikre és azok kritikájára, hogy kedvet csináljon egy hallatlanul izgalmas, eszmékben és elképzelésekben dúsz irodalmi terület felfedezésére."

Ezeknek a valóban színes és kétségtelenül izgalmas tanoknak méltánytalanul kevés figyelmet szentelnek napjainkban. A marxizmus-leninizmus klasszikusai elismerték, értékelték és felhasználták az "előfutárok" munkásságát, utóbb azonban e gondolkodók tevékenységét a pusztá érdekesség szintjére minősítették vissza. Olykor a felsőfoku szakoktatás is csak Saint-Simon, Fourier, Owen és Blanqui tevékenységével foglalkozik, Morus Tamás, Babeuf, Cabet nevét említi. Másoknak - Meslier abbéra, Weitlingre, Csernisevskijre, Botevre gondolunk elsősorban - egyéb területen kifejtett munkássága ismeretes inkább.

1947 és 1973 között kevés olyan munka jelent meg, amelyben magyar szerző az utópikus szocialisták munkásságával, vagy munkásságuk és életük valamely területével átfogóan foglalkozott volna. Gazdagabb a téma idegen nyelvű irodalma. Ennek válogatásánál a bibliografus elsősorban arra volt tekintettel, mennyire hozzáférhető a mű Magyarországon. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy az utópista szocialistákról monografikus feldolgozások elsősorban Franciaországban és Olaszországban jelentek meg. Viszonylag kevés a német nyelvű anyag. Az angol nyelvű irodalom az utóbbi években gyarapodott, míg az utópisták műveihez legteljesebben - összegyűjtött vagy válogatott kiadásban - orosz nyelven férhet hozzá az olvasó. A régi, bevált gyakorlat szerint a Fővárosi Könyvtárban őrzött munkák raktári jelzetét is közölte a szerző.

Az átfogó műveken kívül bővebben Thomas More, Tommaso Campanella, François-Noël Babeuf, Saint-Simon, Owen, Fourier, Wilhelm Weitling, Csernisevskij munkásságának magyar és idegen nyelvű irodalmát idézi az összeállító, kevesebb lehetősége nyílt erre Gerard Winstanley, Denis de Vairasse, Jean Meslier, Gabriel de Bonnot de Mably, Morelly, Thomas Paine, Filippo Michele Buonarroti, Étienne Cabet, Theodore Dézamy, Auguste Blanqui, Victor Considérant, William Morris, Hriszto Botev és Edward Bellamy esetében.

Az összeállító érdeme, hogy az ajánlott irodalomban olyan művekkel is találkozhatunk, amelyek az utópista szocialistáknak nem csak politikai, irodalmi tevékenységét vizsgálják, hanem más irányzatokhoz, személyekhez fűződő kapcsolataikat is feltárják.

Meggyőződésünk, hogy e segédkönyv mindazoknak hasznára lesz, akik ezzel a sajátos területtel ismerkedni és foglalkozni kívánnak.

LÁNG PÉTER

The Enlightenment. Ed. by Leonard M. Marsak. New York - London - Sydney - Toronto, 1972. VIII. 205. p. (A felvilágosodás.)

A munka egy amerikai egyetemi segédkönyv-sorozat (Major issues in history) egyik kötete. A segédkönyvek az első foku egyetemi oktatás számára készültek, egy-egy kérdéskör legfontosabb forrásanyagát és későbbi interpretációit adják közlé, rövid bevezetővel és magyarázatokkal.

A bevezetés a felvilágosodást a "filozófusok" művének tartja, akik a XVII. századi tudomány eredményei alapján alakítottak ki új világméket, amelynek fő jelszavai a természet, az értelem, az ember, a haladás. A felvilágosodás eszméi ma visszavonulóban vannak.

A könyv első, nagyobb része a forrásszemelvényeket közli három csoportban. "Értelem és természet" cím alatt Montesquieu (Perzsa levelek, A törvények szelleme), Voltaire (Filozófiai szótár, Levelek az angolokról) és Hume (Vizsgálódás az emberi értelemről) munkáiból közöl rövid szemelvényeket. A második csoport "Ember és erkölcs" címen Diderot több művéből és Kanttól (Az erkölcs metafizikájának megalapozása), a harmadik "Politika és haladás" címen Rousseau - (A savoyai plébános hitvallása, A társadalmi szerződés) és Condorcet - (Az emberi elme haladásának történelmi vázlata) szemelvényeket hoz.

A második, rövidebb rész az interpretációkból ad válogatást, először E. Cassirer könyvéből, amely a felvilágosodás filozófiájának etikai jellegét hangsúlyozta, és a korábbi és későbbi korszakoktól való különbséget az ész autonóm voltába vetett hitben jelölte meg. Utána két-két ellentétes interpretációt állít szembe egymással. C.L. Becker azt állította, hogy a felvilágosodás még sokkal közelebb áll a középkorhoz, a XIII. századhoz, mint az újkorhoz, mert ugyancsak a hit alapján áll. P. Gay Becker könyvének kritikájában arra utal, ha a XIII. és a XVIII. sz. közt nem találunk lényeges fejlődésbeli különbséget, akkor vajon egyáltalában van-e lényeges különbség. Becker tulhangsúlyozta a formális folytonosságot. Gay szerint a felvilágosodás filozófusai sokkal modernebbek voltak, mint maguk gondolták. L.G. Crocker a felvilágosodás relativizmusában látja minden modern társadalmi baj okát, ezzel szemben Ch. Frankel éppen arra utal, hogy a bajok a felvilágosodás megtagadásából fakadnak. Frankel Beckerrel is vitatkozik, azt hangsúlyozva, hogy a felvilágosodás nem egyszerűen a kereszténység szekularizált ellenpárja.

"Releváns vagy irreleváns" címen Marsak rövid zárószóban utal a felvilágosodás jelentőségére, és itt említi röviden kapcsolatát a francia, angol, részben a német burzsoázia kifejlődésével, és a három típus különbségét a történelmi szituációnak megfelelően. Hangsúlyozza korunk eltérését a felvi-

lágosodás vezető eszméitől. A felvilágosodás szerinte valójában kísérlet az új természettudomány alapján egy új etika kiépítésére.

A szemelvények jól vannak megválogatva (bár kétségtelen, hogy még nagyon sok egyéb szemelvényt is lehetne hozni, de ez minden szemelvény-gyűjteményről elmondható), az egész interpretáció azonban sokkal inkább akörül forog, mi a felvilágosodás mondanivalója a ma számára, mint akörül, hogyan is jött létre és mi volt a szerepe a maga korában. Holott a történész számára ezek az utóbbi kérdések is legalább annyira érdekesek volnának, mint a mai értelmezés.

NIEDERHAUSER EMIL

European Diplomatic History. 1815-1914. Documents and interpretations. Ed. by Herman N. Weill. New York, 1972. Exposition Press, VII. 343 p. (Európai diplomáciatörténet. 1815-1914. Dokumentumok és értelmezések.)

Az elsősorban egyetemi hallgatóknak szánt dokumentum-gyűjtemény az európai külpolitika fő eseményeiről ad áttekintést. A szerkesztő bevezetése szerint a nagyközönség számára is hasznos a mai amerikai külpolitika megítéléséhez. A döntést hozó személyek motívumainak bemutatására és a közvélemény érzékeltetésére törekedett. Ezért kevés hivatalos szerződés szövegét hozza, inkább leveleket, jelentéseket, szemtanúk vallomásait, sajtóvisszhangokat.

Az anyagot öt nagy fejezetben csoportosítja, mind-egyikhez rövid bevezető szöveget ad, amely összegezi az eseményeket és a problémákat, utalva az egyes szemelvényekre (összesen közel 200), majd a szemelvények után rövid magyarázó jegyzetek következnek, a lelőhelyre való utalással.

Az 1. fejezet a bécsi kongresszust és a Szent Szövetséget mutatja be, a bevezető hangsúlyozza Metternich eredményes tevékenységét, viszont két későbbi történeti feldolgozásból vett idézetek azt emelik ki, hogy Metternich is hozzá hasonlóan Castlereagh jó diplomaták voltak, de rossz államférfiak. A 2. fejezet a krími háború diplomáciai vonatkozásait tárgyalja, a bevezető arra utal, mennyire sürgőssé vált ez a háború, senki sem akarta, de a presztízis és az események menete kényszerítette bele a szereplőket. A 3. fejezet az olasz egység kérdését világítja meg 1861-ig, azzal, hogy ez a krími háború egyik következménye volt. A 4. fejezet a német egység kialakulását mutatja be 1871-ig, a bevezetőben cáfolva azt a hiedelmet, hogy Bismarck már 1863-tól pontosan megter-

vezte az eseményeket. Végül az 5. fejezet az első világháború előzményeit foglalja össze, az 1878-as San Stefanó-i szerződéstől és a berlini kongresszustól az 1914-es juliusi válságig. A bevezető itt a német birodalom megalakulását tekintti kiindulópontnak, a német gőgöt alapvető motivumnak, bár hangsúlyozza, hogy Bismarck a kettősszövetséget csak védelmi jellegűnek tekintette, és nem volt hajlandó Ausztria-Magyarország agresszív politikáját támogatni, amire viszont utódai hajlottak. A német és osztrák erőpolitikában látja tehát a világháború kitörésének fő okát, a Monarchia Tisza István ellenállása miatt nem tudott olyan gyorsan cselekedni és az Antantot kész tények elé állítani, mint 1908-ban. Indokolatlannak tartja Edward Grey megvádolását azzal, hogy nem sejtette időben Anglia harckésztségét, ugyanis Belgium megtámadása előtt az angol külügyminiszter a közvéleményre való tekintettel nem köthette le magát a háború mellett.

A bevezető szövegekkel lehetne vitatkozni (hogy csak a legutolsó fejezet bevezetőjre utaljunk), a dokumentumok kiválasztásánál pedig ugyancsak sok észrevételt lehetne tenni, vagy hiányolni a keleti kérdés tárgyalását 1853 előtt (a krími háború kapcsán sem történik utalás az előzményekre, kivéve I. Miklós 1844-es londoni megbeszéléseit). A bevezetőben tett ígérethez képest pedig keveselheti az olvasó a közvélemény bemutatását, ez csak angol vonatkozásban érdemleges (ahol még Tennyson-verset is közöl a szerkesztő), francia vonatkozásban már alig. Lehet persze, hogy a szerkesztő ezzel akart arra utalni, hogy a közvélemény csak Angliában tudott jelentős befolyást gyakorolni az eseményekre.

Nyilvánvaló, hogy egy rövid kötetben távolról sem lehet teljes képet alkotni, úgy tűnik, hogy a tárgyalt öt probléma vonatkozásában a dokumentumok egészében véve sokoldalú képet nyújtanak, első tájékozódásra alkalmasak. A részletes tárgymutató segíti a kötet felhasználását, de érződik a további tájékozódást lehetővé tevő bibliográfia hiánya.

NIEDERHAUSER EMIL

Raymond T. McNally: Chaadayev and His Friends. An Intellectual History of Peter Chaadayev and His Russian Contemporaries. Tallahassee, Florida, 1971. The Diplomatic Press, 315 p. 1 tb. (Csaadajev és orosz kortársai.)

A XIX. század első felének orosz eszmetörténetét már régebben nagy szorgalommal és hozzáértéssel kutató szerző ebben a könyvében az orosz liberalizmus egyik sajátos, igen nagy hatású képviselőjének az eszméit dolgozza fel. Részletes

életrajzát még 1931-ben Charles Quénet írta meg, McNally nem ezt akarja ismételni. (Bár a nagy ember kicsinyes hétköznapijainak felvillantását, amely Quénet-nél eléggé részletes, teljesen ő sem tudja elkerülni.) Quénet-hez képest azonban nemcsak az eszmei értékelésben hoz újat, hanem sok eddig ismeretlen anyagot is kibányászott szovjet levéltárakból és kéziratárokból, kisebb, eddig ismeretlen kéziratokat és különösen sok levelet. Ezek alapján lényegesen árnyaltabb képet tud adni Csaadajevről, főképp nézeteinek fejlődéséről.

A könyv szándékának megfelelően ezért az életrajzot csak az első fejezetben tárgyalja, azután - a legrészletesebben - Csaadajev vitáját a szlavofil elképzelésekkel, az orosz nacionalizmus kritikáját (amelyet kortársai közül oly sokan rossz néven vettek tőle), a keresztény egyházakról vallott felfogását. Külön fejezetben tárgyalja a Csaadajevet ért intellektuális hatásokat, elsősorban a két könyvtára és a könyvekben tett bejegyzéseire vonatkozó kéziratok munkák nyomán, amelyeket ugyancsak Moszkvában talált meg. Ebből világos, hogy a francia felvilágosodás és a német filozófia mellett (ez utóbbin belül Kantnak volt nála nagy szerepe) különösen Lammennais hatott rá erősen, de későbbi balratolódását és republikánizmusát már elítélte.

Csaadajev és a szlavofilek vitájának az értékelésében McNally többször utal a köztük lévő hasonlóságokra, és ebben igaza is van. Kevésbé hangsúlyozza, hogy a népet legalább elvben imádó (és gyakorlatilag a jobbágyfelszabadításban is tevékenykedő) szlavofilekkel szemben az egyébként haladóbb Csaadajev határozottan a kiválasztott elit uralmának a híve volt, a tömegektől irtózott. Nagyon világosan mutatja ki McNally, éppen ujonnan feltárt anyaga alapján, hogy a katolikus egyház értékelésében változott Csaadajev felfogása, későbbi éveiben sokkal kritikusabb volt, és a pravoszláv egyház pozitívumait is értékelte (maga nem is hagyta el az egyházat, amit pedig már kortársai közül is többen gyanítottak). Egyértelműen a reformok hívét látja a szerző Csaadajevben. 1849-ből való (eddig is ismert) két felhívását a parasztokhoz, amely felkelésről szól és a szegények mellett áll ki, McNally ironikusként értelmezi: Csaadajev azt akarta megmutatni, mire vezetne a felvilágosulatlán tömeg és a tudatlan alsópapság esetleges összefogása. (Az egyik felhívás forma szerint egy falusi pap prédikációja a parasztokhoz.) Ez az értelmezés persze nagyon is vitatható, hiszen a szerző is utal rá, hogy Csaadajev elrejtve tartotta ezt a kéziratot, de úgy, hogy fennmaradjon az utókor számára. Nem érdektelen, hogy Csaadajev 1849-ben helyeselte a magyarországi cári intervenciót, azzal a megokolással, hogy Oroszország erkölcsi kötelessége rendet hozni a magyar népnek. Az intervenció külpolitikai következményeivel kapcsolatban már kritikus volt.

Végképp vitatható azonban McNally összegezése, amely az orosz nyugatos irányzat két szárnyát különbözteti meg.

Az egyik a nyugatos (westerner): azokat nevezi így, akik úgy vélték, hogy Oroszország egyszerűen több fokkal elmaradt a Nyugat mögött, de végül ugyanazon az úton fog tovább fejlődni. Ehhez a csoporthoz sorolja a dekabristákat, a Petrasev-szkij-kör tagjait, a századvégi liberálisokat és a menseviket.

A másik szárny szerinte a nyugatosítók (westernizer), akik ugyan szintén a nyugati fejlődést tartották eszményüknek, mégis úgy vélték, hogy Oroszország sajátos adottságai miatt a fejlődés más útján jut el a nyugati színvonalra (ami Csaadajevnél és kétségtelenül még sokaknál az alkotmányos monarchiát jelentette). Ez a nyugatosító irányzat McNally szerint a Sztankevics-körrel kezdődött, amelyben Belinszkij és Granovszkij vett részt, a központot Herzen és Ogarjov köre jelentette, de ide számítja még Kavelint, Miljutyint, Goncsarovot és Turgenyevet, a két nagy író. (Csernisevskijt viszont a nyugatosok közé sorolja). Már a jelzett névsor is mutatja, hogy a szerző nagyon is különböző álláspontok képviselőit vonja itt össze mesterként, akiknek csak az indulásban voltak közös vonásaik. Még kevésbé lehet egyetérteni azzal, hogy a nyugatosítókkal egy szélesebb csoportba vonja össze McNally a szlavofileket, a narodnyikokat és a bolsevikokat, azon az alapon, hogy mindannyian az orosz fejlődés sajátos vonásait hangsúlyozták, mert ez ugyan igaz, csak hogy egészen más alapról és egészen más következtetésekkel.

Nem érdekeltelen a könyv végén adott bibliográfia, amely a nálunk kevésbé ismert régebbi szovjet és az orosz irodalmat, meg az angolszász irodalmat sorolja fel, ill. Csaadajev munkáinak különböző kiadásait, nagy pontossággal (Csaadajev fő művének, a nyolc filozófiai levélnek egyik, az eredeti francia nyelvet használó kiadását éppen McNally tette közzé 1966-ban). Nagyon hasznos Csaadajev kéziratok műveinek és leveleinek felsorolása, az eredeti lelőhellyel és az eddigi kiadásokkal, sok esetben (a leveleknél) rövid idézetekkel is.

NIEDERHAUSER EMIL

Keith Hitchens: Studien zur modernen Geschichte Transsilvaniens. Klausenburg, 1971. Dacia, 135 p. (Tanulmányok Erdély uj-kori történetéhez.)

Az eredetileg angol nyelvű tanulmányok 1970-ben jelentek meg román nyelven, azután egy évvel később németül is, és a XIX. sz. második felének erdélyi román nemzetiségi mozgalmát világítják meg néhány vonatkozásban. Ștefan Pascu elő-

szava röviden ismerteti magukat a tanulmányokat (a második az 1967-ben Pozsonyban tartott nemzetközi konferencián hangzott el), úgy látja, hogy a szerző ugyan nem foglal állást a politikai passzivitás vagy aktivitás vitájában, de hallgatólagosan mintha a passzivitást helyeselné.

Az első tanulmány Șaguna abszolútizmus-kori tevékenységét tárgyalja 1849-1859 közt, bevezetőben utalva a forradalom leverése után előállt helyzetre, a románokkal szemben is ellenséges osztrák magatartásra. A románok kérvényekkel, tiltakozó gyűlésekkel szálltak szembe. Ezt a mozgalmat azonban az osztrák hatóságok 1850-re elfojtották, így csak a kulturális tevékenység lehetősége maradt meg. Ezután Hitchins ismerteti Șaguna életrajzát, egyházi törekvéseit (az orthodox érsekség felujítását szorgalmazta). Leo Thun közoktatásügyi miniszter lenézte, mint orthodoxot, igyekezett rábeszélni az egyházi unióra. Șaguna államségélyt próbált szerezni az egyházi iskolák számára, de ez nem sikerült. Így egyházi erőből hozott létre iskolahálózatot, 1858-ra 600 iskola működött, míg 1848 előtt alig 100. 1853-tól kezdve Telegraful Român néven saját ujságot jelentetett meg. Loyalitását az uralkodó iránt mindig megtartotta.

A következő tanulmány a románok állásfoglalását mutatja meg az osztrák-magyar kiegyezés kérdésében, 1861-től, kiemelve az 1863-64-es erdélyi országgyűlés fontosságát a román mozgalom számára. 1865-től azonban nyilvánvaló, hogy a kormányzat a magyarokkal keresi a megegyezést. Már ekkor kétvált a politikai aktivitást és a passzivitást javallók táborra. Az erdélyi országgyűlési választásokat a románok bojkottálták, bár a magyar arisztokratákkal való megegyezés hozhatott volna bizonyos előnyöket. Az erdélyi unió kimondása után az országgyűlési választásokon a román választók nagyobb része ismét nem vett részt, a kevés román képviselő Erdély autonómiája mellett szállt síkra, ezt követelte az 1868-ban kiadott nyilatkozat (Pronunciament) is. Felvetődött a terv, hogy Lucien Bonaparte biborost válasszák meg unitus érsekké, hogy ezáltal megnyerjék III. Napóleon támogatását. A mozgalom értelmiségi vezetői a paraszti birtok megmentésén fáradoztak, általában a kiegyezés után helyzetüket kétségbeejtőnek találták. Az unitus érsek, Vissarion Roman nemzeti konferenciát javasolt az országgyűlési választások kérdésének megvitatására, a konferenciát azonban forma szerint már világi, Ilie Măcelariu hívta össze 1869. március 9-re. Hitchins felsorolja az itt a politikai aktivitás mellett felsorolt érveket. A többség mégis a passzivitást választotta, ebben a pillanatban még Șaguna is helyeselte ezt. A mozgalom ezzel a világi értelmiség kezébe került, mint Hitchins kifejezi, megérett.

Az utolsó tanulmány a román nemzeti mozgalom egyik másodrendű képviselőjének, Nicolae Cristeanak (1834-1902) a tevékenységét ismerteti, ujságcikkei, politikai röpirata és

naplója alapján. A Șaguna támogatása révén felemelkedő parasztfiu 1865-83 közt a Telegraful Român szerkesztője, a román nép anyagi és kulturális felemelését tartja fő céljának. Eleinte a román-magyar közeledés híve a szlávokkal szemben, a magyar nemzetiségi politika azonban fokozatosan elidegeníti. Liberális, pap létére, és az aktivitás szószólója, mert a passzivitásnak csak egy tömbben élő nemzetiség, mint a horvátok esetében van véleménye szerint értelme. A passzivitás miatt az értelmiség voltaképpen megszakította kapcsolatát a néppel. Egységes nemzeti párt megalakítását sürgeti, nem akar tudni a románok közt meglévő osztályellentétekről. A mozgalom vezetőjét az értelmiségben látja, amelynek be kell bizonyítania, hogy a románok jóléte a kormánynak is érdeke. A nemzetiségi pártokkal való együttműködést nem javasolja. Erős középosztály megteremtésére és az adókkal sújtott, rosszul gazdálkodó parasztok megsegítésére törekszik, az egyház és a kezében lévő iskolák autonómiájára. A választójog fokozatos kiterjesztését is kívánja, az általános választójoghoz még szükség van a nép nevelésére. Egy kormányellenes cikke miatt az érsek lemondatta a Telegraful Român szerkesztéséről. Részt vesz a memorandum összeállításában, ezért börtönre is ítélik, kiszabadulása után 1895-ben jelenteti meg "A célnál" c. röplapját, ebben már reménytelennek látja a magyarokkal való tárgyalást, és Ausztria segítségére appellál. Mintegy politikai végrendelete is ez a munka, a nemzetet fel kell készíteni minden eshetőségre. Utolsó éveiben irt naplójában erősen bírálja a nemzeti mozgalom vezetőit személyes viszálykodásaik miatt. A mozgalomra nem sok befolyása volt, inkább mint példakép jelentős.

A tanulmányok igen széleskörű anyagra építve jó képet adnak a román mozgalom egyes kérdéseiről, de túlságosan az eseménytörténetre helyezve a hangsúlyt. Cristea esetében pl. az elmondottakból elég világos elképzeléseink erősen burzsoá jellege, ennek a következtetésnek a levonását azonban a szerző az olvasóra bizza.

NIEDERHAUSER EMIL

Keith Hitchins: Cultură și naționalitate în Transilvania. Cluj, 1972. Dacia, 95 p. (Kultura és nemzetiség Erdélyben.)

Az erdélyi románság történetének nálunk is jól ismert szakértője, Hitchins amerikai professzor ebben a kötetben három tanulmányát tette közzé. A hármat összefogó vezérgondolat, mint bevezetőjében hangsúlyozza, az értelmiség szerepe a nemzeti mozgalomban, ill. a papi értelmiség felváltása a világi által.

Az első tanulmány Samuil Micu Clain példáján az erdélyi román felvilágosodást tárgyalja. Megállapítása szerint a felvilágosodás Kelet-Európában mindenütt a nacionalizmussal társul. Ismerteti az erdélyi románok egy részének csatlakozását a katolikus egyházhoz abban a reményben, hogy ezzel sikerül a közoktatás javítása. Röviden bemutatja az erdélyi "triászt", azután rátér Micu életének ismertetésére. Hangsúlyozza történeti érdeklődését és azt, hogy már modern értelemben vett történetíró, nem krónikás. Elképzelése a románok tisztán római eredetéről persze hibás. Micu a nyelv fontosságát emelte ki, felülről jövő reformokat várt. Társadalomszemlélete még patriarchális (Isten és a császár állnak az élén). A románok politikai egyesítését nem kívánta, mert ez ekkor irreális volt.

A második tanulmány a világi és egyházi elem szerepét mutatja meg az erdélyi román nemzeti mozgalomban 1830-1869 közt. A korszak a felvilágosodásban gyökerezik, és a romantikán át a liberalizmusig jut el. Fő alakjai Simion Bărnuțiu és Andrei Șaguna. Az 1830-as években a világi elem még csékély, a folyóiratok előfizetői zömmel a papok közül kerülnek ki. Az 1830-40-es években már nem történeti, hanem természetjogi érvekkel harcolnak a románok érvényesüléséért. Bărnuțiu a kor jeles filozófusa, aki Kant nyomán halad. Az emberi jogok egyenlőségét a nemzetek közti viszonyra is kiterjeszti. A jelentkező világi értelmiség ekkor nem antiklerikális, mert az elidegenítéstől a néptől, de az egyház reformjára törekszik. 1848-ban az unitus és az orthodox román egyház egyesítését sürgeti. Ekkor Șaguna a nemzet vitathatatlan vezetője, aki éppen nemzeti funkciója miatt tartja fontosnak az egyházi szervezet erősödését. Ugyanakkor korlátozza is a papok politikai tevékenységét. Az 1850-60-as években éppen ezért a világi értelmiség szembekerül vele, igyekszik elhódítani tőle a vezető szerepet. 1868-ban a világiak bankot akarnak alapítani, Șaguna az egyházi autonómia biztosítását látja a legfontosabbnak. Az 1869-es román nemzeti konferenciát már nem főpap hívja össze, a papi értelmiség vezető szerepének ezzel vége. Șagunával ellentétben a világiak a politikai passzivitás mellett foglalnak állást.

A harmadik tanulmány a románok részvételét világítja meg az 1895-ös budapesti nemzetiségi kongresszuson, kimutatva ennek előzményeit 1849-től, ill. a politikai aktivitáshoz való visszatérés kísérleteit az 1880-as évektől. A közös kongresszust a románok sürgetik, a nemzetiségek közti ellentétek gátolják egyidőre megvalósítását, a horvátok nem is vesznek részt, nehogy közjogi állásukat ezzel veszélyeztessék. Hitchins ismerteti a kongresszus eseménytörténetét, rámutat arra, hogy a nemzetiségek ekkor már nem kívánták a nemzeti egyenjogúság törvényes deklarálását. A román, szerb és szlovák részvétellel megtartott kongresszus végrehajtó bizottságot választott, amely tovább működött, 1899-re azonban a szer-

vezet felbomlott. Hitchins elsősorban erkölcsi hatását hangsulyozza, politikai eredménye nem volt.

A széleskörű levéltári forrásokra, sajtóanyagra támaszkodó, a román feldolgozásokat is jól ismerő három tanulmány hasznos képet ad a román nemzetiségi mozgalom egy évszázados fejlődésének néhány fontos kérdéséről.

NIEDERHAUSER EMIL

George Woodcock: Anarchism. London, 1971. Penguin Books, 480 p. (Anarchizmus.)

A rendkívül világos felépítésű könyv jó áttekintést nyújt mind az anarchista eszmerendszerről, mind az eszmerendszer történeti kialakulásáról, főbb képviselőiről. A kötet második, s tulajdonképpen nagyobb részében az anarchista mozgalom történetével foglalkozik a szerző. Viszonylag vázlatos képet rajzol az anarchistáknak az I., illetőleg a II. Internacionáléban játszott szerepéről, vitáiról, rövidebben szól az anarchisták külön Internacionáléjáról az 1870-es években, majd arról a kísérletről, amit az 1900-as évek elején tettek nemzetközi szervezetük életrekeltségére. Ugyancsak keveset olvashatunk - sajnos - az anarchizmus nemzetközi jelentkezéséről a II. világháború után, de ez részben talán annak tulajdonítható, hogy a könyv tulajdonképpen utánnyomása egy 1962-es kiadásnak, azaz a nagy "ujrajelentkezés" előtt jelent meg.

G. Woodcock munkájának erőssége az a négy fejezet, amely az anarchista mozgalom jelentkezését a négy "fő" országban, Olaszországban, Franciaországban, Spanyolországban és Oroszországban tárgyalja. Emellett egy nagyobb fejezetben vizsgálja a mozgalmak kibontakozását a XIX. sz. végén és a XX. században Európa más országaiban, Latin-Amerikában és az Egyesült Államokban. Ebben az átfogó fejezetben gazdagabb anyagot közöl az angliai anarchizmus történetéről, jóval szegényebb a skandináv és főként a japán anarchizmus bemutatása - ami egyébként történetileg nagyobb szerepet játszott - s nem esik szó a Balkánról, ahol pedig az anarchizmus ugyancsak jelentkezett. A szerző ebben az írásában Ázsiára még nem tudott ablakot nyitni, holott a japán "ébredésről" nyilván hasznos lett volna megemlékezni. Foglalkozik viszont az anarchista és anarcho-szindikalista irányzat vitáival, nem eleget viszont a gyakorlati anarchista problémákkal - elsősorban Spanyolországban - az 1930-as években.

JEMNITZ JÁNOS

V.H. Rothwell: *British War Aims and Peace Diplomacy, 1914-1918*. Oxford, 1971. Clarendon Press. IX, 315 p. (A brit hadicélok és a brit békediplomácia.)

A brit politika kutatóit páratlanul gazdag anyag várja a Public Record Office-ban és a különféle egyetemek, alapítványok kéziratgyűjteményeiben. Igen sok fiatal történész már pályája kezdetén olyan mennyiségű és értékű anyaggal találja magát szembe, amelynek az eredményes kiaknázása a tehetség mellett komoly módszertani gyakorlatot, érett történetírói szemléletet igényelne. Ennek híján és kizárólag erre a forrásanyagra támaszkodva olyan művek születnek, amelyek jórészt csak a források, az idézetek ügyesen összeállított gyűjteményének tekinthetők, kiegészítve néhány sietve levont konklúzióval. Nem mintha felületességgel lehetne vádolni ezeket az "elsőkönnyves" szerzőket: a forrásokat a legmesszebbmenő tisztességgel kezelik, lelkiismeretesen tanulmányozzák a választott téma szakirodalmát, csupán talán a vállalt feladat túl nagy. Nemzedékeket foglalkoztató vitákban bármilyen gazdag, de mégis egyoldalúan politikai-történeti források alapján perdöntőnek szánt monográfiákat nehéz írni. Az eredmény az lesz, hogy a "hogyan történt" kérdésre precíz, érdekes, jórészt hiteles válaszokat nyújtanak, de a "miért" kérdése szinte fel sem merül. Ez jellemezte H. Elcocknak az 1919-es párizsi békekonferenciáról nemrég megjelent (és a Világtörténetben ismertetett) munkáját, és jórészt ugyanez áll Rothwell monográfiájára is.

Az első világháború alatt a békével kapcsolatos angol elképzelések felderítésében a szerzőnek rendkívül gazdag - eddig nagyrészt fel nem használt, az utóbbi években hozzáférhetővé vált - forrásanyag állt rendelkezésére. A jó érzékel szelektált szakirodalom mellett felhasználta valamennyi szóbajöhethető minisztérium iratanyagát, a vezető politikusok, hivatalnokok és katonák személyes hagyatékát, a korabeli sajtót viszont csak csekély mértékben. Mint maga is hangsúlyozza, csak a hivatalos államvezetés elképzelései és céljai érdekeltek, mivel - véleménye szerint - a nem-hivatalos érdekcsoportok, publicisták kívánságai igen kevésbé befolyásolták a vezetőket, következésképp az eseményeket. Egyik alapvető megállapítása, hogy a brit hadicélok konkrét megfogalmazása, illetve többszöri módosítása nem valamiféle előre kidolgozott program tükröződése volt, hanem állandóan követte a katonai és diplomáciai eseményeket, alkalmazkodott az ezek által teremtetett új helyzetekhez. Ezért fontosnak tartja a szerző, hogy a látszólag szeszélyesen változó elképzeléseket összevesse a háború katonai és diplomáciai történetével.

Rothwell a bevezetésben azt hangoztatja, hogy Nagy-Britannia vezetői előtt a háború során egyetlen cél lebegett: Németország minden áron való legyőzése. Könyve egészében azonban számtalan adatot hoz fel arra, ami egyúttal munkája záró-

mondata is: "Az ember minduntalan azt tapasztalja, hogy az első világháború alatt a brit külpolitika igazából csak a Brit Birodalom érdekeivel törődött."

A könyv szigorúan kronológikus sorrendben ismerteti a hadicélokkal és békepróbálkozásokkal kapcsolatos nyilvános deklarációkat, az iratokban megnyilatkozó belső vitákat, a levelekből rekonstruálható nézeteket. 1916. decemberéig nem talál részletes tárgyalást érdemlő célokat, ettől kezdve viszont a különféle békeakciók (Wilson, a pápa, a Monarchia sok próbálkozása stb.) és a régi vagy újonnan megnyert szövetségesek igényei szükségessé tették annak tisztázását, minek az elérése jelenti azt a minimális eredményt, ami nélkül béke nem köthető. Németországgal kapcsolatban a tárgyalásos béke lehetősége komoly formában sosem merült fel, amikor 1918-ban német részről erre komolyabb hajlandóság mutatkozott, akkor pedig egyenesen letagadták ilyen ajánlatok meglétét. E mögött azonban nem találtulzott, agresszív programot, sőt hangoztatja, hogy a Németországgal kapcsolatos brit célok az egyértelmű katonai győzelemhez való ragaszkodás mellett mindvégig kitüntek mérsékletükkel (nem engedve a francia elképzeléseknek), abból a feltételezésből indultak ki, hogy Németország a háború után is a kontinens legerősebb hatalma marad.

A Monarchiával és Németország többi szövetségesével kapcsolatban Rothwell szerint sosem volt dogmatikus az angol álláspont. Igen sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a győzelem csak Németország szövetségeseinek a leválasztása révén, különbékével érhető el, s ezért hajlandók voltak komoly kompromisszumokra is. Lloyd George különösen meg volt győződve ennek szükségességéről. Kivételt egyedül Törökország képezett, melynek arab területeit különböző stratégiai-, gazdasági- és presztizis-megfontolásokból az antant, s elsősorban Anglia már a háború kezdetétől fogva magának szánta valamilyen formában. Ausztria-Magyarország nemzetiségeinek önrendelkezésével kapcsolatban a szerző szerint a brit hivatalos körök igen sok kételyt tápláltak, kétségbe vonták, hogy e népek többsége valóban teljes nemzeti függetlenségre vágyna, de a kérdés ébrentartásának előnyeit illetőleg egyetértés uralkodott. Csupán arra kívántak vigyázni, hogy ígéreteiket ne lehessen elkötelezettségnek tekinteni, ahogy Lloyd George fogalmazta: "Egy beszéd még senkit sem kötelez semmire." Rothwell határozottan tagadja, hogy Wickham Steed, Seton-Watson és Namier köre jelentősebben befolyásolta volna a hivatalos politika alakulását (holott Steed Northcliffe révén a legszűkebb kabinetben is hallatni tudta szavát, Seton-Watson és Namier pedig 1917-18-ban felelős tanácsadói posztot töltött be), szerinte nézeteik "csupán a háború utolsó hat hónapjában nyertek részleges elfogadást, amikor már úgy látszott, hogy megszűnt minden remény a Monarchiával való megegyezésre." (77. l.)

Számos részletkérdésben fontos új megállapításokat hoz Rothwell könyve. A sűrűn változó tervek részletesebb is-

mertetése helyett itt csak néhány általánosabb megfigyelést említenék. A külpolitikai jellegű döntések 1916-ig a külügy-miniszter, Grey kezében voltak, Asquith miniszterelnök csak igen kis mértékben folyt be ezekbe, de Lloyd George kormány-alakításával nemcsak a miniszterelnök személyes befolyása nőtt meg nagy mértékben, de általa sok alacsonyabb rangú tanácsadó is, emellett pedig a koalíciót domináló vezető konzervatív párti politikusoké is. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy a katonák, elsősorban a vezérkari főnök, William Robertson, döntő befolyást gyakoroltak az eseményekre, készek voltak akár az alkotmány felrugására is. Rothwell véleménye szerint nélkülük a politikusokban jóval nagyobb lett volna a hajlandóság a megegyezéssel békére. Fontos az is, mennyire háttérbe szorult maga a külügyminisztérium Lloyd George kormányzata idején, annak ellenére, hogy tevékenysége és létszáma rendkívül felduzzadt.

A német gyarmatokkal kapcsolatos elképzeléseket, az arab mozgalmak és a cionisták támogatásának problematikáját Rothwell szándékosan csak igen röviden érintette, hivatkozva a kérdésekről megjelent más munkákra. Viszont a Nemzetek Szövetségével, illetve az új nemzetközi renddel kapcsolatos elképzelések igen szűkreszabott említése feltétlenül hiányosság, még akkor is, ha ez a kérdés kétségtelenül a hivatalos körökön kívüli baloldali irányzatokat foglalkoztatta a legintenzívebben. A gazdasági hadicélok a politikaiaktól elszakítva, külön fejezetben tárgyalja. Ezekről szívesen olvastunk volna többet is.

Mindent egybevetve fontos és eredményekben gazdag munkát írt Rothwell, de a forrásanyag kritikusabb és elmélyültebb kezelése esetén e tárgykörből maradandóbb munkát lehetett volna írni.

JESZENSZKY GÉZA

Der Friede von Brest-Litowsk. Ein unveröffentlichter Band aus dem Werk des Untersuchungsausschusses der Deutschen Verfassungsgebenden Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages. Bearbeitet von Werner Hahlweg. (Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der Politischen Parteien. Erste Reihe. Band. 8) Düsseldorf, 1971. Droste Verlag. (A breszt-litovszki béke.)

A weimari alkotmány 34. paragrafusa értelmében 1919 augusztus 19-én létrejött bizottság feladata az volt, hogy négy albizottságban tisztázza a háború kitörésének, elhúzódásának okait, valamint a háborús vereséget előidéző tényező-

ket. Munkája eredményét nagyrészt elpusztították a fasiszta korszakban, de megmaradt a 2. albizottság anyaga, s ebben egy négy részre osztott dokumentáció a breszt-litovszki fegyverszüneti és béketárgyalásokról. Az anyag nagy jelentőségére való tekintettel határozták el kiadását. A kiadvány gondozására Prof. dr. Werner Hahlweg kapott megbízást.

A jelen kötet megjelenését a kiadó azzal indokolja, hogy noha a mű dokumentumai mindenekelőtt külpolitikai jellegűek, de a kor német belpolitikai viszonyaira is élénk fényt vetnek.

A 2. albizottság s a vele sok tekintetben együttműködő 4. albizottság anyaga - Wilson elnök békekezserletének dokumentációján kívül - mindmáig nem került publikálásra, s ezért örvendetes Hahlweg professzor munkája, mellyel a breszti béketárgyalásokról szóló anyagot a tudományos nyilvánosság számára hozzáférhetővé tette.

A dr. Hahlweg által irt bevezető mindenekelőtt a 2. albizottság történetét mutatja be. Elmondja, hogy a parlamenti vizsgálóbizottság 1919. augusztus 21-én tartotta alakuló ülését. E bizottságtól nem tudományos disszertáció készítését várták, hanem azt, hogy szenvedélymentes tárgyalossággal, tudományos alapossággal, de mindenekelőtt politikai szempontok alapján tegye fel kérdéseit és válaszolja meg azokat a számára meghatározott témakörön belül. E feladat megoldása érdekében - mint Hermann Müller külügyminiszter kifejtette: a birodalmi kormány kész minden szükséges iratanyag rendelkezésre bocsátására, hangsúlyozva, hogy a kormánynak nem fűződik érdeke az előző kormányzat intézkedéseinek eltávolításához.

1919. szeptember 30-án a vizsgálóbizottság második ülésén négy, képviselőkből álló albizottságot hoztak létre, végülis ezek végezték el a munka zömét.

A 2. albizottságnak nyolc, időnként cserélődő, s más albizottságokban is működő tagja volt - valamennyien különböző politikai pártok képviselői. Az albizottsághoz tartozott még tudományosan képzett titkár, s résztvettek a munkában szakértők is. A titkár feladata a vonatkozó akták felkutatása, a szakértőké pedig mindenekelőtt a vonatkozó szakirodalom rendelkezésre bocsátása volt.

A 2. albizottság tagjai közül különösen ismertek voltak pl. dr. Rudolf Breitscheid és Ludwig Quessel, aki külpolitikai szakértőként működött. Dr. Otto Hoetsch, a kelet-európai történet professzora a berlini egyetemen, a munkálatok idején az orosz történelem legjobb ismerői közé tartozott.

A 2. albizottság első ülését 1919. október 21-én tartotta, s hamarosan munkához is látott. Elsőként Wilson 1916/17-es békeakcióját vizsgálta, s ezzel kapcsolatos ered-

ményeit 1920-ban közre is adta. Az albizottság következő munkája a lengyel kérdéssel foglalkozott, különösen az 1916 november 5-i manifesztummal összefüggő problémákat tanulmányozták; megkezdték a pápai békeakcióval kapcsolatos munkálatokat is, de a külügyminisztérium ezek publikálását - külpolitikai komplikációktól tartva - nem tartotta időszerűnek, különösen vonatkozott ez a lengyel kérdés feltárt iratanyagára.

Az albizottság így az orosz kérdés felé fordult, habár ezzel kapcsolatban is felmerült a lengyel kérdéssel való szembekerülés lehetősége. Ezért e kutatásait is bizalmasan kezelték, a munkálat egyes lépéseit, eredményeit zárt üléseken tárgyalták meg.

Az orosz békelehetőségek vizsgálatával kapcsolatban a bizottság tagjai úgy nyilatkoztak, hogy a külügyminisztériumtól kapott anyag nem lehetett a vonatkozó teljes iratanyag; vagy sokkal több irat állt rendelkezésre, vagy voltak olyan mellékletek is, melyeket nem kapcsoltak az aktákhoz, noha fontosságuk igen nagy. Dr. Quessel nézete az volt, hogy Breszt-Litovszkban nem csupán az történt, ami a külügyminisztérium aktáiból kiolvasható, s végeredményben a kérdés vizsgálata nem úgy zajlott le, hogy kijelenthető volna: "Most mindent tudunk..."

A 2. albizottság arra törekedett, hogy eredményeit publikálja, de minden esetben olyan indokokkal háritották el e szándékát, melyek elől nem zárkozhattott el, s így - mint már említettük, - csak a Wilson-i békeakció anyaga látott napvilágot. Minden más anyaga - így a jelen köteté is - csak gépirásos, sokszorosított példányokban került szétosztásra a birodalmi kormány, a külügyminisztérium és a bizottság tagjai között. Ezt az anyagot ma a bonni külügyminisztérium politikai levéltára őrzi, s átnézése után képet kaphat a kutató a bizottság munkájának módszeréről, forrásbázisáról, de arról is, mennyire erős hatást gyakoroltak tevékenységére a gyakorlati politikai szempontok. Mindezzel együtt Hahlweg szerint az anyag a történeti kutatás számára nagyon tanulságos, eddig kevésbé figyelembe vett forrásanyagot kínál.

A breszti tárgyalások anyagára áttérve Hohlweg elmondja, hogy az anyag összeállítása 1920-23 között történt.

A 2. albizottság által készített munka négy részre tagolódott. A jelen kiadás a külügyminisztérium politikai levéltárában található, feltehetően egyetlen megmaradt példányon alapul. A dokumentumok zöme a Russland, Politisches Nr. 1 sorozatból származik, de vannak köztük más állagokból válogatottak is. Hahlweg professzor véleménye szerint az iratanyagból jól követhetőek a tárgyalások fő mozzanatait, fázisai, s az események háttére - főleg német részről. Így az albizottság munkája megközelítően kimerítőnek tekinthető.

Kötetünk két fő részre tagozódik. Közli I./ a 2. albizottság 1923. május 11-i ülésének jegyzőkönyvét, és II./ az albizottság munkáját a breszt-litovszki fegyverszüneti és békétárgyalásokról. Dr. Hahlweg a kiadvány előkészítésekor a szövegen korrekciókat hajtott végre, így pl. az egész iratanyagot kronológiai alapon rendezte át, s az így néhol megtört összefüggéseket utalásokkal és visszaautalásokkal állította helyre. Az iratokat folyamatos sorszámozással látta el, és 7 fejezetre osztotta: 1/ 1917. nov. 8. - dec. 15; 2/ 1917. dec. 16. - dec. 27; 3/ 1917. dec. 28 - 1918. jan. 7; 4/ 1918. jan. 9. - jan. 12; 5/ 1918. jan. 13. - febr. 10; 6/ 1918. febr. 11. - febr. 28; 7/ 1918. márc. 3. - aug. 28, mert így véleménye szerint az iratok jobban juttatják kifejezésre az eseményeket, a tárgyalások egyes fázisait. Az összes iratnak az eredetivel történő egybevetése során megállapítható, hogy a munkát többé-kevésbé minden olyan állagot felölel, ami a kérdés tanulmányozásához és megítéléséhez szükséges volt, de szükségesnek tartotta, hogy a 2. albizottság által készített anyagot értelemszerűen kiegészítse részben a politikai levéltár más állagainak anyagával, részben a Staatsarchiv idevonatkozó irataival. Ez utóbbiak különösen tanulságosak, mert nagyon érdekesen tükrözik az osztrák-magyar álláspontot, e körök kritikáját, véleménykülönbségeit a német szövetséges magatartásával kapcsolatban.

Megtaláljuk a kötetben a felhasznált levéltári anyag jegyzékét, a felhasznált irodalom kilenc oldalon történő felsorolását. Az irodalomjegyzékből is kitűnik, hogy Professor Hahlweg igyekezett anyagát minél több oldalról megvilágítani, kiegészíteni, habár a jelzett irodalom igen nagy része nyugati forrásközléseket, monográfiákat tartalmaz, a szovjet kutatás nem igen kapott helyet - annak ellenére, hogy bevezetőjében kifejezi azt a véleményét, mely szerint a korabeli német tényezők nem ismerték fel az új Oroszországgal való pozitív együttműködés lehetőségét a tárgyalások idején, azt, hogy a nagy keleti szomszédal a kölcsönös érdekeken alapuló megértéshez kellene eljutni. Amikor ezt megállapítja, egyben hozzáfűzi azt is, hogy a tárgyalások idején a szovjet fél széles látókörű, konzekvens magatartást tanusított.

Mellékleteiben a kötet közli a 2. albizottság hátrahagyott anyagának mindmáig kiadatlan jegyzékét, a breszti békével kapcsolatos eddigi kiadások felsorolását és Cholm kormányzóság térképvázlatát a politikai levéltárban őrzött példány alapján.

A terjedelmes kötet kezelését névjegyzék teszi könnyebbé.

RABATI MAGDA

Seeds of Conflict Series. 1. Irredentist and Nationalist Questions in Central Europe 1913-1939. 1. Austria. 2. Czechoslovakia. 3. Hungary. 4. Romania. Nendeln, 1973. Kraus reprint. (A konfliktusok magjai. 1. Irredenta és nacionalista kérdések Közép-Európában, 1913-1939. 1. Ausztria. 2. Csehszlovákia. 3. Magyarország. 4. Románia.)

A híres reprint-készítő cég érdekes és újszerű vállalkozása a két világháború közötti közép-európai területi és kisebbségügyi vitákkal kapcsolatos korabeli pamfletek és propagandairatok országonkénti csoportosításban történő kiadása. Ennek során elsősorban (de nem kizárólag) a világnyelveken megjelent röpiratokat, felhívásokat gyűjtötték össze, köztük ritka, a nagyobb könyvtárakban is jórészt hiányzó írásokat. A válogatás - sajnos - nemcsak a teljesség kérdésében marad el még a szerény óhajoktól is, de a kiválasztott anyag fontossága terén is, sőt olyan hibákat is elkövettek az ismeretlen összeállítók, hogy a tartalomjegyzékben Istvan, S. szerepel Sréter István helyett. Ugy szintén sajnálatos, hogy a kiválasztott írásoknak nem adják meg a pontos kiadási évét, sokszor pontos címét sem, illetve nem közlik, hogy milyen kiadványokból emelték ki.

Az első két kötet Ausztriával foglalkozik. Ezekben elsősorban 1919-1920-ban megjelent osztrák cikkek, pamfletek találhatók, amelyek az osztrák-jugoszláv határral (főként Dél-Karinthiával), vagy a Németországhoz való csatlakozással kapcsolatosak. (A Csehszlovákiának jutott németlakta területeket az Anschluss vonatkozásában tárgyalják.) Érdekes még az osztrák gyarmati elképzelések 1917-es kifejtése is. A 30-as évekből közül néhány jellegzetes jobboldali írást.

A Csehszlovákiáról készült kötet a cseh, szlovák, német és magyar nacionalizmus egymással szembenálló érvrendszerét mutatja be. Szerepelnek benne a tescheni németek 1919-1920-as sérelmei, csehszlovák-magyar határincidensek jegyzőkönyvei, népszövetségi folyamodványok, emigrált szlovákok írásai stb.

Magyarországgal két vastag kötet foglalkozik. Hatásosnak szánt ellentétként követi egymást Sootus Viator (R.W. Seton-Watson) 1908-as pamfletje a nemzetiségi perekről, a protestáns egyházak 1919-es felhívása Magyarország integritásának fenntartása érdekében, a rutén és a vend kérdés kifejtése, rémtörténetek az 1919-es "bolsevik terrorról", az angol Munkáspárt küldöttségének alaposan dokumentált 1920-as megállapításai a fehér terror tényéről, majd számtalan angol, francia és magyar nyelvű rövidebb-hosszabb írás, tanulmány a magyar határok revíziójának kérdéséről, e határok létrejöttének történetéről, a magyarok érdemekben gazdag történelméről. Elensúlyként közlik a Népszövetségnek 1922-ben benyújtott csehszlovák panaszt a magyarországi szlovákok elnyomásáról, és a

Burgenlandra (Sopront is beleértve) vonatkozó osztrák igények néhány kifejtését.

A Romániáról készített gyűjtemény is hasonló témakörben mozog. A magyarországi román politikusok ellen az első világháború előtt folytatott perekől kezdve az Erdélyért, Besszarábiáért és Dobrudzsáért folytatott területi vita külföldi oldalról történő megvilágításáig sorakoznak az érvek a szóbanforgó területek lakosságának etnikai és vallási megoszlásáról, a kisebbségek üldözéséről, a lehetséges megoldásokról.

Szomoru olvasmányt jelent a sok egyoldalú, ferdtésekben gazdag, ugyanakkor rengeteg, valóban jogos, súlyos sérelmet, igazságtalanságot megvilágító, tagadhatatlanul forrásértékkel bíró írás, mely hatásos és meggyőző érvekkel szolgál a térség valamennyi népének a nacionalizmus ellen.

JESZENSZKY GÉZA

Arnold Reisberg: Februar 1934. Hintergründe und Folgen. Wien, 1974. (1934. február. A háttér és a következmények.)

Az ismert osztrák származású, hosszabb ideje a Német Demokratikus Köztársaságban kutató szerző több jelentős munkát adott már ki a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Ezúttal a 40. évforduló alkalmából nyult vissza a februári harcokhoz. Dimitrov alapján ugyanis Reisberg megkérdőjelezi annak jogosultságát, hogy felkelésről beszéljünk, mivel a felkelésnek az a kritériuma, hogy a harcolóknak világos és offenzív célkitűzései legyenek, 1934 februárjában viszont defenzív harcok folytak.

Reisberg könyvét a februári harcok megindulásával kezdi, áttekintést nyújt a bécsi kerületenként folyó hadműveletekről, a "Wallisch hadoszlop" útjáról, a vidéki nagyvárosokban folyó harcokról, a vereségről és megtorlásról. A végzetes küzdelmek leírása után nyul vissza a harcok előtörténetéhez.

A könyv II. része az I. világháború utolsó esztendőitől világítja meg az osztrák szociáldemokrata párt, illetőleg a munkástömegek akcióinak a történetét - esetenként a forradalmi akciók elmaradását. E fejezetrészen a szerző foglalkozik az 1918-as év forradalmi megmozdulásaival, a kommunista párt megalakulásával, a köztársaság kikiáltásával és a szocialista célkitűzések feladásával. Az 1920-as években külön

fejezetet szentel az osztrák fasizmus megerősödésének, az 1927-es esztendő tragédiájának, a Heimwehr további megerősödésének az 1920-as évek végén, Dolfuss és a Heimwehr kapcsolatának. A kormányzat ellenforradalmi velleitása erősödésével szembeállítja és bemutatja a szociáldemokrata mozgalom reagálását, a linzi program elfogadását, de a programokkal szemben a szerző aláhuzza, hogy a gyakorlatban a pártvezetőség minden fontosabb fordulópontnál visszavonult, ami demoralizálólag hatott mind a tömegekre, mind a szociáldemokrata párttagokra. A szerző külön kitér a Schutzbund kialakítására, a Schutzbund szervezési alapelveire, amit elhibázottaknak ítél, s hangsúlyozza, hogy a deffenzív taktika mindig a forradalmi mozgalmak halálát eredményezte.

A kötet harmadik részében Reisberg már a februári harcok tanulságait elemzi. Ehelyütt szól a proletáregységfront megteremtésének kérdéseiről, ideológiai és szervezeti kérdésekről, így az utóbbiak között a kommunisták szerepéről, a kommunista párt 12. pártkongresszusáról, az alulról kialakított egységfrontról, a baloldali szocialistákról, akik éppen ebben az időben kerestek kapcsolatot a kommunistákhoz, a szakszervezeti egység megteremtéséről, s természetesen a Komintern VII. kongresszusáról, s arról a harcról, ami már Ausztriában folyt az osztrák népfront kialakításáért.

JEMNITZ JÁNOS

David Irving: The Rise and Fall of the Luftwaffe. The Life of Luftwaffe Marshal Erhard Milch. London, 1974. Weidenfeld and Nicolson 451 p. + 25 illusztráció. (A Luftwaffe fejlődése és hanyatlása. E. Milch marsall élete.)

E. Milch, a német légi haderő marsallja Hitler megítélése szerint olyan ember volt, aki nem ismert lehetetlent. A szerző könyörtelennek jellemzi őt, mások egyoldalú s végtelen energiájú embernek ismerték. Hitler és Göring bizalmi embereként Milch megkísérelte a második világháború előtt a német légihaderőt úgy kiépíteni, hogy gyenge pontjai kivédhetőek legyenek: kidolgozott egy tízéves tervet, amely egyaránt szolgálta volna a légierő felszerelésének modernizálását és a kiképzés hatékonyságát. Göring elképzeléseit "propaganda légierő"-nek minősítette és sürgette a vadászpilóták, főleg a hőlégsugaras gépek számának emelését, amely tervével elkerülhetőnek vélte a nyersanyagutánpótlás-keltette nehézségekből eredő veszélyes helyzeteket. A nácik kezdettől fogva kijátékozták a Versailles-i szerződésnek a légierőre vonatkozó tiltó rendelkezéseit és titokban képezték pilótáikat. Kereskedel-

mi célokat szolgáló légiforgalmukat pedig olyan gépekkel szerelték fel, amelyek bármikor bombázógépekké voltak alakíthatók. A háború kezdetén Hitler a bombázógépekbe vetette teljes bizodalját. Milch elképzelése és személye háttérbe került.

A szerző által használt Milch-napló rámutat a marsall céljain és egyéniségén túlmenően azokra a személyi és szakmai egyenetlenségekre, amelyek a német légierő kiépítése és felhasználása körüli vitákban és elképzelésekben felszínre kerültek.

H. HARASZTI ÉVA

ÚJ MŰVEKRŐL RÖVIDEN

- ČCH = Československý Časopis Historický (Praha)
 ČMM = Časopis Matice Moravské (Brno)
 HČ = Historický Časopis (Bratislava)
 JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
 UIZs = Ukrainszkij Isztoriesnij Zsurnal (Kijev)
 ZG = Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

Egyetemes történet

- Burian, J.: Řím. Světla a stíny antického velkoměsta.
 (Róma. Az antik nagyváros fényei és árnyékai.)
 Praha 1970. 280.
 ČCH, 1972. 4. 576-579.
 Ism.: Oliva, P.
- Kultura středověku. Několik pohledů do středověké kultury.
 (A középkor kulturája. Néhány pillantás a középkori kultúrába.)
 Praha, 1972. 203.
 ČMM, 1972. 3-4. 363-365.
- Поршнеv, Б.Ф., Франция, английская революция и европейская политика в середине XVII в.
 (Franciaország, az angol forradalom és az európai politika a XVII. sz. közepén.)
 Moszkva, 1970. 390.
 ČCH, 1972. 3. 374-377.
 Ism.: Hroch, M.
- L'udovit Štúr und die slawische Wechselseitigkeit.
 (L'. Stur és a szláv kölcsönösség.)
 HČ, 1972. 2. 273-275.
 Ism.: Fisch, M.
 Gyűjteményes kötet.
- Horská-Vrbová, P.: Kapitalistická industrializace a stredo-evropska spoločnosť.
 (A kapitalista iparosítás és a közép-európai társadalom.)
 Praha, 1970. 233.
 ČCH, 1972. 2. 253.
- Humbert-Droz, J.: Der Krieg und die Internationale. Die Konferenzen von Zimmerwald und Kienthal.
 (A háború és az Internacionálé. A zimmerwaldi és a kienthali konferenciák.)
 ČMM, 1972. 3-4. 381-383.
 Ism.: Kojecký, Z.

Osztrák-Magyar Monarchia,Ausztria

Publikace materiálů mezinárodních konferencí k dějinám habsburské monarchie.

(Kiadvány, amely a Habsburg Monarchia történetéről rendezett nemzetközi konferenciákon elhangzott előadásokat tartalmazza.
 ČCH, 1972. 2. 267-269.
 Ism.: Kofalka, J.

Hock, C., Bidermann, H.I.: Der österreichische Staatsrath (1760-1848).
 (Az osztrák birodalmi tanács [1760-1848].)

ZG, 1972. 8. 1049.

Ism.: Becker, G.

Az 1879. évi kiadás változatlan utánnomása.

Tkadlečková-Vantuchová, J.: Češi a Slováci v národoslobodzovacom boji do rakousko-uhorského vyrovnania 1867.

(Csehek és szlovákok nemzeti felszabadító harca az 1867-es osztrák-magyar kiegyezésig.)

Bratislava, 1970. 328.

HC, 1972. 1. 159-161.

Ism.: Podrímavsky, M.

Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Bratislava 1971.

(A nemzetközi konferenciákon a témával kapcsolatban elhangzott referátumok, hozzászólások, záróközlemények gyűjteményes kötete.)

HC, 1972. 1. 109-121.

Ism.: Vantuch, A. - Tkadlečková, J.

Nová francouzská práce k dějinám Rakousko-Uherska.

(Új francia munka Ausztria-Magyarország történetéről.)

ČCH, 1972. 6. 909-912.

Lorant, A.: Le compromis austro-hongrois et l'opinion publique française en 1867. c. művét P. Horská ismerteti.

Жогов, П.В., Дипломатия Германии и Австро-Венгрии и первая балканская война 1912-1913 гг.

(Németország és Ausztria-Magyarország diplomáciája és az első balkán-háború 1912-1913.)

(Moszkva, 1969.)

ZG, 1972. 2. 229-232.

Ism.: Werner, E.

Részletes, tartalmi és értékelő ismertetés.

Kann, R.A.: Kaiser Franz Joseph und der Ausbruch des Weltkrieges.

Bécs, 1971. 23.

(Ferenc József császár és a világháború kitörése.)

ZG, 1971. 5. 634-635.

Ism.: Klein, F.

Nová práce o zahraniční politice Rakouska-Uherska v 1. světové válce.

(Új munka az Ausztria-Magyarország külpolitikájáról az I. világháború idején.)

Mekling, I.: Die Aussenpolitik des Grafen Czernin, München-

-Wien, 1969. 371. c. művének ismertetése.

ČCH, 1972. 4. 575-576.

Ism.: Křižek, J.

Kalista, Zdz.: Karel IV. Jeho duchovní tvář.
(IV. Károly. Szellemi arculata.)
Praha, 1971. 253.
CCH, 1972. 4. 579-583.
Ism.: Spěváček, J.

Csehszlovákia

Herman, K., Sládek, Z.: Slovanská politika Karla Kramáře.
(K. Kramář szláv politikája.)
Praha, 1971. 92.
CMM, 1972. 3-4. 386-388.
Ism.: Harna, J.
A cseh burzsoá politikus koncepcióját elemzi a XX. sz. elejétől egészen 1937-ig.

Cesar, J.: Revoluční hnutí na venkově v českých zemích v letech 1918-1922.
(Vidéki forradalmi mozgalmak a cseh országrészekben 1918-1922-ben.)
Praha, 1971.
CMM, 1972. 1-2. 183-187.
Ism.: Slezák, L.

Perutka, J.: Robotnícké telovýchovné hnutie na Slovensku.
(Munkás testnevelő mozgalom Szlovákiában.)
Bratislava, 1971. 248.
HC, 1972. 1. 163.
Ism.: J.T.

Magyarország

Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete.
(Vol.1. 1969. 240 p. Mainz.
(Magyarország-évkönyv. Magyarország és más területek kutatásának folyóirata.)
JGO, 1971. 4. 609-610.
Ism.: Barany, G.
Az évkönyvet Stadtmüller, G. (München) publikálta, Bogyay T., Révész L. együttműködésével. Megemlíti Kovács Endre, Spiesz, A., Domján Th., Balla B. stb. írásait.

Zemek, M.: Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století.
(Příspěvek k nejstarším dějinám Moravy)
(A morva-magyar határ a X. és a XIII. században. [Adalék Morvaország legrégebbi történetéhez.])
Brno, 1972. 127.
CMM, 1972. 3-4. 356-357.
Ism.: Chaloupka, G.

Krajčovič, M.: Slovenská politika v strednej Európe 1890-1901.
(A szlovák politika Közép-Európában 1890-1901-ben.)
Bratislava, 1971. 304.
CMM, 1972. 1-2. 176-177.
Ism.: Nečas, Č.

Zapletal, Vl.: Počátky slovenského sociálně demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893-1900.
(A szlovák szociáldemokrata munkásmozgalom kezdete Budapesten 1893-1900.)
Praha, 1969. 105.
CCH, 1972. 1. 124-125.
Ism.: Kofalka, J.

Boros, F.: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben.
Budapest, 1970. 328.
HC, 1972. 1. 121-124.
Ism.: Kalinová, L.

Kozminski, M.: Polska i Węgry przed drugą wojną światową (Pazdziernik 1938 - wrzesień 1939.) Z Dziejów dyplomacji i irredenty).
(Lengyelország és Magyarország a második világháború előtt. 1938. okt. - 1939. szept. A diplomácia és irredenta történetéből.)
Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970.
HC, 1972. 2. 285-293.
Ism.: Suško, L.

Szovjetunió

Дмитренко, В.П., Торговая политика советского государства после перехода к НЭП-у.
(Munka a szovjet kereskedelem kezdeteiről. A szovjet állam kereskedelem-politikája a NEP-re való átmenet után c. könyv ismertetése.)
CCH, 1972. 2. 245-248.
Ism.: Srom, Fr.

Kravec, M.M.: Ivan Franko, isztorik Ukraini.

Lvov, 1971. 202.

UIZs, 1972. 6. 148-149.

Monográfia a neves ukrán költő irodalmi, politikai és tudományos tevékenységéről.

AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETBE UJABBAN BEÉRKEZETT KÖNYVEKRŐL

Egyetemes történet

Guinsburg, Th.: The dimensions of history.

(A történelem dimenziói.)

Chicago, Rand McNally, Co., 1971. 157.

A szemelvénygyűjtemény arra keres választ, hogy mi a történelem jellege, melyek összetevői és mi az ún. történelmi "kihívás" (challenge). A szemelvényeket neves amerikai történészek, pl. Beard, Schlesinger és Hofstadter írták.

АНИСИМОВ, А.Ф., Исторические особенности первобытного мышления.

(Az őskori gondolkodás történelmi sajátosságai.)

Leningrad, Izd. "Nauka", 1971. 135.

A poszthumusz-kötet szervesen kapcsolódik a szerző egész munkásságához, a tunguzoknál gyűjtött néprajzi anyagra épít, összehasonlítva az ausztráliai, óceániai, észak-amerikai népek társadalmi és lelki életéről kapott tudományos anyagot. A gazdag régészeti anyagból a szerző meggyőző történelmi következtetésekre jut.

Гуляревский, Р.С., и др., Определитель языков мира по письменностям.

(A világ nyelveinek meghatározása az írásbeliség alapján.)

Москва, Наука, 1964. 375.

A kötet mintegy 200 nyelv teljes abc-jét, magyarázó szöveget, minden tanulmányozott nyelven, valamint az egyes nyelvek származási klasszifikációját és földrajzi előfordulásukat is közli.

Философские проблемы исторической науки. Ред. Гулыга А.В.

(A történettudomány filozófiai problémái.)

Москва, "Наука", 1969. 315.

A tanulmánygyűjtemény olyan kérdésekre igyekszik választ adni, mint a történelem tárgya és módszere, a történelmi törvényszerűség, az egzakt módszerek és a történettudomány, stb.

Гаагский конгресс первого Интернационала, 2-7. IX. 1872 г.

(Az I. Internacionálé hágai kongresszusa.)

Москва, Политиздат, 1970. 676.

A gyűjteményes kötet az I. Internacionálé 5. kongresszusának minden hivatalos dokumentumát tartalmazza. Az eredeti dokumentumok többségét most publikálják első ízben. Külön fejezetet szenteltek a marxizmus megalapítóinak "Marx és Engels kézirati hagyatékából" címmel. Az anyagokat az SzKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézetének Központi Pártarchivumában őrzik.

Gerschenkron, A.: Europe in the Russian mirror. Four lectures in economic history.

(Európa az orosz tükörben. Négy gazdaságtörténeti esszé.)

Cambridge, Univ. Pr. 1970. 158.

Mosse, G.L.: The culture of Western Europe. The nineteenth and twentieth centuries. An introduction.
(Nyugat-Európa kulturája. A XIX. és a XX. század. Bevezetés.)
Wisc. McNally Co. (1966). 439 p. 2 t.

Anglia

- Hector, L.C.: The handwriting of English documents.
(Az angol iratok kézírása.)
London, E. Arnold, 1958. 126.
A paleográfiai tanulmány elemzi a régi kéziratok és feliratok fajtáit, nyelvét, írás-fajtáit és a különböző korokban használt rövidítéseket, összefoglalja az 1500 előtti és utáni jellegzetességeket és gazdag szemléltető képanyagot mellékel.
- Morton, A.L.: The life and ideas Robert Owen.
(Robert Owen élete és eszméi.)
London, Lawrence and Wishart, London, 1969. 239.
A könyv első felében Owen életét és az utópista települések sorát mutatja be, második részében Owen saját írásait olvashatjuk.
- Porter, B.: Critics of Empire. British radical attitudes to colonialism in Africa.
(A birodalom kritikája. A brit radikális magatartás az afrikai gyarmatosítás iránt.)
London-Malbourne-New York, Macmillan-Martin Pr. 1968. 369.
A liberálisok, radikálisok és a munkás-szervezetek antikoloniális harcát mutatja be, különösen Robson és Morel nézeteit vizsgálja alaposan.

Franciaország

- Bestermann, Th.: Voltaire (Francois Mario Arouet. 2nd impr. with some revisions.)
London, Longman 1970. 637.
Voltaire élete eseményeinek és műveinek kronológiáját követve sokoldalú képet kapunk a felvilágosodás vezetőjéről.
- Итенберг, Б.С., Россия и Парижская Коммуна.
(Oroszország és a Párizsi Kommun.)
Moszkva, "Nauka", 1971. 201.
A tanulmány feldolgozza mind a cári Oroszország hivatalos reagálását, mind a haladó orosz értelmiség és munkásság hangulatát a Párizsi Kommunéval kapcsolatban.

Németország

Kitchen, M.: The German officer corps 1890-1914.

(A német tiszti hadtest.)

Oxford, Clarendon Pr. 1968. 242.

Mivel a jelzett évtizedek a militarista német külpolitika leg-pregnánsabb korszakára esik, igen jelentős, hogy a könyv a had-sereg és a tiszti hadtest belpolitikai szerepét vizsgálja, ér-tékes új forrásanyag közreadásával.

Gatzke, H.W.: Germany's drive to the west. (Drang nach Osten.) A study of Germany's Western War aims during the First world war.

(Németország expanzíós törekvései a Nyugat felé. Németország nyugati háborús tervei az első világháborúban.)

Baltimore, J. Hopkins Pr. 1960. 316.

A német haditerveket, majd a háboru éveiben a nyugati front harcainak alakulását mutatja be a német külpolitika egészének keretében.

Розанов, Г.Л., План "Барбаросса".

Moszkva, "Mezsdunarodnye Otnosenija", 1970. 136.

A "Barbarossa" terv; hogyan készült a világ bekebelezésének terve.

Románia

Ленин и Румыния.

(Lenin és Románia)

Buharsszt, Izd. Akademii, 1971. 196.

V.I. Lenin születésének 100. évfordulójára készült ezt a tanul-mány, amely a századfordulótól a felszabadulásig elemzi a román munkásmozgalom történetét, különös tekintettel arra a közvetlen és közvetett hatásra, amelyet Lenin és a leninizmus gyakorolt Romániára.

Spanyolország

Puzzo, D.A.: The Spanish Civil War.

(A spanyol polgárháború).

New York, Cincinnati, Toronto. Van Nostrand Reinhold Co. 1969 191.

A könyv első részében a polgárháboru éveinek spanyol bel- és külpolitikáját ismerteti, második részében dokumentumokat közöl.

Памятника дипломатических сношений древней России с державами иностраньями.

Sz. Peterburg, 1851. XXV.

Emlék Oroszország és a külföldi hatalmak közötti diplomáciai kapcsolatokról.

(1. rész: Összeköttetések az európai államokkal.) 1488-1594-ig.

Шахматов, В.Ф., Казахская пастбищно-кочевая община.
(A kazah nomád-pásztor társadalom. A kialakulás, fejlődés és felbomlás kérdései.)
Alma-Ata, Izd. Akademii Nauk Kazahszkoj SzSZR, 1964. 206.
A kötet gazdag levéltári és irodalmi anyag alapján világítja meg a paraszti költözködés szerepét a kazah faluközösség evolúciójában.

Русско-молдавское боевое содружество, 1787-1791 гг.
(Az orosz-moldva fegyverbarátság, 1787-1791.)
Kisinev, Izd. "Kartja Moldovenjaszke", 1968. 116.
Bemutatja az orosz külpolitika és az orosz-török háború objektív történelmi következményeit a moldvai nép sorsában és Oroszországgal kialakult kapcsolatában.

Корнилов, Г.Д., Русско-финляндские таможенные отношения в конце XIX в., в начале XX в.
(Az orosz-finn vámviszonyok a XIX. század végén - XX. század elején.)
Leningrad, "Nauka", 1971. 219.
Az első monográfia, a témáról. Az orosz és finn statisztikák korrekt felhasználása, értékelése és összehasonlítása más, korabeli viszonyokkal teszi értékesé a tanulmányt.

Иткис, М.В., Крестьянское движение в Молдавии в 1917 г. и претворение в жизнь ленинского декрета о земле.
(Az 1917-es moldvai parasztmozgalom és a földről szóló lenini dekretum megvalósítása.)
Kisinev, Izd. "Kartja Moldovenjaszke", 1970. 300.
A szerző utolsó műve nemcsak a parasztmozgalom minden fázisán vezeti végig az olvasót, hanem bemutatja a dolgozó nép szövetésének kialakulását.

Вопросы истории советского общества в трудах В.И.Ленина. Ред. Гусев, К.В.
и др.
(A szovjet társadalom kérdései V.I. Lenin munkáiban.)
Moszkva, Izd. "Müszl'", 1970. 235.
A cikkgyűjtemény szerzői a munkáosztály vezetés szerepe, a polgárháború, a proletárdiktatura, valamint a munka szocialista szervezése szempontjából kísérik figyelemmel Lenin elméleti munkásságát.

Ольшанский, П.Н., Рижский мир. Конец 1918-март 1921 г.
(A Rigai béke. A szovjet kormány küzdelmei a Lengyelországgal kialakítandó békés kapcsolatokért. 1918 vége - 1921 márciusa.)
Moszkva, Izd. "Nauka", 1969. 259.
Az archiv anyagok felhasználásával készült monográfia a szovjet kormány és a lengyel körök politikáját mutatja be.

Терлецкий, В.М., Академия Наук Украинской ССР 1919-1969.
(Az Ukrán SzSZK Tudományos Akadémiája 1919-1969.)
Kijev, vid. "Haukova dumka", 1969. 293.
Rövid történelmi vázlat.

Perkins, V.L.: Crisis in agriculture. The agricultural adjustment administration and the New Deal.
(Krisis a mezőgazdaságban, a mezőgazdaságot szabályozó törvény és a New Deal. 1933.)
Berkeley, Los Angeles, Univ. of California Pr. 1969. 254.
A New Deal történetírója a roosevelti kormányzat mezőgazdasági törvénykezését, s ennek eredményeit mutatja be a nagy gazdasági válságot követő "100 nap" reformintézkedései korában.

Scott, A.M. - Dawson, R.H.: Reading in the making of American foreign policy.
(Tanulmányok az amerikai külpolitika irányításáról.)
New York - London, Maxmillan Co. - Collier-Macmillan Lim. 1965.
VIII. 551.

A külpolitikai döntéseket meghozó Kongresszust és a végrehajtó szerveket, a mögöttük álló érdekcsoportosulásokat, valamint a sajtót és a közvéleményt mutatja be.

Bp. 1971. 328.
Sz. 1972. 1. 124.
Tan.: Kálnay, J.
A közéleti és politikai élet.

Bp. 1971. 328.
Sz. 1972. 1. 124-125.
Tan.: Kálnay, J.

Bp. 1970. 328.
Sz. 1972. 1. 124-125.
Tan.: Kálnay, J.

Bp. 1971. 328.
Sz. 1972. 1. 124-125.
Tan.: Kálnay, J.

Bp. 1971. 328.
Sz. 1972. 1. 124-125.
Tan.: Kálnay, J.

Bp. 1971. 328.
Sz. 1972. 1. 124-125.
Tan.: Kálnay, J.

Bp. 1971. 328.
Sz. 1972. 1. 124-125.
Tan.: Kálnay, J.

Bp. 1971. 328.
Sz. 1972. 1. 124-125.
Tan.: Kálnay, J.

MAGYAR SZERZŐK MŰVEINEK
KÜLFÖLDI VISSZHANGJA, 1972/I.

- ČCH = Československý Časopis Historický (Praha)
HC = Historický Časopis (Bratislava)
RRH = Revue roumaine d'histoire (București)
ZG = Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

Arató, E.: Kelet-Európa története a XIX. sz. első felében.

Bp. 1971. 598.

ČCH, 1972. 5. 750-752.

Ism.: Novotný, J.

Bácskai, V. (szerk.): Források Budapest multjából 1868-1873.

Bp. 1971. 331.

ZG, 1972. 10. 1324.

Ism.: Tihanyi, J.

A kötet beosztását ismerteti.

Bónis, Gy.: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.

Bp. 1971. 488.

HC, 1972. 4. 640-641.

Ism.: (M)

Boros, F.: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben.

Bp. 1970. 328.

HC, 1972. 1. 121-124.

Ism.: Kalinová, L.

Csizmadia, A.: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944.

Budapest 1971. 296.

HC, 1972. 2. 153.

Ism.: Bianchi, L.

Diószegi, I.: Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in der internationalen Politik im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts.

Bp. Akadémiai Kiad. 1970.

ČCH, 1972. 1. 124.

Ism.: I.O.

Granasztói, Gy.: Computed analysis of a medieval tax roll. In: Acta Hist. academiae... 1971. Tom. XVII. 1-2. sz. 13-25.

HC, 1972. 4. 629-630.

Ism.: L.S.

Kardos, J.: Az Eckhart-vita és a szentkorona-tan.

Századok, 1969. 1104-1117.

HC, 1972. 2. 275-285.

Ism.: Karpát, J.

Károlyi, K.: Červená grófka spomina.

(Károlyi Katinka: A vörös grófnő emlékezik.)

Bratislava, 1970. 291.

ČCH, 1972. 4. 613.

Ism.: V.P.

- Kiss, S.E.: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez.
In: Acta Univ. Szegediens., Acta Hist. XXXIX, Szeged 1971. 56.
HC, 1972. 4. 637-638.
Ism.: (M)
- Kumorovitz, L.B.: Buda (és Pest) "fővárossá" alakulásának kezdetei.
Tanulmányok Budapest multjából XVIII.
Bp. 1971. 7-57.
HC, 1972. 1. 150-151.
Ism.: (M)
- Makkai, L.: Les caracteres originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le moyen age.
Acta Historica, XIV. 1970. 3-4. 261-287.
HC, 1972. 2. 304-305.
Ism.: M. Ku.
- Mérei, Gy.: A magyar polgári pártok programjai (1867-1918).
Bp. 1971. 384.
HC, 1972. 4. 648.
- Perényi, J.: Wirtschaftliche und soziale Umgestaltung in Ungarn unter der Türkenherrschaft im XVI. und XVII. Jh.
In: Otázky dějin východní a západní Evropy
(Kelet- és Nyugat-Európa történetének kérdései.)
Brno, 1971. 85-103.
HC, 1972. 4. 642-643.
Ism.: V.K.
- Radó, S.: Dóra hlási.
(Dóra jelenti.)
Bratislava, 1972. 505.
CCH, 1972. 5. 800-801.
Ism.: Fic, V.
- Demény, L.: Régi magyarországi nyomtatványok 1473-1600.
(Vieilles impressions de livres de Hongrie 1473-1600.)
Akad. K., Bp. 1971. 928 + 869 illustrations.
RRH, 1972. 2. 511-516.
- Schönwald, P.: A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései.
Bp. 1969. 400.
HC, 1972. 1. 152-153.
Ism.: Hk. L.
- Székely, Gy.: Gesellschaftlicher Vorgang Osteuropäischer Art zwischen Mitte des XV. Jh. und 1514. Verlust des Übersiedlungsrechts der Leibeigenschaft in Ungarn.
In: Otázky dějin východní a západní Evropy.
(Kelet- és Nyugat-Európa kérdései.)
Brno, 1971. 53-67.
HC, 1972. 4. 638-639.
Cseh és magyar rezümével.
Ism.: P.R.
- Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat multjából.
Bp. 1971. 511.
HC, 1972. 4. 621-628.
Ism.: J. Karpat.

- Tokodi, Gy., Tarasenko, V.A.: Huszonöt év történetéből. Tanulmányok Magyarország felszabadulásának évfordulójára.
 Debrecen, 1970. 261.
 ZG, 1972. 10. 1333-1334.
 Ism.: Tihanyi, J.
 Ismerteti a 7 tanulmányt.
- Trencsényi-Waldapfel, I.: Von Homer bis Vergil. Gestalten und Gedanken der Antike.
 Berlin, 1969. 523.
 (Homerostól Vergiliusig. Az antikvitás alakjai és gondolatai.)
 ZG, 1971. 4. 578-579.
 Ism.: Günther, R.
 Elismerő recenzió.
- Az urbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. köt.
 Dunántul.
 Budapest, 1970. 529. 12 térk.
 HC, 1972. 1. 157-159.
 Ism.: S.A.
- Vargyai, Gy.: Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör 1919-1921.
 Bp. 1971. 376.
 HC, 1972. 2. 310.
 Ism.: L.B.
- R. Várkonyi, Á.: Historiográfiai törekvések Magyarországon a XIX. században.
 Századok, 1969. 5-6. 939-989.
 HC, 1972. 1. 124-137.
 Ism.: Karpát, J.
- Vass, E.: Beiträge zur Handelsgeschichte der Stadt Vác (Waizen) aus dem 16. Jahrhundert.
 Acta orientalia XXIV, Bp. 1971. 1-39.
 HC, 1972. 2. 314.
 Ism.: V.K.
- Zsigmond, L.: A propos de la discussion sur la notion en l'interprétation de la démocratie chrétienne.
 Etudes historiques 1970. 535-550.
 HC, 1972. 1. 152.
 Ism.: av.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA 1972/I.

Adi	=	Anala de istorie (Cluj)
AHR	=	American Historical Review (New York)
BIHR	=	Bulletin of the Institute of Historical Research
ČCH	=	Československý Časopis Historický (Praha)
ČMM	=	Časopis Matice Moravské (Brno)
DDr	=	Der Donauraum (Wien)
EEQ	=	East European Quarterly (Boulder, Colorado)
EHR	=	The English Historical Review (London - New York - Toronto)
EB	=	Études Balkaniques (Sofia)
HaT	=	History and Theory (Gravenhage)
HČ	=	Historický Časopis (Bratislava)
HŠ	=	Historické Študie (Bratislava)
ISz	=	Igaz Szó (Márvásárhely)
ISzSzSzR	=	Isztorija SzSzSzR (Moszkva)
JEH	=	The Journal of Economic History (New York)
JGO	=	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
Korunk	=	Korunk (Cluj-Kolozsvár)
LC	=	Lupta de Clasă (Bucureşti)
NNI	=	Novaja i novejszaja isztorija (Moszkva)
ÖO	=	Österreichische Osthefte (Wien)
PP	=	Past and Present (London)
RRH	=	Revue roumaine d'histoire (Bucureşti)
SR	=	Slavic Review (Washington)
St	=	Studii (Bucureşti)
UIZs	=	Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal (Kijev)
VI	=	Voproszi Isztorii (Moszkva)
ZfO	=	Zeitschrift für Ostforschung (Makburg a/a L.)
ZG	=	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

Történettudomány, Módszertan

- Hobsbawm, E.J.: The social function of the past: some question.
(A múlt társadalmi szerepe: néhány kérdés.)
PP, 1972. máj. 5. 3-17.
A társadalom múlt-érzete, - változásai, átalakulása.
- Abrams, Ph.: The sense of the past and the origins of sociology.
(A múlt-érzet és a társadalomtudomány kezdetei.)
PP, 1972. máj. 55., 18-32.
Módszerek a tudományos szociológia kialakítására.
- Kramnock, I.: Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship.
HaT, t. XI. 1. 26-64.
Elmélkedések a forradalomról: az utóbbi idők tudományos magyarázatai és definíciói.
- Бромлей, Ю.В., Этнографическое изучение народов.
(A népek etnografikus tanulmányozása.)
ISzSzSzR, 1972. 6. 61-70.
- Závodský, A.: Ke stavum obecne historiografie k historiografii umeni.
(Az egyetemes történetírás és a művészettörténetírás viszonya.)
CMM, 1972. 1-2. 35-37.
- Barzun, J.: History: The Muse and Her Doctors.
(Történelem: A muzsa és akiket megihlet.)
AHR, t. 77. 1. 36-65.
A kultúratörténet szférájában új módszereket és új kutatási területeket igényel.
- Bifler R.: Vorkapitalistische Klassengesellschaft und aufsteigende Folge von Gesellschaftsformationen im Werk von Karl Marx.
(A kapitalizmus előtti osztálytársadalom és annak következménye, a társadalmi formációk Marx Károly munkásságában.)
ZG, 1972. 5. 577-596.
A hatvanas években nemzetközi vita alakult ki az "ázsiai termelési módról". A szerző leszögezi, hogy ezt elemezni csak a marxi tételek figyelembevételével lehet.
- North, D.C. - Thomas, R.P.: The Rise and Fall of the Manorial System: A Theoretical Model.
(A földesuri gazdaság rendszerének felemelkedése és hanyatlása. Egy elméleti model.)
JGH, t. 31. 4. 777-804.
A témát a XVI. század elejei Nyugat-Európában vizsgálja.
- Mendels, F.F.: Proto-industrialization: The First Phase of the Industrialization.
(Protoiparosítás: az iparosítás első fázisa.)
JGH, t. 32. 1. 241-262.
Mendels az ipari forradalom első szakaszát (XVII-XVIII. sz.) nevezi proto-iparosításnak, s ennek menetét vizsgálja az adott korszak Nyugat-Európájában.
- Schaefer, D. - Weiss, Th.: The Use of Simulation Techniques in Historical Analysis. Railroads versus Canals.
(Az utánzási technika alkalmazása a történelmi analízisben: vasút kontra csatorna.)
JGH, t. 31. 4. 854-855.

A gazdaságtörténetben felhasználható valószínűségszámítási ún. megoszlás-technikáról ír, s ezt alkalmazza a csatorna-, és vasutépítés költségeinek a megállapításánál.

Fogel, R.W.: Current Directions in Economic History.
(A gazdaságtörténet jelenlegi irányzatai.)

JGH, t. 32. 1. 1-3.

A Gazdaságtörténeti Társaság 31-ik évi közgyűlése a kvantitatív történeti analízis fontosságát emeli ki.

Wiles, P.: The Necessity and Impossibility of Political Economy.

(A politikai gazdaságtan szükségessége és lehetetlensége.)

HaT, t. XI. 1. 3-15.

Hidy, R.W.: The Road We Are Traveling.

(Az általunk járt ut.)

JEH, t. 32. 1. 3-15.

A "The Reinterpretation of American Economic History" című szintézis megírásában használt gazdaságtörténeti módszereket ismerteti.

Ruml, Vl.: K metodologickým otázkám historiografie strany.

(A párttörténetírás módszertani kérdéseiről.)

ČCH, 1972. 5. 625-630.

Hroch, M.: Komparativní metoda v marxistické historiografii. Možnosti a meze jejího využití.

(Összehasonlító módszer a marxista történetírásban. A módszer használatának lehetőségei és korlátai.)

ČCH, 1972. 5. 631-647.

Král, V.: Historická věda v socialistické společnosti.

(Történettudomány a szocialista társadalomban.)

ČCH, 1972. 5. 706-729.

Vitacikk.

Egyetemes történet

Массон, В.М., Обмен и торговля в первобытную эпоху.

(A csere és a kereskedelem az őskorban.)

VI, 1973. 1. 78-91.

Bridenthal, R.: Was there a Roman Homer? Niebuhr's Thesis and its Critics.

(Volt-e római Homeros? Niebuhr tézise s annak kritikája.)

HaT, t. 11. 2. 193-214.

Cáfolja Niebuhr 1812-ben megjelent könyvének hipotézisét, miszerint létezett a római néphagyományokat megőrző költő.

Strayer, J.R.: The Fourth and the Fourteenth Centuries.

(A negyedik és a tizennegyedik század.)

AHR, t. 77. 1. 1-15.

Párhuzamot von a két évszázad európai történelme közt, mindkettőben az egész kontinenare kiterjedő krízisről beszél.

Günther, R.: Zur Entstehung des Feudalismus bei den Franken. Die römisch-germanische Auseinandersetzung im 4. und 5. Jahrhundert.
(A feudalizmus keletkezése a frankoknál. A római-germán ellentétek a IV. és V. században.)
ZG, 1972. 4. 427-443.

Иванян, Е.А., Социальная роль средневековой религиозной пропаганды.
(A középkori vallásos propaganda szociális szerepe.)
VI, 1973. 2. 124-137.
A V.I. 1969. 12. számában megjelent munka folytatása.

Чистозвонов, А.Н., О стадийно-региональном изучении буржуазных революций XVI - XVIII веков в Европе.
(A XVI-XVIII. századi európai polgári forradalmak szakaszos, regionális tanulmányozásáról.)
NNI, 1973. 2. 86-99.
A polgári forradalmakat az összehasonlító történeti kutatás szakaszos módszerével is fontos tanulmányozni.

Engelberg, E.: Nochmals zur ersten bürgerlichen Revolution und weltgeschichtlichen Periodisierung.
(Még egyszer az első polgári forradalomról és a világtörténeti periodizálásról.)
ZG, 1972. 10. 1285-1305.
A burzsoázia 1517-1536 közötti első forradalma világtörténeti csomópontot képez a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetben.

Zemek, M.: Několik poznámek k problematice 17-19. století.
(Néhány megjegyzés a XVII-XIX. század történetének problematikájához.)
CMM, 1972. 1-2. 74-76.

Zientara, B.: K niektórym terminologicznym otázkám problematiky tzv. druhého nevol'nictva.
(Az ún. második jobbágyság problematikájának terminológiai kérdéséhez.)
HS, 1972. 17. köt. 175-177.
Vita.

Válka, J.: K typologii "druhého nevol'nictvi".
(Adalék a "második jobbágyság" tipológiájához.)
HS, 1972. 17. köt. 179-189.
Vita.

Karpat, J.: Niekoľko pripomienok k postaveniu poddaných z historicko-právneho hľadiska.
(Néhány megjegyzés a jobbágyság helyzetének történeti-jogi szempontból való vizsgálatáról.)
HS, 1972. 17. köt. 195-198.
Vita.

Makkai, L.: K otázke porovnávacieho štúdia problematiky druhého nevol'nictva.
(A második jobbágyság összehasonlító tanulmányozásának kérdéseihez.)
HS, 1972. 17. köt. 199-201.
Vita.

- Maur, E.: Několik poznámek k metodice studia agrárních dějin střední a východní Evropy v období pozdního feudalismu.
(Néhány megjegyzés Közép- és Kelet-Európa agrártörténete vizsgálatának módszeréhez a késő feudalizmus időszakában.)
HS, 1972. 17. köt. 203-206.
- Kutnar, F.: Několik poznámek k metodice výzkumu poddanství a nevolnictví.
(Néhány megjegyzés a jobbágyság és a jobbágyrendszer kutatásának módszeréhez.)
HS, 1972. 17. köt. 207-209.
- Bobińska, C.: Niekoľko poznámok o charaktere majerského hospodárenia v období neskorého feudalizmu.
(A késő feudalizmus kori majorsági gazdálkodás jellegének kérdéséhez.)
HS, 1972. 17. köt. 211-213.
- Duby, G.: L'Histoire des systemes de valeurs.
(Értékrendszerek története.)
Hat, t. XI. 1. 15-26.
A korai francia keresztény filozófiától a kommunista morálokig tekinti át az erkölcsi rendszerek alakulását.
- Фурсенко, А.А., Американская и французская революция XVIII века.
(A XVIII. századi amerikai és francia forradalmak.)
VI, 1972. 11. 62-81.
Az összehasonlító módszer eszközeivel elemzi a történelem két jelentős eseményét.
- Turczynski, E.: Nationalism and Religion in Easter Europe.
(Nationalizmus és vallás Kelet-Európában.)
EEQ, 1972. t. 5. 4. 468-487.
A vallás és az egyházak (görögkeleti, római katolikus és protestáns) szerepét vizsgálja a kelet-európai országok nemzetti válásának folyamatában a XVIII-XIX. században.
- Tomaske, J.A.: The Determinants of Inter-country Differences in European Emigration: 1881-1900.
(Az országok közti különbségek meghatározói az európai emigrációban 1881-1900.)
JEN, t. 31. 4. 840-854.
A XIX. század végi európai emigráció társadalmi-gazdasági okait vizsgálja.
- Кандель, Е.П., Создание Манифеста Коммунистической Партии в свете новых публикаций.
(A Kommunista Kiáltvány megalkotása új publikációk megvilágításában.)
NNI, 1973. 2. 149-159.
A Kiáltvány megjelenésének 125. évfordulója alkalmából képet ad a marxista és nem-marxista irodalomról.
- Klein, Fr.: Neuere Veröffentlichungen in der BDR zur Geschichte und Vorgeschichte des ersten Weltkrieges.
(Újabb kiadványok az NSZK-ban az első világháború történetéről és előtörténetéről.)
ZG, 1972. 2. 203-216.
26 könyvet és cikket ismertet, amelyek 1960-1970 között jelentek meg a témakörben.

- Писарев, Ю.А., Германо-австрийские планы на Балканах в годы первой мировой войны.
(Német-osztrák tervek a Balkánon az első világháború éveiben.)
NNI, 1973. 2. 72-85.
Értékes levéltári anyagok, (sok magyar-vonatkozású is) teszik teljesebbé a kialakult történelmi képet.
- Ruge, W.: Massenbewegungen und politische Kräfte in Europa 1917 bis 1920/21.
(Tömegmozgalmak és politikai erők Európában 1917-től 1920/21-ig.)
ZG, 1972. 3. 302-324.
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása az európai országokra.
- Zarcev, J.: Georgi Dimitrov - the theorist, inspirer and organizer of the united front.
(G.D., az egységfront teoretikusa, sugalmazója és megszervezője.)
EB, 1972. 8. 24-40.
A Komintern VII. kongresszusának alapkérdései.
- Языкова, А.А., Малая Антанта и проблемы коллективной безопасности в Восточной Европе в 1933-1934 гг.
(A Kis-Antant és a kollektív biztonság problémái Kelet-Európában.)
NNI, 1972. 6. 84-98.
1933-34 diplomáciai erőfeszítései, manőverei Kelet-Európában.
- Языкова, А.А., Образование Малой Антанты.
(A Kis-Antant megalakulása.)
VI, 1972. 11. 45-61.
- Jahnke, K.H.: Der Kampf gegen den Missbrauch der Olympischen Spiele 1936.
(Az olimpiai játékok meggyalázása elleni harc 1936-ban.)
ZG, 1972. 8. 987-1010.
A svéd, francia, cseh és német antifasiszta szervezetek cikkei és rölpapjai a hitleri eszme ellen; 15 dokumentum.
- Simion, A.: Les conditions politiques du diktat de Vienne (30 août 1940).
(A bécsi döntés politikai feltételei 1940. aug. 30-án.)
RRH, 1972. 3. 447-472.
- Richter, K.: Zwei sowjetische Neuerscheinungen über die Vorgeschichte des zweiten Weltkrieges.
(Két új szovjet kiadvány a második világháború előtörténetéből.)
ZG, 1972. 4. 458-466.
Részletes ismertetés két szovjet kiadványról: I.D. Ovszjani: A titok, amely alatt a háború született; a második: egy dokumentumkötet, amely a Szovjetuniónak a békéért folytatott harcát dokumentálja 1938 szeptember - 1939 augusztus között.
- Жилин, П.А., О проблемах истории второй мировой войны.
NNI, 1973. 2. 3-19.
A második világháború történetéről szóló 12 kötetes mű módszertani, alkotói szemléletéről, gondjairól tájékoztató.
- Khol, A.A.: Die Einigung Europas: Perspektiven und Prognosen.
(Európa egyesítése: perspektívák és prognózis.)
DDR, 1972. 1/2. 71-86.
Mi lenne az elkövetkező tíz évben az európai tanács feladata, hogy közelebb kerüljön Európa a gazdasági és politikai integrációhoz.

- Stover, R.: Responsibility for the Cold War - A case Study in Historical Responsibility.
(Felelősség a hidegháborúért: tanulmány a történelmi felelősségről.)
HaT, t. 11. 2. 145-179.
A szerző a hidegháború historiográfiát ismerteti, a felelősség kritériumait elemzi és további kutatásokra buzdít.

Nemzetközi konferenciák

- Ciertz, H.: Die Geschichte Russlands in der imperialistischen Ostforschung.
(Oroszország története az imperialista keletkutatásban.)
ZG, 1972. 3. 345-346.
Berlin, 1971. június 3-4. Konferencia a kijevi Rusz és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom marxista értékeléséről szovjet és keletnémet történészek részvételével.
- Matschke, Kl.P.: 14. Internationaler Byzantinistenkongress in Bukarest.
(14. nemzetközi byzantinológiai kongresszus.)
ZG, 1972. 5. 597-600.
Bukarest, 1971. szept. 6-12.
- Voigt, G.: Vierte Tagung der Historikerkommission der DDR und der VR Bulgarien.
(Az NDK és a Bolgár Népköztársaság történész-bizottságának negyedik tudományos ülősszaka.)
ZG, 1972. 4. 480-482.
Szófia, 1971. okt. Téma: a jelenlegi polgári és revizionista történetírás fő koncepciói és hamisításai.
- Nichita, Paraschiva: Colocviliu românó-maghiare de la Budapeste și București din 1971.
(A román-magyar történész vegyesbizottság 1971. évi budapesti és bukaresti kollokviumai.)
Adi, 1972. 1. 159-161.
- Symposium der Historikerkommission der UdSSR und der DDR.
(A Szovjetunió és az NDK Történész-bizottságának szimpóziuma.)
ZG, 1972. 5. 603-604.
Berlin, 1972. febr. 1-2. Téma: A szocialista vívmányok védelmének történelmi szükségessége.
- Birendei, D.: La deuxième réunion de la commission mixte roumano-hongroise d'histoire.
(A magyar-román vegyesbizottság második ülése.)
RRH, 1972. 4. 710-711.
Bukarest, 1972. febr. 8-11.
- Román-magyar történész kollokvium a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakáról.
Korunk, 1972. 2. 1355-1371.
Bukarest, 1972. febr. 8-11. A román-magyar történész vegyesbizottság ülése.

- Königer, H. - Lozek, G.: Tagung der Historikerkommission der DDR und der CSSR.
(Az NDK és a csehszlovák történeשבizottság tudományos ülés-
szaka.)
ZG, 1972. 8. 1011-1013.
Prága, 1972. márc. 20-21.
- Wessely, K.: Steuerfragen im ungarischen Wirtschaftsmechanismus. Öster-
reichisch-ungarisches Ökonomengespräch, Budapest, 23.-25. April
1972.
(Az adózás kérdései a magyar gazdasági mechanizmusban. Osztrák-
-magyar közgazdászok konferenciája.)
ÖO, 1972. 3. 319-321.
Budapest, 1972. ápr. 23-25. Az akadémia Közgazdaságtudományi
Intézete által rendezett konferenciáról rövid ismertetés.
- Peyfuss, M.D.: Marxistische und nichtmarxistische Historiographie in
und über Bulgarien heute. Wissenschaftliche Konferenz der
Bulgarischen Historischen Gesellschaft, Sofia, 20.-21. Mai
1972.
(Marxista és nem-marxista történetírás Bulgáriában és Bulgáriá-
ról ma. A Bulgár Történeti Társulat tudományos konferenciája.)
ÖO, 1972. 3. 321-326.
Rövid beszámoló az elhangzott előadásokról és korreferátumok-
ról. Szófia, 1972. május 20-21.
- Suttner, E.Ch.: Staatsideen in der Geschichte. Forschungsgespräch, ver-
anstaltet vom Internationalen Forschungszentrum für Grundfragen
der Wissenschaften, Salzburg, 18. bis 21. Juli 1972.
(Az állam-gondolat a történelemben. Kutatási megbeszélés, ame-
lyet az Internationales Forschungszentrum für Grundfragen der
Wissenschaften rendezett.)
ÖO, 1972. 3. 326-327.
Salzburg, 1972. júl. 18-21. Osztrák, nyugatnémet és arab törté-
nésszek előadását ismerteti röviden.
- Mezinárodní konference o dějinách závodu v Mad'arsku.
(Nemzetközi üzemtörténeti konferencia Magyarországon.)
ČCH, 1972. 6. 955-959.
A konferencia csehszlovák résztvevője, Otokar Káňa ismerteti a
konferencia eredményét és jelentőségét.

Anglia

- Charles-Edwards, T.M., Kinship, status and the origins of the hide.
(Vérségi kapcsolat, társadalmi helyzet és a telekegység eredete.)
PP, 1972. aug. 56. 1-33.
6-8. sz. Germán-kelta modellek az angolszász társadalmi struk-
tura kialakulásában.
- Smith, D.: The rolls of Hugh of Wells, bishop of Lincoln 1209-35.
(Hugh of Wells, lincolni püspök iratai 1209-35-ből.)
BIHR, 1972. t. 45. 112. 155-196.
Érdekes adalékokat szolgáltat a középkori angol egyház történe-
téhez.

- Logan, F.D.: Thirteen London Jews and conversion to Christianity: problems of apostasy in the 1280s.
(13 londoni izraelita s áttérésük a kereszténységre, az aposztázia problémái az 1280-as években.)
BIHR, 1972. t.45. 112. 214-230.
A középkori antiszemita és anti-pápista dokumentomat elemzi.
- Critchley, J.S.: The early history of the writ of judicial protection.
(A jogi védelem és bírósági lefoglalás története a XIII-XIV. században.)
BIHR, 1972. t.45. 112. 196-214.
A középkori királyok védelmi jogát elemzi.
- Jones, M.: The ransom of Jean de Bretagne, count of Penthievre: an aspect of English foreign policy 1386-8.
(Jean de Bretagne, Penthievre grófjának váltságija: az 1386-8 évi angol külpolitika egy aspektusa.)
BIHR, 1972. t.45. 111. 7-27.
Azzal az ellentéttel foglalkozik, melyet a gróf kiszabadítása, a franciák és az angolok között tovább élezett.
- Hanham, A.: Richard III., Lord Hastings and the historians.
(III. Richard, Lord Hastings és a történészek.)
EHR, 1972. t. LXXXVII. 343. 233-249.
III. Richard hatalomra jutását új adatokkal magyarázza, bebizonyítja, hogy Lord Hastings nem 1483 június 13-án hanem június 20-án végezték ki.
- Cameron, A.: A Nottinghamshire quarrel in the reign of Henry VII.
(Egy nottinghamshirei vita VII. Henrik uralkodása alatt.)
BIHR, 1972. t.45. 111. 27-38.
Két nemesi család bemutatásával a korabeli politikai erőviszonyomat vizsgálja.
- Brenner, R.: The Social Basis of English Commercial Expansions 1550-1650.
(Az angol kereskedelmi expanzió társadalmi alapja, 1550-1650.)
JEH, t.32. 1. 361-385.
Henri Pirenne-vel vitatkozva az adott időszak angol kereskedelmének kiterjedését nem csak a piaci és kereskedelmi viszonyokkal, hanem társadalmi okokkal is magyarázza.
- Croft, P.: Englishmen and the Spanish Inquisition, 1558-1625.
(Angolok és a spanyol inkvizíció 1558-1625.)
EHR, 1972. t. LXXXVII. 343. 249-269.
A szerző cáfolja a feltételezést, miszerint a Spanyolországban tartózkodó angol kereskedőket és hajósokat a spanyol inkvizíció üldözte volna.
- Diskuse o vzťahach medzi anglickou spoločnosťou a vzbúdením v 16. a 17. storočí.
(Vita az angol társadalom és a XVI-XVII. századi művelődés közötti kapcsolatokról.)
OCH, 1972. 1. 95-99.
- Lamont, W.: Richard Baxter, the Apocalypse and the Mad Major.
(Richard Baxter, az Apokalipszis és az Örült Örnagy.)
PP, 1972. máj. 55. 68-90.
XVII. századi angol protestantizmus.

- Webster, Ch.: The authorship and significance of 'Macaria'.
 (A 'Macaria' szerzősége és jelentősége.)
 PP, 1972. aug. 56. 34-48.
 A Hosszu Parlamenthez 1641-ben benyújtott, társadalmi-politikai reformokat sürgető utópista röpirat elemzése - a puritán mozgalom szerepe az angol tudományos fejlődésben.
- Antler, Steven D.: Quantitative analysis of the Long Parliament.
 (A Hosszu Parlament kvantitatív analízise.)
 PP, 1972. aug. 56. 154-157.
 Az angol polgárháború társadalmi összetételéhez.
- Morrill, J.S.: Mutiny and discontent in English provincial armies 1645-1647.
 (Lázadás és elégedetlenség a vidéki angol csapatokban. 1645-1647.)
 PP. 1972. aug. 56. 49-74.
 A második polgárháborúval fenyegető 1646-47-es belső krízis mozgatói.
- Stradling, R.A.: Spanish conspiracy in England, 1661-1663.
 (Spanyol összeesküvés Angliában 1661-1663.)
 EHR, 1972. t. 87. 343. 269-287.
 Az összeesküvés körülményeit és diplomáciai hátterét vizsgálja.
- Anstey, R.: A re-interpretation of the abolition of the British slave trade 1806-7.
 (A brit rabszolgakereskedelem megszűnésének új interpretálása.)
 EHR, t. 87. 343. 304-333.
 Eric Williams történész véleményével száll vitába.
- Allen, D.: The Role of the London trained bands in the Exclusion Crisis, 1678-1681.
 (A Londonban kiképzett csoportok szerepe az 1678-1681-es "Kikötési krízis"-ben.)
 EHR, 1972. t. 87. 343. 287-304.
 Az 1678-81. évi ún. "pápista összeesküvés"-sel foglalkozik.
- Sanderson, M.: Literacy and social mobility in the industrial revolution in England.
 (Írni-olvasni tudás és társadalmi mobilitás az ipari forradalom idején Angliában.)
 PP, 1972. aug. 56. 75-104.
 Lancashire-i számadatok alapján az iskolázottság emelkedő és hanyatló görbéje egymástól független gazdasági növekedés és társadalmi mobilitás a vonatkozó korszakban.
- Mccloskey, D.N.: The Enclosure of Open Fields Preface to a Study of its Impact on the Efficiency of English Agriculture in the Eighteenth Century.
 (A szabad földek bekerítése: előszó egy tanulmányhoz, mely a bekerítésnek az angol XVIII. századi mezőgazdaság hatékonyságára gyakorolt hatását vizsgálja.)
 JEH, t. 32. 1. 15-36.
 A bekerítések, a mezőgazdasági termelés és a bérleti díjak kapcsolatát vizsgálja.
- Synder, H.L.: Party configurations in the early eighteenth century house of commons.
 (Pártalakulások a kora-tízennyolcadik századi képviselőházban.)
 BIHR, 1972. t. 45. 111. 38-73.

Ujonnán felfedezett korabeli választási jegyzékek alapján vizsgálja a pártviszonyok alakulását.

Glassey, L.K.J. - Landau, N.: The commission of the peace in the eighteen century: a new source.

(A békebírói tisztség a XVIII. században: egy új forrás alapján.)

BIHR, t.45. 112. 247-266.

A kancellár által kinevezett békebírók iratanyaga alapján szolgáltat adalékokat a témához.

Kelly, P.: Radicalism and public opinion in the general election of 1784.

(Radikalizmus és közvélemény az 1784-es általános választáson.)

BIHR, 1972. t.45. 111. 73-89.

A különböző radikális mozgalmak parlamenti reformköveteléseit vizsgálja.

Parsissen, T.M.: The revolutionary party in London 1816-20.

(A londoni forradalmi párt 1816-20-ban.)

BIHR, 1972. t.45. 112. 266-286.

A napóleoni háborukat követő korszak radikálisainak tevékenységét mutatja be.

Brendon, P.: Newman, Keble and Founde's Remains.

(Newman, Keble és Founde "Töredékei".)

EHR, t.87. 345. 1972. 697-717.

Az oxfordi tiszteletendő, Richard Hurrell Founde 1839-ben Newman és Keble által kiadott "Töredék"-eiről.

Close, D.: The rise of the Conservatives in the age of reform.

(A konzervatívok felemelkedése a "reformok korában".)

BIHR, 1972. t.45. 111. 89-104.

A konzervatív párt parlamenti tagjainak megváltozott helyzetét vizsgálja 1832-1841. között.

Gallaway, L.E. - Vedder, R.K.: Emigration from the United Kingdom to the United States 1860-1913.

(Emigráció az Egyesült Királyságból az USA-ba 1860-1913.)

JEH, t. XXXI. 4. 885-898.

Henriques, U.R.Q.: The rise and decline of the separate system of prison discipline.

(Az elkülönítő rendszer elterjedése és bukása a börtönbüntetésben.)

PP, 1972. febr. 54. 61-93.

Börtönreformok a XIX. századi Angliában.

Spender, J.A. - Boyle, R.: The formation of Campbell-Bannerman's government in December 1905.

(A Campbell-Bannerman kormány megalakítása 1905-ben.)

BIHR, 1972. t.45. 112. 283-303.

Az 1905-ben alakult liberális kormány létrejöttét tárgyalja.

Stubbs, J.O.: Lord Milner and patriotic labour 1914-18.

(Lord Milner és a hazafias munkásmozgalom 1914-1918.)

EHR, 1972. t.87. 345.

A Brit Dolgozók Lapja, vagy másnéven a Nemzeti Demokrata- és Munkáspártnak az első világháború éveiben kifejtett tevékenységéről és Lord Milner szerepéről.

- Bisceglia, L.R.: Norman Angell and the 'pacifist' muddle.
(Norman Angell és a 'pacifista' felfordulás.)
BIHR, 1972. t.45. 111. 104-122.
A cikk a brit internacionalistáknak a Népszövetség oldalán folytatott küzdelmeivel foglalkozik.
- MacDonald, C.M.: Economic appeasement and the German "moderates" 1937-1939.
(Gazdasági enyhülés és a német "mérsékeltek", 1937-1939.)
PP, 1972. aug. 56. 105-135.
A Chamberlain-kormány gazdasági együttműködésre irányuló közlekedési kísérlete Németország felé.
- Антони Иден: Страницы английской дипломатии.
(Anthony Eden, avagy az angol diplomácia lapjai.)
VI, 1973. 1. 125-149.
A 11. számában kezdett tanulmány befejező része.

Ausztria

- Mally, A.K.: Der Begriff "österreichische Nation" seit dem Ende des 18. Jahrhunderts.
(Az "osztrák nemzet" fogalma a XVIII. század végétől.)
DDr, 1972. 1/2. 48-66.
Elemzi a XVIII-XIX. századi patrioták nemzeti nézeteit.
- Ostwirtschaft und Ostforschung am Österreichischen Historikertag. 11. Österreichischer Historikertag und 9. Österreichischer Archivtag, Innsbruck, 4.-8. Oktober 1971.
(Keleti gazdaság és ostforschung az osztrák történész kongresszuson. 11. osztrák történészkongresszus, és 9. osztrák levéltáros kongresszus, Innsbruck, 1971. október 4-8.)
ÖO, 1972. 1. 104-106.
Rövid összefoglaló a 11 szekcióban végzett tanácskozásról.
- Plaschka, R.G.: Im Zeichen zwischenstaatlicher Zusammenarbeit. Tätigkeitsbericht des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts für das Jahr 1971.
(Az államközi együttműködés jegyében. Tájékoztató az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet 1971. évi működéséről.)
ÖO, 1972. 1. 89-103.
A szokásos beszámoló az Intézet 1 éves tevékenységéről.

Bulgária

Dinekov, P.: L'école littéraire de Tarnovo.

(A tarnovoi irodalmi iskola.)

EB, 1972. 8. 5-14.

XIV. századi bolgár kultúra - Euthymus patriarka munkássága.

Szohany, P.Sz.: Georgij Dimitrov - i sztanovlennja radjanszko-bolgarszko szpivrobotnictva.

(G. Dimitrov és a szovjet-bolgár együttműködés létrejötte.)

UIZs, 1972. 6. 70-77.

Nedev, N.: Georges Dimitrov - porte-drapeau de la lutte contre le fascisme au procès de Leipzig.

(G.D., a fasiszmus elleni harc zászlóvivője a lipcsei perben.)

EB, 1972. 8. 5-23.

A Reichstag 1933. febr. 27-i felgyújtásával kapcsolatban emelt vád.

Kravcsenko, V.V.: Szolidarnoszt trudjasosih Radjanszkoj Ukraini z G. Dimitrovim pid osasz Lejpcigszkogo procesu.

(Szovjet-Ukrajna dolgozóinak szolidaritása Dimitrov G. lipcsei pere során.)

UIZs, 1972. 6. 78-81.

Evtimov, K.: Georgij Dimitrov - budivnik novoj, szocialiszticsoj Bolgarii.

(G. Dimitrov - az új, szocialista Bulgária építője.)

UIZs, 1972. 6. 64-69.

Racev, St.: Georges Dimitrov et la lutte armée des peuples balkaniques durant la deuxième guerre mondiale.

(G.D. és a balkáni népek fegyveres harca a második világháború folyamán.)

EB, 1972. 8. 122-141.

Csehszlovákia

Dekan, J.: Vel'ká Morava a problematika staromoravskej národnosti.

(A Nagy Morva Birodalom és az ó-morva nemzet problematikája.)

HC, 1972. 2. 173-185.

Nekuda, V.: Hmotné prameny k dějinám Moravy.

(Morvaország történetének anyagi forrásai.)

ČMM, 1972. 1-2. 33-34.

Dostál, B.: Pornámky k pravěkým a raněstředověkým dějinám Moravy.

(Megjegyzések Morvaország ókori és koraközépkori történetéhez.)

ČMM, 1972. 1-2. 28-32.

Hosák, L.: Patrocinium sv. Petra jako doklad pro vývoj moravských sídel.

(Szt. Péter patrociniuma, a morvaországi települések fontos okmánya.)

ČMM, 1972. 3-4. 324-328.

- Janáček, J.: Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století.
(A cseh országrészek ezüstje és gazdasága a XIII. században.)
ČCH, 1972. 6. 875-906.
- Obršlík, J.: Tvůrčí a materiálové předpoklady pro sepsání dějin Moravy 16-19. století.
(A XVI-XIX. századi morvaországi történet megírásának alkotó és anyagi feltételei.)
ČMM, 1972. 1-2. 160-162.
- Polišenský, J.: Metodologické a metodické problémy studia dějin Moravy v 16-19. století.
(A XVI-XIX. századi morvaországi történet tanulmányozásának metodológiai és módszertani problémái.)
ČMM, 1-2. 22-27.
- Matějka, F.: K otázce připoutání moravských poddaných půdě za feudalismu.
(A morvaországi jobbágyság földhözkötésének kérdéséhez a feudalizmus korában.)
HŠ, 1972. 17. köt. 219-224.
Vita-hozzászólás.
- Polišenský, J. - Snider, F.: Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století.
(Változások a cseh nemesség összetételében a XVI. és a XVII. században.)
ČCH, 1972. 4. 515-526.
- Jirásek, J.: Nevolnictví v českých zemích.
(A jobbágyrendszer a cseh területeken.)
HŠ, 1972. 17. köt. 215-218.
Vita - hozzászólás.
- Dokoupil, L.: Studium populačního vývoje v protostatistickém období.
(A protostatisztikai időszakban lezajlott népesedési fejlődés tanulmányozása.)
ČMM, 1972. 1-2. 86-88.
- Matějka, F.: Otázky vývoje měst a feudálních panství v 17. století.
(A városok és feudális uradalmak fejlődésének kérdése a XVII. században.)
ČMM, 1972. 1-2. 83-85.
- Voldán, V.: K studiu ekonomických poměrů moravských v první polovině 17. století.
(A morvaországi gazdasági viszonyok tanulmányozása, a XVII. sz. első fele.)
ČMM, 1972. 1-2. 89-91.
- Křivka, J.: Peněžní výsledky měst'anských hospodářství v 18. století.
(A polgári gazdaságok pénzügyi eredményei a XVIII. században.)
ČCH, 1972. 6. 839-874.
- Kočí, J.: Problém druhého nevolnictví v českých zemích v období pozdního feudalismu.
(A második jobbágyság problémája a cseh területeken a késő feudalizmus időszakában.)
HŠ, 1972. 17. köt. 63-68.
Korreferátum.

- Sympóziuſm o triednych bojoch za feudalizmu.
(Szimpóziuſm a feudalizmuskori . osztályharcokról.) (1971. dec.
7-8.)
HC, 1972. 2. 325-327.
Ism.: Suchý, M.
- Šindelář, B.: K charakteru výrovnicſh poměrů na Moravě v letech 1781-1848.
(Adalék a termelési viszonyok jellegének kérdéséhez Morvaország-
ban 1781-1848 között.)
CMM, 1972. 1-2. 60-70.
- Janák, J.: Morava v druhé polivně 19. století a počátkem 20. století.
(Morvaország a XIX. sz. első felében és a XX. sz. elején.)
CMM, 1972. 1-2. 94-101.
- Šesták, M.: Chorvatská otázka v české politice (1860-1864).
(Horvát kérdés a cseh politikában. 1860-1864.)
CCH, 1972. 1. 39-70.
- Šesták, M.: Chorvatská a česká politika v letech 1865-1866.
(Horvát és cseh politika 1865-1866-ban.)
CCH, 1972. 2. 309-338.
- Nehýbl, J.: Přátelská-korespondence Jana Vondračka s Františkem Bartošem.
(J. Vondráček barátí levelezése F. Bartóssal.)
CMM, 1972. 3-4. 329-337.
F. Bartoš- nyelvész, néprajzos és a "Časopis Matice Moravské
szerkesztőjének J. Vondráček filozófussal és nyelvessel való
levelezése 1869-1879 között.
- Korská, P.: Pokus o využití rakouských statistik pro studium spoločenšského
rozvrstvení českých zemí v 2. polovině 19. století.
(Kísérlet az osztrák statisztikáknak a cseh területeken végbe-
menő társadalmi rétegződés vizsgálatánál való felhasználására
a XIX. század második felében.)
CCH, 1972. 2. 648-676.
- Mainuš, F.: Od řemesla k továrně.
(A kézműipartól a gyárig.)
CMM, 1972. 1-2. 56-69.
- Vanák, B.: K problematice zpracování dějin potravinářského průmyslu.
(Az élelmiszeripar története; feldolgozásának problémái.)
CMM, 1972. 1-2. 136-139.
- Horejsek, J.: Živnostenská banka a Lublaňská úvěrní banka.
(Az Iparbank és a Ljubljanaí Hitelbank.)
CCH, 1972. 6. 803-818.
Az 1918-1929 közötti kapcsolatok elemzése.
- Havránek, J.: Moravské školství v druhé polovině 19. století.
(A morvaországi oktatásügy a XIX. század második felében.)
CMM, 1972. 1-2. 117-125.
- Kolejka, J.: "Moravská otázka" v českém národně politickém hnutí druhé
poloviny 19. století.
(A "morva kérdés" a cseh nemzeti politikai mozgalomban a XIX.
század második felében.)
CMM, 1972. 1-2. 102-109.

- Kodedová, O.: Námezdní pracovní síly v zemědělské malovýrobě v Čechách koncem 19. a počátkem 20. století.
(Bérmunkaerő a mezőgazdasági kisüzemekben Csehszországban a XIX. század végén és a XX. század elején.)
OCH, 1972. 20. évf. 4. 485-514.
- Beran, J.: I. a III. třída České akademie věd a umění v letech 1891-1914.
(A cseh tudományos és művészeti akadémia I. és III. Osztálya 1891-1914-ben.)
OCH, 1972. 20. évf. 4. 457-484.
A társadalom- és nyelvtudományok osztályának a működését és jelentőségét tárgyalja.
- Kraváček, F.: K jedné progresivní tendenci vývoje Moravy před první světovou válkou.
(Morvaország fejlődésének progresszív tendenciája az első világháború előtt.)
OMM, 1972. 1-2. 128-130.
- Hronský, M.: K otázce účasti slovenských dobrovol'nikov na obsadzování Slovenska československým vojskom (nov. 1918. - marec 1919.)
(A szlovák önkéntesek részvétele Szlovákián a csehszlovák katonaság által történt megszállásában - 1918. nov. - 1919. márc.)
HC, 1972. 4. 541-583.
- Harna, J.: Československá strana socialistická ve vládě a v parlamentě. (1918-1922).
(A Csehszlovák Szocialista Párt a kormányban és a parlamentben. 1918-1922.)
OCH, 1972. 3. 285-308.
- Deyl, Z.: K problematice sociálního vývoje Československa v l. 1918-1938.
(Adalék Csehszlovákia szociális fejlődésének problémájához 1918-1938-ban.)
OCH, 1972. 5. 677-705.
- Lačina, Vl.: Řepářská oblast v českém zemědělství 1920 až 1930.
(Cukorrépa termelő terület a cseh mezőgazdaságban 1920-1930-ban.)
OCH, 1972. 1. 1-38.
- Čerešňák, B.: Morava 1918-1938.
(Morvaország 1918-1938.)
OMM, 1972. 1-2. 109-113.
- Harna, J.: Krize československého národního socialismu a brněnský sjezd strany národně socialistické v r. 1926.
(A csehszlovák nemzeti szocializmus válsága és a nemzeti szocialista párt 1926-ban megtartott brnói kongresszusa.)
OMM, 1972. 3-4. 238-256.
- Nečas, O.: Cikánská otázka v protektorátě v letech 1938-1942.
(A cigány-kérdés a protektorátus időszakában 1938-1942-ben.)
OMM, 1972. 3-4. 305-315.
- Peša, V.: Filmové prameny k osvobození Československa 1944-1945.
(Csehszlovákia 1944-1945-ös felszabadulásának filmforrásai.)
OCH, 1972. 20. évf. 4. 425-456.

- Fic, V.: Výsadková skupina Wolfram.
(A Wolfram ejtőernyős csoport.)
OMM, 1972. 3-4. 257-281.
A csehszlovák polgári emigráció által küldött egyetlen nyugati csoport, amelyre 1944-1945-ben a partizánmozgalom megszervezését bízták.
- Peša, V.: Národní osvobozeneký boj a počátky budování socialismu na Moravě.
(Nemzeti felszabadító küzdelem és a szocializmus építésének kezdete Morvaországban.)
OMM, 1972. 1-2. 114-116.
- Hejl, F.: Místo Moravy ve vytváření středoevropské obchodní vazby.
(Morvaország helye a közép-európai kereskedelmi kapcsolatok kialakításában.)
OMM, 1972. 1-2. 81-83.
- Brodesser, S.: Správní vývoj Moravy.
(Morvaország igazgatásának fejlődése.)
OMM, 1972. 1-2. 131-133.
- Srna, Z.: Několik poznámek k problematice moravskoslezské divadelní historiografie.
(Néhány megjegyzés a morva-sziléziai színháztörténetírás problematikájához.)
OMM, 1972. 1-2. 38-40.
- Jordán, F.: Stav spracování a perspektivy studia dějin Moravy.
(A morva történet feldolgozásának jelenlegi helyzete és távlatai.)
OMM, 1972. 1-2. 5-17.
- Bartoš, J.: Vztah regionálního bádání k zpracování dějin Moravy.
(A regionális kutatások és a morva történet feldolgozása közötti kapcsolat.)
OMM, 1972. 1-2. 17-21.
- Jeřábek, R.: Aktuální problémy a úkoly národopisu na Moravě.
(A morvaországi néprajz aktuális problémái és feladatai.)
OMM, 1972. 1-2. 41-44.
- Dohnal, M.: Problémy dějin zemědělství a venkovského lidu v období pozdního feudalismu.
(A földművelés és a falusi nép történetének problémái.)
OMM, 1972. 1-2. 45-55.
- Bakala, J.: K některým otázkám vztahu dějin jižního Slezska k dějinám Moravy.
(Dél-Szilézia és Morvaország történetének néhány kérdése.)
OMM, 1972. 1-2. 71-73.
- Macůrek, J.: Problémy a úkoly zpracování dějin Moravy.
(Morvaország története; feldolgozásának problémái és feladatai.)
OMM, 1972. 1-2. 77-80.
- Urfus, V.: K otázce "zemského vlastnictví" na Moravě.
(A "házaszeretet" kérdéséhez Morvaországban.)
OMM, 1972. 1-2. 92-93.

- Sýkora, J.: Význam studia dějin Moravy z hlediska dějepisného vyučování.
(Morvaország története; tanulmányozásának jelentősége a történelemtanítás szempontjából.)
CMM, 1972. 1-2. 134-135.
- Kubiček, J.: Současný stav a výhledy bibliografie k moravským dějinám.
(A morvaországi történet bibliográfiájának jelenlegi helyzete és távlatai.)
CMM, 1972. 1-2. 140-143.
- Verbík, A.: Současný stav a perspektivy zpřístupnění archivního materiálu ve Státním archivu v Brně.
(A brnói Állami Levéltárban lévő levéltári anyag hozzáférhetősége, helyzete és távlatai.)
CMM, 1972. 1-2. 144-148.
- Turek, A.: Současný stav zpřístupnění archivního materiálu k dějinám Moravy ve Státním archivu v Opavě.
(Az opavai Állami Levéltárban lévő, Morvaország történetére vonatkozó levéltári anyag jelenlegi hozzáférhetősége.)
CMM, 1972. 1-2. 149-153.
- Vrbata, J.: Moravská problematika ve fondech Státního ústředního archivu v Praze.
(Morvaországi problematika a Prágai Központi Állami Levéltár fondjaiban.)
CMM, 1972. 1-2. 154-159.
- Grobělný, A.: K výzkumu národně politického vývoje na Moravě a ve Slezsku.
(Adalék a morvaországi és sziléziai nemzeti politikai fejlődés kutatásához.)
CMM, 1972. 1-2. 226-226.
- Sulitková, L.: Prehľad bádania o moravských mestách za roky 1959-1970.
(Áttekintés a morva városokról folytatott kutatásokról 1959-1970 között.)
HČ, 1972. 4. 585-612.
- Voldán, V.: O pramenné hodnotě šlechtických rodinných archivů pro marxistické studium dějin Moravy.
(A nemesi családi levéltárak forrás-értéke Morvaország története tanulmányozásánál.)
CMM, 1972. 3-4. 316-323.
- Křížek, J.: Některé problémy našeho dějepisectví (K 20. výročí vzniku CSAV)
(Történetírásunk néhány problémája. A Csehszlovák Tudományos Akadémia megalakulásának 20. évfordulójára.)
CCH, 1972. 2. 730-745.
Vitacikk.

Görögország

- Kyriakidou-Nestoros, A.: The theory of Folklore in Greece: Laographia in its Contemporary Perspective.
(A folklór elmélete Görögországban: a Laographia korabeli szemlélete.)

EEQ, 1972. t.5. 4. 487-505.

Mit értettek az ókori Görögországban a folklór elnevezés alatt s mit neveznek folklórnak ma.

Thikulas, V.G.: Georgi Dimitroff und die kommunistische Bewegung in Griechenland während der zwanziger Jahre.
(G.D. és a kommunista mozgalom Görögországban a huszas évek folyamán.)
EB, 1972. 8. 79-90.

Jugoszlávia

Pavlowitch, K.St.: The Constitutional Development of Serbia in the Nineteenth Century.
(Szerbia alkotmányos fejlődése a XIX. században.)

EEQ, 1972. t.5. 4. 456-468.

1804-től, az első XIX. századi törökellenes felkeléstől kezdve, az alkotmány megalkotásán át (1807) 1903-ig követi nyomon Szerbia fejlődését, az utóbbi időpontban szerinte már kifejlett parlamenti demokrácia volt az országban.

Zivojinovic, D.R.: The Nitti Government and the Problem of Montenegro.
(A Nitti kormány és Montenegró kérdése.)

EEQ, 1972. t.6. 1. 62-92.

Kifejti, hogy a Nitti kormánynak milyen elképzelései voltak az adriai rendezésre vonatkozóan s mit határozott a versaillesi békekonferencia Montenegró sorsáról.

Džordžević, B.: L'écho du procès de Leipzig en Yougoslavie. 1933-1934.
(A lipcsei per visszhangja Jugoszláviában.)

EB, 1972. 8. 104-114.

Petrovich, M.B.: Yugoslavia: Religion and the Tensions of a Multi-National State.

(Jugoszlávia: vallás és soknemzetű ország feszültségei.)

EEQ, 1972. t.6. 1. 118-136.

A jugoszláv államszövetség problémáiról ír, az 1950-es évektől napjainkig.

Vučić, N.: Arbeitslosigkeit und Konjunktur in Jugoslawien.

(Munkanélküliség és konjunktúra Jugoszláviában.)

Öö, 1972. 3. 253-264.

Részletes számadatokkal illusztrálja a mai Jugoszláviában lévő munkanélküliséget, és elemzi ennek okait és súlyos következményeit.

Lengyelország

- Żytkowycz, L.: K niektórym analogiám agrárneho vývoja na Slovensku a v Pol'sku v období neskorého feudalizmu.
(Adalék a szlovákiai és a lengyel agrárfejlődés néhány analógiájához a késő feudalizmus időszakában.)
HS, 1972. 17. köt. 191-194.
Vita-hozzászólás.
- Żytkowycz, L.: Uvahy o agrárnom systéme v Pol'sku od 16. do 18. storočia.
(Lengyelország agrár-rendszere a XVI. századtól a XVIII. századig.)
HS, 1972. 17. köt. 79-95.
Korreferátum.
- Cienciala, A.M.: Marxism and History: Recent Polish and Soviet Interpretations of Polish Foreign Policy in the Era of Appeasement. An Evaluation.
(Marxizmus és történelem: Az enyhülés korszakának lengyel külpolitikájára vonatkozó, nemrég elhangzott lengyel és szovjet interpretációk.)
EEQ, 1972. t.6. 1. 92-118.
Lengyelország és Németország háború előtti kapcsolatairól és az ebben az időszokban érvényesülő lengyel külpolitikáról a szovjet és lengyel történészek véleményét foglalja össze.
- Magyarország
- Perényi, J.: Vývoj maďarského "národného povedomia" v 11-13. století.
(A magyar "nemzeti tudat" fejlődése a XI-XIII. században.)
HC, 1972. 1. 1-17.
- Ratkos, P.: Otázky vyvoja slovenskej národnosti do zaciatku 17. storočia.
(A szlovák nemzetiség fejlődésének kérdései a XVII. sz. elejétől.)
HC, 1972. 1. 19-64.
- Alexanderscu-Dersca Bulgaru, M.M.: Projets d'organisation de la Transylvanie sous la domination des Habsbourg (1602-1604).
(A Habsburg fennhatóság alá tartozó Erdély organizációs tervei.)
RRE, 1972. t.11. 2. 251-264.
A Habsburg szisztéma célja Erdélyt a birodalom védőbástyájává tenni.
- Varsik, B.: K otázke prvého nevol'nictva na Slovensku.
(Az első jobbágyság kérdéséhez Szlovákiában.)
HS, 1972. 17. köt. 169-173.
Vita-hozzászólás.
- N. Kiss, L.: K niektorým otázkam agrárneho vývoja v Uhorsku v 16-18. storočí.
(A XVI-XVIII. századi magyarországi agrárfejlődés néhány kérdéséhez.)
HS, 1972. 17. köt. 225-228.
Vita-hozzászólás.

- Spiesz, A.: Slovensko v prevese feudalizácie v 16-18. storočí.
(Szlovákia a feudalizmus XVI-XVIII. századi folyamataiban.)
HS, 1972. 17. köt. 47-61.
- Horváth, P.: Hospodársko-sloecenské a právne pomery poddanského obyvateľ'stva na Slovensku v 16-18 storočí.
(A jobbágyság gazdasági-társadalmi és jogi helyzete Szlovákiában a XVI-XVIII. században.)
HS, 1972. 17. köt. 27-47.
- Sedlák, F.: K niektorým otázkám hospodárskeho a sociálneho vývinu poddaných na Slovensku v 16-18. storočí.
(A jobbágyság gazdasági és szociális fejlődésének néhány kérdéséhez Szlovákiában a XVI-XVIII. században.)
HS, 1972. 17. köt. 129-143.
Vita-hozzászólás.
- Ratkos, P.: Výchov feudalnej renty na Slovensku v 16-18. storočí.
(A feudális járadék fejlődése Szlovákiában a XVI-XVIII. században.)
HS, 1972. 17. köt. 9-26.
- Kazimír, Š.: Niekoľko poznámok k vývoju vzťahu poddaných k trhu na Slovensku v 16 až 18. storočí.
(Néhány megjegyzés a jobbágyság piaci viszonyának fejlődéséhez Szlovákiában a XVI. és a XVII. században.)
HS, 1972. 17. köt. 155-160.
Vita-hozzászólás.
- Spiesz, A.: O kritériách mestskosti na Slovensku v období neskorého feudalizmu.
(A városiasság kritériumai Szlovákiában a későfeudalizmus időszakában.)
HC, 1972. 4. 503-524.
- Marsina, R.: Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku.
(A középkori városok történetének kutatása Szlovákiában.)
HC, 1972. 2. 187-204.
- Suchý, M.: Postavenie miest na Slovensku v 16-18. storočí.
(A városok helyzete Szlovákiában a XVI-XVIII. században.)
HS, 1972. 17. köt. 149-154.
Vita-hozzászólás.
- Magyarországi konferencia o dejinách miest (Győr 1971).
(Magyar várostörténeti konferencia. Győr, 1961. márc.)
HC, 1972. 1. 170-171.
- Konferencia o dejinách stredovekých miest na Slovensku.
(Szlovákia középkori városainak történetéről 1971. okt. 5-7-én Lőcsén megrendezett konferencia.)
HC, 1972. 1. 169-170.
- Erceg, I.: Prehľad agrárnej struktúry Chorvátska a Slavónie v 17. a 18. storočí.
(Horvátország és Szlavónia agrárstruktúrája a XVII. és a XVIII. században.)
HS, 1972. 17. köt. 111-117.
Korreferátum.

- Kirilly Zsigmondné: K otázke predpokladov existencie druhého nevoľ'nictva na Slovensku a v Maďarsku.
(A második jobbágyság létezése feltételeinek kérdéséhez Szlovákiában és Magyarországon.)
HS, 1972. 17. köt. 229-232.
Vita-hozzászólás.
- Makkai László: Najnovšie výsledky bádania o období neskorého feudalizmu v Maďarsku.
(A magyarországi késő feudalizmus korára vonatkozó kutatások legújabb eredményei.)
HS, 1972. 17. köt. 69-77.
Korreferátum.
- Rebro, K.: K niektorým otázkám právneho postavenia poddaných na Slovensku v období neskorého feudalizmu.
(A jobbágyság jogi helyzetének néhány kérdéséhez Szlovákiában a késő feudalizmus korában.)
HS, 1972. 17. köt. 145-148.
Vita-hozzászólás.
- Vozár, J.: Postavenie banského robotníctva na Slovensku v období neskorého feudalizmu.
(A bányá-munkásság helyzete Szlovákiában a késő feudalizmus korában.)
HS, 1972. 17. köt. 161-167.
Vita-hozzászólás.
- Bodogae, T.: Le privilège commercial accordé en 1636 par G. Rákóczi aux marchands grecs de Sibiu.
(A szebédi görög kereskedőknek Rákóczi Gy. által adományozott kereskedelmi privilégium)
RRH, 1972. 4. 647-655.
- Spira, Th.: The Development of Magyar National Awareness Religion and Education before the "Vormärz".
(A magyar nemzeti tudat fejlődése. Vallás és nevelés a március előtti időkben.)
ÖO, 1972. 3. 272-281.
Az 1790/92-es országgyűléstől tárgyalja a Magyarországon folyó nyelvi és nevelési mozgalmakat.
- Spira, Th.: The Growth of Magyar National Awareness. The Impact of Education and Religion before the Age of Reform.
(A magyar nemzeti tudat növekedése. Az oktatás és a vallás hatása a reformkor előtt.)
ÖO, 1972. 1. 49-60.
Elemzi a reformáció hatását, az ellenreformáció és a német nyelv rendelet nemzetietlenítő politikáját. A két ratio educationis a nemzeti tudat kialakításában óriási szerepet játszott, nemcsak a protestáns, de a katolikus egyházi iskolák is áttértek a magyar nyelvű oktatásra, s így alapjává váltak - többek között - a magyar nyelvű irodalom megjelenésének is.
- Handlery, G.: Revolutionary Organization in the Context of Backwardness: Hungary's 1848.
(Forradalmi szervezet: Magyarország 1848-a.)
EEQ, 1972. t.6. 1. 44-62.
Azt vizsgálja, hogy az 1848. évi magyar forradalom mennyiben valósította meg a társadalmi fejlődés követelményeit.

- Deme, L.: The Society for Equality in the Hungarian Revolution of 1848. (Az Egyenlőségi Társulat az 1848-as magyarországi forradalomban.)
SR, 1972. március, 71-88.
A kiadott források, újságok és magyarországi feldolgozások alapján ismerteti a Társulat történetét megalakulásától megszüntéig.
- Ranca, I.: Antecedente politice ale adunărilor naționale de la Blaj din 30 aprilie și 15 mai 1848.
(A balázsfalvai 1848 április 30-i és május 15-i nemzetgyűlések politikai előzményei.)
St. 1972. 2. 583-594.
- Korbuly, D.: Der ungarische Adel im 19. Jahrhundert.
(A magyar nemes a XIX. században.)
OO, 1972. 1. 37-48.
Érdekes összefoglaló és értékelő cikk a magyar nemesség mint osztály történeti útjáról. Különösen hangsúlyozza, hogy a magyar nemesség fogalma soha nem jelentett gazdasági és politikai hatalomban egységes osztályt: gazdasági hatalma és politikai állásfoglalása differenciált.
- Eddie, S.M.: The Terms of Trade as a Tax on Agriculture: Hungary's Trade with Austria 1883-1913.
(A kereskedelem feltételei, mint a mezőgazdaságra kivetett adó: Magyarország és Ausztria kereskedelme 1883-1913.)
JEH, t.32. 1. 298-316.
Magyarország és Ausztria kereskedelmét vizsgálja.
- Reith, Th.J.: Fabrikwirtschaft in Ungarn.
(Gyáripár Magyarországon.)
OO, 1972. 1. 23-36.
Rövid leírás az egyes iparágakról.
- Hitchins, K.: The Rumanian Question in Hungary. Aurel C. Popovici and the Replică.
(A román kérdés Magyarországon. Aurel C. Popovici és a Replică.)
OO, 1972. 3. 282-289.
Az un. Memorandum-mozgalom keretében készült el a Replică c. röpirat is, amelyet 1892-ben kezdtek el nyomtatni. A szöveg végső megformálását Popovici-ra bízták. Így nyomtatták ki négy nyelven: románul, franciául, németül és olaszul. A Replică foadatása Magyarországon.
- Zuberec, Vl.: Formovanie slovenského agrárneho hnutia v rokoch 1900-1918.
(A szlovák agrármozgalom kialakulása 1900-1918.)
HČ, 1972. 2. 205-246.
- Boia, Lucian: Contribuții privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în anii 1910-1914.
(Adalékok az erdélyi románok nemzeti mozgalmához 1910-1914.)
St, 1972. 4. 783-804.
- Podrimavský, M.: Oszkár Jászi a národnostná otázka.
(Jászi Oszkár és a nemzetiségi kérdés.)
HČ, 1972. 1. 65-88.

Paskuj, Z.A.: Politika madjarizaciji ukrainszkogo naszelennja na Zakarpatti v 1939-1944. rr.
(Az ukrán lakosság magyarosítására irányuló politika Kárpátalján, 1939-1944-ben.)
UIZs, 1972. 4. 98-103.
Gazdag helyi és budapesti levéltári anyagra támaszkodó közlemény.

Spira, Th.: Neuere historische Zeitschriften in Ungarn. Eine Übersicht über fünf Jahrgänge der wirtschaftsgeschichtlichen Periodika. (Ujabb történeti folyóiratok Magyarországon. Áttekintés gazdaságtörténeti periodikák 5 évfolyamáról.)
00, 1972. 3. 310-317.
A magyar történeti folyóiratokat ismertetve, a magyarországi és Magyarországon kívül agrártörténetirásról, a szakba vágó folyóiratokról ad részletes áttekintést.

Németország

Müller-Mertens, E.: Der Stellingaauftand. Seine Träger und die Frage der politischen Macht.
(A stellinga-felkelés, Hordozói és a politikai hatalom kérdése.)
ZG, 1972. 7. 818-842.
A 841/42-843. évi száz parasztfelkelés szociális háttere és tartalma.

Hubatsch, W.: Der Johanniterorden in Ost- und Westpreussen.
(A johannita-rend Kelet- és Nyugatporoszországban.)
ZfO, 1972. 1. 1-19.
XIII-XX. század.

Epperlein, S.: Städtebünde und Feudalgewalten im 13. Jahrhundert.
(Városok szövetsége és feudális hatalmak a XIII. században.)
ZG, 1972. 6. 694-718.
Vitaikk a Bundokba tömörül városok és a feudális hatalmak közötti kapcsolatokról. Erről a témáról a német történetírásban egymással teljesen ellentétes koncepciójú írások jelentek meg. A szerző kimutatja, hogy a XIII. században a középrajnai városok támogatták a királyi hatalmat.

Benninghoven, Fr.: Das Stadtbuch Schwetz 1374-1454.
(Schwetz városkönyve 1374-1454.)
ZfO, 1972. 1. 42-69.
A porosz városállamok közül csupán hatnak maradt fenn városkönyve a XIV. századból. Ezek egyike Schwetz.

Garanin, I.N.: Symposium in Vologda zu Problemen der Deutschen Geschichte.
(Szimpózium Vologdában a német történelem problémáiról.)
ZG, 1972. 5. 600-602.
Vologda, 1971. okt. 14-16. Kb. 300 szovjet történész részvételével. A tárgyalás központjában a német történet XV-XVI. századi problémái és a fasiszta periódus elemzése állt.

Schultz, H.: Bauerliche Klassenkämpfe zwischen frühbürgerlicher Revolution und Dreissigjährigem Krieg.
(Paraszti osztályharok a korai polgári forradalom és a harmincéves háború közötti időszakban.)
ZG, 1972. 2. 156-173.

A szétszórt parasztfelkelések a német területeken a XVI-XVII. században eleve kudarcra voltak ítélve. Jelentőségük abban áll, hogy hajtóerői voltak a történeti fejlődésnek.

- Brauer, H.: Zur frühen bürgerlichen Geschichtsschreibung in Zwickau im XVI. Jahrhundert.
(Korai polgári történetírás Zwickauban a XVI. században.)
ZG, 1972. 2. 566-576.
- Arnold, U.: Luther und Danzig.
(Luther és Danzig.)
ZfO, 1972. 1. 94-121.
1. Luther hatása 1525-ig részben a wittenbergi egyetemen tanuló diákok révén.
2. Közvetlen kapcsolat egy 1526-ban a városi magisztrátushoz írt levél révén.
- Rhode, G.: Ein Brief des "Tatarenschrecks" Bernhard von Prittwitz an Herzog Albrecht von Preussen.
(Bernhard von Prittwitz levele a "tatárveszedelemről" Albrecht porosz herceghez.)
ZfO, 1972. 1. 121-133.
Az 1547 június 15-i levél, a szerzőt nemcsak íróként, hanem gazdasági szakemberként mutatja be.
- Heitz G.: O agrárnom vyvoji vo vychodonemeckych krajinách v období neskorého feudalizmu.
(A kelet-német országrészek agrárfejlődéséről a késő-feudalizmus időszakában.)
HS, 1972. 17. köt. 97-102.
Korreferátum.
- Pflanze, O.: Toward a Psychoanalytic Interpretation of Bismarck.
(Bismarck pszichoanalitikus interpretálása irányában.)
AHR, t. 77. 2. 419-445.
Pszichoanalitikus megközelítéssel Bismarck hatalomvágyával magyarázza érvényesülését.
- Berdahl, R.M.: New Thoughts on German Nationalism.
(Új gondolatok a német nacionalizmusról.)
AHR, t. 77. 1. 65-81.
Elégedetlen a kérdés eddigi feldolgozásával, új problémákat vet fel.
- Vogler, G.: Friedrich Engels zur internationalen Stellung der deutschen frühbürgerlichen Revolution.
(Friedrich Engels a korapolgári német forradalom nemzetközi helyzetéhez.)
ZG, 1972. 4. 444-457.
Vita arról a kérdéssel, hogy a német parasztháború, a lutheri és kálvini reformáció mennyiben korapolgári forradalom, és milyenek voltak a nemzetközi kihatásai. Ezzel kapcsolatban felmerül az európai történet periodizációjának kérdése.
- Gundermann, I.: Die Anfänge des westpreussischen Konsistoriums in Danzig.
(A nyugatporosz konsistorium kezdetei Danzigban.)
ZfO, 1972. 1. 134-148.
Leírja és elemzi a nyugatporosz részhez tartozó Danzig hivatali berendezését az alkotmány megjelenése után. (1877.)

Gutsche, W.: Mitteleuropaplanungen in der Aussenpolitik des deutschen Imperialismus vor 1918.

(Középeurópa-tervezetek a német imperialista külpolitikában 1918. előtt.)

ZG, 1972. 5. 533-549.

Bethmann Hollweg birodalmi kancellár már 1914 szept. 9-én "A politika irányelvei a békekötéskor" c. tervezetében kidolgozta a német hegemonia alatt működő ún. középeurópa-tervezetét. Ezzel a gazdasági integrációval kívánta volna ellensúlyozni az USA gazdasági hegemoniáját Európában.

Jarusch, K.H.: Cooperation or Intervention? Kurt Riezler and the Failure of German Ostpolitik, 1918.

(Együttműködés vagy beavatkozás? Kurt Riezler és a német keleti politika csődje, 1918.)

SR, 1972, június. 381-398.

Megtalálták Kurt Riezlernek a moszkvai német követség első titkárának naplóját. Ennek felhasználásával rávilágít a német külpolitikai vezetésen belüli ellentétekre és a szovjet kormánnyal való tárgyalásokra.

Haferkorn, K.: Politik und Geschichte in rechtssozialdemokratischen Publikationen über die Weimarer Republik.

(Politika és történelem a jobboldali szociáldemokratáknak a weimari köztársaságról szóló publikációiban.)

ZG, 1972. 4. 405-426.

Az NSZK-ban a hatvanas évek elejéig megjelent e tárgyú munkák közös vonásainak értékelése.

Tjulpanov, S.I.: Der ideologische Kampf gegen den Faschismus im Grossen Vaterländischen Krieg.

(Ideológiai harc a fasiszmus ellen a nagy honvédő háborúban.)

ZG, 1972. 2. 174-199.

15 eredeti dokumentum, amelyeket a német katonák közé juttattak el.

Wermke, E.: Schrifttum zur Geschichte von Ost- und Westpreussen 1970.

(Kelet- és Nyugatporoszország történetéről megjelent munkák 1970-ben.)

ZG, 1972. 1. 183-198.

Rövid bibliográfia a megjelent német- és lengyel nyelvű munkákról.

NDK

V. Historiker-Kongress der DDR einberufen.

(Összehívták az NDK történészeinek V. kongresszusát.)

ZG, 1972. 4. 487-488.

1972 dec. 12-15. Témája: a német nép története a világtörténelem folyamatában.

Zum V. Historikerkongress der DDR. Thesen zu den Referaten in den Arbeitskreisen.

(Az NDK V. történészkongresszusa. A referátumok tézisei a munkakörökben.)

ZG, 1972. 10. 1228-1284.

6 munkakör tartalmazza a német történelmet a német nép kialakulásától a szocialista világrend fejlődéséig.

Benser, G.: Das deutsche Volk und die Siegermächte.

(A német nép és a győztes hatalmak.)

ZG, 1972. 2. 133-155.

Az NDK megalakítása.

Heitzer, H.: Neue Probleme der Erforschung der Geschichte der DDR.

(Az NDK története kutatásának új problémái.)

ZG, 1972. 8. 954-966.

Az SzKP 1969-ben tartott XXIV. kongresszusa megállapította a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti kor alapvető folyamatait. E világméretű váltás folyamatában kell vizsgálni az NDK legújabb történetét is.

Bartel, H. - Schmidt, W.: Neue Probleme der Geschichtswissenschaft in der DDR. Zur bisherigen Auswertung des VIII. Partei-tages der SED durch die Historiker.

(A történettudomány újabb problémái az NDK-ban. A történészek eddigi értékelése a NSZEP VIII. kongresszusáról.)

ZG, 1972. 7. 797-817.

Tárgyalja a munkásosztály és a párt vezetőszeropét, a szocialista tudat kialakítását, az ellenséges ideológiák elleni harcot.

Uhlig, J.: 20 Jahre Museum für Deutsche Geschichte.

(20 éves a Német Történelem Múzeuma.)

ZG, 1972. 7. 873-875.

1972 jan. 18-án ünnepelte a múzeum fennállásának 20 évfordulóját. Ez alkalmából rövid összefoglalót közölt a múzeum tudományos munkásságáról, az ez alatt az időszak alatt szervezett kiállításokról és nemzetközi tudományos konferenciákról.

Olaszország

(Itália)

Goldthwaite, R.A.: The Florentine Palace as Domestic Architecture.

(A firenzei palota, mint az otthon-építés példája.)

AHR, 1972. t. 77. 4. 977-1013.

A firenzei főúri paloták bemutatásával azt elemzi, hogy hogyan jutnak kifejezésre az építészetben az életvitel és a társadalom változásai.

Stephens, John N.: Heresy in medieval and renaissance Florence.

(Éretnekség a középkori és renaissance Firenzében.)

PP, 1972. febr. 54. 25-60.

Feldolgozza a cathar és a fraticelli-mozgalom részletes történetét, új adatokkal gazdagítva a Firenze társadalmi és intellektuális életéről alkotott eddigi képet.

Portugália

Кукушкин, Ю.М., Некоторые особенности португальского фашизма.

VI, 1973. 2. 54-70.

- Binder, P.: Ștefan Mailat (circa 1502-1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre romanitatea lui.
(Majlát István, román földesur és erdélyi nemes. Adatok román-ságáról.)
St, 1972. 2. 301-310.
- Alexanderscu-Dersca Bulgaru, M.M.: Projets d'organisation de la Transylvanie sous la domination des Habsbourg (1602-1604).
(A Habsburg fennhatóság alá tartozó Erdély organizációs tervei.)
RRH, 1972. 2. 251-264.
A cél: Erdélyt a birodalom védőbástyájává tenni.
- Mihordea, V.: Obligațiile locuitorilor dependenți, rumâni și vecinii fața de visterie.
(A függő helyzetben lévő lakosok, a jobbágyok és a szomszédok kötelezettségei a kincstárral szemben.)
St, 1972. 1. 61-80.
A romániai feudalizmus XVII. századtól megszilárduló képéről ad számot, az állami terhek növekedéséről, ami magyarázatot ad arra, hogy miért voltak a feudális birtokosokkal szemben a parasztok kötelezettségei alacsonyabbak, mint a szomszédos országokban.
- Șerban, C.: Despre cultura orășenească în țările române în evul mediu.
(A városi kultúra a román területeken a középkorban.)
St, 1972. 4. 743-766.
- Constantinescu, I.: Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalizmului. Arendarea pe baza dreptului de protimis (pereemțiune) în Moldova.
(Adalékok az agrárvizonyokhoz a feudalizmus felbomlása idején. Az elévült jog alapján kialakult bérlet Moldovában.)
St, 1972. 2. 241-256.
- Șerban, C.: Evoluția concepțiilor despre republica în conștiința poporului Român. (sec. XVI-XIX.)
(A köztársaságról alkotott koncepció fejlődése a román nép öntudatában. XVI-XIX. század.)
St, 1972. 6. 1159-1174.
- V. Firoiu, D.: Român köztársasági eszmék a multban.
Korunk, 1972. 12. 1774-1778.
- Szabó M.: Köztársasági jellegű szervezkedési kísérlet Erdélyben.
Korunk, 1972. 12. 1779-1783.
- Isar, N.: Un iluminist necunoscut din epoca de la 1821: Stolnicul Voinescu.
(Egy ismeretlen ember, aki a felvilágosodás híve volt, Voinescu asztalnok.)
St, 1972. 1. 125-136.
- Columbeanu, S.: Aspecte ale istoriei navigației în România (din cele mai vechi timpuri până la tratatul de la Adrianopol - 1829).
(A romániai hajózás történetéből. [A legrégebbi időkől az 1829-es egyezményig].)
St, 1972. 4. 719-742.

- Penelea, G.: Contracte în comerțul extern al Țării Românești (1829-1858).
Havasalföld külkereskedelmi szerződései. 1829-1858.)
St, 1972. 4. 767-782.
- Kovács Géza: Avram Iancu és 1848 tanulmányai.
Korunk, 1972. 2. 1333-1340.
- Pascu, S.: Avram Iancu.
St, 1972. 4. 661-678.
- Netea, V.: Avram Iancu în istoriografia română.
(Avram Iancu a román történetírásban.)
St, 1972. 4. 679-700.
- Abrudean, P.: Lupta pentru apărarea memoriei lui Avram Iancu.
(Harc Avram Iancu emlékének megőrzéséért.)
St, 1972. 4. 701-718.
- Pascu, Ș.: Avram Iancu - "Crail Munților".
(Avram Iancu - "A Hegyek Királya".)
LC, 1972. 8. 62-72.
- Bucur, M.: Avram Iancu: mit și erou literar.
(Avram Iancu: irodalmi mítosz és hős.)
LC, 1972. 8. 73-80.
- Ghirița, Gr.: Periodicul bucareștean "Naționalul" (1857-1861) și problemele Transilvaniei.
(A "Nemzet" című bukaresti periodika és Erdély problémái.)
St, 1972. 1. 81-96.
Az egyesülést támogató lap különös figyelmet szentelt az erdélyi románok helyzetének.
- Kellog, F.: Convenția comercială din 1875, un pas către independența?
(Az 1875-ös kereskedelmi egyezmény úgy tekinthető, mint első lépés a függetlenség felé?)
St, 1972. 2. 989-1004.
- Iacoș, I. - Porțeanu, A.: Poziția antimonarhica a mișcării muncitorești și socialiste la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.
(A munkás, valamint a szocialista mozgalmak monarchiaellenes magatartása a XIX. század végén és a XX. század elején.)
St, 1972. 6. 1175-1198.
- Iordache, A.: Primele măsuri legislative pentru protejarea și încurajarea industriei naționale. Legea din 1887.
(Első törvényes intézkedések a nemzeti ipar támogatására és bátorítására. Az 1887-es törvény.)
St, 1972. 1. 97-110.
- Birdeanu, N.: Porturile României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
(România kikötői a XIX. század második felében.)
St, 1972. 2. 315-324.
- Árva, Á.: Szathmári Pap Károly, az ember.
Korunk, 1972. 5. 749-755.
A múlt század román-magyar kapcsolatainak érdekes figurája.
Nemcsak festő, hanem a fejedelmek belső tanácsosa a bukaresti udvarnál. Feljegyzései, valamint pályája vizsgálatánál a korabeli társadalmi viszonyokról is képet kapunk.

- Metea, O.: Un épisode de la lutte pour l'unité politique du peuple roumain.
(A román nép politikai egységéért folyó harc egy epizódja.)
RRH, 1972. 4. 665-680.
Badea Cartan pásztor agitációs tevékenysége, perbefogásai.
1895-1910.
- Iosa, M.: "Notele politice" ale lui Ion Bianu și însemnătatea lor.
(Ion Bianu Politikai jegyzetei, és azok jelentősége.)
St, 1972. 1. 111-124.
Igen értékes Ion Bianunak, a Nemzeti Liberális Párt képviselőjének 1906-1914 között írott jegyzete, mind pártja, mind Románia belső politikai életét illetően, különösen a háborút megelőző időszakban.
- Scurtu, I.: Mișcarea țărănistă din România pînă la 1907.
(A romániai parasztmozgalmak 1907-ig.)
St, 1972. 2. 529-550.
- Munteanu, N.G.: Reorganizarea mișcării sindicale din România (1918-1921).
(A romániai szakszervezeti mozgalom újjászervezése 1918-1921 között.)
Adi, 1972. 2. 88-96.
- Șandru, D.: Evoluția lucrărilor de expropriere și împrumuturi operate în baza legilor de reforma agrară din 1921.
(A kisajátítási és a földosztó munkálatok az 1921-es agrár-reform alapján.)
St, 1972. 2. 283-300.
- Bitoleanu, I.: Lupta partidelor politice pentru guvernare în decembrie 1921 - ianuarie 1922.
(A politikai pártok harca a vezetésért 1921 decembere és 1922 január között.)
St, 1972. 4. 805-822.
- Ilie, C.: Lupta întregului popor pentru apărarea independenței naționale a patriei în concepția Partidului Comunist Român. (1921-1940.)
(Az egész nép harca a haza függetlenségének megőrzéséért, az RKP szellemében.)
Adi, 1972. 2. 26-32.
- Pula, I.: Relațiile comerciale externe ale României între anii 1932-1939.
(Románia kereskedelmi kapcsolatai 1932-1939 között.)
St, 1972. 2. 551-572.
- Atanasova, P.: Georges Dimitrov et le mouvement ouvrier et socialiste roumain.
(G.Dimitrov és a román munkás- és szocialista mozgalom.)
EB, 1972. 8. 91-103.
- Partidul Comunist Român, în fruntea mișcării antifasciste. 1934-1944.
(A Román Kommunista Párt, az antifasiszta mozgalom élén, 1934-1944.)
Adi, 1972. 1. 99-121.
- Jordáky, L.: A bécsi döntés a történettudományban.
Korunk, 1972. 11. 1687-1691.

- Ionita, Gh.I.: Din activitatea studenților democrați și antifasciști din România.
(A romániai demokratikus és antifasiszta diákok tevékenysége.
St, 1972. 1. 5-28.
- Liveanu, U.: Partidul Comunist Român și monarhia. (1944-1947.)
(A Román Kommunista Párt és a monarchia.)
St, 1972. 6. 1229-1256.
- Jordáky, L.: Józsa Béla.
ISz, 1972. 2. 227-284.
Az erdélyi kommunista mártir, a magyar tanácsköztársaság résztvevője, a népfront és a román-magyar közeledés hívének irodalmi és publicisztikai írásairól szól a tanulmány.
- Mikó, I.: Levélváltás Józsa Bélával 1943-ban.
(Gáll János bevezetőjével.)
Korunk, 1972. 3. 414-427.
- Babici, I.: Manifestations internationalistes du mouvement révolutionnaire de la jeunesse de Roumanie durant la période de l'entre-deux-guerres.
(A román forradalmi ifjúsági mozgalom internacionalista manifestációi a két háború közötti korszakban.)
RRH, 1972. 1. 109-123.
- Partidul Comunist Român - conducătorul revoluției democrat-populare (1944-1947).
(A Román Kommunista Párt - mint a népidemokratikus forradalom vezetője. 1944-1947.)
Adi, 1972. 3. 97-923.
- Degan, V. - Morar, R. - Morea, V.: Transformări în viața țărănimii.
(Változások a parasztság életében.)
LC, 1972. 2. 97-105.
- Smultea, I.J.: Ideology and Political Continuity in Eastern Europe: The Case of Romania.
(Ideológia és politikai kontinuitás Kelet-Európában: Románia esete.)
EEQ, 1972. t.5. 4. 505-537.
A második világháború utáni korszak kelet-európai "egységfrontját" vizsgálja, s benne a szocialista Románia helyzetét.
- Gáll, E.: A jövő kutatás nemzetiségi vonatkozásai.
Korunk, 1972. 8. 1112-1119.

Spanyolország

- Hrbata, Fr.: Cesta španělské Falangy k moci.
(A spanyol Falang útja a hatalomhoz.)
HO, 1972. 2. 247-261.
SR, 1972. március, 101-110.

MacKay, A.: Popular movements and pogroms in fifteenth-century Castile.
(Népi megmozdulások és pogromok a XV. századi Castiliában.)
PP, 1972. máj. 52, 32-64.
Zsidók és áttérték a társadalmi nyugtalanság és krízisek fókuszában.

Szovjetunió
(Oroszország)

Conrad, Kl.: Litauen, der Deutsche Orden und Karl IV. 1352-1360.
(Litvánia és a német lovagrend és IV. Károly. 1352-1360.)
ZfO, 1972. 1. 20-42.
A litvánok keresztséglétfelvételének a története.

Donnert, E.: Neue sowjetische Forschungen zur Wirtschafts- und Handelsgeschichte Nordrusslands am Beginn der Neuzeit.
(Ujabb szovjet kutatások Északoroszország gazdaság- és társadalomtörténetéről az ujkor kezdetén.)
ZG, 1972. 3. 347-349.
A XX. század huszas éveiben jónéhány monográfia jelent meg Észak-oroszország XV-XVI. századi kereskedelméről. Ujabbán N.E. Noszov újra felvetette a témát és új kutatásokkal újabb eredményekre jutott. Jelentős állomás volt e téren az 1971. évi leningrádi nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszus is.

Тихонов, Ю.А., Феодалная рента в Центральной России.
(A feudális járadék Közép-Oroszországban a XVI. sz. végén, a XVII. sz. elején.)
VI, 1972. 10. 41-57.
Részletes adatokkal illusztrált gazdasági és társadalomtörténet.

Mankov, A.G.: K otázce "druhého vydania" nevol'nictva v Rusku v 16-17. storoci.
(A második jobbágyság" kérdéséhez Oroszországban a XVI-XVII. században.)
Korreferátum.
HS, 1972. 17. köt. 103-110.

Княжецкая, Е.А., Петр I. - член Французской Академии Наук.
(A Francia Tudományos Akadémia tagja - I. Péter.)
VI, 1972. 12. 199-203.
A tudománytörténeti érdekesség apró részleteit írja le nagy gondnal.

Barton, H.A.: Russia and the Problem of Sweden, Finland 1721-1809.
(Oroszország és a svéd-finn probléma 1721-1809.)
EEQ, t.5. 4. 1972. 431-456.
Nagy Péter Oroszországa a baltikumi területekért Svédországgal versengett, s mivel Finnország nagy része a napóleoni háborúk végéig svéd fennhatóság alatt állt, így svéd-finn problémáról kell beszélni.

- Donnert, E.: Aufklärung und antileibeiigenschaftliches Denken in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.
(Felvilágosodás és jobbágyság-ellenes gondolkodás Oroszországban a XVIII. század második felében.
ZG, 1972. 8. 976-987.
A Ragyiscsuvvel megindult felvilágosult gondolkodók nézeteinek összegezése.
- Mathes, L.: Pirogov and the Reform of University Government, 1856-1866.
(Pirogov és az egyetemi igazgatás reformja 1856-1866.)
SR, 1972. március, 28-51.
Pirogovnak az egyetemek átszervezésére vonatkozó javaslatait tárgyalja, kimutatva, hogy az adott időszakban ezen javaslatokat nem valósították meg, de az elkövetkező években az oroszországi egyetemi vitákban Pirogov érvei nagy súllyal szerepeltek.
- Деревина, Т.Г., Вступительная статья к публикации записки о внутреннем положении дореформенной России.
(Bevezető és a reform-kor előtti oroszországi belső helyzetről szóló feljegyzés közlése.)
VI, 1973. 3. 108-116.
A konzervatív nemesség, A.D. Vaszilov, 1851-ben 345 oldalon figyelemzteti a monarchia urait a romló erkölcsökre és a gazdasági problémákra.
- Попов, И.П., Либеральное движение провинциального дворянства в период подготовки и проведения реформы 1861 года.
(A vidéki nemesség liberális mozgalma az 1861-es reform előkészítésének és életbeléptetésének korában.)
VI, 1973. 3. 36-50.
A vidéki nemessi liberális mozgalom programjáról és taktikájáról, különös tekintettel a tveri radikálisok reformmozgalmára.
- Залесский, С.А., Русские войны на Балканах в 1877-78 годах.
(Orosz katonák a Balkánon 1877-78-ban.)
VI, 1972. 12. 107-125.
Politikai és hadtörténeti szempontból világítja meg a cárizmus expanziós vállalkozását.
- Long, W.J.: Russian Manipulation of the French Press, 1904-1906.
(A francia sajtó orosz manipulációja 1904-1906.)
SR, 1972. június, 343-354.
Az orosz kormány anyagilag már régóta támogatta a francia sajtót. Mikor 1904 körül az orosz-francia viszony megromlott, ezen anyagi támogatást állandóbbá tették, hogy ezzel a két ország közötti viszonyt megjavítsák. A szerző érdekesen tárja fel a sajtó anyagi támogatása és az Oroszországnak nyújtott francia kölcsönök közötti viszonyt.
- Dolejsi, A.: Rolnická otázka a agrární program SDDSR v první ruské revoluci.
(A paraszt-kérdés és az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt agrárprogramja az első orosz forradalom időszakában.)
OCH, 1972. 2. 141-172.
- Rowney, K.D.: Higher Civil Servants in the Russian Ministry of Internal Affairs: Some Demographic and Career Characteristics, 1905-1916.
(Magas beosztású közhivatalnokok az orosz Belügyminisztériumban: Néhány demográfiai és karrier jellemző 1905-1916.)
SR, 1972. március, 101-110.

A magasbeosztású hivatalnokok viszonylag szűk társadalmi csoportból kerültek ki, s tudatosan készültek pályájukra.

Hammen, O.J.: Marx and the Agrarian Question.

(Marx és az agrárkérdés.)

AHR, 1972. t. 77. 3. 679-705.

Marx "A munkásosztály helyzete Angliában" c. írásában foglalkozik az agrárproletáriátus kérdésével, a szerző a marxi gondolatot interpretálja s utal arra, hogy az 1917-es oroszországi forradalomban hogyan valósultak meg ezek az elvek.

Tuve, E.J.: Changing Directions in Russian-American Economic Relations, 1912-1917.

(Változó irányok az orosz-amerikai gazdasági kapcsolatban 1912-1917.)

SR, 1972. március, 52-70. 11.

1912 és 1917 között szinte teljesen ellentétükbe csaptak át az orosz-amerikai kapcsolatok. Az ellenérzések, amelyek különösen amerikai részről voltak meg, eltűntek, s a kapcsolat igen intenzív lett. A szerző kimutatja a gazdasági kapcsolatnak a világháborúval való szoros összefüggését.

Kolejka, J.: Národnostni otázka v programu Komunistické strany Šovetského svazu v letech 1917-1922.

(A nemzetiségi kérdés a Szovjetunió Kommunista Pártja programjában 1917-1922-ben.)

CMML, 1972. 3-4. 209-237.

Аношкин, И.Ф., и др., Международное значение образования и развития СССР.

(A Szovjetunió megalakulásának és fejlődésének nemzetközi jelentősége.)

VI, 1972. 12. 3-13.

Ионкина, Т.Д., Республиканские съезды Советов в декабре 1922 года.

(A köztársasági Tanács-kongresszusok 1922 decemberében.)

VI, 1972. 12. 126-139.

A szektanuk elbeszélései alapján ismerteti az eseményeket.

Галкин, И.С., Международное значение образования СССР.

(A Szovjetunió megalakulásának nemzetközi jelentősége.)

NNI, 1972. 6. 37-46.

Кукушкин, Ю.С., Проблемы изучения истории создания СССР.

(A Szovjetunió megalakulását tanulmányozó történettudomány problémái.)

ISzSzSzR, 1972. 6. 11-21.

A témát historiográfiai, módszertani aspektusból vizsgálja.

Романовский, Н.В., Некоторые проблемы образования СССР в новейшей буржуазной историографии.

(A Szovjetunió megalakulásával kapcsolatos problémák a legújabb kori polgári történetírásban.)

VI, 1972. 12. 26-39.

Garibdzsanjan, G.B.: Isztoricsna dolja vodrodzsenogo virmenszkogo narodu.

(Az újjászületett örmény nép történeti sorsfordulója.)

UIZs, 1972. 6. 20-30.

A SzÜ megalakulásáról.

Misko, D.I.: Ucsaszt radjanszkaj Ukraini v utvorenni SzRSzR.
(Ukrajna részvétele a SzU létrehozásában.)
UIZE, 1972. 11. 15-25.

Vel'kost' a sila zjednotenia. K 50 výročiu vzniku SSSR.
(Az egyesülés nagysága és ereje. Az SzSzSzR megalakulásának 50. évfordulójára.)
HC, 1972. 4. 493-501.
M. Kropilák szerkesztőségi cikke.

Křížek, J.: Internacionální výročí. Zamýšlení nad 55. výročím VRŠR a 50. výročím vzniku SSSR.
(Egy nemzetközi évforduló. Elmélkedés a NOSzF 55. és az SzSzSzR megalakulásának 50. évfordulójáról.)
ČCH, 1972. 6. 793-802.

Ахтамзян, А.А., Трухановский, В.Г., Образование СССР и советская внешняя политика.
(A Szovjetunió megalakulása és a szovjet külpolitika.)
ISzSzSzR, 1972. 6. 42-60.
A szovjet hatalom diplomáciája napjainkig.

Майский, И.М., Г.В. Чичерин.
(Georgij Vasziljevics Csicsserin - születésének 100. évfordulójára.)
NNI, 1972. 6. 122-129.
1872. A SzU külügyminisztere volt.

Távol-Kelet

Дробот, Б.Г., Партизанская война в Приморье в 1922 г.
(Partizánharokok a Távolkeleti Köztársaság partvidékén 1922-ben.)
VI, 1972. 11. 104-110.

Федотов, Б.Ф., На дальних подступах к Красному Питеру.
(A Vörös Pityerhez vezető távoli utszakaszon.)
VI, 1972. 10. 111-124.
A polgárháborús Oroszország katonai, politikai győztrelei, győzelmei.

Васкина, Л.И., Численность и состав национальных отрядов рабочего класса СССР.
(A munkásosztály számszerű és nemzetiségi összetétele a Szovjetunióban. Az 1926-os Összövetségi népszámlálási adatok alapján.)
ISzSzSzR, 1972. 6. 133-145.

Андрсов, И.Ю., Накануне второй мировой войны.
(A második világháború előestéjén.)
VI, 1972. 10. 98-110.
A szovjet belpolitikai és diplomáciai helyzet a 30-as évek végén.

Волкотрубенко, И.И., Боеприпасы и арснабжение в ВОВ.

(A Nagy Honvédő háboru hadianyag és tüzérségi ellátottsága.)

VI, 1972. 11. 82-91.

Számszerű adatok.

Lemescsuk, M.M.: Druzba narodov SzRSzR - odin z virisalnih faktorov

peremog na frontah Velikoj Vitsisznjanoj vojni.

(A SzU népeinek barátsága - a Nagy Honvédő Háboru frontjain adott győzelmek egyik döntő tényezője.)

UIZs, 1972. 6. 10-19.

Bracht, W.: Die Grundlagen der "Breschnew-Doktrin" und deren Bedeutung für Ost-Mitteleuropa.

(A "Brezsnyev-doktrina" alapelvei és jelentősége Kelet-Közép-európa számára.)

DDR, 1972. 1/2. 1-29.

Multih, G.M.: Isztoriko-partijna nauka v reszpublici piszlja XXIV zizdu KPRSz.

(A párttörténeti tudomány az ukrán köztársaságban az SzKP XXIV. kongresszusa után.)

UIZs, 1972. 7. 13-23.

Armstrong, A.J.: Tsarist and Soviet Elite Administrators.

(Cári és szovjet elit adminisztrátorok.)

SR, 1972. március, 1-28.

A tanulmány a cári rendszer és a Szovjetunió közigazgatásában dolgozó vezetőket hasonlítja össze. Kimutatja a különbséget a társadalmi eredetben, de valamiféle kontinuitást lát mindkét közigazgatás szereplőinél. Mint érdekességet mutatja ki, hogy az orosz és a szovjet közigazgatásban egyaránt alacsonyabb a jogi végzettségűek aránya, mint a Nyugaton.

Törökország

Hovannisian, R.G.: The Armenian Question in the Ottoman Empire.

(Az armén kérdés az ottomán birodalomban.)

EEQ, 1972. t.6. 1. 1-27.

A XVI. században I. Selim szultán Arméniát a török birodalomhoz csatolta, az armén kérdés azóta van napirenden; ennek alakulását vizsgálja a cikk egész az első világháború kitöréséig.

Velikov, St.: Georges Dimitrov et quelques questions du mouvement ouvrier en Truquie.

(G.D. és a törökországi munkásmozgalom néhány kérdése.)

EB, 1972. 8. 115-122.

USA

Shepherd, J.F. - Walton, G.M.: Trade, Distribution and Economic Growth in Colonial America.

(Kereskedelem, elosztás és gazdasági növekedés a kolóniális Amerikában.)

JEH, t.32. 1. 128-146.

A XVII. század közepétől a Függetlenségi Háborúig terjedően vizsgálja a tengerentúli kereskedelem szerepét a "gyarmatok" gazdasági fejlődésében.

Jones, A.H.: *Wealth Estimates for the New England Colonies About 1770.*
(A New England-i kolóniák vagyoni helyzetének felbecslése az 1770-es években.)

JEH, t.32. 1. 98-128.

A kolóniák gazdasági helyzetét és a jövedelemelosztást analizálják.

Mocuser, J.J.: *Sources of Investment Capital in the Colonial Philadelphia Shipping Industry.*

(A kolóniális Philadelphia hajóipari tőkebefektetéseiinek forrásai.)

JEH, t.32. 1. 146-158.

A XVIII. századi Amerikában a hajóipar vizsgálatával rámutat a Függetlenségi Háború gazdasági okaira is.

Smith, D.S.: *The Demographic History of Colonial New England.*

(A kolóniális New England demográfiai története.)

JEH, t.32. 1. 165-184.

A XVIII. századi New England nagyarányú demográfiai növekedésének okait kutatja.

Soltow, L.: *Economic Inequality in the United States in the Period from 1790-1860.*

(Gazdasági egyenlőtlenségek az Egyesült Államokban 1790-1860.)

JEH, t. XXXI. 4. 822-840.

Grimsted, D.: *Rioting in its Jacksonian Setting.*

(A jacksoni korszak felkelései.)

AHR, t. 77. 2. 361-398.

Jackson második elnöksége alatt 1835-ben Baltimore-ban és Washingtonban felkelések történtek ki. Ezek körülményeit, okait vizsgálja.

Vinovskis, M.A.: *Mortality Rates and Trends in Massachusetts Before 1860.*

(Halandósági arány és tendenciák Massachusetts-ben 1860 előtt.)

JEH, t. 32. 1. 184-216.

A XVII és XVIII. századi halandósági adatok értékelését elhanyagolták a XIX. századihoz képest, ezt pótolja most a tanulmány. Massachusetts-ben áll a legprecízebb adat rendelkezésre, azért ezen államban vizsgálja a problémát.

Freehling, W.W.: *The Founding Fathers and Slavery.*

(A honalapító atyák és a rabszolgaság.)

AHR, t.77. 1. 81-94.

Régebben a történészek azt állították, hogy az amerikai "honalapító atyák" sikertelenül bár, de mindent megtettek a rabszolgaság eltörléséért. Ujabban azt állítják, hogy semmit sem tettek ennek érdekében. Freehling mindkét végletet tagadja s igyekszik felderíteni, mi is történt valójában.

Roll, R.: *Interest rates and Price Expectations During the Civil War.*

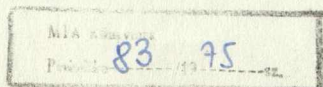
(Kamatlábak és áralakulások a Polgárháború idején.)

JEH, t.32. 2. 476-499.

1861 és 1865 között az Egyesült Államok északi területeinek

tőzsdei viszonyait vizsgálja.

- Paludan, P.S.: The American Civil War Considered as a Crisis in Law and Order.
(Az amerikai polgárháború, mint a törvény és rend krízise.)
AHR, 1972. t. 77. 4. 1013-1035
A polgárháborúval foglalkozó szakirodalom által eddig elhanyagolt kérdéssel foglalkozik: azt kutatja, hogy milyen társadalmi erők járultak hozzá az unió szükségességének felismeréséhez.
- McManus, J.: An Economic Analysis of Indian Behavior in the North American Fur Trade.
(Az indiánok szerepének gazdasági analizise az észak-amerikai prémkereskedelemben.)
JEH, t. 32. 1. 36-54.
Az indián törzsek szerepének eddig nem vizsgált kérdéseit kutatja a XIX. század eleji amerikai prémkereskedelemben.
- Asher, E.: Industrial Efficiency and Biased Technical Change in American and British Manufacturing: The Case of Textiles in the Nineteenth Century.
(Ipari hatékonyság és eltérő technikai változások az angol és amerikai gyárparban: A textiliák helyzete a XIX. században.)
JEH, t. 32. 2. 431-443.
Az amerikai ipari hatékonyság okát keresi az adott időszakban.
- Landes, W.M. - Solmon, L.C.: Compulsory Schooling Legislation: An Economic Analysis of Law and Social Change in the Nineteenth Century.
(Az iskolakötelezettségi törvényhozás: a XIX. századi törvények és társadalmi változások gazdasági analizise.)
JEH, t. 32. 1. 54-92.
Vizsgálja az Egyesült Államok utóbbi 100 éves történetében az iskoláztatásra és a gyermekmunkára vonatkozó törvényhozást s rámutat a Dél elmaradott helyzetére.
- Engerman, S.L.: Some Economic Issues Relating to Railroad Subsidies and the Evaluation of Land Grants.
(Néhány eredmény a vasuti szubvenciókkal és a juttatott földekkel kapcsolatban.)
JEH, t. 32. 2. 443-464.
A XIX. század második felében az amerikai föld- és vasut-szubvenciók gazdasági-társadalmi hatásával foglalkozik.
- Mayhen, A.: A Reappraisal of the Causes of Farm Protest in the United States 1870-1900.
(Az Egyesült Államok-beli farm-tiltakozások okainak újraértékelése, 1870-1900.)
JEH, t. 32. 2. 464-476.
- Zevin, R.B.: An Interpretation of American Imperialism.
(Az amerikai imperializmus interpretációja.)
JEH, t. 32. 1. 316-361.
Bizonyítja az imperializmus létezését, definiálja és bemutatja a XIX. századvégi és XX. századi Amerikában.
- Gramm, W.F.: The Real Balance Effect in the Great Depression.
(A nagy depresszió-korszak pénzügyi mérlegének hatásai.)
JEH, t. 32. 2. 499-520.
Pénzügyi mérleg az USA-ban az 1930-as években.

- Nálevka, Vl.: Spojené státy a Argentina v letech druhé světové války.
(Az Egyesült Államok és Argentina a második világháború éveiben.)
ČCH, 1972. 2. 173-205.
- Hamby, A.L.: The Vital Center, the Fair Deal and the Quest for a Liberal Political Economy.
(A vitális centrum, a "fair deal" és a liberális politikai gazdaságtanért folytatott küzdelem.)
AHR, 1972. t. 77. 3. 653-679.
A tanulmány Truman elnök "fair deal" politikáját elemzi s ki-mutatja, hogy mennyiben volt ez a roosevelti "new deal" politi-ka folytatása.
- Polreichová, H.: Současné proudy v historiografii Spojených států amerických a společenská úloha historie. I.
(Jelenlegi áramlatok az Amerikai Egyesült Államok történetírásá-ban és a történelem társadalmi szerepe.)
I. rész, ČCH, 1972. 3. 339-373.
II. rész, ČCH, 1972. 4. 527-547.
- Kraditor, A.S.: American radical historians on their heritage.
(Amerikai radikális történészek örökségükről.)
PP, 1972. aug. 56. 136-153.
Alaptévedések a történetírás kérdésfelvetéseiben.
- Latin és Dél-Amerika
- Martiner - Alier, V.: Elopement and seduction in nineteenth-century Cuba.
(Szöktetés és csábítás a XIX. századi Kubában.)
PP, 1972. máj. 55. 91-129.
Társadalmi rend és morális értékrendszer Kubában, összehasonlít-va más, Földközi tenger vidéki társadalmakkal.
- Scobie, J.R.: Buenos Aires as a Commercial-Bureaucratic City 1880-1910.
(Buenos Aires, mint kereskedelmi-bürokrata város 1880-1910.)
AHR, 1972. t. 77. 4. 1035-1074.
Gazdag statisztikai anyag felhasználásával mutatja be, hogyan vált dominálónvá az üzleti élet.
- Seidel, R.N.: American Reformers Abroad: the Kemmerer Missions in South America, 1923-31.
(Amerikai reformerek külföldön, a délamerikai Kemmerer misszió 1923-31.)
JEH, t. 32. 2. 520-546.
Kemmerer a dollár-diplomácia keretében gazdasági és pénzügyi terveket készített a délamerikai országok fejlesztésére.
- Kossok, M.: Gemeinsamkeiten und Besonderheiten in der kolonialgeschicht-lichen Entwicklung Latein-Amerikas.
(Sajátos és közös vonások Latin-Amerika gyarmattörténeti fejlő-désében.)
ZG, 1972. 6. 669-694.
A kubai forradalom hatása Latin-Amerika népeire.

Afrika, Távol-Kelet

- Sheridan, R.B.: Africa and the Carribbean in the Atlantic Slave Trade.
(Afrika és a Karib szigetek az atlanti rabszolgakereskedelemben.)
AHR, t.77. 1. 15-36.
A nevezett területekről kiinduló rabszolgakereskedelmet Afrika és a Karib szigetek gazdasági helyzetével magyarázza.
- Loth, H.: Das kaiserliche Deutschland und die frühe antikononiale Bewegung in Afrika.
(A császári Németország és a korai antikononialis mozgalmak Afrikában.)
ZG, 1972. 3. 325-344.
A "Dokumentáció" rovatban. 6 jelentés 1896-ból a zanzibari konzulátustól a német külügyi hivatalnak, a helyi mozgalmakról.
- Cesar, J.: Indie v politice britského impéria.
(India a brit birodalom politikájában.)
ČCH, 1972. 4. 548-574.
- Balkrishna, G.G.: Gynndhi and History.
(Gandhi és a történelem.)
HaT, t.11. 2. 214-226.
Gandhi emberközpontu koncepciójával saját erőszak-ellenes filozófiáját támasztotta alá a történetírásban.
- Smith, R.B.: The development of opposition to French rule in Southern Vietnam. 1880-1940.
(A francia fennhatósággal szembeni ellenállás kialakulása Dél-Vietnamban. 1880-1940.)
PP, 1972. febr. 54. 94-129.
Kollaboráns elit kialakulása, gazdasági változás, új politikai eszmék beáramlása, az ellenállási szervezetek kifejlődése.

Feladat kiadó: MTA Történettudományi Intézete
A kiadvány előkészítését az Akadémiai Kiadóval közösen végezték.
Budapest, V. Váci utca 13.
A Magyar Történelmi Társulat (Budapest, I., Elő utca 21/23)
székhelyénél jelent meg a kiadvány.
A kiadványt kiadta: Székely Mária

748881 MTA KÖNYV KIADÓSA, F. v. 1. Székhelyénél

Felelős kiadó: MTA Történettudományi Intézete
A folyóirat egyedárusítója: Akadémiai Könyvesbolt,
Budapest, V., Váci utca 22.
a Magyar Történelmi Társulat (Budapest, I., Uri utca 51/53)
tagjai illetményként kapják a folyóiratot
A borítólapon tervezte: Bozók Mária

